

**BİNGÖL
ÜNİVERSİTESİ**

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**KONUŞMANIN ETNOGRAFYASI KURAMI
BAĞLAMINDA ZAZACA KALIPLAŞMIŞ SÖZLER
(BİNGÖL ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

Metin ÇİFTÇİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf AYDOĞDU

BİNGÖL-2023

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KONUŞMANIN ETNOGRAFYASI KURAMI
BAĞLAMINDA ZAZACA KALIPLAŞMIŞ SÖZLER
(BİNGÖL ÖRNEĞİ)

DOKTORA TEZİ

Metin ÇİFTÇİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf AYDOĞDU

BİNGÖL-2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	III
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
KURAMSAL ÇERÇEVE	1
G.1. Problem, Konu ve Amaç	2
Problem	2
Çalışmanın Konusu	3
Çalışmanın Amacı.....	3
G.2. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	4
G.3. Yöntem ve Kuram	4
G.4. Kalıplaşmış Sözler ile İlgili Yapılan Çalışmalar	5
G.4.1. Kitaplar.....	5
G.4.2. Lisansüstü Tezler.....	10
G.4.3. Makaleler ve Bildiriler	12

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sözvarlığı ve Kalıplaşmış Sözler	14
1.2. Deyim	16
1.3. Atasözü.....	21
1.4. Dua	25
1.5. Beddua	29
1.6. Yemin.....	34
1.7. Küfür ve Hakaret Sözleri	37
1.8. Hitap Sözleri.....	41
1.9. Selamlaşma ve Vedalaşma Sözleri.....	45
1.10. Dinî İnançları Yansıtan Sözler	47
1.11. Duyguları Bildiren Sözler	49
2. Şekil/Yapı Özellikleri.....	50
3. İçerik/Konu Özellikleri	54

İKİNCİ BÖLÜM ZAZA SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZLERİN İCRA ORTAMLARI VE AKTARIM BAĞLAMLARI

2.1. Divan (Konak/Oda) Geleneği	59
2.2. Bayram ve Ritüel Ortamları	63
2.2.1. Geçiş Dönemleri Törenleri.....	66
2.2.1.1. Doğum.....	66
2.2.1.2. Evlilik ve Düğün Kurma Geleneği.....	68
2.2.1.3. Ölüm, Taziye ve Yas Tutma	72
2.3. Gündelik Hayatın Çeşitli Alanları.....	72

2.3.1. Yardımlaşma ve İmece Kültürü	73
2.3.2. Karşılama ve Uğurlama.....	74
2.3.3. Misafir Ağırılama Kültürü	76
2.3.4. Ziyaretler (hasta, hacı, akraba).....	77
2.3.5. Tebrik ve Kutlamalar	78
2.3.6. Anlaşmazlıklarda Uygulamalar.....	79
2.3.7. Kavga ve Çatışma Bağlamları.....	81
2.3.8. Savaş ve Kıtık Yılları	82
2.4. Zaza Sözlü /Anonim Halk Edebiyatı Türlerinde Kalıplaşmış Sözler	83
2.4.1. Efsaneler/Memoratlar.....	84
2.4.2. Masallar.....	88
2.4.3. Halk Hikâyeleri	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALIPLAŞMIŞ SÖZLERİN BAĞLAM MERKEZLİ İNCELENMESİ

3.1. Halkbilimi Kuram ve Yaklaşımları, Kalıplaşmış Sözler.....	94
3.2. Konuşmanın Etnografyası Kuramının Çerçevesi.....	97
3.2.1. Kalıplaşmış Sözlerin Konuşmanın Etnografyası Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi	99
3.2.1.1. Konuşmanın Yeri ve Zamanı	99
3.2.1.2. Katılımcılar	115
3.2.1.3. Amaç/Niyet	125
3.2.1.4. Konuşmanın Düzeni.....	134
3.2.1.5. Konuşmanın Tonu/Tavır	143
3.2.1.6. Araçlar.....	149
3.2.1.7. Sosyal Normlar, Değerler ve Kurallar	156
3.2.1.8. Türler/Formlar.....	163
SONUÇ	166
KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ.....	170
KAYNAKÇA.....	177
EKLER.....	186
Ek 1: Deyimler	186
Ek 2. Atasözleri.....	254
Ek 3: Dualar	269
Ek 4: Beddualar.....	280
Ek 5: Yeminler	286
Ek 6: Küfür ve Hakaret Sözleri.....	290
Ek 7: Hitap Sözleri.....	293
Ek 8: Selamlaşma ve Vedalaşma Sözleri.....	295
Ek 9: Dinî İnançları Yansıtan Sözler	296
Ek 10: Duyguları Bildiren Sözler.....	299
ÖZ GEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “*Konuşmanın Etnografyası Kuramı Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözler (Bingöl Örneği)*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.... / ... / 2023

İmza

Metin ÇİFTÇİ

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Metin ÇİFTÇİ tarafından hazırlanan “*Konuşmanın Etnografyası Kuramı Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözcükler (Bingöl Örneği)*” başlıklı bu çalışma, 26.01.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliğiyle] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Mustafa AGÂH İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU İmza:

Üye : Doç. Dr. M. Emin BARS İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2023 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Zaza sözlü kültüründe kullanılan kalıplaşmış sözlerin kavramsal çerçevesini çizen, bağlamlarını kuramsal bir yöntem ile inceleyen bu çalışma, üç bölüm, “Giriş”, “Sonuç” ve “Ekler” bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında konunun amacı, önemi, çalışmanın yöntemi, kapsamı belirtildikten sonra, konu ile ilgili yapılan derleme yayınları, kitap, tez, bildiri ve makale çalışmaları birçok yönden incelemeye tabi tutulmuştur.

Birinci bölümde, kalıplaşmış sözlerin kavramsal çerçevesi belirlendikten sonra sözlü kültürde ve konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan bu alanla ilgili terimler tespit edilmiş, böylece kalıplaşmış sözlerin tanım ve tasniflerine yer verilmiştir. Bununla birlikte kalıplaşmış sözlerin yapı ve içerik özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili yapılan çalışmalar ışığında kalıplaşmış sözler bu bölümde on başlık altında ele alınmıştır.

“Zaza Sözlü Kültüründe Kalıplaşmış Sözlerin İcra Ortamları ve Aktarım Bağlamları” adlı ikinci bölümde ise, söz konusu kalıplaşmış sözlerin gündelik hayattaki çeşitli bağlamları incelenmiş ve anonim halk edebiyatı türlerindeki görünümleri tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde de kalıplaşmış sözler, Konuşmanın Etnografyası kuramına göre, konuşmanın bütün unsurları bir arada değerlendirilerek bu sözlerin sözlü kültür bağlamlarındaki anlamları ve işlevleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise, kuramsal incelemelerden sonra varılan sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın “Ekler” kısmında ise, Bingöl Yöresinde saha çalışması ile derlenen Zazaca kalıplaşmış sözler, deyim, atasözü, dua, beddua, yemin, küfür ve hakaret sözleri, hitap sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dinî inançları yansıtan sözler ve duyguları bildiren sözler başlıkları altında listelenmiştir. Ayrıca saha çalışmasında görüşme yapılan kaynak kişilerin listesi de eklenmiştir.

Çalışmamız süresince saha çalışması aşamasında Covid-19 pandemi sürecine rağmen yöre halkının gösterdiği misafirperverlikten ve sözlü kültür hakkındaki değerli bilgileri paylaşımlarından dolayı kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca değerli vakitlerini bana ayıran, sorduğum sorulara titizlikle cevap veren ve sözlü kültürümüzün yaşayan hazineleri olan bu çalışmanın belli bir aşamaya gelmesine olanak tanıyan kaynak kişilere de teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın başından sonuna kadar değerli zamanı bana ayıran, karşılaştığım problemlerin çözümünde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU'ya, halk bilimi alanındaki bilgisini benden esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. M. Emin BARS'a ve Zaza sözlü kültürüyle ilgili birikimini bizimle paylaşan Prof. Dr. Mustafa AGÂH'a teşekkür ederim.

ÖZET

Folklor alanının önemli bir bileşeni olan ve her geçen gün değeri daha iyi anlaşılan sözlü kültür ve unsurları, bir toplumun yaşayan belleği ve sonraki nesillere aktarılması gereken en önemli miraslarından biridir. Değişen dünya, teknolojik gelişmeler, egemen dillerin baskınlığı vb. sebeplerden dolayı bazı dillerin konuşan sayısı her geçen gün azalmakta ve bu dillere ait sözlü kültür unsurları da unutulmaya yüz tutmaktadır. Bu yüzden sözlü kültür değerlerinin bağlamında derlenmesi ve incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Zaza sözlü kültür unsurlarından olan kalıplaşmış sözlere odaklanmış saha çalışmasına ve kısmen de olsa yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Saha araştırması ile kalıplaşmış sözler, katılımlı gözlem ve görüşme yöntemleri ile doğal ortamında kayıt altına alınmıştır. Giriş bölümünde kalıplaşmış sözler ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, kalıplaşmış sözlerin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. İkinci bölümde ise, bu tür sözlerin icra ortamları ve aktarım bağlamları incelenmiştir. Üçüncü bölümde de kalıplaşmış sözler, *Konuşmanın Etnografyası* kuramına göre ele alınmış ve metinsel özellikleri incelenmiştir. Bu çalışma ile sözlü kültürde kullanılan kalıplaşmış sözleri kayıt altına alarak bu değerli hazinin yok olup gitmesini bir nebze de olsa engellemek ve Zaza sözlü kültür sahasına bu çalışmayla bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalıplaşmış Sözler, Bingöl, Zaza Sözlü Kültür Bağlamları, Saha Çalışması, Konuşmanın Etnografyası.

ABSTRACT

Oral culture and its elements, which are an important component of the folklore field and whose value is better understood with each passing day, are the living memory of a society and one of the most important heritages that should be passed on to the next generations. The changing world, technological developments, the dominance of dominant languages, etc. due to these reasons, the number of speakers of some languages is decreasing day by day, and the oral cultural elements of these languages are on the verge of being forgotten. Therefore, these values should be compiled and examined in the context of oral culture.

This study is based on a fieldwork and partially written sources focused on formulaic expressions, which are elements of Zaza oral culture. With this fieldwork, formulaic expressions were recorded in their natural environment with participatory observation and interview methods. In the introduction, general information about formulaic expressions is given. In the first part, the conceptual framework of formulaic expressions is drawn. In the second part, the performance contexts and functions of this type of formulaic expressions are examined. In the third chapter, these words are handled according to the theory of Ethnography of Speaking and their textual features are examined. With this study, it is aimed to record formulaic expressions used in oral culture and to prevent them from disappearing and also to contribute to the field of Zaza oral culture.

Keywords: Formulaic Expressions, Bingöl, Contexts of Zaza Oral Culture, Field Study, Ethnography of Speaking.

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
bs.	: Baskı
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayanlar
s.	: Sayfa
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

KURAMSAL ÇERÇEVE

Zazaca Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran grubunun kuzeybatı İranî diller arasında yer almaktadır (Paul, 1995: 545). Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde daha yoğun bir şekilde konuşulan Zazaca, göçler sebebiyle Türkiye'nin diğer kentlerinde de konuşula gelen bir dildir. 1965 yılından sonra yapılan nüfus sayımlarında ana diline ait bilgiler kamuoyuna açık olmadığı için Zazaların sayısı tam olarak bilinmemektedir (Çağlayan, 2016: 56). Ancak 1,5 milyon civarında bir Zaza nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir (Kaya, 2014: 16).

Zazalar, bölgeden bölgeye birkaç farklı ad ile bilinmektedirler. Bu adların bazılarını Zazalar kendileri için kullanırken, bazılarını da birlikte yaşadıkları halklar Zazalar için kullanmaktadırlar (Malmîsanij, 1996: 11-93). Ancak daha öncesinde dış adlandırma olarak kullanılan adların zamanla iç adlandırmalara dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu durum, özellikle “Zaza” kavramı için geçerlidir. “Kırd”, “Kırmanc”, “Dımılı” ve “Zaza” bugün Zazalar için kullanılan adlardır. Türkiye’de Zaza adı diğerlerine oranla daha çok ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi bu halkın resmi olarak böyle adlandırılmasında yatmaktadır. Diğer adlar; “Kırd”, “Kırmanc” ve “Dımılı” daha çok bölgesel olarak kullanılmaktadır.

Zaza toplumundaki bireyler anadil olarak Zazaca, resmi dil olarak Türkçe ve bazı Zazalar yaşadıkları ortak coğrafya aracılığıyla Kurmanci (Kürtçe) bildiklerinden çok dilli bireyler olarak kabul edilebilirler. Bugün 50-60 yaş üstü kişilerden birçoğunun Kurmanççayı gündelik hayat içinde çok iyi derecede kullandıkları gözlemlenebilir. Taziyelerde, bayramlarda ve düğünlerde Zazalar ile Kurmançların, Kurmançça ile iletişim sağladıkları çok rahat bir şekilde görülebilir. Zaza toplumundaki bu etkileşim özellikle dilde kendini göstermektedir. Örneğin, “Qoldê Kurmoncon ra” (Kurmançların tabiriyle) ve “Kurmonc vonî” (Kurmançlar der ki) gibi ifadeler birçok kez konuşma durumunda atasözü veya deyimler söylenince kullanılmaktadır. “Gulê were tuyan bixwe”, “Pîrê memir bihar tê, kalo memir pincar tê” (Ölme eşeğim yaz gelecek) gibi deyimler bunlardan birkaçıdır.

Bölgede 1950 yıllarından sonra resmi okulların açılmasıyla beraber Kurmanci bir nevi ortak dil (lingua franca) olma özelliğini kademeli bir şekilde Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Bu yıllarda bölgede yaşayan kişilerin askerlikte Türkçe ile karşılaştıkları bilinmektedir. Hatta eskiden, 50’li ve 60’lı yıllarda Türkçe bilen birinin orduda çavuş rütbesi aldığı Zaza toplumunda hala anlatılagelmektedir.

Zazalarda toplumsal yapı diğer toplumlarda olduğu gibi bazı yönleriyle dinin etkisi ile şekillenmiştir. Bingöl bölgesinde yaşayan Zazalar Sünni ve Alevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bingöl merkezde her iki grup yaşarken Solhan, Genç ve Karlıova’da yaşayanlar genel olarak Sünni iken, Kiğı, Yayladere, Yedisu ve Adaklı ikamet edenler genelde Alevi inancına sahiptir. Sünni Zazaların sanatsal anlamda müzik vb. alanlara mesafeli davrandıkları söylenebilir. Ancak Dersim bölgesinde ve bu bölgeye yakın olan Bingöl’de yaşayan Zazalar inançsal tutumlardan dolayı müziği kendi gündelik hayatlarında kullanabilmişler. Bu yüzden Alevi Zazalar kendi dillerini müzik sanatı icrasında etkili bir şekilde kullanmışlardır. Ancak Bingöl özelinde baktığımızda son yıllarda Rençber Aziz, Sait Altun, Yakup Koçak gibi sanatçılar tarafından Zazaca müzik dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sünni Zazalarda müzik inançsal açıdan uygun görülmediği için dilin sanatsal ve edebi anlamda kullanılarak gelişmesinin engellediği söylenilebilir. Tam da bu açıdan sanatsal ve edebi icralara bakıldığında Sünni ve Alevi inanç kaynaklı farklı algılardan dolayı Alevi Zazalarda birçok “sey/ozan” halk şarkılarını icra ederken, Sünni Zazalarda ise daha çok medrese geleneğinden gelen mollaların mevlit, gazel, kaside gibi dini türlerde eserler verdiğine şahit olmaktayız. Dini inançların edebi ve sanatsal pratiklerde tercihleri açık bir şekilde yönlendirdiğini görmekteyiz.

G.1. Problem, Konu ve Amaç

Problem

Bu çalışmanın problemi, geçmişten günümüze sözlü kültür aracılığı ile gelen, gündelik yaşamda yerini alan ve Zaza sözlü kültürünün bir bölümünü teşkil eden kalıplaşmış sözlerin bağlam merkezli bir kuram olan *Konuşmanın Etnografyası* çerçevesinde incelenmesidir. Çalışma konusunun seçiminin temel sebebi, günümüze kadar kalıplaşmış sözlerden bazılarının yüksek lisans tezlerinde yüzeysel bir şekilde

yer verilmesi, konunun kapsamlı bir şekilde ele alınmaması, yapılan derleme çalışmalarının genellikle salt derleme metinlerinden oluşması ve konu ile ilişkili incelemelere yer verilmemesidir. Dolayısıyla bu alanda var olan boşluğu, bağlam merkezli bir çalışma ile doldurmak, bu sözlerin işlevlerini belirlemek ve kalıplaşmış sözleri bir çatı altında toplamının gerekliliği, bu çalışmanın yapılmasındaki etkenlerdir.

Çalışmanın Konusu

Zaza folkloru alanında son yıllarda, çok az da olsa bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu yüzden bu alan neredeyse el değmemiş ve yeni bir alan sayılmaktadır. Zaza folkloru üzerine yapılan çalışmalar, genelde masallar, şarkılar, bilmece, tekerlemeler ve atasözleri üzerine yapılmıştır. Bunun yanı sıra, yurt içinde ve yurt dışında yayımlanmış Tirêj, Mîraz, Vate, Şewçila gibi bazı dergilerde Zaza folkloru ile ilgili derlemeler de yer almıştır.

Çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözler ile ilgili kuramsal bir çalışma mevcut değildir. Sadece Bingöl bölgesi atasözleri ile ilgili bir yüksek lisans tezi ve kalıplaşmış sözleri dar bir çerçevede ele alan bir makale mevcuttur. Bu yüzden kalıplaşmış sözleri daha kapsamlı bir bakış açısıyla incelemeye tabi tutacak bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, sahada derlenen ve diğer derleme çalışmalarında tespit edilen Zaza sözlü kültür ürünlerini kuramsal bir yöntemle ele alacak olması açısından alanında önemli bir çalışma adaydır.

Çalışmanın Amacı

Günümüzde bir halkın sahip olduğu maddi ve manevi kültürün, özellikle eğitim sistemleri olmayan halklar için öneminin tam anlamıyla yeni anlaşılmaya başladığını ve kültürün aslında bir halkı ayakta tutan unsurların en önemli etkenlerden biri olduğu bir gerçektir. Zazalar ve Zazaca hakkındaki bilgiler genelde hâkim devletlerin tarihlerindeki bilgilerden ibarettir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, Zazaların kendi eğitim kurumlarına sahip olmayışıdır. Son yıllarda yazıya geçirilen Zazaca, akademik yazın açısından daha başlangıç evresinde sayılır.

Bu çalışma, Zaza sözlü halk kültür ürünlerinden olan ve saha çalışmasıyla derlenen kalıplaşmış sözleri öncelikle tespit ederek kayıt altına almayı amaçlamaktadır. Daha sonra elde edilen bu malzemeyi kuramsal bir incelemeye tabi tutarak bu alana yeni bilgilerin sunulması amaçlanmaktadır.

G.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada, Bingöl bölgesinin sözlü kültüründe yer alan Zazaca kalıplaşmış sözler ele alınmıştır. Saha araştırmasına dayanan bu çalışma, zaman ve imkânların sınırlı olmasından dolayı bir bölge ile sınırlandırılmıştır. Bingöl'ün Genç, Karlıova, Solhan, Yayladere ve Merkez ilçelerindeki 66 köyden 93 kaynak kişi ile sahada görüşmeler yapılarak kayıtlar tutulmuştur. Ayrıca gündelik hayattaki çeşitli konuşma bağlamlarında söz konusu sözler gözlem yöntemi ile kayıt altına alınmıştır. Kiğı, Yedisu ve Adaklı ilçelerinde Zaza nüfusu çok az olduğu için bu bölgeler kapsam dışı bırakılmıştır. Ancak Yayladere bölgesinde Zaza nüfusu az olmasına rağmen burada yaşayan Zazaların alevi inancına mensup olmaları dolayısıyla bu bölge de çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

Çalışmanın kapsamına, Zaza sözlü kültürü çerçevesinde yer alan törenler, bayramlar, kutlamalar, divan geleneği, karşılama, uğurlama, doğum, düğün, taziye, anlaşmazlıklar, kavgalar, ziyaretler ve eğlenme etkinlikleri gibi gündelik hayattaki icra ortamları ve aktarım bağlamları dâhil edilerek konunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte kalıplaşmış sözlerin daha iyi anlaşılması için bu sözlerin masal, efsane ve halk hikâyesi gibi sözlü edebiyat türlerindeki görünüşleri ve işlevleri de çalışmaya dâhil edilmiştir.

G.3. Yöntem ve Kuram

Temelde bir saha araştırması olan bu çalışma, görüşme ve gözlem yöntemleri ile yapılmıştır. Öncelikle alana çıkmadan önce Bingöl ve çevre bölgelerde dil ve kültüre vakıf kişilerin tespiti yapılmış, sonrasında kalıplaşmış sözlerin derleneceği bölgeler, çevreyi bilen farklı kişilere danışılarak belirlenmiştir.

Saha araştırmasında sözlü kültür ürünlerinin sık kullanıldığı günlük hayata katılımlı gözlem ile bu ürünleri doğal ortamında kayıt altına almak amaçlanmıştır.

Daha sonra kaynak kişilere bu sözlü kültür ürünleri ile ilgili sorular sorularak detaylı bilgiler elde edilmiştir. Bazen de iki yöntem; gözlem ve görüşme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Görüşme esnasında ses kayıt cihazı ve not defteri kullanılmıştır. Derleme sonucunda elde edilen malzeme ise “Konuşmanın Etnografyası Kuramı” ışığında incelenmiştir.

G.4. Kalıplaşmış Sözler ile İlgili Yapılan Çalışmalar

G.4.1. Kitaplar

Malmîsanij’in (Mehmet Tayfun) ilk olarak bazı dergilerde yayınlanan derlemelerinden oluşan *Folklorê Ma ra Çend Numûney* (Folklorumuzdan Birkaç Örnek) adlı eserinin ilk baskısı Jina Nû Yayınları tarafından 1991’de, ikinci baskısı ise Berdan Matbaacılık tarafından 2000 yılında yapılmıştır. 9 bölümden meydana gelen bu kitapta, halk şarkıları, atasözleri, bilmece, dualar, beddualar, masallar, halk hikâyeleri ve fıkralar, aşk hikâyeleri ve ikilemeler başlıkları altında metin derlemeleri olarak verilmiştir. Konumuzla ilişkili olan atasözleri, dualar, beddualar ve ikilemeler başlıkları altında sadece dua ve bedduaların önünde kullanılan birkaç ifadenin verilmesi dışında herhangi bir incelemeye tabi tutulmadan farklı bölgelerden yapılan derlemeler alfabetik olarak verilmiştir. Bunun yanı sıra bazı sözler ve bu sözlerde geçen bilinmeyen kelimeler de dipnotlarda açıklanmıştır. “Vatey Verînan” (Atasözleri) başlığında toplam 592 tane atasözü yer almaktadır. Ancak bunlardan bazıları bir atasözünün diğer bölgelerdeki varyantlarıdır. Bu atasözleri Çermik, Bingöl, Dersim, Eğil, Hani, Lice, Maden, Mutki, Dicle ve Siverek gibi bölgelerden derlenmiştir. “Zewtî” (Beddualar) başlığında Çermik, Bingöl, Dersim, Eğil, Hani, Lice, Maden, Dicle, Palu ve Siverek’ten derlenen 581 adet bedduaya yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde yazar beddualara benzediğini belirttiği bazı sözlerden örnekler vermiştir. Ancak bu sözler daha çok hakaret anlamında kullanılmaktadır. “Du’ay” (Dualar) bölümünde bedduaların derlendiği aynı bölgelerden 172 adet duaya yer verilmiştir. Bu bölümde de duaların birçoğu farklı bölgelerdeki varyantlardan oluşmaktadır. “Qisey Diletî” (ikilemeler) başlığında Çermik, Dersim, Eğil, Lice, Dicle, Palu ve Siverek bölgelerinden derlenen 387 adet ikilemeye yer verilmiştir. Bu eserde derlenen folklorik unsurlar incelenmediği için söz konusu çalışmayı bir derleme

yayını olarak kabul etmek gerekmektedir. Son olarak, farklı bölgelerden derlenen kalıplaşmış sözleri içermesi bakımından bu eser, Zaza halk kültürü için önem arz etmektedir.

Mesut Özcan'ın *Dersim (Zaza) Atasözleri* adlı eseri, 1992 yılında Kaynak Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bu kitapta yer alan derlemeler, Dersim (Tunceli) bölgesine aittir ve dolayısıyla bu bölgenin dilini yansıtmaktadır. Bu kitap *Dersim (Zaza) Atasözleri* ve *Dersim (Zaza) Bilmeceleri* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bilmeceler bölümünde 42 adet bilmece ve cevapları yer almaktadır. Atasözleri bölümünde ise 306 adet Zaza atasözü alfabetik olarak ve Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Ancak atasözü olduğu iddia edilen maddelerden 5 tanesi iyi dilek bildiren sözlerdir. Örneğin, “Haq qasve kutîk ke bê wayir meverdo” (Allah köpeği bile sahipsiz bırakmasın), “Haq kêş dina tariyede meverdo” (Allah kimseyi karanlık dünyada-kör bırakmasın). Bu sözlerin açık bir şekilde dua olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra atasözlerinin içinde 33 adet de deyim bulunmaktadır. Örneğin, “Çımê tayine sarede kaykêne” (Bazılarının gözü başında oynuyor) “Dare gîna waro ver kata beno” (Ağaç düşer yönü ne yöne gider). İlk deyim, çok uyanık veya kurnaz olmak veya herhangi bir kötülük yapma ihtimali olanlar için, ikinci deyim ise herhangi bir olayın sonucunun belli olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Bu durumda bu kitapta 265 adet atasözü, 33 adet deyim, 5 adet dua mevcuttur. Bu kitapta edatlar ve bağlaçlar diğer öğeler ile birlikte yazılmıştır. Bu eserde yer alan kalıplaşmış sözler, özelde Dersim bölgesinin genelde ise Zaza kültürünü yansıması açısından çok değerlidir.

Berhem yayınevi tarafından 1992 yılında yayımlanan *Dêrsim de Diwayi, Qesê Pi-Kalîkan, Erf u Mecazi, Çıbenoki, Xeletnayêni* (Dersimde Dualar, Atasözleri, Mecazlar, Bilmeceler, Şaşırtmacalar) adlı eser, Mustafa Düzgün, Munzır Comerd ve Hawar Tornêcengi'nin derlemelerinden oluşmaktadır. Kitapta 112 dua, 476 atasözü, 41 deyim, 46 bilmece ve 7 adet de tekerleme yer almaktadır. Tekerlemeler hariç diğer maddeler Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Ancak 476 adet atasözü içinde 12 deyim ve 5 adet de dua vardır. Atasözü olarak verilen “Şiliye ra remo, kuto ra torge ver” (Yağmurdan kaçmış, doluya tutulmuş) ve “Zonê xo nerm o, poştîya xo husk a” (Dili yumuşak, sırtı serttir) sözlerini birer deyim olarak kabul etmek daha doğru görünmektedir. Yine atasözü olarak verilen “Heq derde cigere dısmenê ma medo”

(Allah ciğer acısını düşmanıma dahi vermesin) ve “Heq çi dano xêr bîdo” (Allah ne verirse hayırlısını versin) sözleri atasözünden çok birer duadır. Deyimler içinde verilen “Meyitê xo hama nerm o” (Cesedi hala yumuşaktır) bir deyimden çok; yazarın da belirttiği gibi ölen kişinin ardından başkalarının da öleceği anlamında kullanılan halk inancını yansıtan bir sözdür. Zaza sözlü kültür ürünlerinden atasözü ve dua için yapılan tanım ve tasniften ötürü bu kitap alanında öncü bir çalışmadır.

2004 yılında yayımlanan *Gimjim Zerreyê Ma De* Akman Gedîk’in (Fırat Çelker) daha önce bazı dergilerde yayımlanan çalışmalarından oluşmaktadır. Bu kitapta 26 adet deyim, 224 adet atasözü, 17 adet bilmece, birkaç şiir ve fıkra, 2 adet de makale yer almaktadır. Kitaptaki bu derlemeler Varto (Gimjim) bölgesine aittir.

Kalıplaşmış sözlerden olan deyimler üzerine yapılan bir diğer çalışma ise Roşan Lezgîn tarafından 2005 yılında hazırlanan *Ferhengê İdyomanê Kurdki (Kirmancki/Zazaki)* (Kürtçe Deyimler Sözlüğü- Kırmancki-Zazaca) adlı sözlük çalışmasıdır. Yazar, sözlükte yer alan 2.691 maddenin yüzde doksanına yakını kendisinin derlediğini, geriye kalan kısmını ise literatür taraması sonucu yazılı eserlerden derlediğini belirtmektedir. Yaptığımız incelemeler sonucunda sözlükte sadece deyimlerin değil aynı zamanda 67 adet atasözünün de yer aldığını tespit ettik. Sözlükte bulunan maddeler alfabetik olarak verilmiş olup açıklamaları da Zazaca yapılmıştır. Bunun yanı sıra bazı deyimler cümle içinde verilerek örneklendirilmiştir. Ayrıca giriş bölümünde deyimlerin tanımı, atasözlerinden farkı ve diğer özelliklerinden bahsedilmiştir. Söz konusu sözlük, bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ancak sözlükteki maddeler, Vate Çalışma grubunun yazım kurallarına göre yazılmıştır. Bu sözlüğün ikinci baskısında ise 4.503 madde yer almaktadır.

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü tarafından 2012 yılında yayımlanan *Edebîyatê Kirmancki Ra Nimûneyî* (Zazaca Edebiyatından Örnekler) adlı kitap Zaza edebiyatı çerçevesinde daha önce bazı kitap ve dergilerde yayınlanmış yazıları içermektedir. Eseri hazırlayanlar Kadri Yıldırım, İbrahim Bingöl ve Roşan Lezgîn’dir. Bu eser folklor, dini metinler, şiirler, hikâyeler ve makaleler bölümlerinden oluşmaktadır. Başka bir deyiş ile bazı klasik, anonim ve modern edebiyat türlerinde metinleri kapsamaktadır. Çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözler, folklor başlığı altında yer alan, Malmîsanij ve Roşan Lezgîn’in derlenen, daha

önce bazı dergi ve kitaplarda yer alan dua, beddualar, deyim ve atasözleri oluşmaktadır. Söz konusu bölümlerin başında kısa tanımlar yapılmıştır. Ancak kitapta yer verilen kalıplaşmış sözlere ilişkin herhangi bir inceleme bulunmamaktadır. Bu eserde, daha önce yayımlanmamış ve derleyeni belli olmayan Bingöl bölgesine ait bazı beddualara da yer verilmiştir.

Zılfı Selcan'ın 2013 yılında Tunceli Üniversitesi tarafından yayımlanan *Qese u Qesê Virênu, Leksikon* adlı eseri bir sözlük çalışmasıdır. Yazar ve birkaç kişi tarafından Dersim bölgesinden derlenen 7.275 maddeden oluşmaktadır. Her ne kadar yazar bu maddeleri deyim ve atasözü olarak tanımlamışsa da bu 7.275 madde içinde dua, beddua ve küfür sözleri de yer almaktadır. Ayrıca zikredilen sayı içinde birçok varyant da bulunmaktadır. Yazar, giriş bölümünde atasözü ve deyim için kısa da olsa bazı tanımlara yer vermiştir. Selcan eserde “Kuzey Zazacası” olarak adlandırdığı Dersim bölgesine ait sözlere yer verirken diğer bölgelere ait olan derlemeleri kapsam dışı bırakmanın daha uygun olduğunu belirtmiştir.

Zülfükar Ayyıldız'ın 2013 yılında yayımlanan Vatenên *Verênandê Ma Zazaca* (Atasözleri ve Deyimler) adlı eseri Siverek bölgesinden derlenen atasözü ve deyimleri içeren bir sözlüktür. Bu sözlük içinde 417 adet madde yer almaktadır. Bu maddeler alfabetik olarak Türkçe karşılıkları ile beraber verilmiştir. Sözlükte atasözü ve deyim tanımı ve ayrımı yapılmamıştır. Ayrıca sözlükte yer alan 417 maddenin 144'ü atasözü, 241'i deyim, 10'u dua, 8'i beddua, 2'si dini inançları yansıtan sözler ve 12'si de normal sözlerden yani herhangi bir gruba girmeyen ve kalıplaşmamış sözdür. Örneğin, “Çi qurreyo” (Ne kadar da kibirlidir) ve “Şayo ki nêkerdo” (yapabilmiş mi ki yapmamış) gibi ifadeleri kalıplaşmış söz olarak kabul etmek mümkündür. Kitapta deyim maddeleri cümle içinde verilmiştir. Sözlükte yer alan bazı maddelerin Türkçe sözler ile birebir aynı olması ilgi çekicidir. Örneğin, “Kedo linga xwo hendê werxandê xwo derg kero” (İnsan ayağını yorganı kadar uzatmalıdır) sözü, Türkçede ki *Ayağını yorganına göre uzat* atasözü ile aynıdır. Muhtemelen buna benzer bazı kalıplaşmış ifadeler Türkçeden bölgede konuşulan Zazacaya geçmiştir. Ancak Zazaca konuşulan diğer bölgelerde bu atasözü şöyledir: “Linga xo hendê cilda xo derg ki”, “werxan” (yorgan) yerine “cil” (yorgan) kullanılmaktadır.

İbrahim Bukan tarafından yazılan *Zazakî Qalê Vêrinu o Qala Rêber* (Zazaca Atasözleri ve Özlü Sözler) adlı kitabın birinci baskısı 2011, ikinci baskısı ise 2015 yılında yapılmıştır. Birinci baskıda 608 atasözü ve özlü sözler bulunmaktadır. İkinci baskıda “Atasözleri”, “Zazaca Deyimler”, “Zazaca Bilmeceler”, “Özlü Sözler” ve “Sözlük” şeklindeki bölümlerinden oluşan kitap 128 sayfadır. Önsözden anlaşıldığı kadarıyla çalışmada Bukan’ın Bingöl yöresinden derlediği maddeler dışında diğer bölgelerden başka kişiler tarafından kendisine gönderilen maddeler de yer almaktadır. Bukan, atasözü için “Qalê Vêrinu”, deyimler için “Vatê Ceğxd” terimlerini kullanırken, atasözü ve deyim için herhangi bir tanım yapmamıştır. Alfabetik olarak verilen sözler, Türkçe açıklamaları ile birlikte verilmiştir. Kitapta Türkçe şart eki olan –sa, se’ nin çok kullanılması aslında bölgede konuşulan Zazacanın, olumsuz anlamda Türkçeden ne kadar etkilendiğinin açık bir göstergesidir. Yazar edatları kelimelerden ayrı yazmak yerine bitişik olarak vermiştir. Edatlar dışında, kimi yerlerde zamirleri de kelimeler ile bitişik olarak yazmıştır. Ayrıca bazı kelimelerde, özellikle “K” ve “Q” ile başlayan kelimelerde “K” yerine yanlışlıkla “Q” harfi ile yazılmıştır. Bu durum maddelerin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Son olarak atasözleri bölümü içinde bazı dua ve beddualar da yer verilmiştir.

Umer Faruq Ersoz tarafından hazırlanan *Vervate* (Mûsqolîk û Vateyê Verinanê Govdereyijan) adlı çalışma 2017 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada derlemenin yapıldığı bölge ve derleme yöntemlerinden bahsedilmemiştir. Ancak çalışmanın başlığından derleme bölgesinin Gökdere olduğu anlaşılmaktadır. Gökdere bölgesi, Bingöl ile Palu arasında kalan yaklaşık 33 köyden oluşmaktadır. Çalışma, bu bölgeden derlenen 6798 maddeden oluşmaktadır. Derleme yayını olan bu çalışmada konuya ilişkin herhangi bir inceleme yapılmamıştır. Çoğunluğu atasözlerinden oluşan çalışmada deyim, dua, yemin ve dini inançları yansıtan kalıplaşmış sözler alfabetik olarak herhangi bir açıklama verilmeden sıralanmıştır. Bazı atasözleri varyantları ile birlikte verilmiştir. Bununla birlikte atasözü ve deyim ayrımı yapılmamıştır. Ayrıca çalışmada bazı Kurmanç atasözleri ve Zaza sözlü kültüründe bulunmayan ancak derleyicinin Zazacaya çevirdiği düşünülen bazı sözler bulunmaktadır. Örneğin, “Armancê cûyê; cûyêko bi armanc o” sözü “Hayatın amacı, amacı olan bir hayattır” anlamına gelmektedir. Bir özdeyiş olan bu söz, Zazaca atasözü ve deyim sözlüklerinde bulunmamaktadır. Buna benzer sözleri içermesi yönüyle çalışmanın derleme

yöntemlerinin dışına çıktığını göstermektedir. Buna rağmen bu çalışmanın Zaza sözlü kültürü açısından önemli olduğu söylenebilir.

G.4.2. Lisansüstü Tezler

Tezimizin konusu olan Zazaca kalıplaşmış sözler ile ilgili doğrudan yapılmış herhangi bir yüksek lisans ya da doktora çalışması bulunmamaktadır. Ancak Zaza Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ve anabilim dallarında yapılmış bazı çalışmalarda kalıplaşmış sözlerden bazılarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar, genellikle halk bilimi alanında yapılan monografik çalışmalardır. Çalışmamızın konusunun bazı alt başlıklarını içeren yüksek lisans çalışmaları aşağıda kronolojik olarak incelenmiştir.

Aldatmaz (2013) “Folklorê Kirmancan Ser o Cigêrayîşê” (Kırmancların (Zaza/Kird /Dımılı) Folkloru Üzerine Bir Araştırma) adlı yüksek lisans tezinde bölgenin coğrafi özellikleri, sosyal yapısı, araştırma sahası, sözlü halk edebiyatı, halk yaşamı ve inançları hakkında bilgi vermiş, çoğunluğu saha çalışması ile derlediği sözlü kültür ürünleri olan atasözü, deyim, dua, beddua, küfür ve sevgi sözleri ile ilgili kısa açıklamalar yaparak vermiştir. Zazaca yazılmış ilk folklorik ve akademik çalışma özelliğini taşıyan bu tez, Desim-Mameki, Diyarbakır-Lice ve Urfa-Siverek bölgelerini kapsamaktadır. Zazacanın konuşulduğu farklı bölgelerden folklorik malzeme içermesi bakımından önemli bir çalışmadır. Ancak söz konusu çalışma, Zaza folkloru üzerine yapıldığından burada yer verilen kalıplaşmış sözler detaylı bir şekilde incelenememiştir.

Asna (2014) “Bingöl’de Zazaca Atasözlerinin Tahlili” adlı yüksek lisans tezinde Bingöl’ün coğrafi yapısı ve tarihi hakkında bilgi vermiş, bu bölgeden derlediği atasözlerini şekil ve konularına göre incelemiştir. Asna, çalışmasında 1200 adet atasözünü 3 köyden olmak üzere 10 kaynak kişiden derlediğini, ayrıca İbrahim Bukan’ın yaptığı derlemeden de yararlanarak atasözlerini incelediğini belirtmektedir. Atasözleri, konularına göre otuz başlık altında tasnif edilmiş, her başlık için de 20 adet örnek atasözü Türkçe açıklaması ile birlikte verilmiştir. Saha çalışmasında derlendiği ifade edilen 1200 atasözünün yarısı çalışmada örneklendirilmiş diğer yarısına ise çalışmada yer verilmemiştir. Ayrıca 2 kaynak kişi dışındaki kişiler hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bunun yanı sıra araştırmacı çalışmasında yer verdiği

atasözlerinden hangilerinin kendisine ait olduğu, hangilerini derleme metinlerden aldığı belirtilmemiştir. Çalışmada atasözü olarak verilen bazı sözlerin deyim olduğu görülmektedir.

Aygün (2015), “Bingöl Yöresinde Kullanılan Zazaca Hayvancılık Kavramları” adlı yüksek lisans çalışmasının birinci bölümünde temel hayvancılık kavramları ile ilgili bilgi vermiş, ikinci bölümünde ise hayvanlar ile ilgili 86 atasözü ve 52 deyim Türkçe karşılıkları ile birlikte vermiştir. Burada yer verilen atasözleri ve deyimlerden bazıları yazarın ifadesiyle İbrahim Bukan’ın *Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler* adlı derleme çalışmasından alınmıştır. Hayvanlar ve hayvancılık ile ilgili kapsamlı bir çalışma olan bu tezde deyim olarak verilen bazı sözleri, özellikle gibi edatı ile kurulmuş olanları deyim olarak saymak mümkün görünmemektedir. Ayrıca çalışmada birkaç atasözü, deyim olarak verilmiştir.

Örneğin;

“Qatır nızıyena, suél nıbena heşin” (Katır doğurmaz, tuz yeşermez),

“Heval verg iz verg” (Kurdun arkadaşı da kurttur),

“Pés bié şoni nibén” (Sürü çobansız olmaz) ve “Kutık goşt kutık niwen” (Köpek, köpeğin etini yemez) gibi sözleri deyim değil de atasözü olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Samuk (2018), “Servi Bölgesi Folkloru” adlı yüksek lisans tezinde Bingöl’ün tarihi, coğrafi ve ekonomik yapısı hakkında genel bilgi verdikten sonra Servi bölgesi anonim halk edebiyatı türleri, kalıplaşmış ifadeler, hayatın geçiş dönemleri, bayramlar ve kutlamalar, halk hekimliği ve halk inanmaları, ziyaret yerleri, halk mutfağı, çocuk oyunları ve halk oyunları başlıkları altında incelemiştir. Kalıplaşmış ifadeler başlığında derlenen 45 atasözü, 22 deyim, 20 dua ve 25 beddua Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Bu çalışma söz konusu sözlü kültür ürünlerini kalıplaşmış sözler başlığı altında değerlendirmesi açısından önemli bir çalışmadır.

Seçilmek (2018) “Edebîyatê Fekkî Yê Kirmnackî Yê Mintiqaya Sêwregî” (Siverek Yöresinin Zaza Sözlü Edebiyatı) adlı yüksek lisans çalışmasında yöre,

folklor, halk edebiyatı hakkında bilgi verip sözlü edebiyat ürünlerinden bazı örnekler vermiştir. Bu çalışmada atasözü, deyim, dua ve beddua kısaca tanıtılmış ve saha çalışması ile 55 kaynak kişiden derlenen 76 atasözü, 786 deyim, 140 dua ve 166 bedduaya yer verilmiştir. Söz konusu sözlü kültür ürünlerine baktığımızda çoğunlukla Zazaca konuşulan diğer bölgelerdeki sözler ile benzerdir. Ancak bu sözler içinde bölgeye has olanlar da bulunmaktadır. Siverek ağzını örneklemesi bakımından çalışma, ileriki dönemlerde halk bilimi veya dilbilim alanında yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak olarak durmaktadır.

G.4.3. Makaleler ve Bildiriler

Kalıplaşmış sözlerden olan atasözü ile ilgili bir çalışma olan Hasan Çiftci'nin (Çiftci, 2016) Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan "Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî - Kurmancî –Zazakî-1" adlı makalesidir. Bu makalede yazar temelde Fars, Kurmanç ve Zaza toplumlarında, bazen de Türk ve Arap toplumlarında ortak olarak kullanılan atasözlerini hikâyeleri ile birlikte vererek karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Yazar sözlüklerde yer alan çeşitli atasözü terimlerinin yanında halk arasında yaygın bir şekilde kullanılan "mesele/mesela" gibi terimlerin aslında atasözlerinin kaynakları olan olaylara göndermede buluşunu ve bu terimlerin atasözünü daha doğru bir şekilde karşıladığını ifade etmiştir. Yazarın bu makalede işlenen konuyla ilgili aynı dergide seri halde yayımlanan 7 adet daha makalesi bulunmaktadır.

Zazacada kalıplaşmış sözler ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma, Bingöl Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan Hidayet Samuk'un (Samuk, 2017) "Servi Bölgesi Zazacasına Ait Kalıplaşmış Sözlerle İlgili Bir Derleme Çalışması" adlı makalesidir. Bu çalışmada yazar, Servi bölgesinde kullanılan 48 atasözü, 22 deyim, 20 dua ve 25 bedduayı Türkçe anlamları ile birlikte yer vererek bölgede bu türler için kullanılan Zazaca terimleri de belirtmiştir. Bölgede kullanılan kalıplaşmış sözleri yansıtması bakımından önemli bir çalışma olarak görülebilir. Yazarın, atasözü, deyim, dua ve beddua tanımlarını vermesine rağmen kendisinin herhangi bir tanımlama yapmadığı görülmektedir. Ayrıca atasözü olarak verilen bazı ifadeler deyimdir. Örneğin; "Kom ma reseno, Tırki museno" (Bize gelince herkes Türkçe konuşuyor; herkes bize gelince ukala oluyor) bazı insanların ukalaca

sergilediği davranışlardan Şikâyet etmek için kullanılan bu sözü bir deyim olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Zaza atasözleri ilgili diğer bir çalışma ise II. Zaza Dili ve Kùltürü Sempozyumu'nda sunulan Burhanettin Dağ'ın (2012) "Bazı Zaza Atasözlerinin Kısa İzahı ve Diğer Milletlerin Atasözleriyle Karşılaştırması" adlı bildirisidir. Bu bildiride Bingöl, Gökdere ve Palu'dan derlenen 76 Zaza atasözüne yer verilmiştir. Bu atasözlerinden 49 tanesinin hangi durumlarda kullanıldığı açıklanmıştır. Bildiride atasözü olarak verilen "Rasnê xu vıst pê gatar, hın ma nışınasnen (nıpersen)"; "İpini çatala düğümledi, daha bizi tanımıyor (sormuyor)" sözü bir iş esnasında yardım edilen kimsenin işini bitirdikten sonra nankörlük etmesi ve yapılan iyiliği unutmaması üzerine kullanılan bir deyimdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sözcük Varlığı ve Kalıplaşmış Sözler

Bir dildeki bütün sözcükler ve kalıplaşmış sözler, söz varlığı olarak kabul edilmektedir. Aksan'a göre söz varlığı, bir dildeki sözcük, söz öbeği ve cümle şeklindeki ifadeleri kapsamaktadır. Söz varlığı ile sözcüklerin yanı sıra deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler, terimler, argo ve doldurma sözleri gibi kalıplaşmış ifadeler de akla gelmektedir (Aksan, 2014: 13). Bunlar ile birlikte dualar, beddualar, yeminler, küfür ve hakaret sözleri, hitap sözleri de kalıplaşmış sözler olarak söz varlığına dâhildir.

Sözcük varlığı, bir toplumun kimliğini, dünya görüşünü, örf ve adetlerini, inançlarını kısacası kültürünü yansıtmaktadır. Toplumsal hayata yön veren maddi ve manevi unsurlara ait temel kavramlar dilde doğal olarak yer almaktadır. Zaza toplumunda günlük yaşamda kullanılan araç- gereç, yiyecek içecek, giyim kuşama ait kavramlar doğal olarak vardır. Ancak toplumun kendi üretmediği yani dışarıdan aldığı maddi ve manevi unsurlara ait kavramlar alındıkları dildeki kavramlar ile dile yerleşmektedir. Örneğin, “nan” (ekmek), “awe” (su), “huye” (kürek), “torzin” (balta), “sol” (ayakkabı), “paç” (gömlek), “şali” (şalvar) gibi temel kavramlar dilin öz kavramları iken, “tost”, “kola”, “radyo”, “televizyon”, “bilgisayar” gibi sözcükler genellikle Batı dillerinden Türkçeye, Türkçeden Zazacaya girmişlerdir. Bu kelimelerden bazıları diğer dillerde kullanıldığı şekli ile kullanılırken, bazıları da dilin kendi sistemine göre ses değişimine uğrayarak kullanılmaktadır. Bu şekilde dile giren bazı kelimeler kalıplaşmış sözlerde de yer almaktadır.

Atasözleri, deyimler, ikilemeler, dualar ve beddualar gibi kalıplaşmış sözlerin yanında dilde bulunan “Güle güle”, “Uğurlar olsun”, “Afiyet olsun” gibi kalıp sözler günlük konuşma dilinde sıkça kullanılan ifadelerdir. Aksan'a göre kalıp sözler, “bir toplumun bireyleri arasında gündelik ilişkilerde kullanılması adet olan birtakım ifadelerdir. Ayrıca hitap biçimleri ve hitap davranışları ile iç içe olan bu kalıp sözler toplumsal dilbilimin ilgi çekici sorunlarında biri olup son zamanlarda yabancı dil

öğrenimi alanıyla da ilgisi dolayısıyla daha çok önem kazanmıştır” (Aksan, 1987: 2000: 34).

Esasında dilde yer alan bu kalıp ifadeler, farklı diller ile karşılaşıncı daha çok görünür olmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle beraber farklı toplumlardan insanlar internet vasıtasıyla çok kolay bir şekilde iletişime geçebilmektedirler. Bunu sonucunda kalıp ifadeler selamlaşma, teşekkür etme, vedalaşma gibi bağlamlarda kullanıldıkça popülerleşmektedir. Kültürün içinde var olan, kültür tarafından oluşturulan kalıplaşmış ifadeler, iletişimde önemli roller üstlenmiştir. Kalıplaşmış sözler özellikle farklı kültürlerin karşılaşmalarında anlamsal açıdan doğurduğu zorluklar ile bilinmektedir. Bu tür farklılıklara rağmen her toplumda geleneksel anlamda ve bağlamlarda benzer ifadeler bulunmaktadır. Örneğin Zazacada, birine içmesi için su verilince bu iyilik karşılığında karşı tarafa “Berxudar bi” denilir. Benzer durumda Türkçede “Su gibi aziz olasın” denir.

Kalıplaşmış sözler/ifadeler, her parçanın tüm ifadenin anlamını yansıtmadığı, bütün bir birim olarak anlam taşır. Bir ifadeyi bölerseniz, bu bir anlama gelir, ancak onu bir bütün olarak, alışılmış bir şekilde ele alırsanız, onu oluşturan parçalarından başka veya bunlara ek olarak bir anlama sahip olur. (Wray, 2002: 4). “Çim yoy vetiş” (Gözünü çıkarmak) deyiminde olduğu gibi bütünü oluşturan birimler kendi anlamlarının dışında mecaz anlamlar kazanarak yeni bir anlam kazanmaktadır. Bütünü oluşturan her bir birim, yeni bir anlam oluşturmaktadır. Ancak kalıplaşmış ifadeler her zaman farklı bir anlamda olmak zorunda değildir. Örneğin, “Asto wişk biring biyayış” (çok zayıf olmak, zayıflamak, bir deri bir kemik olmak) ifadesinde deyim anlamı olmasına rağmen gerçek anlam da tamamen örtük değildir.

Kalıplaşmış sözler ile kalıp sözler, bazı araştırmacılar ve dilbilimciler tarafından aynı kategoride değerlendirirken bazılarınca farklı bir kategoride ele alınmıştır. Doğan Aksan, kalıp sözleri; “ilişki sözleri” olarak, özdeyişleri ise “kalıplaşmış sözler” olarak adlandırmaktadır (Aksan, 2000: 34-35). Onur Bilge Kula ise, kültürel bağlamlarda ortaya çıkan ve ancak bu bağlamlarda anlaşılacak kalıp sözler için “kültür birim” terimini kullanmıştır (Kula, 1996: 46). Hürriyet Gökdayı ise, kalıp sözleri atasözleri, deyimler, ikilemeler ve birleşikler gibi kalıplaşmış sözlere dâhil etmiştir (Gökdayı, 2020: 71).

Genelde kalıplaşmış sözler; atasözleri, deyimler, ikilemeler, bileşikler, dualar, beddualar ve kalıp sözleri karşılayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Ancak “kalıplaşmış sözler” ile “kalıp sözler” terimleri aynı anlamlara sahip olmasına rağmen farklı kavramlar için kullanılmaları kafa karıştırıcı bir duruma yol açmaktadır. Ayrıca kalıplaşmış sözler teriminin genel anlamının dışında özdeyişler için de kullanılması konuyu daha da karmaşık hale getirecektir.

Bu çalışmamızda “kalıplaşmış sözler” terimi ile deyim, atasözü, dua, beddua, yemin, küfür ve hakaret sözleri, hitap/seslenme sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dinî inançları yansıtan sözleri ve duyguları bildiren sözleri kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bazı deyimleşmiş ikilemeler de deyimler başlığı altında ele alınacaktır.

1.2. Deyim

Kalıplaşmış sözler, konuşma/iletişim esnasında toplumun kültür bileşenleri ile ilgili olay ve durumların dile yansiyarak uzun yıllar içinde kullanılarak birer kalıp şeklini alan ifadelerdir. Zazacada atasözü, bilmece, tekerleme, dua, beddua, yemin gibi kalıplaşmış ifadelere oranla deyimler, nicelik olarak en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Sözvarlığının önemli bir bölümünü oluşturan deyimler, toplumlara ilişkin birçok özelliği de barındırmaktadır.

“Qese”, “qewl/qol”, “îdyom” gibi terimler Zazacada deyim kavramını karşılamak için kullanılmaktadır. Aslında “qese/qisi” ve “qewl/qol” terimleri gündelik konuşma dilinde kullanılırken, “îdyom” terimi ise Vate Çalışma Grubu’nun önerdiği, daha çok akademik yazında kullanılan ve İngilizceden ödünç alınan bir kavramdır. “Qoldê apî ra” (Amcanın deymiyle), “Qoldê bawî ra” (Dedenin deymiyle) gibi dar çerçevede kullanımını yanı sıra “Qoldê tirkon ra” (Türklerin deymiyle), “Qoldê kurmoncon ra” (Kurmançların deymiyle) gibi genel kullanıma sahip ifadelerde “qewl/qol” teriminin “deyim” veya “tabir” anlamındaki kullanımı gün yüzüne çıkmaktadır.

Zazaca deyimler üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda *Qese u Qesê Virênu. Leksikon* adlı kitabında Zılfî Selcan, deyim için “qese” terimini kullandığını

görmekteyiz. Ancak “qese” ifadesi Zaza toplumunda hem “deyim” hem” atasözü”, genel anlamda ise “În qisê mi xwu vîr a meki” (Bu sözümü unutma!) cümlesinde olduğu gibi “söz” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, bazı durumlarda konuyu daha iyi ifade etmek veya özetlemek için “Yo qisê tırkan/kurmoncon estû, vonû” gibi sözlerle Türkçede ve Kurmanççada kullanılan deyim ve atasözlerinden örnek verilir. Bu örnekten de açık bir şekilde görüldüğü üzere “qese” terimi daha çok atasözü için kullanılmaktadır. “qese/qisi” (söz) ifadesinin kalıplaşmış sözler olan atasözü ve deyim için kullanılması, Zaza dili ve kültüründe aslında her iki grubun bir olarak görülmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Bu konu üzerine yapılan bir diğer çalışma olan *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)* (2005) adlı sözlükte Roşan Lezgîn deyim için “îdyom” terimini kullanmıştır. İngilizceden alınan bu terimin son zamanlarda yapılan tez ve makalelerde tercih edildiğini görmekteyiz (Aldatmaz, 2013; Asna, 2014; Seçilmek, 2018; Septioğlu, 2019). Bu tercihin sebeplerinden biri hiç kuşkusuz bilimsel çalışmalarda Vate Çalışma Grubu’nun önerdiği standart kullanımdır. “Qese” terimi Zazaca bir ifade olmasına rağmen akademik çevrede yabancı bir kavram olan “îdyom” daha çok kullanılmaktadır. “Qese”, deyim kavramını tam olarak karşılamadığı ve akademik çalışmalarda tercih edilmediği için “îdyom” ön plana çıkmıştır.

Dêrsım de Diwayi, Qesê Pi-Kalıkan, Erfu Mecazi, Çıbenoki, Xeletnayêni adlı çalışmada Munzır Comerd, deyimler için “mecaz” terimini kullanmakla birlikte “qese” ve “idiyom” terimlerini de kullanmaktadır (Düzgün vd., 1992: 99). Yazar deyimleri incelediği bu bölümde, bir konuşmada sözün altında kalmayıp hazırcevap olan kişiler için “Mordemo baqıl o, erfçi yo, qesa xo çıme ra vano” (Akıllı adamdır, örfü bilendir, sözünü kaynağından seçip söylüyor) ifadesinin kullanıldığını aktarır. Burada örfü bilen biri olarak görülen kişinin aslında dil hâkimiyetinden bahsedildiği açıktır. Ayrıca kaynak ile de sözvarlığına göndermede bulunmaktadır. Bu bölümde genelde sözvarlığında master halinde bulunan deyimlerin yerine tümce halinde kullanılan deyimler örnek olarak verdiğinden çok az deyim yer verilmiştir. Comerd, doğrudan bir tanım yerine deyimlerin temelde mecaz anlamlar taşıdığını, gerçek anlamın örtük olduğunu, zaten deyimlerin de bu özellikleri ile ön plana çıktığını belirtmektedir (Düzgün vd., 1992: 99).

Zazacada tamamen deyimler ile ilgili ilk çalışma olan *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)* adlı eserinde Lezgîn, deyimleri şöyle tanımlamaktadır: “Deyimler, çoğunluğu tümce halinde olan, en az iki kelimededen meydana gelerek, özel bir kalıba girerler. Deyim olarak adlandırdığımız bu kalıplaşmış tümceler, mecaz anlamları ile deyimleşmektedir” (Lezgîn, 2005: 5).

Qese u Qesê Virênu. Leksikon adlı çalışmasında Selcan ise deyimleri; bazı deyimler atasözlerine benzer, bunlar gibi somutlaştırma ve mecaz içerir, ancak atasözü değildir. Atasözleri cümle halinde söylenir, ama deyimler tek başına (matar halinde) da söylenir. Deyimler öbek halinde kullanılır, yani bir arada kullanılan ancak tek bir anlama sahip olan sözler (Selcan, 2013: 15) olarak açıklamaktadır. Deyimlere örnek olarak aşağıdaki iki örneği vermektedir:

Bînê lewu ra huiyaene, (bıyık altından gülmek)

çimeşiaêni kerdene (gözü kara olmak, davranmak).

Zazacada deyimler için yapılan bu tanımlara baktığımızda deyimlerin en az iki kelimededen oluşan, aynı zamanda cümle halinde bulunabilen, gerçek anlamlarının dışında mecaz anlamda kullanılan kalıplaşmış sözler olarak tanımlandığını görmekteyiz. Zazaca deyimler için yapılan tanımlardan sonra, Türkçede deyim için kullanılan terimleri, yapılan tanımları inceleyelim. Atasözlerinde olduğu gibi bu konuda da yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Aşağıda bu çalışmalardan bazı tanımlara yer vermeye çalışacağız.

Türkçenin Deyim Varlığı adlı çalışmasında deyim konusunu detaylıca ele alan Ahmet Turan Sinan, deyim kavramı için Osmanlıda önceleri “darbimesel” daha sonraları ise “ta ‘bir” ve “ıstılah” terimlerinin kullanıldığını, “darbimesel” kavramının daha çok atasözü anlamına geldiğini, Cumhuriyet döneminde “ta ‘bir” teriminin uzun süre kullanıldığını ancak 1935 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından “deyim” kavramının önerildiğini ve bu terimin tutulduğunu belirtmektedir (Sinan, 2015: 17).

Şükrü Elçin ise deyimleri şöyle tanımlamaktadır:

“Deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlere dir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözlere, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşü gramer unsurlarıdır” (Elçin, 2010: 642).

Atasözleri ve deyimler üzerine çalışan Emin Özdemir de deyimini şöyle tarif etmiştir: “Deyim birden çok sözcüğün, çoğu kez kendi anlamlarından ayrı bir anlam belirtmek üzere bir araya gelip kalıplaşan biçimidir” (Özdemir, 2000: 5).

Atasözleri ve deyimleri kavramsal ve biçimsel özelliklerine göre inceleyen, bunların benzer ve farklı yönlerini belirten, tanım ve sınıflandırma yapan Aksoy deyimleri, “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 2019: 52) olarak tanımlamaktadır.

Bu konuda çalışmaları bulunan bir diğer kişi olan Mehmet Hengirmen ise atasözü ve deyimini iki ayrı kitapta detaylı bir şekilde incelemiştir. Deyimi, “genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere olarak” (Hengirmen, 2011: 7) tanımlamaktadır. Yusuf Çotuksöken’e göre deyim; “en az iki sözcükten kurulan, sözcükleri anlam değişmesine uğrayıp, yeni bir anlam kazanarak kalıplaşmış söz öbekleridir” (Çotuksöken, 2004: 83).

Bir halk bilgisi türü tanımlanırken bu türün içinde yer aldığı metinlerin yanında, bu metinlerin yaratıldığı bağlam ve bağlamın unsurları da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eden Metin Ekici, yapılacak tanımlarda esas alınması gereken özellikleri şöyle sıralar:

1. Metnin Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri,
2. Metnin Şekil ve Yapı Özellikleri,
3. Metnin İçerik, Konu Özellikleri,
4. Metnin İşlev özellikleri (Ekici, 2015: 130-134).

Bütün bu tanımlardan sonra biz de deyimleri şöyle tanımlayabiliriz; “en az iki kelimededen oluşan, gündelik hayata ilişkin her olay ve durumda söylenebilen, genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlamı çekici hale getirip bir olayı veya durumu somutlaştıran kalıplaşmış sözler”.

Sözlü kültür kapsamındaki konuşma olaylarında en yaygın kullanılan kalıplaşmış sözler deyimlerdir. Bu yapılar hemen hemen her olay ve durum hakkında kullanıldığından diğer sözlere oranla sayıca daha fazladır. Bu yüzden her bağlamda kullanıldıklarından bu tür sözleri bağlamlarına göre sınıflandırmak pratik ve işlevsel değildir. Bu konu ile ilgili yapılan sınıflandırmalarda deyimler genellikle yapısal özelliklere göre tasnif edilmektedir. Örneğin Vecihe Hatipoğlu, deyimleri yapısal özelliklerine göre iki grupta tasnif etmektedir:

1. Cümle hükmünde olan deyimler,
2. Cümle hükmünde olmayan deyimler (Hatipoğlu, 1964: 223).

Eflatun Cem Güney de deyimleri şekil özelliklerine göre bir tasnif yapmaktadır:

1. Sonları bir mastarla biten deyimler,
2. Cümle şeklinde görünen deyimler,
3. Bu iki şekle girmeyen, daha çok birleşik sözcüklere benzeyen deyimler (Güney, 1971: 195-196).

Bu iki tasniften de görüldüğü üzere deyimler yapı/şekil özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Konu ile ilgili başka bir çalışmada Aksoy deyimleri yapı, anlam, oluşum, kaynak gibi özelliklerine göre on başlık altında ele almıştır (Aksoy, 2016: 497-509). Çalışmamızın önceki bölümlerinde deyimlerin bağlamsal ve işlevsel özelliklerini incelediğimizden bu bölümde deyimleri şekil özelliklerine göre tasnif etmeye çalışacağız. Zazaca deyimleri:

1. Sözcük öbeği halinde olanlar,
2. Cümle halinde olanlar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.

1.3. Atasözü

Zaza sözlü kültüründe, gündelik hayat içindeki birçok olay ve durumda atasözü kullanımına rastlamak mümkündür. Diğer toplumlarda olduğu gibi Zaza toplumunda da atasözleri toplumun örf ve adetlerini, değer yargılarını, maddi manevi değerlerini yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Toplumsal hayatı düzenleyen, genel kuralları ve tutumları ifade eden, tecrübelerden oluşan bir bilgi birikimi olan ve ortak miras olarak benimsenmesi hasebiyle toplumca değerli ve önemli görülerek hem kullanımına hem de kaydedilmesine özen gösterilmiştir. Dolayısıyla Zaza folkloru alanında kalıplaşmış diğer sözlere oranla üzerine daha fazla derleme ve araştırma yapılmıştır.

Zaza folklorik ürünlerinin diğer halklara oranla çok geç yıllarda derlenerek çeşitli dergi ve gazetelerde yer aldığını söylemek mümkündür. Derleme çalışmalarının çok önemli bir bölümü önce dergilerde kendine yer bulmuştur. Bu derlemelerden çok az bir kısmı daha sonra kitaplaştırılmıştır. Ancak bu folklor malzemesinin kitaplaştırılma aşamasında çok azının incelemeye tabi tutulduğu açıktır. Bu derlemeler büyük bir kısmı sadece metin yayını olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de bu derleme çalışmaları Zaza kültürü ve dili için paha biçilmez değerde olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

Zaza atasözleri üzerine yapılan çalışmaların hemen hemen hepsi ilk önce dergilerde yer alan derleme yayınlarından oluşmaktadır. Atasözlerinin diğer kalıplaşmış sözler olan dua, beddua, deyim, yeminler, küfürler, bilmece, tekerlemeler vb. türler içinde üzerinde en çok çalışma yapılandır. Bu konu üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda ilk çalışma M. Malmisanij'in 1991 yılında yayınlanan *Folklorê Ma ra Çend Numûney* adlı eseridir. Folklorik malzeme açısından zengin olan bu çalışma tanım ve tasnif içermemesinden dolayı bir derleme yayını olarak kalmaktadır. Bu konuda yapılan diğer çalışmaların çoğunluğunda tanım ve tasnif yapılmamıştır.

Günümüzde bilimsel anlamda yapılan incelemelerde daha önce derlenen folklor malzemesinin önemi yadsınamaz. Çünkü günümüz modern dünyada baskın kültürlerin dil ve kültür odaklı kurumlardan yoksun halkların kültürlerini etkilemenin ötesinde onları gündelik hayat içinde bastırarak unutulmalarına yol açmıştır.

Dolayısıyla bu derlemeler yapılacak tanım ve tasniflerin daha kapsamlı ve doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Bu derleme çalışmalarından biri olan, Mustafa Düzgün, Munzır Comerd ve Hawar Tornêcengi'nin yazılarının olduğu *Dêrsim de Diwayi, Qesê Pi-Kalikan, Erf u Mecazi, Çibenoki, Xeletnayêni (Dersimde Dualar, Atasözleri, Mecazlar, Bilmeceler, Şaşırtmacalar)* aldı kitaptır. Bu kolektif kitap, bazıları daha önce *Berhem* dergisinde yayınlanan derleme ve incelemelerden oluşmaktadır. Zaza sözlü kültür ürünlerinden birkaçını kapsayan bu eser, yapılan tanım ve tasniflerden ötürü bu alanda önemli bir çalışmadır. Düzgün atasözlerini, “yüzyıllık tecrübelerin ürünü olan, ağızdan ağıza, nesilden nesille aktarılan, anlam olarak birçok halkın kültüründe ortak olan, ancak şekilsel farkları bulunan, insan, hayvan, canlı ve cansız her şey için söylenebilen, yargı bildiren güzel sözler” (Düzgün vd. 1992: 35-37) olarak tanımlamaktadır.

Zaza sözlü kültürü çerçevesinde atasözleri üzerine yapılan bir diğer çalışma Zılfî Selcan'ın 2013 yılında yayımlanan *Qese u Qesê Virênu, Leksikon* adlı çalışmasıdır. Bu eserde farklı bölgelerden farklı kişiler tarafından derlenen 7275 atasözü ve deyimlerden oluşmaktadır. Bu eserde Selcan, atasözlerini bütüncül bir tanım yerine birkaç kısa cümle içinde şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: “Atasözleri bir meseleyi çözümleyen, somutlaştıran, anlaşılmayı kolaylaştıran, devamlılığı olan, her zaman söylenen, değişmeyen nasihat veren, konuşmayı süsleyen sözlerdir” (Selcan, 2013: 3).

Özkul Çobanoğlu atasözlerini, “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler” (Çobanoğlu, 2004: 15) olarak tanımlamaktadır.

Bir başka araştırmacı olan Doğan Kaya atasözlerini, “ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözler” (Kaya, 2010: 113) olarak tanımlamaktadır.

Şükrü Elçin ise atasözlerini şöyle tanımlamaktadır:

“Zamanın seyri ve sosyal çevrenin coğrafyası içinde, şekil ve muhtevasını kazanarak bugüne kadar gelen, ilk söyleyenleri tespit edemediğimiz, hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten vb. çıkacak kaideleri özelden genele giden bir yolla bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli sözlerdir” (Elçin, 2010: 625).

Amerikalı paremiolog (atasözü bilimcisi) Bartlett Jere Whiting, atasözünü şekil ve anlam özelliklerine göre şöyle tanımlamaktadır:

“Atasözü, varlığını insanlara borçlu olan, biçim ve ifade olarak kökenine tanıklık eden bir ifadedir. Görünüşe göre temel bir hakikati, yani bir gerçekliği, gösterişsiz bir dille, ancak çoğu kez aliterasyon ve kafiye ile süslenmiş olarak ifade eder. Genellikle kısa ve doğrudur, ancak her zaman böyle olması gerekmez. Bazı atasözlerinin hem gerçek hem de mecazi bir anlamı vardır, her ikisi de mükemmel bir anlam ifade eder; ama daha çok ikisinden biri vardır. Bir atasözü çok eski olmalıdır; eski dönemlerin işaretini taşımalıdır, bu tür işaretler zeki bir edip tarafından taklit edilebileceğinden, farklı zamanlarda farklı yerlerde onaylanmalıdır” (Mieder, 2004: 2).

Whiting’in tanımlamasında öne çıkan uyarı niteliğindeki ölçüt, aynı kültür ve dili paylaşan bölgelerde bir atasözünün başka bölgelerde de bulunması gerektiği, yani bir atasözünün gerçek olup olmadığının teyit şekli, şimdiye kadar yapılan tanımlarda bulunmayan bir farklılık arz eder. Bu tanım ve açıklamalardan sonra, Zaza sözlü ve yazılı kaynaklarında “xeverê verînan”, “qalê bav kalan”, “vatê verînan”, “qisê verînan”, “qesê pî-kalikan” gibi terimler ile karşılanan atasözünü, şekil, içerik, bağlam ve işlevsel özelliklerini göz önünde bulundurarak şöyle tanımlayabiliriz:

Eski dönemlerden günümüze nesilden nesille aktarılan, öncekilerin ya da atalarımızın bilgi ve tecrübelerini yansıtan, genellikle bir iki cümleden oluşan kısa ve özlü sözler olan, gündelik hayat içinde her konuda söylenebilen, didaktik ve kalıplaşmış anonim sözlerdir.

Dersim bölgesinde atasözü için *Qesê Pî- Kalikan* teriminin kullanıldığını söyleyen Düzgün, tasnif yaparken Zaza sözlü kültüründe genelde kullanılan *Vateyê Verênan* terimini kullandığını görmekteyiz. Atasözlerinin hemen hemen her şey üzerine söylenebildiğini, bu yüzden sınıflandırma yaparken konu/içerik yönünden bir gruplandırmanın okur için zor olacağını dile getiren Düzgün, folkloristlerin söylem

veya şekilsel özelliklere ağırlık verdiğini, dolayısıyla kendisinin de atasözlerini şekil/yapı özelliklerini göre sınıflandırmayı tercih ettiğini ifade eder. Çoğunluğu Dersim bölgesinden olmak üzere Erzincan, Varto (Muş), Kiğı (Bingöl) ve Sivas'tan derlenen Zaza atasözlerini üç grup halinde şu şekilde sıralar:

1.Vateyê verênan ê ke *rasterast* vacîyê, ya bê qafîya yê (Düz anlatım ya da kafiyesiz atasözleri)

2.Vateyê verênan ê ke *ahengdar* ê, ya ebe qafîya yê (Kafiyeli atasözleri)

3.Vateyê verênan ê ke ebe torê mesela/fıkra vacîyê (Hikâye/Fıkra şeklinde söylenen atasözleri) (Düzgün vd., 1992: 37).

Atasözleri gündelik hayat içinde iletişim esansında birçok olay ve durumda söylenebilir. Düzgün tasnifinde icra, bağlam ve işlevsel özelliklerini dışarıda bırakarak şekil/yapı özelliklerine göre atasözlerini gruplandırmıştır. Bu seçim, atasözlerini sadece metin merkezli olarak tasnif ettiği için kapsamlı bir tasniften uzaktır. Ancak terim seçiminde sadece Dersim bölgesi ağzında kullanılan *Qesê Pi- Kalikan* gibi bölgesel bir terim yerine, Zazaca konuşulan bütün bölgelerde genel bir terim olan *Vateyê Verênan* terimini kullanarak kapsayıcı bir tercihte bulunmuştur. Bu tercih halkbilimi alanında standart bir kullanım için önem arz etmektedir. Zılfî Selcan ise atasözlerini yapısal olarak tasnif ederken oluşum özelliklerine göre bazı formüller ile açıklamaktadır. Bu yöntemle göre atasözlerini 112 olasılık ile meydana geldiğini ifade etmektedir (Selcan, 2013: 7-12).

Türk halkbilimi çalışmalarında tema/konu özelliklerine bazı araştırmacılar atasözlerini tasnif etmiştir. Atasözleri ve deyimler üzerine birçok araştırması olan Ömer A. Aksoy, atasözlerini kavramsal özelliklerine göre şöyle tasnif etmektedir: 1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri, 2. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri, 3. Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri, 4. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri, 5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri, 6. Töre

ve gelenekleri bildiren atasözleri ve 7. Kimi inanışları bildiren atasözleri (Aksoy, 2019: 17-18).

Zaza atasözlerini yapı/şekil özelliklerinden çok bağlamlarına göre tasnif etmek çalışmamızın yöntemi açısından daha doğru olacaktır:

1. İnsan ilişkileri sonucu edinilen bilgiyi, gözlemi veya tecrübeyi yansıtanlar,
2. Doğada meydana gelen olaylardan edinilen tecrübeyi yansıtanlar,
3. Dini inanışları yansıtan atasözleri.

1.4. Dua

Gündelik hayattaki konuşmalarda geçen kalıplaşmış sözler, sözlü kültürü yansıtan önemli ifadelerdir. Bu sözlerden hareketle bir toplumun örf ve adetleri, dini inançları, olay ve olguları algılama biçimleri, kendilerini ve diğer toplumları nasıl gördükleri hakkında genel bir fikre sahip olunabilir. Konuşma esasına dayanan bireyler arası iletişimde belirli durum ve bağlamlarda ortaya çıkan, konuşmanın sürdürülmesini sağlayan bu sözler kültürün ayrılmaz unsurlarıdır. Toplumun sadece günümüzdeki görünümünü değil aynı zamanda geçmişten günümüze değin yaşadıkları değişiminin ve gelişiminin izlerini barındırmaktadır.

Zaza sözlü kültürü içinde, bireyler arasındaki iletişimde bazı durum ve bağlamlarda kullanılan *dua* kalıplaşmış sözlerden biridir. Genelde yapılan bir iyiliğe karşı söylenen dua veya iyi dilek sözleri, hayatın hemen hemen her alanında sıkça kullanılmaktadır. Bir iyiliğe karşı yapılmasının yanında duaların, toplumdaki bireylerin birbirlerinin iyiliğini isteme ve dileme inancına dayandığı söylenebilir. Bu yüzden günün ilk saatlerindeki karşılamlarda “Rojê /ruêj tu xeri bo/bû” (İyi/Hayırlı günler), bir iş yapan kişiye “Qiweti bû” (Kolay gelsin), “Homa rehet kerû” (Allah kolay kılsın), yemeklerden sonra “Homa bizêdinû”, “Homa hêrun dekerû” (Allah artırsın, Allah yerini doldursun), akşamleyin ise “Şewê şima weş/xêr bû” (Geceniz güzel/hayırlı olsun) gibi günün her anını kapsayan kalıplaşmış iyi dilekler kullanılır.

Zaza halk kültürü ürünleri daha çok dergilerde derleme çalışmaları ile yazıya geçirilmiştir. Bu anlamda sözlü kültür ürünlerinin alan çalışmaları ile derlenip yayınlanmalarında dergiler önemli bir yer tutmaktadır. Gerek yurtiçinde gerekse de yurtdışında yayımlanan dergiler sayesinde Zazaca yazın dünyasında görünürlük kazanmaya başlamıştır.

Bu dergilerde yapılan derleme-metin yayınlarında genellikle konu ile ilgili gerekli tanım ve tasnifler yapılmamıştır. Çok az da olsa bazı araştırmacılar yaptıkları derlemeler ile ilgili kısa açıklamalar yapmıştır. Zaza sözlü kültür ürünlerinden biri olan *duayı*, Mustafa Düzgün şöyle tanımlamaktadır; “Hakka yalvarışta-yakarışta ya da diğer kutsal olarak görülen şeylere yalvararak insanın iyiliği için söylenen sözlere “dua” (diwa) denir”. Düzgün duaya şöyle iki örnek verir;

Heqo tı az u uzê ma vileçewt nêkerê!

Qeda-bela raa ma ra duri fiyê! (Düzgün vd., 1992: 8-9).

Yukarıda verilen dualar, “Ya Hak sen neslimizin boynunu bükmesin, kaza ve belayı yolumuzdan uzak tutasın” anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla dualar, insanları dışarıdan gelebilecek herhangi olumsuz bir durumdan koruma işlevini üstlenmektedir. Düzgün’ün burada yaptığı tanım genel olarak duanın işlevine dayanmaktadır.

Zaza sözlü kültüründe iyi dilekler için Arapça olan “dua” (dia/diwa) kelimesi kullanılmakla beraber, Dersim bölgesinin coğrafya ve mezhepsel devamı olarak kabul edebileceğimiz yerler olan Yayladere ve Kiğı ilçelerinde dua ile birlikte “Gulvang” (Gülbank) terimi de kullanılmaktadır. Gündelik konuşmalarda dua etmek için “Laveyî/lavê kerdiş”, (yalvarma) ve “lakaveyî” (yakarma) kavram ve deyimler de duayı karşılayan ifadelerdir.

Dersim halkının Alevi inancına mensup olduğunu, eski dualar (Kırmancı/Zazaca olanlar) ile birlikte çıraklık verilirken, cem yapılırken ve gülbankler çekilirken bazı Bektaşî dualarının da okunduğunu belirten Düzgün, bazı pirlerin ve babaların Türkçe olan bu duaları/gülbankleri kendi ana dillerine, yani Zazacaya çevirerek cemlerde okuduğunu da eklemektedir. (1992: 27).

Zaza sözlü kültüründe “dua” kavramı için Arapçadan dile geçen “dua” kullanılmaktadır. Duayı karşılayacak Zazaca kelime bulunmamaktadır. Ancak antik kültürlerle ilişkin yapılan çalışmalarda, dua ve beddua için aynı kavram-kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Watson bu kültürlerde erken dönemlerde iyi dilekler-dua ve kötü dilekler-beddua arasında herhangi bir ayrımın olmadığını, kötü dileklerin de iyi dileklerin bir formu olarak başta beddua ritüelleri olmak üzere günlük hayattaki ve inançlardaki çeşitli alanlarda benzer biçimde ve işlevlerle kullanıldıklarını belirtir (Watson, 1991; akt. Keskin, 2018: 80-81). Dolayısıyla Zazacada erken dönemlerde yani İslamiyet’ten önce dua için kullanılan kavram-kelime Arapçadan dile geçen “dua” kavramının etkisi ile unutulmuş olabilir ya da günümüzde sadece beddua anlamında kullanılan “Zewte/Zot” kelimesi önceleri hem dua hem de beddua için kullanıldığını, dua kelimesinin dile girmesi ile beraber bu kelimenin anlam daralmasına uğradığını düşünmek mümkündür. Aksi takdirde Zazacada “dua” kavramını karşılayan Zazaca bir kelimenin olmadığını düşünmek mümkün değildir.

Dua ile ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacılar tarafından birçok dua tanımı yapılmıştır (Akalın, 1990: 19-20, 28; Kaya, 2001: 2). L. Sami Akalın, duayı kısaca “iyi dilek bildiren söz” (Akalın, 1990: 19-20, 28) diye tanımlamıştır.

Bir halk bilgisi türünün tanımı yapılırken daha önceleri sadece metnin kendisi temel alınırken, günümüzde metnin bağlam ve işlev özellikleri de tanımlama aşamasında göz önünde bulundurulmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde yapılacak tür tanımları konuyu her yönüyle tanımlanmış olacaktır. Bağlamından kopartılmış metinler içerdikleri türlerin gerçek anlamlarını yansıtmaktan uzak kalmaktadırlar. Zaza sözlü kültür ürünlerinden “dua” için yapılacak bir tanım, ifade edilen esaslar ışığında yapılmak zorundadır. Bütün bu özellikler ışığında Zazaca dualar şöyle tanımlanabilir: gündelik hayatın hemen hemen her anında kullanılabilen kalıplaşmış iyi dilek sözleri olan dualar, genellikle bir cümleden meydana gelen, gülbank şeklinde manzum biçimleri de bulunan, bireylerin kendisi ve başkalarının hem dünya hem ahiret mutluluğunu dilediği, olumsuz durum ve güçlerden korunmayı talep eden, diğer sözlü kültür ürünlerinde kendine yer edinen, bazı tören ve durumlarda ortaya çıkan, insan ile ilgili birçok temayı barındıran, toplumdaki bireyler arası ilişkileri düzenleyen ve psikolojik işlevleri de olan sözlerdir.

Mustafa Düzgün yaptığı sınıflandırmada Dersim bölgesi dualarını 5'e ayırmaktadır. Yapılan tasnifte dualarda geçen kutsal ve dini kişiler esas alınarak tematik, yani içerik/konu odaklı bir sınıflandırma yapılmıştır. Her ne kadar dualarda adı geçen kutsal varlık ve kişiler denilmiş ise de bu dualarda geçen varlık ve kişilerden yardım dilenildiği söylenebilir. Bu dualarda kendisinden yardım istenilen kutsal kişiler, Alevi Zaza inancına göre Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi ay ve güneş sembolize etmektedir. Düzgün Dersim bölgesi dualarını konu/tema merkezli tasnif eder:

1. İçinde Kutsallar (Güneş) ve Fatıma Ana Aydınlığı/Işığı (Ay) Geçen Dualar,
2. İçinde Hak Adı Geçen Dualar,
3. İçinde Hızır Adı Geçen Dualar,
4. İçinde Ehli Beyt ve On İki İmamın Adı Geçen Dualar,
5. İçinde Dersim Ziyaret ve Yer Adları Geçen Dualar (Düzgün vd., 1992: 10).

Türk halk biliminde dualar için araştırmacılar tarafından bazı sınıflandırmalar yapılmıştır (Akalin, 1990: 28-52; Kaya, 2001:5-27; Erol, 2007: 16-86). Doğan Kaya duaları zaman, olay ve durumlarına göre şöyle üç grupta toplamıştır:

1. Tarihte ve edebî metinlerde dualar,
2. Tabiat olayları ile ilgili dualar,
3. Hayat ile ilgili dualar (Kaya, 2001: 6).

Ahmet Keskin, çalışmasında bugüne kadar araştırmacıların dua ve bedduaları, bazen şekil ve içerik, bazen de bu dileklerin kim tarafından kime, hangi nedenler ile söylendiğini, cümle yapılarına ve üslup özelliklerine göre tasnif ettiklerinden dolayı bunun tek yönlü bir tasnif olduğunu, bu iki türün farklı bağlamlarda benzer işlevler ile kullanılan kültürel yaratmalar olduğunu, dolayısıyla yapılacak tasnifte bunların bağlam ve işlevleri göz önünde bulundurulmadan kapsamlı bir tasnifin mümkün olmadığını söylemektedir (Keskin, 2018a: 75-76). Keskin, alkış (dua) ve kargışın (beddua) icra edildikleri ana bağlamları ve işlevlerini göz önünde bulundurarak, yukarıda verilen Kaya'nın yaptığı tasnife benzer şekilde ancak iletişimin etnografyası kuramının temelleri çerçevesinde, genel olarak üç başlık altında şöyle tasnif etmektedir:

1. Alkışların ve kargışların inanç eylemleri ve ritüellerindeki kullanımları,

2. Alkışların ve kargışların gündelik yaşamda ve iletişim biçimlerindeki (bireysel ve toplumsal ilişkilerdeki, etkileşimlerdeki, çeşitli konuşma durum ve bağlamlarındaki) kullanımları,

3. Alkışların ve kargışların edebi gelenekler ve diğer edebi türler içerisindeki kullanımları (Keskin, 2018b: 157).

Biz de Zaza sözlü kültüründe kalıplaşmış sözler üzerine yaptığımız bu çalışmada hem metin merkezli hem de bağlam merkezli bir incelemeden sonra ve Konuşmanın Etnografyası kuramı çerçevesinde duaların törenlerde, gündelik yaşamdaki çeşitli durum ve bağlamlardaki kullanımlarını ve edebi türler içerisindeki kullanımlarını göz önünde bulundurarak şöyle tasnif etmek mümkündür:

1. Gündelik hayattaki etkileşimde/iletişimde kullanılan dualar,
2. Tören ve kutlamalarda kullanılan dualar,
3. Sözlü kültür çerçevesindeki anlatılarda geçen dualar.

1.5. Beddua

Alan çalışması yaptığımız zamanlarda, beddualardan bahis açılınca ya da “gündelik hayatta kavgalarda ve tartışmalarda hangi beddualar edilir?” diye sordüğümüzde genellikle insanlar bedduaların iyi olmadığını ve beddua etmemek gerektiği konusunda hem fikirdiler. “Zotî hol nîy” (Beddua etmek doğru değildir), “Zoton medên” (Beddua etmeyin), “Alla çarnenû înonî ser” (Allah insana ettiği bedduaları yaşatır) gibi sözler toplumda çokça dile getirilir. Ayrıca peygamberimizin hadislerinden ve âlimlerin sözlerinden örnekler vererek bedduanın kişiye döneceğini ifade ediyorlardı. Ancak görüşmelerin devamında ve yaptığımız gözlemlerde dinî yönden baskılanmasına rağmen Zazalarda da bedduaların olduğu ortaya çıkıyordu. Bazen de görüşme yapılan kişi, eskiden yaşanmış olaylardan bahsedince falanca, falancaya şöyle beddua etmişti ya da kendisi falanca bize zulüm etti, bende kendisine şu şekilde beddua ettim derdi.

Aslında Zaza toplumunda beddua etmenin olumsuz bir davranış olarak karşılanmasına rağmen yeri ve zamanı gelince bedduanın da dua gibi doğal olarak kullanıldığı açıktır. İnsanlar kendi imkân ve şartlarının dâhilinde olmayan, kendi güçlerini aşan durumlarda kutsal olarak gördükleri güçlerden dua ve beddua formunda iyi ve kötü dileklerde bulunabilirler. Dua ve bedduanın toplumun her katmanında varlığını sürdürdüğü, anlam olarak birbirlerinin karşıtı olmalarına rağmen dileme konusunda birbirlerini tamamladıklarını söyleyebiliriz. İnsanlar kendilerine iyilik yapıldığında dua ile kendilerine bir kötülük yapıldığında ise beddua ile karşılık vermektedirler.

Zazacada “beddua” terimini “Zewte/Zoti/Zot” kelimesi karışılmaktadır. Zazacada standart bir yazım dilinin olmayışı, terimin birçok varyantının oluşmasına yol açmıştır. Bazı bölgelerde “Zewte”, bazı bölgelerde ise “Zot/Zowt” kullanılmaktadır. Başka birçok kelimedede olduğu gibi burada da -ew sesinin ow-o sesine dönüştüğü görülmektedir (Malmîsanij, 2013: 35) . Dolayısıyla kelimenin ilk halinin “zewte” olduğunu ifade edebiliriz.

Zazacada “dua” anlamında Zazaca olan herhangi bir sözcük mevcut değilken, “beddua” anlamında ise “zewte” sözcüğünün varlığı ilgi çekicidir. Bu durum beddua kavramının dua kavramına göre daha arkaik olduğunu, bedduanın gündelik hayatta İslam’dan önce de kullanıldığını göstermektedir. Zazacada beddua kavramına yakın anlamda kullanılan “ax” (ah) sözcüğüne baktığımızda, “Axê biza kueli, biza esteriyîn ra nîmonenû” (Kimsenin ahı kimseye kalmaz) atasözünde kullanımı bedduaya yakın bir anlam taşımaktadır. “Zot pêrûdayîş” (beddua etmek), “Lanet kerdiş” (lanet etmek) gibi deyimler de yine beddua kavramına yakın anlamlı deyimlerdir.

Bedduanın Zaza sözlü kültürü içindeki bu kısa görünümünden sonra beddualar üzerine yapılmış çalışmaları ve tanımları incelediğimizde L. Sami Akalın’ın *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar* adlı kitabı, dua ve beddua üzerine yapılmış bu konuda önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Akalın, eserinde dua ve bedduaları biçim ve anlam yönünden incelemiş ve dua ile bedduanın tanımını yaparak onları özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Akalın, “beddua” teriminin Farsça “bed” ile Arapça “dua” kelimelerinden oluştuğunu ve bir kargış türü olarak ele alarak, “kötü bir dilek” diye tanımlar (Akalın, 1990: 50-51).

Doğan Kaya'nın *Folklorumuzda beddua söyleme geleneği ve Türk halk şiirinde beddualar* adlı kitabı, bu alanda önemli eserlerden bir diğeridir. Bu eserinde Kaya, beddualar ile birlikte duaları da tanımlayarak bazı tasnifler yapmıştır. Kaya, beddua için şöyle bir tanım yapmıştır:

“Beddualar, çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren kalıplaşmış sözlerdir” (Kaya, 2001: 22).

Beddualar üzerine çalışmaları olan diğer bir araştırmacı Erol Kaya, “Görünüşte gözlerdeki birkaç damla yaş kadar küçük olan bu sözler, aslında gönüldeki acı kadar büyük ve ağırdır. Beddualar bir bakıma çaresiz ve acı çeken insanın edenin bulacağına olan inancının ifadesidir” diye tanımlamaktadır (Kaya, 1968: 5093-5096).

Bedduaları, araştırmacılar tarafından yapılan çeşitli tanımları ve Zaza sözlü kültüründeki yaratım ve aktarım bağlamları ile iletişimin etnografyası kuramı çerçevesinde şekil, içerik ve işlev özelliklerini de göz önünde bulundurarak şu şekilde tanımlayabiliriz: Beddualar genellikle bir cümleden meydana gelen, insan ile ilgili her konuda söylenmesi mümkün olan, çoğunlukla kişinin kendisi ve başkası için kutsal bir araçtan; genellikle yaratıcıdan her iki dünya için dilenen kalıplaşmış kötü dilekler olan, örtmeceler ve benzetmeler ile oluşturulan, estetik özelliklere sahip olan, bir haksızlık karşısında kişinin lanetleme yoluyla adalet talep ederek sosyal kontrolü ve psikolojik rahatlamaı sağlayan sözlerdir.

Halk bilimi alanında derlenen malzemenin tanımlanmasından sonra sınıflandırılması gerekmektedir. Tanım ve tasnif işlemleri malzemenin özelliklerini ortaya çıkartarak hem anlaşılmasını sağlayacak hem de diğer türlerden ayır edilmesini kolaylaştıracaktır. Beddualar ile ilgi çalışmalar yapan araştırmacıların genellikle türün farklı özelliklerine göre sınıflandırma yoluna gittiklerini görmekteyiz. Kimi araştırmacılar şekil ve içerik, kimi araştırmacılar işlevsel ve bağlamsal özelliklerine göre bedduaları sınıflandırmıştır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar da hem şekil ve içerik hem de işlevsel ve bağlamsal özellikleri bir arada düşünerek bir çözümleme yapmaya çalışmışlardır (Akalın, 1990: 53-60; Kaya, 2001: 23-31; Keskin, 2018: 157).

L. Sami Akalın, yukarıda bahsettiğimiz *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar* adlı eserinde duaları ve bedduaları biçim ve anlam özelliklerine göre 12 grupta sınıflandırmıştır:

1. *Anlatım Biçimi*, 2. *İkilemeli Dilekler*, 3. *Üçlemeli Dilekler*, 4. *Dilek Katarları*, 5. *Kompozisyon Yapısı*, 6. *Sözcük Dağarcığı*, 7. *Tümce Kuruluşu*, 8. *Nesneler-Kavramlar*, 9. *Bölgesel Öğeler*, 10. *Anlam Özellikleri*, 11. *Etki Gücü*, 12. *Ulusal ve Evrensel Yönler*.

Bu konuda çalışma yapan bir diğer araştırmacı olan Doğan Kaya ise bedduaları, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar* adlı kitabında şöyle sınıflandırmıştır:

1. İnsan için söylenen beddualar:
 - a) İnsan bedeni ve hastalıkla ilgili beddualar,
 - b) Akraba ve tanıdıklar ile ilgili beddualar,
 - c) Eşya, mal, mülk için söylenen beddualar,
 - d) Hayatla ilgili beddualar,
 - e) Evlilik ve zürriyetle ilgili beddualar,
 - f) Kaza, belâ, felâket ile ilgili beddualar,
 - g) Ölümle ilgili beddualar,
 - h) Ahiret ve inançla ilgili beddualar,
 - ı) Ad-san ile ilgili beddualar,
 - i) Geleneklerle ilgili beddualar
2. Beldeler için söylenen beddualar,
3. Yapılar için söylenen beddualar,
4. Hayvanlara söylenen beddualar,
5. Tabiat parçaları için söylenen beddualar,
6. Gurbete söylenen beddualar (Kaya, 2001: 24-29).

Bu tasniflerden de görüleceği üzere, bazen konu/içerik bazen de şekil/ yapı göz önünde bulundurularak tasnifler yapılmıştır. Daha kapsamlı tasniflerin yapılabilmesi adına bedduaların icra ve bağlam özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu

çalışmamızda bedduaları, Zaza sözlü kültürü içinde metinsel özellikleri ile birlikte işlev ve bağlamlarını da düşünerek tasnif edebiliriz:

1. Bireyin canını, malını, sağlığını ve ailesini/ocağını hedef alan beddualar,
2. Bireyin imanını ve ahiret hayatını hedef alan beddualar,
3. Sözlü kültür çerçevesindeki anlatılarda geçen beddualar.

1.6. Yemin

Zaza toplumunda beddua etmek gibi yemin etmek de özellikle yalan yere yemin etmek ve çok sık yeminlere başvurmak olumsuz anlamlar içerdiğinden toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bu tür durumlarda gereksiz yere yemin edenler uyarılır, “sond mewon” (yemin etme) gibi ifadeler ile davranışı eleştirilir. “Her kes barê Heqî poştî nêkeno!” (Düzgün vd., 1992: 104) sözünde geçen “Allah’ın payını/hakkını yüklenmek” deyimini, gereksiz yere yemin etmenin sorumluluğundan kaçınmayı ifade eden örneklerden biridir. Ancak bazı durumlarda; herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşünce haklı ve doğru olduğunu ispatlamak için bir kişi, diğer tarafı inandırmak için yemin eder. Bu tür durumlarda özellikle kutsallar ve kişinin sahip olduğu değerler üzerine yemin edilir.

Zazaca sözlüklerde genellikle “yemin” karşılığında “sond”, “sünd”, “suand”, “suwend” kavramları kullanılmaktadır. Bu farklı kullanımların her biri farklı bölgelerdeki ses değişiminden kaynaklanmaktadır. Malmisanij, bu kelimenin aslının “suwend” olarak kaydetmiştir (Malmisanij, 1992: 322). Çünkü Zazacada *-uwe* sesinin (ua, ue, û, o) seslerine dönüşmektedir. Ancak yine de Bingöl ağzında “sond” ve “sund” kavramı telaffuz kolaylığından daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu kavramın yanında “ehd ve w’ehd” kavramları bazen tek başına bazen de ikisi bir arada “yemin olsun”, “and olsun” ve “söz vermek” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu terimlerin yanı sıra “nezir/niyaz”, “qesem” kavramları da “yemin” ve “yemin etmek”, “yemin olsun” anlamlarında kullanılmaktadır. Yine “sond dayîş” (yemin ettirmek), “sond wardîş/werdiş” (ant içmek) ve “sond wendi”ş (yemin etmek/okumak) gibi deyimler de yemin kavramı ile ilişkili ifadelerdir.

“Ant içmek” deyiminin eski Türk ve Moğol kültüründe kan kardeşliği töreni çerçevesinde ortaya çıkan bir kavram olduğu ve bir içkinin içilmesi ile ilgili olduğu bilinmektedir. Bu törenlerde kan kardeşi olacak olan iki kişi, kanlarını bir kaba (ant ayağına) boşaltarak kımız, süt veya şarap ile karıştırarak içerlermiş (Durmuş, 2009: 97-98; İnan, 1948: 286). Zaza sözlü kültüründe “ant içmek” deyiminin karşılığı olan “sond wardîş/werdiş” deyimini de “içmek/yemek” fiili ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu kültürün eski dönemlerinde söz konusu duruma benzer uygulamalardan kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür.

Dini Terimler Sözlüğünde yemin; 1. Ant, Ahit, Kasem. 2. Bir işi yapmayı veya yapmamayı Allah'ın zat, isimlerinden ve sıfatlarından birisi ile güçlendirerek Allah adına söz verme olarak açıklanmaktadır (Sürmeli vd., 2009: 390).

Sözlü kültür ürünlerinden olan yeminler, diğer kalıplaşmış sözler olan atasözü, deyim, dua ve bedduaya nispeten çok az araştırmacının dikkatini çekmiştir. Hatta Zaza folkloru üzerine yapılan yüksek lisans tezlerinde (Aldatmaz, 2013; Samuk, 2018; Seçilmek, 2018) yeminler kapsam dışı kalmıştır. Dolayısıyla bu sözler ile ilgili yeterince çalışma bulunmamaktadır. Türk halkbiliminde yemin bazı araştırmacılar tarafından tanımlanmıştır (İnan, 1948; Gökdemir, 2003; Erol, 2007; Alptekin, 2009; Aydın, 2009; Durmuş, 2009; Kaya, 2014). Bu tanımlarda yeminlerin kalıplaşma özellikleri de vurgulanmıştır.

Yeminler üzerine yapılan bazı çalışmalara baktığımızda, Aydın şöyle bir tanım yapmaktadır; “Yemin kişinin bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair kutsal bilinen şeyler ve namus kavramları üzerine söz vermesi ve kesin güvence vermesi, yemin sözleri de bu söz ve güvence için kullandığı sözlerdir” (Aydın, 2009: 24).

Kalıp sözler üzerine yüksek lisans tezi düzeyinde çalışması bulunan Çiğdem Erol, yeminleri kısaca “genellikle kişinin değer verdiği ve kutsal saydığı şeyler üzerine söz vermek” olarak tanımlarken, üzerine yemin edilen öğeleri kutsal ve değerli şeyler olarak ayırmaktadır. Erol, devamında yeminleri, “aynı zamanda kişinin sözünü tutmaması halinde kendisine ettiği beddua olarak nitelendirilebileceğini” belirtir (Erol, 2007: 207). Nitekim Abdulkadir İnan bir makalesinde, eskiden “ant” töreninin dostluk ve kardeşlik için, kargışın ise gerçeği ortaya çıkarmak için yapıldığını ve ant töreninde yapılan bu uygulamaların kargışlar ile teyit edilmiş olabileceğinden zamanla kargış ve ant törenlerinin birbirine karışarak, kargış olan törene de ant denildiğini belirtir (İnan, 1948: 286-287). Yemin ve bedduanın kimi durumlarda birlikte kullanılması bunu doğrulamaktadır. Zaman içinde yeminler, beddualardan koparak bağımsız bir kimlik kazanmış gibi görünmektedir.

Gündelik hayat içinde birçok bağlamda kullanılan, kim tarafından kime söylendiği, hangi durumlarda ne üzerine söylendiği ve hangi işlevler için kullanıldığı, yeminlerin tanımlanması açısından önemlidir. Bu özellikler kapsamında Zaza sözlü

kültür ürünlerinden biri olan yeminleri: bir sözcükten, sözcük öbeğinden veya bir cümleden oluşabilen, genellikle bir anlaşmazlıkta çözüm için kullanılan, kişinin kendi sözlerinin doğruluğunu ispat etmek için karşısındakini ikna etmek için kullanıldığı, öne sürülen şartın yerine getirilmemesi durumunda bedduaya dönüşen, sözlü hukuk çerçevesinde normal ve kutsal şeyler üzerine söylenen ve onları şahit gösteren, anonim halk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkabilen kalıplaşmış sözler olarak tanımlamak mümkündür.

Kalıp sözler üzerine yaptığı çalışmasında Çiğdem Erol (2007) anlamlarına göre yeminleri 7 grupta tasnif etmektedir:

1. Değer verilen bir şey üzerine yeminler,
2. Ölmek üzerine yeminler,
3. Anne-baba ve çocuklar üzerine yeminler,
4. Göz ve görmek üzerine yeminler,
5. Belaya uğramak ile ilgili yeminler,
6. Dinden çıkma, haram ve günah ile ilgili yeminler,
7. Şahit gösterme yoluyla yeminler.

Yeminleri yine anlamlarına göre tasnif eden Serdar Bulut (2012) ise Erol'un tasnifini biraz daha genişleterek yeminleri 14 grupta altında tasnif etmiştir. Bu tasnifteki grupların yarısı Erol'un tasnifi ile aynı olup diğerleri ise tasnifin biraz daha genişletilmiş halidir denilebilir. Yeminleri iki grup altında tasnif ettiğini belirten Abdulsalam Arvas, birinci grup yeminleri, temelde söze dayalı olan sözlü ant veya basit ant ifadeleri; gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan *geleceğe dair vaatler*, bir şarta veya koşula bağlı *pazarlık* ve uzlaşmaya dayalı *anlaşmaları* ifade edenler, ikinci gruptaki yeminleri ise; söz ile birlikte *demir* ve *ağaç* kültlerinden beslenen antlar ve *sözün büyüğü gücüne* dayalı kargışlı antlar olarak tasnif etmektedir:

1. "Sözden ibaret ant içmeler"
 - a) Geleceğe dair vaatlerden oluşan antlar
 - b) Pazarlıklara dayalı antlar
 - c) Yapılan anlaşmaların temelinde antlar
2. "Söz ve hareketten oluşan komplike ant içmeler"
 - a) Demir kültüne uzanan anlar

- b) Ağaç költünden kaynaklı antlar
- c) Sözün gücüne (büyüsüne) olan inançtan doğan antlar (Kargışlı antlar) (Arvas, 2019: 1002-1007).

Van folklorunda yeminler ile ilgi çalışmasında Anna Grabolle-Çeliker, Kürtçe (Kurmanci/Kurmançça) yeminleri içeriğine göre üç grupta şöyle tasnif etmektedir:

1. Somut nesne ile yemin,
2. Nesne, olay ve ölmüş şahsiyet ile yemin,
3. Felaket çağrısı içeren yeminler.

Bu tasnife göre birinci gruptaki yeminlerde kişiler, yemin esnasında ya bazı nesnelere dokunur ya da onları işaret eder. Bu da genellikle Kur'an vb. kutsal şeyler olur. İkinci gruptaki yeminlerde ise kişiler yine belli başlı kutsallar olan Kur'an, peygamber, namaz, oruç veya ölmüş akrabaları üzerine yemin eder. Son gruptaki felaket çağrısı içeren yeminlerden kasıt kargışlı-beddualı yeminlerdir (Grabolle-Çeliker, 2013: 219-223). Yeminlere ilişkin başka bir tasnifte; kaynağını ve kutsiyetini dinden alan kişi ve nesnelere içeren yeminler; *Dinsel Yeminler*, kaynağını ve kutsiyetini dinden almayan kişi ve nesnelere üzerine söylenenleri ise; *Dinsel Olmayan Yeminler* olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz (Yalçın, 2020: 303-313).

Yukarıda yapılan tasniflerde genellikle içerik/konu özelliklerine göre, bir tasnifte de işlevsel özelliklerine göre yeminlerin ele alındığı görülmektedir. Biz de kalıplaşmış sözlerden olan yeminleri içerik ve anlamlarına göre 2 başlık altında tasnif etmeye çalışacağız:

1. Kutsal değerler üzerine edilen yeminler,
2. Bireysel değerler üzerine edilen yeminler.

1.7. Küfür ve Hakaret Sözlere

Birçok toplumda hoş görülemeyen, ayıp karşılanan küfür-sövgü ve hakaret sözleri eski toplumlarda olduğu gibi günümüz toplumlarında da varlığını

sürdürmektedir. Olumsuz ve kötü anlamlar taşımalarına rağmen bu sözler, yine de sözlü kültür ürünlerinin bir parçasını teşkil etmektedir. Zaza toplumunda beddualar ve yalan yere edilen yeminler gibi küfür ve hakaret sözleri de toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı bir davranış olarak kabul edilir ve bu davranış hoş karşılanmamaktadır. Konuşmalarında çokça küfür ve hakaret sözleri kullananlar toplumca itibar görmemektedir.

Zazacada küfür ve hakaret kavramlarını karşılayan birkaç terim bulunmaktadır. Temelde küfür ve hakaret için “Nengî” ve “Milqî” (küfürler, hakaretler) terimlerinin yanında Arapçadan geçen “kufir” (küfür) kelimesi de kullanılmaktadır. “Xevêr dayîş”, qisê pîsî/xiravînê dayîş/vatiş” (küfür etmek, sövmek, kötü sözler söylemek) gibi küfür ve hakaret anlamı taşıyan deyimler de bulunmaktadır. “Nengî çînayîş” (sövmek), “kufir kerdiş” (küfür etmek), “çita omîyayîş fek vatiş”, (ağızına geleni söylemek) gibi deyimler de küfür etmek anlamında kullanılan diğer sözlerdir.

Zaza toplumunda konuşma olayında çok az da olsa kullanılan küfür ve hakaret sözleri diğer folklorik unsurlar olan atasözü, deyim, dua ve beddualara oranla derleme metinlerinde yer almamaktadır. Bunun sebeplerinden biri; bu sözlerin genelde hem nadiren kullanımları hem de grup üyelerinden olmayan kişilerin; araştırmacı veya derlemecilerin varlığında sansüre uğramalarıdır. Dolayısıyla bu sözleri derleyerek kayıt altına alabilmek için toplumun bir parçası olmak gerekir. Çalışmamızda kayıt altına alınan bu sözlerden hakaretler, küfürlere oranla toplumda daha görünürken, küfürler daha baskılanmış olarak özel dairede varlıklarını sürdürmektedir. Buna rağmen derleme şansına sahip olduğumuz bu sözler daha çok özel ortamlarda gözlem ile kayıt altına alınabilmiştir. Nicelik olarak az görünmelerine rağmen toplumdaki bu sözlere karşı uygulanan sansüre rağmen daha uzun soluklu çalışmalar sayesinde hiç de azımsanamayacak sayıda olduklarını ortaya çıkarmak mümkündür.

Zaza kültürü ve dili açısından çok önemli kaynaklar olarak sayabileceğimiz dergilerde atasözü, deyim, dua ve beddualar için yapılan birkaç tanım ve tasnife rastlamak mümkündür. Ancak konu yeminler, küfür ve hakaretler olunca ne yazık ki hem derleme metinler hem de tanım ve tasnif bulmak mümkün değildir.

Aşağıda Türk halk biliminde küfür ve hakaretler üzerine yapılan birkaç çalışmada yapılan tanımlara bakmak yararlı olacaktır. Alay ve küfürleri de hakaretler kapsamında değerlendiren Abdullah Eren bu konuyu şöyle tanımlar: “Hakaret, kişi, grup, karakter, nesne, kavram, davranış vb. hakkında edep ve nezaket sınırlarını ihlal edecek şekilde saldırı, sataşma ve alaya alma tarzında, görünüş, karakter, soy vb. ile ilgili olarak oluşturulan incitici tavırların genel adıdır” (Eren, 2009: 30).

Küfürleri, toplumda istenmeyen sözler olan ve toplumsal değerleri yansıtan kültürel ifadeler olduklarını belirten Suavi Aydın, küfürleri şöyle tanımlamaktadır; “Küfürler bir kişiye, gruba ya da kuruma veya herhangi bir hedefi olmaksızın bir olaydan dolayı söylenen, hakaret içeren; muhatabında öfke, utanç ve saldırı gibi duygu ve davranışlara yol açan ağır sözler” (Aydın, 2009: 21).

Zaza sözlü kültüründe gündelik hayat içinde konuşma olaylarında kullanılan küfür ve hakaret sözlerini metin, bağlam ve işlev özelliklerini kapsayan şöyle bir tanım yapmak mümkündür: küfür ve hakaret sözleri, tek kelime, kelime öbeği veya cümleden oluşabilen, gündelik hayatta kavga ve çatışma durumlarında söylenen, kişinin kutsallarına, fiziksel özelliklerine veya bireysel değerlerine küfrederek veya hakarete bulunarak muhatabına psikolojik olarak zarar vermeyi amaçlayan, bazen cinsel hakaretler içeren, bazen de benzetmeler yoluyla alay ederek ve aşağılayarak kişinin çaresizliğini, öfkesini ve kızgınlığını dışa vuran, muhatabında öfke ve aşağılanma duygularını uyandıran ve rahatlama gibi işlevlere sahip olan kalıplaşmış sözlerdir.

Hakaretler, bireysel özellikler ve sosyal özellikler temel alınarak şöyle bir tasnif yapılmaktadır:

1. Bireysel özellikleri hedef alan hakaretler:

a). Fiziksel özellikler ve rahatsızlıklar/kusurlar

b). Zihinsel kusurlar

2. Sosyal özellikleri hedef alan hakaretler:

a). Etnik, dinî

b). İdeolojik

c). Sınıfsal (Altun, 2009: 2).

Küfürler, insanın küfrederken hedef aldığı alanlara göre üç grup altında tasnif edilmektedir:

1- Kişinin kutsal değerlerine karşı yapılan küfür

2- Kişinin mahremiyetine karşı yapılan küfür

3- Doğrudan kişiye veya kişiliğine karşı yapılan küfür (Erkek, 2009: 52).

Yukarıda yapılan her iki tasnif, küfür ve hakaret edilirken hedef alınan kavramlar odaklıdır. Burada ortaya çıkan sonuç, küfür ve hakarettin genellikle kişinin kutsal ve bireysel değerlerine yönelik yapıldığıdır. Aydın (2009: 21) küfrün üç işlevini şöyle sıralamaktadır: “Birincisi gerilimleri azaltacak bir rahatlama hissi vermesi nedeniyle sosyal psikolojik, ikincisi tam tersine kavga ve çatışmaya davet etmesi bakımından çatıştırmacı, üçüncüsü ise bir mizah unsuru olarak kullanılması nedeniyle yine sosyal psikolojik”. Bu noktada küfür sözlerinin bazı bağlamlarda kişide oluşan baskıyı ortadan kaldırırken bazı durumlarda ise kişiler arası bir çatışmaya neden olduğu açıktır.

Bu bakımdan yapılacak tasnifte küfür ve hakaret sözlerinin anlaşılmasını sağlayacak bağlam ve işlevsel özellikleri de belirtilmelidir. Küfür ve hakaret sözleri genellikle tartışma, kavga, çatışma veya anlaşmazlık durumlarında ortaya çıkan ve muhatabının değerlerine sözlü bir şekilde saldırarak psikolojik rahatlama sağlayan ifadelerdir. Bunun yanı sıra kimi durumlarda özellikle bir iş esnasında ortaya çıkan aksiliklerde bağlamdaki nesneyi hedef alan küfür sözleri de bulunmaktadır. Buradan hareketle küfür ve hakaret sözlerini, sözlü kültür çerçevesindeki bağlamına göre tasnif etmeye çalışacağız:

1. Çatışmalarda bireysel değerleri hedef alan küfür sözleri,

2. Çatışmalarda kutsal değerleri hedef alan küfür sözleri,

3. Aksiliklerde ortamdaki nesneyi hedef alan küfür sözleri,
4. Çatışmalarda veya eğlenme amaçlı bireyin fiziksel ve zihinsel kusurlarını hedef alan hakaret sözleri.

1.8. Hitap Sözleri

Bazen bir konuşma olayını başlatan, bazen de iletişimi devam ettiren seslenme ya da hitap sözleri, çoğu zaman diyaloglarda karşımıza çıkan ifadelerdir. Büyüğün küçüğe veya yaşıtlarına, küçüğün büyüğe veya yaşıtlarına, farklı yaş, cinsiyet ve statüdeki kişilerin birilerine hitaben kullandığı sözler hemen hemen her toplumda mevcuttur. Bu tür çağrı ve seslenme sözleri, sevgi, aşk, saygı, değer, vb. duyguları ve işlevleri yansıtır.

Zazacada seslenme durumunda önemli bir dilsel özellik; bu sözlere cinsiyete göre seslenme eklerin gelmesidir. Örneğin “laj” (erkek çocuk) sözcüğü hitap halinde –o seslenme ünlüsünü alarak lajo’ya dönüşmektedir. “Way” (kız kardeş, abla) sözcüğü de seslenme durumunda –ê sesini alarak wayê olarak söylenir. Buna benzer şekilde “xal” (dayı) xalo’ya, “em” (hala) emê, “xal” (teyze) da xalê’ye dönüşmektedir. Dolayısıyla seslenme halinde eril sözcükler için –o, dişil sözcükler içinse –ê seslenme ünlülerinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu seslenme sözleri bazı durumlarda birinci teklik iyelik eki aldığı görülmektedir. “Law-ê-m” (oğlum), “kenay-ê-m/ken-ê-m” (kızım) gibi durumlarda –m birinci teklik şahıs iyelik eki alabilir.

Zazaca sözlüklerde “vengdayîş/vengdayene”, seslenmek, çağırarak, “vengdayîş” çağırma, seslenme, çağrı “veng kerdîş/kerdene” seslenmek, çağırarak veya konuşmak gibi anlamlara sahiptir. Dolayısıyla seslenme-hitap sözleri için Zazacada “çekuyê vengdayîşî” terimi önerilebilir. Çünkü “çeku/çekuye” sözcüğü “söz” anlamına sahip olmasına yanı sıra “sözcük/kelime” anlamında da kullanılmaktadır. Zazacada bulunan seslenme sözlerin büyük çoğunluğu tek kelimelik; “bawo”, “bira/biro”, “kena”, “lajo”, “biko”, “wayê”, “xalo” vb. ifadelerden oluşmaktadır. Bu yüzden “çekuyê vengdayîşî” (seslenme sözleri) tabirinin bu gruba giren sözleri karşılayacağını düşünüyoruz. Nitekim tezimizin konusu olan kalıplaşmış sözler için Lezgin (2005:5) de “cumleyê qalibgirewteyî” ifadesini kullanmaktadır.

Zaza dilinde bazı çağrı (seslenme-hitap) partikellerinden (edatlardan) dil bilimsel bir bakış açısıyla bahseden İlyas Arslan, söz konusu edatların seslenen kişi ile bağlantılı olup bazı söz dizimsel işlevleri olduğunu, bu edatların genelde cümlenin başında yer aldığını ve diğer partikeller ile beraber kullanılabileceğini belirtmektedir (Arslan, 2013: 144). Arslan, incelemeye tabi tuttuğu bazı çağrı edatları için yaşlılar arasında ve daha genç olanlara karşı kullanıldığını ancak daha yaşlı kesime hitaben asla kullanılmayacağını ifade eder. Ancak Arslan'ın incelemeye almadığı Zazacada toplumun bütün bireylerine; çocuğa, kadına ve yaşlıya hitaben kullanılabilecek seslenme sözleri de mevcuttur.

Zazacada seslenme sözlerinin bir bölümünü teşkil eden sevgi sözlerinden “Qiseyê Heskerdene/heskerdişî” olarak bahseden Nadire Güntaş Aldatmaz, bu sözlerin Kürt toplumlarında çokça dile getirilmediğini, ancak kötü sözlerin anında ifade edildiğini ve bu sevgi belirten sözlerin; “melema/ê mi” (dermanım), “roy/ê mi” (ruhum, canım) ve “cîgêra/ê mi” (kıymetlim, ciğerim) gibi sözlerin genellikle çocuklar için kullanıldığını ifade etmektedir (Aldatmaz, 2013: 64-65). Sevgi ifade eden bu tür sözlerin toplumsal hayatta fazla görünür olmaması, aslında toplumun değer yargıları ile yakından ilişkilidir. Çünkü Zaza toplumunda ataerkil değerler baskındır ve bir erkeğin toplum içinde ailesine karşı sevgisini dile getirmesi genellikle ayıp karşılanmaktadır. Bu tür sözler sadece çocuklara hitaben söylenmez, eşler veya sevgililer arasında da daha çok yalnızken kullanıldığını, hatta halk türkülerinde de geçtiğini söyleyebiliriz.

Hitap sözleri üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda konunun, genellikle dilbilimsel çerçevede ele alındığı ve bazı tanımların yapıldığı görülmektedir (Şen, 2008: 627; C. Alyılmaz, 1998: 35; S. Alyılmaz, 2015: 31; Demirbaş, 2017: 2155; Ataman, 2018: 7; Keskin, 2020: 770). Bu tanımlardan birkaçına bakmak hitap/seslenme sözlerini anlamak için faydalı olacaktır.

Türkiye Türkçesinde Hitaplar adlı doktora tezinde Hanife Alkan Ataman, seslenme sözlerini şöyle tanımlamaktadır: “Hitaplar (seslenme sözcükleri) bir diyalog ya da konuşma esnasında konuşanın muhatabına tebrik, çağrı, komut veya istek gibi çeşitli amaçlarla sarf ettiği sevgi, saygı, incelik belirten, genellikle cümle başı vurgulu sözcüklerdir” (Alkan Ataman, 2018: 7).

Ahmet Keskin, kültür dilbilim çerçevesinde ele aldığı hitapları; dil, toplum ve kültür etkileşiminin sonucu olarak günlük hayatın her alanında kullanılan ve dil-dünya görüşünü yansıtan ifadeler olarak şöyle tanımlamaktadır: “Hitaplar, sözü ya da yazıyı muhatap ya da muhataplara ulaştırmak, o kişiden söz etmek için seslenmek, çağırmak, konuşulan ya da ifade edilmek istenilen şeylere dikkati çekmek işlevi üzerinde temellenmiş dil birimleri” olarak ifade etmektedir (Keskin, 2020: 770).

Araştırmacılar tarafından yapılan diğer tanımlarda hitap sözlerinin benzer özelliklerinin yanı sıra farklılıklar da yer almaktadır; “... Hitaplar anlatının akışı hakkında fikir veren; seslenme, iltifat ve hakaret olgularını bünyesinde barındıran önemli dil birimleridir” (Şen, 2008: 627). Bu tanımda öne çıkan husus; seslenme sözlerinin olumlu sözler yanında hakaret gibi olumsuz anlamlar da barındırdığıdır.

Zaza sözlü kültür ürünlerinden hitapları, metin ve bağlam ve işlev özelliklerini de kapsayacak şekilde şöyle bir tanım yapmak mümkündür: Genellikle akrabalık kavramlarından ve tek sözcükten oluşan, eril ve dişil seslenme eki alabilen, gündelik hayat içinde birine veya bir gruba karşı çağrı, sevgi, saygı ve hakaret işlevlerinde kullanılan, yaş, cinsiyet ve statü bildiren, iletişimi başlatan, sürdüren ve düzenleyen kalıplaşmış sözlerdir.

Hitaplar ile ilgili Zazaca kaynaklarda herhangi bir tasnife rastlamadık. Yeminler, küfürler, dini sözler ve selamlaşma sözleri gibi hitaplar da araştırmacılarca rağbet görmemiştir. Bu yüzden konunun Türk halk biliminde ele alınan çalışmalarda yapılan bazı tasniflere bakmak gerekmektedir. Hitaplar üzerine yapılan çalışmalarda konu araştırmacılarca incelendikten sonra birkaç tasnif yapılmıştır (Şen, 2008, 628; Bulut, 2012, 54; Alkan Ataman, 2018; 66).

Anadolu ağızlarındaki kalıplaşmış sözler üzerine yaptığı yüksek lisans çalışmasında Serdar Bulut, hitapları yüzeysel olarak inceleyerek, hedef kişilere göre kalıp sözler olarak temelde iki başlık altında tasnif etmiştir:

1. İnsanlara Hitap Etmek İçin Kullanılan Kalıp Sözler
2. Hayvanlara Hitap Etmek İçin Kullanılan Kalıp Sözler (Bulut, 2012: 54).

Alkan Ataman, Türk kültür ve tarihinde hitapların kullanımı, Tarihî Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesi olarak ikiye dönemde incelemektedir. Toplumdaki kişilerin statüleri, yakınlık durumları, tandık ve tanıdık olmayan kuşakların yaşları, hitap amaçlarına ve kaynağına göre hitap sözleri temelde 5 gruba, bu üst başlıkları da cinsiyet, yaş, konum ve yakınlık gibi özelliklerine göre birkaç alt başlıkta tasnif etmektedir. Burada sadece temel başlıklar çerçevesinde yapılan tasnifi vermekle yetineceğiz:

1. Kişilerin Toplumsal Konumlarına Göre Hitaplar
2. Kişilerin Yakınlık Durumlarına Göre Hitaplar
3. Kuşaklara Göre Hitaplar
4. Kullanım Amacına Göre Hitaplar
5. Kaynağına Göre Hitaplar (Alkan Ataman, 2018: 66).

Bir başka tasnifte ise hitaplar, diğer tasniflerden farklı olarak *cansız varlıklar*, *ilahi varlıklar* ve *kişinin kendisine karşı kullandığı hitapları* da içeren 5 gruba ayrılmıştır:

1. Kişiye veya Gruba Seslenme
2. Hayvanlara Seslenme
3. Cansız Varlıklara Seslenme
4. İlahî Varlıklara Seslenme
5. Kişinin Kendisine Seslenmesi (Demirbaş, 2017: 2163-65).

Yukarıda yapılan tasniflerde, hedef kişi, amaçlarına, kaynağına ve yapısına göre hitaplar bir tasnife tabi tutulmuştur. Gündelik hayatta birçok konuşma olay ve durumunda kullanılan hitaplar sözleri iletişime yardımcı unsurlardır. Bu tür sözler kültürel bazı özellikler taşımaktadır. Zaza sözlü kültürüne baktığımızda hitapların birçok farklı duruma göre oluştuğunu görmekteyiz. Örneğin, özel isimlerin kısaltılmış hali, dış görünüşe göre oluşan hitaplar, toplumsal norm ve gelenekler etrafında ortaya çıkan hitaplardır. Hitap sözlerini hedef, anlam, içerik ve bağlama göre detaylı bir şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Akrabalık kavramları ile kullanılan hitaplar

2. Cinsiyet ve yaşa göre kullanılan hitaplar
3. Statü bildiren hitaplar
4. Meslek bildiren hitaplar
5. Özel isimler ve özel isimlerin kısaltmaları ile kullanılan hitaplar
6. Dış görünüşe göre kullanılan hitaplar
7. Etnisiteye göre kullanılan hitaplar
8. Aile veya aşiret isimleri ile kullanılan hitaplar
9. Toplumsal norm ve geleneklerden kaynaklanan hitaplar
10. Samimiyet ve sevgi barındıran hitaplar
11. Hakaret amaçlı kullanılan hitaplar
12. Hayvanları çağırmak için kullanılan hitaplar.

1.9. Selamlaşma ve Vedalaşma Sözleri

Gündelik hayat içinde bazı durumlarda iletişimi sağlayan, düzenleyen ve devam ettiren kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Toplumlara has bu sözler birer kültür yansıması olarak dilde yer almaktadırlar. Atasözleri, deyim, dua ve beddualar gibi selamlaşma ve vedalaşma sözleri de bu kalıplaşmış ifadeler arasında yer almaktadır. Her ne kadar selamlaşma ve vedalaşma iki farklı form olarak görünse de aslında bu iki ifade ve davranış kalıpları birbirlerini anlamsal ve bağlamsal açıdan bir durumu veya iletişim olayını tamamlayan unsurlardır. Çünkü ilki bir iletişim olayını başlatırken ikincisi de bu olayı kapatan son sözlerdir.

Zazacada selam ve selamlaşma için genellikle “silam/selam” (selam) “selamdayîş” (selam verme, selamlaşma) sözcük ve ifadeler kullanılmaktadır. Karşılaşmalarda veya çoğunlukla “Selamun eylekum” ifadesi kullanılır. Bu selama karşılık “Eylekum selam” veya muhatabın tanıdık veya değer verilen biri olması durumunda ise bu sözün vurgulu ve uzun bir şekli olan “Aylekum selam we rehmetulahî we berekatuhû” da kullanılır. Dini değerlerin çok açık bir yansıması olarak bu selamlaşma sözlerinin yanında “merhaba” sözü de bazen, özellikle tanıdık kişilere söylenmektedir. “Merhabayî dayîş” selam verme, merhaba anlamında kullanılır. Bazen doğrudan merhaba ifadesi yerine “Mi merhabayî da şima” (size merhaba dedim-selam verdim) sözü de söylenmektedir. Bu sözlere, sağ elini havaya kaldırıp selam verme, tokalaşma, öpüşme, sarılma, yaş olarak büyük olanların elini

öpme, karşılığında büyüklerin küçüklerin başından veya yanığında öpmesi, yaşlıların birbirlerinin omuzlarından öpmesi gibi Zaza toplumunda yaygın bazı davranışlar da eşlik etmektedir.

Ayrıca Zaza toplumunda selamlaşma sözleri olmayan, ancak selam işlevinde kullanılan bazı kalıp ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, çalışan birine genellikle *Qewet bo/Qiweti bû* (kolay gelsin), *Bi berki bû/ Bereket tedi bû* (Bereketli olsun) ve benzeri ifadeler selam verme işlevinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde bu sözler ayrılırken bir nevi vedalaşma işlevinde de kullanılmaktadır.

Selamlaşma ve hal-hatır sormadan (yewbînan persayîş) sonra veya bir yere gitmek için ayrılırken kullanılan bazı vedalaşma sözleri bulunmaktadır. Zazacada “xatirwaştîş”, vedalaşma, vedalaşmak anlamlarına sahiptir. “Miqat xwu bi” (Kendine mukayet ol), “Xatir tu” (Allah’a ismarladık), “Homa silameti bidû” (Allah selamet versin) gibi sözler bu tür durumlarda söylenmektedir. Vedalaşma ve uğurlama eylemlerinde genellikle iyi dilek belirten sözler de kullanılmaktadır. Bu sözlerin yanı sıra son zamanlarda Zaza toplumunda diğer dil ve kültürlerin etkisiyle popülerleşen bazı selamlaşma ve vedalaşma sözleri dile girmektedir. “Rojbaş” (İyi günler, Günaydın), “Hol bion xwu” (Kendine iyi bak) ifadeleri bu sözlerden bazılarıdır.

Zaza halk kültürü üzerine yapılan derleme ve akademik çalışmaları (Düzgün vd., 1992; Özcan, 1992; Malmisanij, 2000; Bukan, 2015; Lezgin, 2005, Selcan, 2013, Aldatmaz, 2013; Asna, 2014; Seçilmek, 2018) incelediğimizde kalıplaşmış sözlerden atasözü, deyim, dua ve beddualar için bazı tanımların yapıldığı görülmektedir. Ancak selamlaşma ve vedalaşma sözleri üzerine herhangi bir tanımlama bulunmamaktadır. Zaza toplumunda, gündelik hayat içinde belirli iletişim durumlarında kelime öbeği veya tümce halinde kullanılan, iletişimi başlatan selamlaşma sözleri ve iletişimi sonlandıran vedalaşma sözleri karşılaşmalarda ve ayrılırken kullanılması adet haline gelen, esenlik, iyi dilek ve birtakım davranışları içeren kalıplaşmış sözler olarak tanımlamak mümkündür.

Selamlaşma ve vedalaşma sözleri, hem kültürel olan hem de din tarafından etkilenen kalıplaşmış ifadelerdir. Dolayısıyla bu tür kalıplaşmış sözlerde hem toplumun dinî değerleri hem de dünyevî değerleri ön plana çıkmaktadır. Bu kültürel

unsurlar konuşma olaylarında iletişimi başlatan ve sonlandıran selamlaşma ve vedalaşma sözleri, Zaza sözlü kültürü içinde oluştuğu ve kullanıldıkları bağlamları esas alarak şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1. Karşılaşmalarda kullanılan sözler,
2. Ayrılırken veya uğurlamalarda kullanılan sözler.

1.10. Dinî İnançları Yansıtan Sözler

İnsanın duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullandığı araçlardan biri olan dil, toplumun gelenek-göreneklerini ve inançlarını yansıtmaktadır. Doğal olarak gündelik hayat içinde, iletişim esnasında kullanılan bazı kalıplaşmış sözlerde bu kültür özelliklerinin bulunması kaçınılmazdır. Konuşma olay ve durumlarında kullanılan bu sözlerden bir grup da dini inançları yansıtan sözlerdir. Dua, beddua, selamlaşma, vedalaşma ve yeminlerin etkilendiği gibi dini inançları yansıtan sözlerin de dinden doğal olarak etkilendikleri görülmektedir.

Dini kavramlarının etrafında şekillenen bu sözler, atasözü, deyim, dua ve beddua gibi diğer kalıplaşmış sözlere oranla sayıca az olmalarına rağmen yine de konuşma olaylarında yeri ve zamanı geldiğinde kullanılmaktadırlar. Genellikle kalıp sözler başlığı altında incelenen dini inançları yansıtan sözler, diğer kalıplaşmış sözlere nispeten daha az çalışılmıştır. Bu sözler üzerine yapılan çalışmalarda (Gökdayı, 2008; Bulut, 2012, 2013; Pırnaz, 2018) bazı adlandırılmalar yapılmıştır. Esasında diğer kalıplaşmış sözler olan atasözü, deyim, dua, beddua ve yeminler gibi günlük konuşmalarda kullanılmalarına rağmen onları ifade eden bir terim mevcut olmadığından araştırmacılar tarafından doğal olarak farklı adlandırılmalar yapılmıştır. Pırnaz (2018) “dini söz”, Gökdayı (2008), “dini inançları bildiren sözler”, Bulut (2012) ise “dini inançları yansıtan sözler” olarak adlandırmıştır. Ancak “dini söz” kavramı, dinî hükümler ile kolayca karıştırılmaya müsait görünmektedir. Ayrıca bu kavram çok genel bir ifade olduğundan bu sözleri diğer dini sözlerden ayırt etmeyi sağlayamadığı söylenebilir.

Zaza sözlü kültür ürünlerinden olan atasözü, deyim, dua ve beddua gibi kalıplaşmış sözler üzerine dergi ve kitaplarda bazı derleme yayınları yapılmıştır.

Ancak yemin, küfür ve hakaret sözleri üzerine sadece iki adet çalışma (Aldatmaz, 2013; Septioğlu, 2019) bulunmamaktadır. Selamlaşma ve vedalaşma, dini inançları yansıtan sözler, duyguları bildiren sözler gibi kalıp sözler üzerine ise herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Dini kavram ve inanışlardan kaynaklanan bu sözler için Zazacada halk arasında kullanılan bir terim bulunmamaktadır. Bu noktada bu sözler için Zazacada *çekuyê qalibgirewteyî kê bawerîyan mojnênî ra* (dini inançları yansıtan kalıplaşmış sözler) gibi bir adlandırma önermek mümkündür.

Dini inançları yansıtan kalıplaşmış sözler, Zaza sözlü kültürü üzerine yapılan çalışmalarda yer almadığından bugüne kadar bu sözler için herhangi bir tanım ve tasnif yapılmamıştır. Kültürü ve dini yargıları yansıtan ve günlük konuşma dilinde çokça kullanılan bu tür kalıplaşmış sözler üzerine yapılan çalışmalar yeni yeni yapıldığından dini inançları yansıtan sözler üzerine yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar da daha çok derleme veya literatür taraması sonucu elde edilen malzemenin yayını olarak değerlendirilebilir.

Zaza toplumunda dinin hem kültürü hem de kültürü yansıtan dili çok açık bir şekilde etkilediğini söylemek mümkündür. Dinin etkisi gelenek ve göreneklerde kendini güçlü bir şekilde hissettirirken aynı zamanda da din ile ilgili değer ve yargıların yani bazı inanış ve kavramların dile geçtiği görülmektedir. Bu doğrultuda dini inançları yansıtan sözleri, Zaza sözlü kültürü içindeki bağlam ve işlevlerini de hesaba katarak şöyle bir tanımlamak mümkündür: Gündelik yaşam çerçevesinde, iletişim olay ve durumlarında dini kavram ve inanışlardan kaynaklanan ve şekillenen, halkın bu konudaki değer yargılarını yansıtan, söze dini referanslar eşliğinde inandırıcılık kazandırma ve dileğin gerçekleşme ihtimalini artırma gibi işlevlere sahip olan, sözcük öbeği veya cümle halinde kullanılabilen kalıplaşmış sözlerdir.

Konuşma olay ve durumlarında kullanılan kalıplaşmış sözler ortaya çıktıkları toplumun kültüründen doğal olarak etkilenmektedir. Kültür ile birlikte toplumun dini de konuşma dilini bazı noktalarda etkileyerek şekillendirmektedir. Bu etkiden dolayı söz konusu kalıplaşmış sözler “dini inançları yansıtan sözler” olarak adlandırılmaktadır. Bu sözleri içerğine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1. Yaratıcıya karşı şükür, teslimiyeti, imanı ve ümidi ifade eden sözler
2. Dini kavramlar ile herhangi bir olay ve durum hakkındaki düşünceyi ifade eden sözler.

1.11. Duyguları Bildiren Sözler

Zaza sözlü kültüründe konuşma durumlarında duyguları bildiren bazı sözler kullanılmaktadır. Örneğin, beklenmedik bir davranış karşısında *Gunakî ma r'* ifadesi kişinin yaşadığı korkuyu dile getiren sözdür. “Vaji willê” (Vallahi de) “wişşş” ve “Errik” gibi ünlem ve ifadeler ise herhangi bir durum karşısında yaşanan şaşkınlığı yansıtmaktadır. “Heywax mi rî” (Eyvahlar olsun-bana-), “wax wax” (Vah vah) gibi sözler ise acıma, çaresizlik ve üzüntü gibi duyguları bildirmektedir.

Duyguları bildiren kalıp sözler, deyim, atasözü, dua ve beddua gibi kalıplaşmış sözlere oranla sayıca çok fazla değildir. Bu durum, bu sözlerin derleme ve inceleme yapılırken kapsam dışı kalmalarına yol açmıştır denilebilir. Ayrıca kültürü yansıtan bu tür duygu bildiren sözlerin, son zamanlarda yabancı dil öğretiminde kalıplaşmış sözlerin ön plana çıkmasıyla birlikte daha çok görünürlük kazanmaya başladıkları söylenebilir.

Zaza sözlü kültür unsurlarından olan dini inançları yansıtan sözler gibi duygu bildiren sözler de gündelik konuşma dilinde herhangi bir terim karşılığına sahip değildir. Bu tür sözler hem sayıca azdırlar hem de yeni yeni çalışmalara konu edildiklerinden bunları işaret eden bir terimden yoksun kaldıkları normal karşılanmalıdır. Zaza dili ve kültürü üzerine yapılan akademik çalışmalarda bu tür sözlerin incelenmediği görülmüştür. Bu yüzden bu tür sözleri ifade eden bir kavram veya terime ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu noktada “çekuyê ke hîsan mojnênî ra” (Duyguları bildiren/gösteren sözler) kavramını, bu tür sözleri, şaşkınlık (matbîyayîş/matmendiş), korku (ters), üzüntü (dej, xem, keder) gibi duyguları ifade eden sözcüklerden kalıplaşmış olmaları yönüyle ayırt eden bir kavram olarak önermek mümkündür.

Zaza sözlü kültüründeki bağlam ve işlevlerini de göz önüne alarak duygu bildiren sözleri şöyle tanımlayabiliriz: sözcük öbeği veya cümleden meydana

gelebilen, kişinin herhangi bir olay, davranış veya söz karşısında şaşkınlık, korku, acıma, sevinç, kızgınlık, bıkkınlık vb. duygularını yansıtan, konuşmayı sürdüren ve dilin ifade kabiliyetini yansıtan kalıplaşmış sözlerdir.

Genellikle bireyin beklemediği bir olay, söz veya durum karşısında şaşkınlık, heyecan, korku, kızgınlık, hayret, sevinç, acıma, bıkkınlık vb. duygularını dile getirdiği kalıplaşmış bazı sözler vardır. Bu sözler, duyguları bildiren sözler başlığı altında incelenmektedir. Bir dilin söz varlığı içinde yer alan bu ifadeler, dilin ifade kapasitesini ve gücünü göstermektedir. İletişim esnasında konuşana iletişimi devam ettirme noktasında yardımcı olan bu sözler bazı olay ve durumlarda ister istemez kullanılmaktadır. Bu sözleri yapılarına göre iki başlık altında sınıflandırmak mümkündür:

1. Ünlem veya sözcük öbeği şeklinde olan sözler,
2. Cümle halinde olan sözler.

2. Şekil/Yapı Özellikleri

Atasözleri ve deyimler diğer birçok kalıplaşmış ifadeler gibi çeşitli yapısal ve şekilsel özellikler sergilemektedir. Bu yapısal ve şekilsel özelliklerin ele alınması ve farklarının ortaya konmasında, bunların ifade edildiği bağlam, katılımcıların etkileşim boyutu önem arz etmektedir. Yapısal özellikler atasözlerinin ve deyimlerin daha akılda kalıcı, daha güçlü ve canlı olmasını sağladığı gibi, bu türlerin sahip oldukları bir takım kalıplar ve paralellikler onların diğer ifadelerden kolayca ayrıştırılmasını da kolaylaştırmaktadır. Atasözleri ve deyimler halkın bilgeliğini özlü ve güçlü bir şekilde ifade ettiği, halkın dünya görüşünü, geleneklerini, göreneklerini, alışkanlıklarını ve değerler yargılarını kalıplaşmış yapılarıyla yansıtmakta ve tarihsel bir aktarım süreci içerisinde sürekli işlenerek anlamlı bir bütünlük göstermektedir.

Günlük hayatımızın önemli bir parçası olan kalıplaşmış sözler ki bunlara atasözleri ve deyimleri de eklemek mümkündür, dilsel yetkinliğin önemli bir işareti olarak kabul edilirler. Bu tür kalıplaşmış ifadeler kişinin kendi anadil yeterliliği için çok önemlidirler (Fillmore, 1979: 85-102). Çünkü bu kalıplaşmış yapıların günlük konuşma esnasında doğru bir şekilde anlaşılması, bağlamında kullanımından ortaya

çıkan anlamlara bağlıdır. Bu anlamda araştırmacılar deyimleri ve atasözlerini de bu becerilerin kazanmasına ön ayak olan önemli bir kategori olarak kabul etmektedir (Tannen, 1989: 43-54; Cutting and Bock, 1997: 57-71). Bu özelliğinden olsa gerek, Zaza toplumu içerisinde konuşma bağlamlarında atasözlerini, deyimleri, duaları, bedduaları, yeminleri ve çeşitli dilsel yapıları ustalıkla kullananlar, dinleyicilerin dikkatini de çekmektedir. Nitekim saha çalışmasında bazı derlemeler için dili ustalıkla kullandıkları ifade edilen bazı kişilere yönlendirildiğim oldu.

Atasözü ve deyimler akılda kalıcılığı kolaylaştıran ritmik ve fonetik bazı yapılar, tekrarlar ve kafiye gibi anlatımın akıcılığını sağlayan şekilsel özelliklere sahiptir. Örneğin, “Ewlad zerdik û, tuern dendik û”, “Adir yejo, gurî gejo” atasözlerinde görüldüğü üzere Zazaca atasözleri, bazı kafiyeli ifadeler içermekte ve bu yapılar atasözünün akılda kalmasını ve aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle yazının bir hatırlama aracı olarak sıklıkla kullanılmadığı ve sözlü kültürün daha etkin olduğu toplumlarda dil, daha rahat hatırlanabilmek için anımsatıcı (mnemonic) ve ritmik (rhythmic) bir özellik yansıtır (Ong, 2002: 34). Aslında bu durum Keskin’in ifadesiyle “sözlü kültürün kendi içyapısıyla ilgili bir durumdur” (Keskin, 2018: 677). Yapısal kalıplar anımsanabilir özelliklerinden dolayı ifadenin nesilden nesile aktarımını ve farklı bağlamlarda yeniden üretimini kolaylaştırdığı gibi gösterdikleri şekilsel özellikler ile de dilde daha yerleşik ve sabit bir norm oluşturma eğilimindedir.

Aynı zamanda atasözleri özlü ve çarpıcı bir şekilde toplumsal gerçekleri ve olguları hatırlatmakta ve kısa bir ifade ile kalıplaşmış yapılarından dolayı çok şeyi açıklamaktadır. Örneğin, Türkçeye “öküz ölünce, bıçaklar çoğalır” diye çevrilebilecek “Wexta zê ga kot, kardî benî zafî” Zazaca atasözü, iş işten geçtikten sonra akıl vermenin bir işe yaramadığı, önemli olan olay gerçekleşmeden yardım edilmesi veya gerekli tedbirlerin zamanında alınmasını ifade eden özlü bir özellik taşımaktadır. Yine buna benzer olarak “pişikê çoyî gird bîyayîş” bir kimsenin kibirli tavır sergilemesi ve karşısındakine büyüklük taslaması durumunda kullanılan güzel bir deyimdir. Bu bakımdan atasözleri ve deyimler kısa ve çarpıcı ifadeler ile çok şey anlatma, kalıplaşmış halleri ile akılda kalma gibi özelliklere sahip kültürel unsurlardır.

Deyimler ve atasözlerinde bölgeden bölgeye ya da aynı bölge içinde bazı sözcükler değişebilmektedir. Bu farklılık, ifadenin anlamını bozmaz. Bazen eş anlamlı

sözcükler bazen de farklı sözcükler kullanılır. Örneğin Solhan'ın bazı köylerinde genellikle *Kiçî* kullanılırken, diğer bölgelerde *Ço/Çew* kullanılır:

Kiçî nişkenû kismêt kiçî biwerû / Ço nişkenû kismêt çoy biwerû (Deyim),

Kiçî du xwu ra nîvon tirş / Ço mast xwu ra nîwon tirş (Atasözü).

Ayrıca aynı bölge içinde deyimler bazında bazı değişimlere rastlamak mümkündür. *Zonî xwu kiwayîş* ve *Çaqê xwu kiwayîş* deyimlerinde ilkinde *Zonî* ikincisinde ise *Çaqa* sözcüğü kullanılmaktadır. Birinci sözcük “diz”, ikinci sözcük ise “bacak” anlamındadır. Ancak bu kısmi değişime rağmen her iki deyim de aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimler ve atasözlerinde sözcük bazında gördüğümüz değişimlerin yanında, zaman kipinde de değişimlere rastlanılmaktadır. Örneğin, aynı atasözü hem geniş zaman hem de geçmiş zaman kipinde kullanılabilir. Buradaki değişim bir varyant veya yapısal bir farklılıktır denilebilir:

Her vonû ez hot hêv asniyawo zono, la wexta zê kiweno aw hemi şinî mi vîr a (geniş zaman), *Hêr vatû mi hot hêv asniyaw zonên ez koto aw mi hemi kêrd xwu vîr a* (geçmiş zaman).

Bu değişimlerin yanı sıra bazı atasözleri, deyimlere dönüşebilmektedir. Bu değişimde temel nokta yüklemde değişmesidir. Örneğin, *Saro weş îr nuşti nîbenû* atasözü, *Saro wêş îr nuşti mek* olarak deyimde dönüşmektedir. *Gueron palas bavî xwu lingê xwu rak* atasözü ise *Ez gueron palas xwu ra lingê xwu keno ra* cümlesinde olduğu gibi deyim halinde de kullanılmaktadır. Aynı şekilde *Semêd yo kek lehîf meveşn* atasözü ise “pire için yorgan yakma/yakılmaz” anlamındadır. *Semêd yo kek lehîf veşnenû* ise “pire için yorgan yakar” anlamında olup deyimde dönüşmüştür.

Diğer kalıplaşmış ifadeler olan dualar ve beddualara baktığımızda bu sözlerin başında genellikle şöyle ifadeler kullanıldığını görmekteyiz; *boka, mala, mela, mera, îşallah, îşalla, îşallo, îşellay, îşalla, ti bê, ti bî, de'ba yey keno, de'wa yey keno, de'ba yey kenû, ya Rebî, hurmetê Hebîbî kena* (Malmîsanij, 2000: 169,191). Aslında bu ifadelerden bazıları bölgesel varyantlardır. Zazacada *boka* ve *mela* “îşallah” manasında kullanılırken, *mala* ve *mera* ifadeleri ise *mela* ifadesinin ses değişimine uğramış türevleridir. *Îşalla* ifadesinde ise sondaki ses düşmüşken *îşallo, îşellay*

Zazaca telaffuz sistemine göre şekillenmiştir. Zaza sözlü kültüründe dua ve bedduaların başında kullanılan bu ifadelerden *boka, mera* ve *înşallah* anlamca aynıdır ve Allah'ın yardımıyla duaların ve bedduaların gerçekleşmesini dilemektedir. Duaların ve bedduaların başında kullanılan söz konusu ifadeler baktığımızda her iki türün aslında isteme ve dileme yönünden benzer işlevlerde kullanıldığını görmekteyiz. Dua veya beddua edilirken söz başında hemen hemen aynı vurgulu ifadelerinin kullanımı bunu açıkça göstermektedir. Anlam açısından karşıtlık içermesine rağmen işlev yönünden bu iki türün birbirlerini tamamlayan sözler olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca Zaza dilinin eril-dişilik özelliğinden dolayı dua ve beddualar muhatapın cinsiyetine göre cümle kurulumunda farklılık göstermektedir. Örneğin, *Ti borî teber nêkî* (*Yiyenin, çıkaramayasın*) bedduasında muhatap eril olduğundan, *Ti bora teber nêka* (*Yiyenin çıkaramayasın*) ise muhatap dişil olduğundan yüklem cinsiyete göre çekimlenmiştir. Aynı şekilde dua ve bedduaların başında kullanılan *Ellah/Allah, Heq* ve *Homa* kavramları da yapısal bir farklılığı göstermektedir. “Allah” ve “Heq” kavramı İslamiyet ile birlikte işlevsellik kazanmış iken, “Homa” sözcüğü ise daha arkaik bir ifadedir. Bu farklı kavramlarının varlığı tarihsel süreç içinde inanç yönünden toplumun yaşadığı değişimin izlerini taşımaktadır.

Kalıplaşmış sözlerden olan yeminler genellikle kısa, kalıplaşmış ve bir cümleden meydana gelmektedir. Bu tür sözler içinde sözcük öbeği halinde olan bazı ifadeler de bulunmaktadır. Günlük konuşma dilinde kullanılan yeminler kalıplaşmış özellikler taşımaktadır. Ancak bölgeden bölgeye bazı farklılaşmalar da olabilmektedir. Her bölgede bulunan şehitlikler, ziyaretler, mezarlık veya türbeler üzerine yemin edilebilmektedir. Bu yüzden birbirinden farklı yemin ifadeleri oluşabilmektedir. Cümle yapılarına baktığımızda *A bi Homa* “Allah (şahidimdir ki)”, *Aya quba* “O türbe/kubbe (üzerine yemin ederim ki)” gibi yeminler ise yüklemi eksilteli olan yemin örneklerdir. Bununla birlikte bazı yemin sözleri dilek/şart kipinde çekimlenmektedir. Örneğin, *Eg ez zûr keno, gunê tu mi mil di vû* “yalan söylüyorsam günahın boynuma olsun” sözü şart kipindedir.

Küfür ve hakaret sözlerini yapısal olarak değerlendirdiğimizde küfür sözlerinin bir cümleden, hakaret sözlerinin ise genellikle bir sözcükten oluştuğunu görmekteyiz. Hakaret sözlerinden bazıları “bê/bî” ön eki ile oluşmuş ve olumsuz bir anlam taşıyan

ifadelerdir. Ayrıca benzetmeler ile yapılan birkaç hakaret sözü de bulunmaktadır. Diğer kalıplaşmış sözler olan hitap sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dini inançları yansıtan sözler ve duyguları bildiren sözlerin en önemli yapısal özellikleri kısa ve kalıplaşmış sözler olmalarıdır. Bu tür sözler günlük konuşma dilinde sıkça kullanılan, bir sözcük, sözcük öbeği veya bir cümleden oluşan ifadelerdir. Bu sözlerden hitaplar, çoğunlukla bir sözcükten oluşmaktadır. Dini inançları yansıtan sözler ve duyguları bildiren sözler hem tek sözcük, sözcük öbeği hem de cümle halinde olabilmektedir. Bu bakımdan kalıplaşmış sözlerden her biri kendine has anlam, işlev ve bağlama sahiptir. Bu sözler mensur, kısa ve kalıplaşmış ifadelerdir. Bu özellikleri ile kalıplaşmış sözler kolayca öğrenilip hafıza saklanabilen ve yeri gelince kullanılan kültürel yapılardır.

3. İçerik/Konu Özellikleri

Sahip oldukları çok çeşitli konu yelpazesi ile insana ve onun anlamlandırmaya çalıştığı çeşitli olgulara dair zengin bir içerik sunan atasözleri ve deyimler, belli başlı alanlar ile sınırlandırılmayacak kadar geniş bir görünüm sergilerler. Güven, yardımseverlik, kıskançlık, ağırbaşlılık, fesatlık, cehalet, öngörü/beklenti, mütevazılık, sosyal ilişkiler, gayret, hırs, fedakârlık, tedbirli olma, nankörlük, kibir, menfaat, kimseye muhtaç olmama, haram yememe, tutumlu olma, boşboğazlık, kurnazlık ve burada sayılamayacak kadar fazla tema ve konu etrafında şekillenen atasözleri ve deyimlere rastlamak mümkündür. Toplumların yaşam biçimi ve değer yargılarının özlü bir biçimde işlendiği atasözleri ve deyimler tematik açıdan tüm dünyada benzer bazı özellikler gösterse de, bazı alanlarda ve bunların ifade ediliş biçimlerinde ilgili toplumun yaşama biçimine ve dünyayı anlamlandırma ve algılama şekillerine dair ipuçları bulmak mümkündür. Atasözleri tematik araçlar gibi belli bir kültürü içinde yer alan bireyi topluma ve nihayetinde toplumu, insanoğlunun evrensel tecrübesi çerçevesinde şekillenmiş “doğrular etrafında birleştirmektedir. (Gibbs, 2001: 167).

Bazı Zaza atasözleri doğrudan dini kaynaklardan dile yansımıştır. Örneğin, *Bêgeyret la ummet*; gayreti olmayan ümmetten değildir (Dağ, 2012: 266). Bu söz, hadis kaynaklarından dile geçerek zamanla atasözü şekline girmiştir.

Dualar, insanoğlunun türlü istekleri, korkuları ve temennileri etrafında şekillenen dileklerdir. Bunula birlikte duaların içeriği toplumsal değerler, inançlar ve normlar çerçevesinde oluşmaktadır. Gündelik hayat içindeki törenlerde, kutlamalarda veya normal ilişkiler esnasında ortaya çıkan bu tür sözlerin içeriği, söz konusu bağlamlara göre çeşitlilik göstermektedir. Dualarda temel temalar; Allah'ın rızası, rahmeti ve bereketi, peygamberin rızası ve şefaati, kazalardan ve belalardan korunma, şifa, sağlık, huzur, esenlik, dünya ve ahiret saadeti, darlık ve acı göstermeme, dert ve kederden korunma, sağlıklı ve uzun bir ömür, varlıklı olma, af ve mağfiret, imanını koruma, başarı, elden ayaktan düşmeme, salih evlat, helal rızık, haramdan uzak tutma, kaza ve belalara karşı sabır ve metanet gibi türlü dileklerden oluşmaktadır.

Beddualar da ise iyi dilek ve temennilerin tam tersi isteklerden meydana gelmektedir. Burada muhatap için dile getiren kötü dilekler, beddua eden kişinin bu sözleri söylemesine neden olan kötülük veya haksızlığı bir nebze olsun düzeltme işlevindedir. Zaza sözlü kültüründe bedduaların yaygın teması ölüm ve türlü hastalıklardır. Bunun yanı sıra; kaza ve belaya uğrama, sağlığını yitirme, evinin yanması, ocağının sönmesi, başarısızlık, kısa ömür, muradına erememe, peygamberin şefaatinde mahrum kalma, cehenneme gitme, çocuk sahibi olamama, geçim sıkıntısı çekme, mal ve mülkünden hayır görmeme, kabirde sıkıntı çekme, bir şeye sahip olmama, yaşattıklarını yaşama gibi çeşitli temalar beddualarda yer almaktadır. Sonuç olarak dualar kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu tamamlayan her şey olarak ifade etmek mümkündür. Beddualar ise kişinin dünyada gün yüzü görmemesini dileyen kötü dileklerdir.

Yeminler, toplumun maddi ve manevi değerlerini yansıtan, bu değerler göre oluşan kalıplaşmış sözlerden biridir. Yeminlerin içeriğine baktığımızda kutsal ve bireysel değerler ön plana çıkmaktadır. Bu değerler arasında Allah, din, iman, namaz, oruç, nikâh, kutsal kitaplar, Kâbe, Hz. Muhammed, Mekke ve Medine gibi kutsal kabul edilen şehirler, şehitlikler, ziyaretler veya dini büyüklerin kabirleri de bulunmaktadır. Bireysel değerler ise kişinin ailesi, hayatı, şerefi ve onuru, dünya ve ahiret mutluluğu, iş yeri, ataların mezarı, ekmek vb. yiyecekler gibi kavramlar yer almaktadır. Zaza toplumundaki yemin sözlerinin içeriğinde dini kavramlar kadar bireysel değerler de bulunmaktadır. Söz konusu değerlerden ataların mezarı gibi kavramlardan bazılarının İslamiyet öncesi din veya inanışlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Yeminler, toplumun kutsalları tarafından şekillenen, muhatabı ikna ve inandırmak için ifade edilen, kimi zaman bir sözleşme aracı olarak da kullanılan sözlerdir.

Küfür ve hakaret sözleri toplumsal birçok çatışma olayında ortaya çıkan ancak kullanımı hoş karşılanmayan ifadelerdir. Zaza sözlü kültüründe kullanılan küfür ve hakaret sözlerini toplumun veya bireyin değerlerine ve kutsallarına bir sözel saldırı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu tür sözlerin içeriğine baktığımızda toplumun için önemli olan kavramlar ile örtüştüğünü görmekteyiz. Küfür ve hakaret sözleri din, iman, soy, ataların mezarı, aile, fiziksel ve zihinsel kusurlar gibi kavramlara, değerlere ve kutsallara karşı hakaret, aşağılama ve alay etmeyi içermektedir. Ayrıca birey ile ilgili birçok değer ve özellik bu tür sözlerin kapsamına girebilmektedir. Özellikle hakaret sözlerine baktığımızda fiziksel birçok farklılığın bir hakaret unsuru olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Hitap sözleri kullanıldıkları bağlamlarda yer alan katılımcılara göre farklılık gösteren seslenme ifadeleridir. Bu bağlamda yer alan kişilerin yaşı, cinsiyeti, tanıdık veya yabancı olmaları, samimiyet dereceleri, sosyal statüleri ve meslekleri söz konusu sözlerin kullanım tercihinde önemlidir. Bu yüzden bir nevi toplumsal hiyerarşiyi gösteren bu tür sözleri kişiye göre uygun bir şekilde kullanmak başarılı bir iletişim için gereklidir. Hitap sözlerinin içeriğine baktığımızda daha çok yaş, cinsiyet ve akrabalık derecesi ile ilgili kavramların kullanıldığını görmekteyiz. Zazacada çocukların, gençlerin ve yaşlıların cinsiyetlerine göre farklı hitap ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca aile, aşiret, etnik kimlik, ten rengi gibi özelliklere göre de hitap sözleri kullanılmaktadır.

Kalıplaşmış sözlerden bir diğeri olan selamlaşma ve vedalaşma sözleri gündelik hayattaki karşılaşmalarda ve ayrılırken kullanılan ve tarafların birbirlerine karşı iyi niyetlerini ve dileklerini belirttiği ifadelerdir. *Merhaba, Silameleykum, Eleykumselam, Ti xêr omê, Xêr miyon di vî* gibi selamlaşma sözleri karşılaşma bağlamında kullanılırken *Xatir şima/tu*; Allahısmarladık ve *Bi xêr silomet*; hayır ve selamle (gidesin) dilekleri de vedalaşmalarda kullanılmaktadır. Bu sözlerin içeriği söz konusu bağlamlarda dile getirilen bu ifadelerden oluşmaktadır.

Dini inançları yansıtan sözler, Allah ile ilgili yargılar ve inanışlar, şükür, yaratıcıya teslimiyet ve güven, besmele, haram ve günah gibi bazı dini kavramlardan oluşmaktadır. Bu sözler toplumun dini inançlarına göre şekillenmektedir. İnsanlar yaşadıkları olay ve durumlar karşısında dini inanışlarına göre bir değerlendirmede bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür sözler toplumun dini inançlarını ve kabullerini yansıtmaktadır.

Duyguları bildiren sözler ise sevinç, umut, şaşkınlık, bıkkınlık, tehdit, korku, acı, pişmanlık, tebrik, övgü ve sitem gibi hisleri yansıtan ifadeler içermektedir. Bu sözler, *Heywax*; eyvah, *wax wax*; vah vah, *ax ax*; ah ah gibi ünlemler, *Qê Homê*; Allah için (doğru mu söylüyorsun) gibi sözcük öbeklerinden ve *Mi çim tu wê/werdî*; gözünü seveyim örneğinde olduğu gibi cümle halindeki ifadelerden oluşmaktadır. Sonuç olarak kalıplaşmış sözleri, insan ile ilgili birçok kavramı, değeri, duyguyu ve dileği içerebilen kültürel yapılar olarak değerlendirmek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

ZAZA SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZLERİN İCRA

ORTAMLARI VE AKTARIM BAĞLAMLARI

Bir toplumun sahip olduğu kültürel değerler incelenirken toplumun ürettiği ve kullandığı yazılı ve sözlü edebi eserler ilk başvurulması gereken kaynaklardır. Toplumlar kendi inanç ve yaşam değerlerini çoğu zaman ürettiği edebi ve sözlü eserlerine yansıtılmışlardır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözlerin sosyal hayat içinde hangi bağlam ve durumlarda oluştuğunu ve aktarıldığını tespit etmek amacı ile yazılı ve sözlü kaynaklara başvurduk.

Klasik edebiyat içinde değerlendiren mevlit türünde birkaç eser (Xasî, 1899; Babij, 1933) dışında Zazaca kaleme alınan birçok eser 80'li yıllardan sonraya denk gelmektedir. Dolayısıyla Zaza dili ile ilgili elimizde çok fazla eski eser mevcut değildir. Elimizde bulunan klasik tarzda yazılmış eserler, kalıplaşmış sözler açısından bir incelemeye esas olacak kadar fazla sözvarlığı içermediğinden başvurulacak temel kaynak sözlü kültürdür. Bizler de bu çalışmamızda temelde saha çalışması ile elde ettiğimiz malzeme ile birlikte Bingöl yöresinden derlenmiş metin yayınlarını kullandık.

Zaza sözlü kültür ürünleri olan, gündelik konuşma içinde kullanılan kalıplaşmış sözler, birçok bağlam ve durumda gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlam ve durumlar, toplumun sosyal yapısını oluşturan gelenek ve görenekler çerçevesinde meydana gelmektedir. Saha çalışmalarında yaptığımız görüşme ve gözlemler ile kalıplaşmış sözlerin oluşum, aktarım ve bağlamlarını tespit etmeye çalıştık. Kalıplaşmış sözlerin her birinin kendine has bazı özelliklere sahip olduğunu ve yine belirli bazı bağlam ve durumlarda kullanıldığını gözlemledik. Bu bölümde Bingöl yöresi Zaza sözlü kültüründe kullanılan kalıplaşmış sözlerin hangi bağlam ve durumlarda kullanıldığını ve bu bağlamların temel bazı özelliklerinden bahsedeceğiz.

2.1. Divan (Konak/Oda) Geleneği

Sözlü kültür ürünlerinin oluşum ve aktarım ortamlarından biri de “divan” (konak/oda) geleneğidir. Divanı, genellikle akşamları köylünün bir evde toplanarak sohbet ettiği, kendine has bir hiyerarşisi ve kuralları olan, yiyecek ve içecek ikramının yapıldığı, misafirlerin ağırlandığı bir kurum ve gelenek olarak açıklamak mümkündür. Saha çalışmalarında bu gelenek için “diwan” (divan), “qunax” (konak) ve “wadi-e” (oda) gibi kavramlarının kullanıldığını tespit ettik. “Dîwan kerdiş”, “diwan runayiş”, “qunax kerdiş”, “cemat giridayîş” (bir araya toplanarak sohbet etmek, toplanmak) gibi deyimlerde bu çerçevede kullanılmaktadır.

Divan veya konak, genellikle köyün ileri gelenlerin evinde kurulur, bunların dışında köy odaları da bulunurdu. Bu kurumun kendine göre yazılı olmayan bazı kuralları vardır. Burada yapılan sohbetlere sadece erkekler katılırdı. Kadınlar da başka bir yerde ya da ayrı bir odada toplanırlardı. Ayrıca köye bir misafir geldiğinde genellikle misafirin bulunduğu yerde divan kurulmaktadır.

Zaza toplumunda divan geleneğinin eski dönemlerde çok canlı bir kurum ve gelenek olduğunu söylemek mümkündür. Zaza sözlü kültürünün en önemli kurumu ve geleneği divandır denilebilir. Çünkü Zaza toplumu herhangi bir eğitim-öğretim kurumuna ve son yıllara kadar da yazın diline sahip değildi. Dolayısıyla dil ve kültürün devamlılığını sağlayan, hayati öneme sahip bir kurum ve gelenek olan divan; sözlü kültürün oluşum ve icra bağlamıdır. Bu ortamlarda anlatılan masal ve hikâyeler dışında daha önce yaşanmış birçok gerçek olay ve hikâyeye de anlatılmaktadır. Bu konuşma ve anlatılarda sözlü kültür ürünleri olan atasözü, deyim, dua, beddua, yeminler, küfürler vb. kalıplaşmış sözler doğal olarak çokça yer almaktadır. Burada anlatılanlar hem bir kültür hem de bir dil aktarımıdır.

Divan geleneği çerçevesinde yer alan anlatıların bazı işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevler; folklorun dört işlevi (Bascom, 1954: 333-349) olarak bilinen; eğlenme, kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması, eğitim işlevi ve kabul edilmiş davranış kalıplarını sürdürülmesidir. Divan kurumunu ve burada icra edilen anlatıların sosyal bir varlık olan insanın sosyalleşme ve eğlence ihtiyacını giderdiğini söylemek mümkündür.

Özellikle bu bağlamda anlatılan fıkralar, komik anekdotlar, şakalaşmalar bu anlatıların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra yapılan taklitler ve canlandırmalar da bir tür eğlenme ve eğlendirme işlevine sahiptir.

Bu mekânda anlatılan masallar, efsaneler, destanlar, peygamber kıssaları veya herhangi bir olay vasıtasıyla dinleyicilere bazen örtük bazen de doğrudan hayat ile ilgili bilgileri aktarılmakta ve bu anlatılardan bir ders çıkarmaları istenmektedir. Masallar ile toplumdaki bireylere ve özellikle çocuklara, toplumun önem verdiği değerler örtük bir şekilde aktarılır. Bunun yanı sıra bir olay veya durum bağlamında söylenen bir atasözü veya deyim toplumdaki onayladığı değerlerinin altını çizerek ve öğüt vererek bir nevi eğitim işlevini görmektedir.

Divan kültürü ve buradaki anlatılar, toplumdaki var olan birçok gelenek ve göreneği koruma ve devam ettirme işlevine hizmet etmektedir. Toplumsal sorunların çözümünde divanda yapılan istişareler sonucu gelenek-görenek göz önünde bulundurularak bir karara varmaya çalışması, toplumsal kurumların ve geleneğin geçerliliğini pekiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu uygulamalar ver anlatılar aynı zamanda kültürün aktararak sürdürülmesini ve onaylamasını sağlamaktadır.

Divan kurumunun sahip olduğu birkaç kural ve düzenleme mevcuttur. Öncelikle bu mekân ataerkil bir toplum olan Zazaların bu özelliklerine göre biçimlenmektedir. Burada yapılan toplantılara sadece erkeklerin katılması, yani cinsiyete göre bir ayırımın yapılması, oda içinde oturma düzeninin üst bölümlerde yaşlıların ve misafirlerin ve kapıya yakın bölümlerde genellikle genç ve çocukların oturmaları gerekliliği, genellikle yaşlıların konuşması ve gençlerin dinlemesi gibi yazılı olmayan kurallar bulunmaktadır. Bu kuralların sadece bu mekânlarda uygulanan kurallar olmadığını, aynı zamanda bunların neredeyse aynı şekilde gündelik hayata yansıtıldıklarını söyleyebiliriz. Bu yüzden hem divan kültürü çerçevesinde icra edilen masal, kıssa, hikâye, atasözü vb. anlatılar ile hem de uygulanan kurallar sayesinde gündelik hayatta toplumsal olarak kabul edilmiş davranışlar sürdürülmektedir.

Ancak günümüzde Zaza toplumundaki divan geleneği bir değişim geçirmekte ve gittikçe zayıflamaktadır. Kültürdeki bu zayıflamanın ve değişimin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bir toplumun sahip olduğu kültür, bazı etkenlerden tarafından

şekillenmektedir. Bu etkenlerin başında o toplumun yaşadığı coğrafya ve hayat şartları gelmektedir. Zaza toplumunun belli bir bölümü yaşamını köyde devam ettirmektedir. Köyde yaşayanlar eskiye nazaran az da olsa tarım ve hayvancılık uğraşları ile hayatlarını idame ettirmektedirler. Ancak fabrikalaşmanın artması ile köylünün ihtiyaçlarını kendi ekip biçtiklerinden çok bu tür yerlerden hazır bir şekilde temin ettiğini görmekteyiz. Bu yüzden tarım ve hayvancılık ile uğraşan köylü sayısı gün gittikçe azalmaktadır. Bu değişimin sonuçları sadece ekonomik olmamakta da aynı zamanda bu uğraşlar bağlamında geçmişte dinamik şekilde var olan kültürün de yavaş yavaş ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Bir uğraşın sadece basit bir uygulama olmadığı, kendi içinde bir kültürü oluşturduğu bir gerçekliktir. Ekin biçmede imece usulü yardımlaşma, hayvancılık ile ilgili birtakım uygulamalar, bu işler esnasında söylenen bazı şarkılar, anlatılar vb. kültürel değerler de uğraşların terk edilmesi ile beraber kaybolmaya yüz tutmuştur. Tarım ve hayvancılık uğraşının azalması ile beraber kültürel bellekte yer alan anlatılar, divan ortamlarında konu ile ilgili anlatıların da azalmasına yol açmıştır denilebilir. Bunun sonucunda yeni nesil, tarım ve hayvancılık alanlarında kullanılan birçok araç gereç, uygulama ve konu ilintili kavram ve terimlerden, anlatılardan bihaber kalmaktadır. Dolayısıyla kültürel ve dilsel anlamda nesiller arası bir kopuş meydana gelmektedir.

Sosyal yaşamı ve kültürü etkileyen diğer bir unsur ise teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik araçların hayatı kolaylaştırdığı inkâr edilemez ancak bu araçlar hayatı kolaylaştırmakla beraber köylünün hayatını radikal şekilde değiştirmiştir. Zaza toplumu açısından konuyu ele aldığımızda özellikle televizyonun sosyal hayatı açık bir şekilde dönüştürdüğüne şahit olmaktayız. Televizyonun Zaza toplumunda var olan, sosyal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olan, sosyalleşmenin en önde gelen uygulamalarından biri olan Divan (Dîwan/Qunax) geleneğini çok derinden sarsarak dönüştürdüğü şüphe götürmez bir gerçektir. “Eskiden insanlar birbirlerine ihtiyaç duyarlardı. Bu yüzden genellikle akşamları bir araya gelip sohbet ederlerdi. Ancak günümüzde canı sıkılan biri evinde televizyonu açıp zaman geçirmektedir” (Kaynak kişi: Hüseyin Arslan).

Saha çalışmalarında birçok kaynak kişinin, eskiden yani kabaca 20-30 yıl önce hemen hemen her köyde akşamları köylünün bir araya gelerek sohbet ettiğini, eğlendiğini bazı meseleler üzerine konuşup bunları çözmeye çalıştıklarından

bahsettiklerine şahit olduk. Anlatımlardan ve gözlemlerden yola çıkarak divan geleneğinin hâlâ var olduğunu ancak çok zayıfladığını söylemek mümkündür. Değişen hayat şartları ile beraber divan geleneği hem şekil hem de içerik olarak değişime uğramaktadır. Eski dönemlerde hemen hemen her gece icra edilen bu uygulama günümüzde seyrekleşmiştir. İçerik olarak birçok anlatı yerini popüler konular olan siyaset, televizyon dünyası veya sosyal medyadaki olaylara bırakmıştır. Nerdeyse hiçbir köyde artık masal, efsane ve destan gibi anlatılar kendilerine bir anlatıcı bulamamaktadır. Çünkü çoğu anlatının yerini televizyon aldığından artık bu türler unutulmaya yüz tutmuştur.

Divan kültürünü etkileyen diğer husus ise ulaşımın kolaylaşmasıdır. Karayollarının yaygın olmadığı dönemlerde insanlar yolculuk esnasında genellikle bazı duraklar olarak nitelendirebileceğimiz köylerde geceleme zorunda kalırlardı. Bu yüzden misafir ağırlama da yaygın olduğundan divan geleneği de çok canlıydı (Ali Dolgun). Haberleşme araçlarının yetersizliği, misafirlere bir nevi haberleşme işlevi yüklenmesine yol açmıştır. Köylü de misafirler aracılığı ile dış dünyada olup bitenlerden haberdar olabiliyordu. Divanı olumsuz anlamda etkileyen diğer etkenler ile beraber ulaşımın kolaylaşması da divan kültürünü zayıflatmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte daha önce aynı mekânı paylaşanlar şimdi bazı sosyal medya ortamlarında bir araya gelerek veya gruplar oluşturarak sosyalleşme ihtiyaçlarını gidermeye çalıştıklarına şahit olmaktadır.

Günümüzde değişen hayat şartları ile birlikte köylerde divan kültürünün değiştiğini ve zayıfladığını görmekteyiz. Bu kurumun yaşadığı dönüşümlerin hem dili hem de kültürü derinden sarstığını, bazı gelenek ve göreneklerin bunun sonucunda zayıfladığını söylemek mümkündür. Eski dönemlerde divan kurumu çerçevesinde icra edilen anlatıların oluşturduğu kültürel belleğin zayıfladığını, dolayısıyla sözlü kültürün bu durumdan olumsuz etkilendiğini sonucu ile karşı karşıyayız. Sözlü kültür ürünlerinden olan atasözü, deyim, dualar, beddualar, yeminler, bilmeceler, tekerlemeler vb. zenginlikler sadece yaşlıların belleğinde eskiye nazaran zayıf olarak bulunmaktadır. Bu noktada divan kurumunun salt bir gelenek olmadığını hem dilin hem de kültürün korunup sürdürülmesinde hayati bir işleve sahip olduğu açığa çıkmaktadır. Divan kurumunun canlı olduğu yerlerde dilin ve kültürün de dinamik olduğunu çok rahat bir şekilde görmekteyiz.

Sonuç olarak Zaza toplumunda eski dönemlerde çok canlı olan ancak günümüzde zayıflayan divan geleneğinin, insanların eğlenme, eğitim ve sosyalleşme gibi ihtiyaçlarını karşılayan, gelenek ve göreneklerin onaylanmasını ve devamlılığını sağlayan, toplumca ortak bir şekilde sahiplenilen davranış ve kuralların sürdürülmesinde çok önemli roller oynadığını belirtmek yerinde olacaktır.

2.2. Bayram ve Ritüel Ortamları

Sosyal bir varlık olan insan, hayatın birçok döneminde toplumun diğer bireyleri ile bir araya gelerek bazı performanslar, tören, bayram ve ritüelleri sergilemektedir. Aynı mekânın paylaşılması, birlikte oluş ve bunun sonucunda geleneğe dönüşen uygulamalar zamanla ortak bir hafıza ve bir geçmiş oluşturmaktadır. Bu ortak hafıza, kültürel bellek olarak bilinmektedir (Assmann, 2018: 56-64). Kültürel bellek, tıpkı yazılı kaynakların bilgiyi saklama işlevi gibi bir toplumun sahip olduğu kültürel bilginin unutulmasını engelleyerek onu sonraki nesillere aktarmaktadır. Toplumundaki bireylerin bir arada kutladığı bayramlar ve ritüeller, kültürel belleğin oluştuğu ve aktarıldığı bağlamlardır. Bu uygulamalar çerçevesinde yapılan bazı hareketler ve söylenen sözler, toplumun bir bölümü için yeniden hatırlama ve öğretme, diğer bölümü için de öğrenme işlevini yerine getirmektedir.

Son yıllara kadar yazı pratiği bulunmayan Zaza toplumunun kültür ve dilini koruma ve aktarma işlevi için başvurduğu yöntem, doğal olarak sözlü kültürünün yaratıldığı, icra edildiği ve aktarıldığı bağlamlar olan bayramlar, törenler, ritüeller ve günlük yaşam aktivitelerdi. Bu bağlamda meydana gelen, işlenen ve hafıza aracılığı ile saklanan bilgiler toplumun kültürel belleğini oluşturmaktadır. Yazısız toplumlarda yazının eksikliğini bazı yönlerden tamamlayan kültürel belleğe, Assmann (2018: s. 65-68) da ifade ettiği gibi toplumun bireyelerine ulaşabilmesi için bireyelerin katılımını gerekmektedir. Dolayısıyla bayramlar, törenler ve ritüel bağlamları kültürün aktarılması açısından önemli bağlamlardır. Bu ortamlarda kullanılan ve aktarılan sözlü kültür içindeki kalıplaşmış sözler şüphesiz çok önemli bir yer tutmaktadır.

Zaza toplumunda bu anlamda birkaç bayram ve ritüel bulunmaktadır. Ramazan ve Kurban bayramları, dinden kaynağını alan, dini uygulamaların ağır bastığı kutlamalardır. Bu bayramların kutlanmasında mekânsal farklılıklar, uygulamada da

değişkenliğe yol açmaktadır. Köy ve kentlerde yapılan kutlamalar mekânın sahip olduğu imkânlar çerçevesinde şekillenmektedir. Köyden köye sıralamada bazı farklılıklara rağmen genellikle bayram namazından sonra birlikte yemek yenilirken, kentlerde bu uygulamaya çok ender rastlanılmaktadır. Kentlerdeki bireysel yaşam ve akrabalar ile farklı yerlerde ikamet etme gibi etmenler geleneksel olarak bir arada yapılan birçok uygulamanın terk edilmesine yol açmıştır.

Geleneksel olarak bayramlarda her köyün kendine has bir kutlama programı bulunmaktadır. Birçok yerde bayram namazından sonra mezarlık ziyareti yapılır. Daha sonra birlikte kahvaltı niyetine yemek yenilir. Yemekten sonra ev ev dolaşarak bayram kutlaması yapılır. Sonrasında diğer köylerde bulunan akrabalar ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde hasta ve yaşlılara öncelik tanınır. Kurban Bayramı'nda ise bu uygulamalardan sonra genellikle kurban kesilir. Son zamanlarda özellikle Solhan ve Genç bölgelerinde bayramlarda ikinci bir geleneksel yemek şenliğine şahit olmaktayız. Bu gelenek aslında Zaza toplumunda eski dönemlerde çok yaygın olmayan piknik kültürü çerçevesinde meydana gelen ve topluca yapılan bir piknik kültürünü oluşturacak yeni bir uygulamadır denilebilir. Bu organizasyon daha çok gençler tarafından düzenlenir. Dolayısıyla gelenek ve göreneklerin aslında durağan olmadıkları, zamanla değişerek farklı boyutlar kazandığını söylemek mümkündür.

Dini bayramlarda gelenekler bazı değişimler ile birlikte tekrarlanırken bu uygulamalara bazı kalıplaşmış sözler de eşlik etmektedir. Bu sözlerin başında dualar gelmektedir. Bayram namazından sonra camii içerisinde küçük yaştaki kişiler büyüklerin ellerinden öperken “Apo” (amca), “Xalo” (dayı) “Kekê” (ağabey) ve “Hecî” (hacı) gibi hitap sözleri ile birlikte “Rueşon tu bimbarik bû” (Bayramınız mübarek olsun) demektedirler. Bu kutlama sözlerine karşılık olarak ise büyükler de “Rueşon tu zî bimbarik bû” (Senin de bayramın mübarek olsun), “Ti zaf rueşonon bivîn” (çok bayramlar göresin) gibi kutlama amacıyla iyi dileklerde bulunmaktadır. Bu sözler yanında kullanılan bir diğer kalıp söz ise bayramlaşma için gidilen ev sahibine seslenmek için yüksek ses ile “Rueşon” (bayram) denilmektedir (Mehmet Çiftçi, Hikmet Bulak).

Dini bayramların yanı sıra eskiden çok yaygın bir şekilde kutlanılan, günümüzde ise sadece birkaç yerde bazı ritüeller de bulunmaktadır. “Sera newî” (Yeni

yıl-Yılbaşı), “Newroz” (Nevruz), “Xilyas” (Hıdırellez), “mowlid dayîş” (mevlit okutarak yemek verme) gibi kutlama ve ritüeller bunlardan birkaçıdır. Günümüzde mevlit okutma ritüeli diğerlerine oranla çok daha yaygındır. Zazalar mevlit okutma geleneğine çok önem vermektedir. Bir hayır işi olarak görülen mevlit okutma töreninin ardından mevlidi düzenleyen kişi kendi gücü ölçüsünde yemek vermektedir. Bu mevlit verme törenlerinde genellikle Melayê Batê'nin Kürtçe mevlidi okunmaktadır. Zaza'ca birkaç mevlit yazılmasına rağmen Kürtçe mevlit okuma geleneği devam etmektedir. Ancak Bingöl ve Palu bölgesinde çok sık olmasa da Mehmed Elî Hunî (Mehmet Ali Öztürk) bu tür törenlerde kendi yazdığı mevlidi okumaktadır. Mevlide katılan davetliler mevlidi veren kişi ve ailesi için iyi dileklerde bulunurlar. “Homa qebl kerû” (Allah kabul etsin), “Homa qeza belon durî berû” (Allah kaza ve belaları uzak tutsun) gibi dualar bunlardan bir kaçıdır (Hamza Çiftçi). Dinî bir gelenek olan mevlit törenlerini, insanları bir araya getiren ve sosyalleşmelerini sağlayan bir kurum olarak görmek mümkündür.

Zaza toplumunca Rumi takvim esas alındığı için aralık ayının son gününde yani Hicri takvime göre 13 Ocak'ta kutlanılan “Sera newî” (yeni yıl, yılbaşı bayramı), 20-30 yıl öncesine kadar Bingöl'ün birçok köyünde yaygın bir şekilde kutlanılırken, günümüzde çok dar alanlara hapsolmuş ve neredeyse unutulmaya yüz tutmuştur. Bölgede yılbaşı kutlamanın dinde yeri olmayan bir uygulama olarak görülmesi, bu geleneğinin yok olmasının sebeplerinden biri olarak saymak mümkündür. Bu kutlama, Dersim, Sivas gibi bazı bölgelerde “Gaxan”, bazı bölgelerde ise “Sera newî” olarak adlandırılmaktadır. Bingöl'de daha çok “sera newî” (yeni yıl) veya “sarê ser” (yılbaşı) olarak bilinmektedir.

Yeni yıl kutlaması çerçevesinde yer alan “Kal” (yaşlı adam-yılbaşı oyunu) ritüeli ise seyirlik bir oyundur. Bir erkek, yaşlı adam (kal) bir erkek de kadın Fat/Fatık (Fatma, yaşlı adamın karısı) kılığına girmektedir. Oyuncular komik hareketler yaparak seyirciyi güldürmeye çalışmaktadır. Daha çok eğlendirme işlevi ön plana çıkan bu oyun, yılbaşı kutlamasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bazı köylerde bu oyun değişime uğramış, sadece “kal” karakteri kalmıştır. Kal, bir grup çocuk ile beraber evleri dolaşırken katılımcılardan bazıları yaşlı adamın karısını kaçırmaya çalışırken yaşlı adam da onlara engel olmaya çalışır. Evlerden börek malzemesi topladıktan sonra bu malzemeler ile bir börek (Zervet/Zerfet) açılmaktadır. Böreğin içine ikbal, zenginlik,

iman veya birkaç kötü şansını sembolize eden küçük çubuklar konulmaktadır. Börek yenilirken bu çubuklar kimin yediği parçada çıkarsa bu kişi yıl boyunca bu iyi veya kötü şeyler ile karşılaşacağı inancı vardır. Bu ritüel ile birlikte kişiler birbirlerinin yılbaşını “Sera newî bimbarik bû” (yeni yılınız mübarek olsun) gibi kalıplaşmış sözler ile kutlamaktadır. Bu kutlama sözlerinin yanı sıra bazı tekerlemeler de söylenmektedir. Örneğin; “Serê salê, binê salê, day qurbanê wî kurê” gibi tekerlemeler ile birlikte bazen uğranılan evin sahipleri için dualar da edilmektedir (Ali Dolgun, Ziya Çiftçi, Zeynep Gözalan).

2.2.1. Geçiş Dönemleri Törenleri

İnsanoğlunun dünya hayatı doğum ile başlayan, evlilik ile bir aileye sahip olma ve nihayetinde ölüm ile son bulan bazı dönemlerden oluşmaktadır. Bu önemli dönemlerde her toplumun uyguladığı bazı uygulamalar ve bu uygulamalara eşlik eden sözler bulunmaktadır. Doğumdan sonraki kırkıncı gün suyu ile yıkanma (kırklama) ve arınmaya eşlik eden iyi dilekler, düğün törenlerinde gelin ve damat için ifade edilen dualar ve ölümden sonra kişi ve ailesi için edilen dualar kültürel ve kalıplaşmış ifadelerdir.

2.2.1.1. Doğum

İnsan hayatının geçiş dönemlerinin ilk aşaması olan doğum ile ilgili birçok kültürde farklı inanış ve uygulamalar yer almaktadır. Bu inanış ve uygulamalar hem birçok davranış kalıbı hem de bazı sözler barındırmaktadır. Annesinden fiziksel anlamda kopan ve dış dünyaya gözlerini açan insanoğlu tehlikelere karşı korunaksızdır. Bu yüzden toplumun sahip olduğu halk kültürünü oluşturan inanış, gelenek ve görenekleri doğrultusunda ebeveynler tarafından bazı uygulamalar ve sözler ile yeni doğan koruma altına alınmaktadır.

Zaza toplumunda doğum öncesinde çocuk sahibi olmak için kadınların yaptığı bazı uygulamalar bulunmaktadır. İçerisinde şehit olduğu inanılan mezarlıklarda anne adayı, dualar ederek çocuk sahibi olmayı dilemektedir. Bu dualar eşliğinde bazen kurban da kesilmektedir. Birçok konuda olduğu gibi çocuk sahibi olmak için din kaynaklı bir diğer uygulama ise; “nuşti kerdîş” veya “qom nuştiş” olarak bilinen muska

yaptırmaktır. Bunun dışında anne ve baba adaylarına edilen bazı kalıplaşmış dualar da mevcuttur:

“Alla olad saleh bidû tu” (Allah sana salih evlat versin),

“Homa qijêko lajîn bidû tu” (Allah sana erkek bir çocuk versin) gibi iyi dilekler evlat sahibi olmanın, özellikle de erkek evlat sahibi olmanın toplum için önemini göstermektedir.

Doğumdan sonra yedi gün dolmadan genellikle bir imam tarafından çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına ise kamet okunmaktadır. Ad koyma törenine genellikle kadınlar katılmaktadır. Çocuğun adı konulduktan sonra törene katılan kadınlar çocuğun annesine hediyeler vererek bazı kalıplaşmış dileklerde bulunulur:

“Alla tu rî verdû” (Allah sana bağışlasın),

“Alla qijî tu saleh kerû” (Allah çocuğunu salih etsin),

“Zêdonê şima xerlî bû” (Artığınız/fazlalığınız hayırlı olsun),

“Homa pê dadî bavî bidû pîlkerdiş” (Allah analı babalı büyütsün) gibi dualar edilir. Ayrıca uzun bir süre çocuk sahibi olamayan çiftler, çocuk sahibi olunca şükür duası babında kurban kesmektedir.

Çocuk kırk günlük olunca uygulanan başka bir adet ise, “awê çorason” (kırklama) dur. Bu işlem çerçevesinde genellikle tecrübeli bir kadın tarafından temiz bir suya kırk ihlas duası okunur ve bu su çocuğu yıkamak için hazırlanan ılık suya katılır. Çocuk su ile temizlendikten sonra en son aşamada çocuğun başına su dökülür ve “lajî mi qaymi, aw avarđ” (oğlum yukarı su aşağı) anlamında bir kalıplaşmış söz söylenmektedir (Fatma Çiftçi, Şefika Çiftçi, Havva Çiftçi). Dini bir kaynağa dayanmayan bu söz ve uygulama muhtemelen İslam öncesi dönemden kalma bir inanıştır. Bu söz, aslında eski inanış ve adetlerin tamamen yok olmadığına önemli bir göstergesidir.

Aileye mutluluk ve sevinç getiren çocuk, toplumsal bazı davranış ve sözler ile karşılanmaktadır. Doğum öncesi ve doğum sonrasında uygulanan gelenekler hem

davranışların hem de sözlü ifadelerin toplumca benimsenip sonraki nesillere aktarma işlevini yerine getirmektedir. Uygulamalar esnasında dile getirilen kalıplaşmış sözler, bir yönüyle kötülüklerden korunma ve kaçınma işlevlerini yerine getirirken diğer yönüyle de Zaza toplumunun geleneklerin sözlü olarak aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

2.2.1.2. Evlilik ve Düğün Kurma Geleneği

Zaza toplumunda düğün âdetinin kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Birçok kültürel bileşen gibi düğün adetleri zamanla değişime uğramıştır. Saha çalışmasında kaynak kişilerden dinlediğimiz ve aşağıda bahsettiğimiz uygulamalardan bazıları unutulmuşken bazıları da dönüşerek varlığını devam ettirmektedir. Düğün adetleri çerçevesinde birçok kalıplaşmış ifade kullanılmaktadır. Kız istemek, kız görmek, söz kesmek, söz almak ve düğün adetlerinden kaynaklanan bazı deyimlerin yanında birçok kalıplaşmış söz ve dua da bu bağlamda kendine yer bulmaktadır. Kalıplaşmış sözler, bu kültürel bağlamda kullanılarak sözlü bir şekilde geleceğe taşınmaktadır.

Saha çalışmalarında kaynak kişiler ile eski örf-adetlere ilişkin sorular sorduğumuzda genellikle eski ve yeni dönem ayrımı çok net bir şekilde yapılırdı. Sonra geleneklerin yozlaştığından, insanların kendi kültürlerini terk ettiklerinden, eskinin iyi ve güzel, yeni adetlerin ise toplumu bozduğundan çoğu kez bahsedilirdi. Geçiş dönemlerinden biri olan evlenme ve düğün ile ilgili birçok kişiye sorular yönelttik. Bu dönemin aşamalarından olan kız isteme bahsinde genellikle çoğu kişi “Eskiden, bizim zamanımızda oğlan kızı görmeden evlenirdi” diye söze başladılar. Evliliklerin çoğunlukla görücü usulü ile yapıldığını, kız istemeye (kena waştış) oğlanın anne, baba ve yakın akrabalarının gittiğini, kalın/başlık olarak elbise istendiğini, bugün ki gibi çok fazla altının istenmediğini ve bu şekilde söz kesildiğini (dawa viraştış) belirtirlerdi.

Evlenme çağına gelmiş bir erkek için kız istenirken bazı gelenekler takip edilirdi. Kız istemenin ilk adımı “kız görme” (kena vînayîş/veynayîş) idi. Eğer erkeğin ailesi kızı tanımıyorsa kızın evine bir elçi (qasid) gönderirdi. Bu elçi bir bahane ile kızın evine gider müstakbel gelin adayının hal ve hareketlerine bakar kız ve ailesi

hakkında bilgi toplardı. Genellikle bu elçinin malumatları ile yetinilmez etraftan da kızın ailesi hakkında bilgi toplanırdı. Bu görüşmede kızın annesi kızını vermek istemediği zaman bazı gerekçeler sunarak doğrudan hayır demezdi. Elçiye olumlu bir cevap verildiğinde yani söz alındığında (qalı girewtiş) elçi bunu erkeğin ailesine bildirir, aile bu adımdan sonra kararını verirdi ve kızı istemeye (kena waştış/ cenî/cinî waştış) giderdi. Çoğunlukla bu aşamada kız ile erkek birbirlerini görmezdi (Espar, 2004).

Kız istenirken kalıplaşmış bazı ifadeler kullanılır. Erkek tarafından bilgili biri veya erkeğin babası kızın babasına şöyle der; “Bi rizê Homê/Allê û peyxmêrî, ma omê kî tu, cilê tu ser bi waştışî merdumatî, ma kenê tu lajî xwu rî vazên” (Allah ve peygamberin rızasıyla, akrabalık/hısımlık kurma isteği ile evine geldik, kızını oğlumıza istiyoruz). Kızın babası da karşılığında; “Qedêr Homê bibû, benû” (Allah isterse/izin verirse olur) der. Bu cevap evet anlamına gelir. Bundan sonra fatiha okunur (fatîha wendiş) ve erkek tarafı nişanını bırakır (nîşonê / xelatê xwu runayîş).

Kız istendikten sonra sıra kızın başlık parasını ve mihrini belirlemeye gelirdi. Zazacada başlık parası için “qalın birnayîş” denir. Erkek tarafı toplumda sözü geçen birkaç kişi ile kızın evine giderdi. Bu kişiler içinde genellikle bir hoca da (mala/mela) bulunurdu. Kız tarafı da kendi akrabalarından birkaç kişiyi çağırırdı. Belli bir zaman havadan sudan konuşulurdu. Asıl konuya erkek tarafından birinin kullandığı bir kalıplaşmış söz ile geçilirdi. Bu söz “ma wazenî ti ma rê barê ma vacî/vajî” (Bize düşen yükü/kısmı söylemeni istiyoruz) sözüdür. Kız tarafının temsilcisi de “barê şima hindêk o” (yükünüz/payımız şu kadardır) diye cevaplandırırdı. İstenilen başlık parası çok ise pazarlıklar başlardı. Bazı durumlarda yüksek bir başlık parası istenirdi. Örneğin kız kaçırılırmış ise veya maddi durumu iyi bir aileden ise başlık parası çok istenirdi. Pazarlıklar sonucu bir meblağ belirlenirdi. Bazen başlık parası olarak kızın babasına tarla veya silah verilirdi (Espar, 2004). Günümüzde bu uygulama eski dönemlerde olduğu kadar yaygın değildir.

Bu aşamadan sonraki bir zamanda kızın evinde şerbet ve çerez ikram edilirdi. Buna “şironi-e werdiş” denir. Günümüzde şeker ve suyun karışımından elde edilen bu şerbetin yerini meyve suları almıştır. Daha sonra kız için çeyiz alışverişine gidilirdi.

Ancak evlenme çağına gelen her kız kendi çeyizini daha önceden düzmeye başlardı. Bu alışverişte bir nevi eksikler tamamlanırdı.

Düğünden önceki gece hem damadın hem de gelinin kınası kendi evlerinde yapılır. Zazalarda bunun için “şewê-a henî” (kına gecesi) kavramı kullanılır. Düğünlerde genellikle müzik aletleri olmaksızın bazen de davul zurna ile “Kurmancı” veya “Zazaki” halk şarkıları eşliğinde geleneksel halk oyunlarından (govend) “delîlo”, “giranî”, “wuşkê”, “qilaçep”, “çalpik”, “çaç” gibi oyunlar oynanırdı. Erkekler kendi aralarında kadınlar ise kendi aralarında oynarlardı. Kadınların erkekler ile halay çekmesi ayıp karşılanırdı. Doğrusu günümüzde de bu düşünceye sahip çoğu kişinin olduğu söylenebilir. Varlıklı ailelerin düğünlerinde bazen “dengbejler” (ozan/sanatçı) halk şarkıları (kilam/kelom/deyîr) söylerlerdi. Düğüne gelen kişiler kendi köylüleri ile ortaklaşa bir ya da birkaç küçükbaş hayvan getirip düğün sahiplerine düğün yemeği için verilir. Bu çoğu kez takı yerine geçerdi (Sabri Yazar, Ali Dolgun).

Zaza geleneğine göre düğünlerde halay dışında “Kal” oyunu da oynanırdı. Buna “kal viraştîş” denir. Bu gösteri oyununda bir erkek oyuncu yaşlı adam (kal) rolünü, bir erkek oyuncu da yaşlı adamın karısı rolünde oynardı. Bu yaşlı adam ve karısı düğün alanına gelip komik hareketler yapardı. Düğünde bulunan gençler de yaşlı adamın karısını kaçırdı. Karısı kaçırılınca yaşlı adam türlü türlü hareketler yaparak insanları eğlendirmeye çalışırdı. Bu oyun yaşlı adamın karısını buluncaya kadar devam ederdi. Düğünlerde davul ve zurna ekibi genellikle çingenelerden (aşikî) meydana gelirdi. Düğün sonunda çingeneler “Şevaş/şebaş” diye bağırarak bahşiş toplardı. İnsanlardan daha yüksek bir meblağda bahşiş almak için kişilere hitaben “axa” (ağa), “beg” (bey) gibi hitaplar kullanırdılar. Bu uygulama bir Zaza atasözüne de yansımıştır. Bu atasözü şöyledir; “Aşik her kesî ra vonû axa la axê xwu şinasnenû” (Çingene herkese ağam der ancak ağasını bilir) dir. (Rahim Gözalan, Ali Dolgun,).

Zaza düğünlerinde gelin baba evinden alınırken gelinin erkek kardeşlerinden biri kapının arkasında durur ve bahşişini ister, bahşiş verilmedikçe kapıyı açmaz. Bu uygulama zamanla konuşma diline geçerek deyimleşmiştir. “Ti birê buk ê” (Gelinin kardeşi misin?) deyimini, herhangi bir konuda ayrıcalık bekleyenlere hitaben bir ayrıcalık beklememesi gerektiği anlamında söylenir. Gelin baba evinden alınca erkek tarafından biri ezan okumaktadır. Aslında burada okunan ezan da bir nevi dua

olarak görülebilir. Ezandan sonra herkes yeni evlenenler için dua eder. “Homa/Alla xêrlî uxurlî kerû” (Allah hayırlı uğurlu etsin), “Mirad yîn pî bikerû” (Alla muratlarına erdirsin) vb. dualar bunlardan bazılarıdır. Kaynak kişiler eskiden düğün salonu âdetinin olmadığını, bunun yerine köylerde evlerin önünde veya toprak damların üzerinde düğünlerin yapıldığını, gelinin, araba olmadığı için at veya katır ile damadın evine götürüldüğünü ifade ettiler (Ali Dolgun, Ekrem Çapın).

Ayrıca bazı deyimlerde bugün unutulmuş bazı geleneklerin izleri bulunmaktadır. “Herî r’ mum şawita vatû veywi tu wazenû herî vatû ya kuel î ya z’ aw a” (eşegi, düğüne mum göndererek davet etmişler, düğün seni çağırıyor diye, eşek demiş ki; ya odun ya da su içindir). Bu deyimde görüldüğü gibi eski dönemlerde birini düğüne davet ederlerken kendisine bir mum gönderirlermiş. Bu uygulama günümüzde ihtiyaçların değişmesi ile beraber ortadan kalkmıştır. Düğün bağlamında oluşmuş bir başka deyim de “la giredayîş” (ip bağlamak)’tır. Halk inancına göre nikâh kıyılırken kimsenin bundan haberi olmamalıdır. Halk içinde eğer kötü niyetli insanlar nikâhtan haberdar olurlarsa bir ip bağlamak suretiyle damada büyü yapabilir ve bu durumun damadı olumsuz etkileyeceği inancı yaygındır (Ziya Çiftçi, İbrahim Çiftçi).

Zaza kültürü güçlü olmayan birçok kültür gibi dışarıdan bazı etkilere açıktır. Bu yüzden gün geçtikçe gelenek ve göreneklerinde birçok değişim meydana gelmektedir. Daha önceki dönemlerde köy yerinde yapılan düğünler, günümüzde daha çok düğün salonlarında yapılmaktadır. Mekânın değişmesiyle beraber düğünün birçok âdeti de kaçınılmaz olarak değişmektedir. Birçok görüşmecinin de ifade ettiği gibi eskiden düğün gününe bir hafta on gün hatta bazen yirmi gün kala insanlar günlük işleri bitirip akşamları halk oyunları oynamaya başlarken, bugün düğün salonlarında sadece bir akşam halk oyunları oynanmaktadır. İnsanlar bu düğünleri eğlenmek için bir fırsat olarak görmekteydiler. Günümüzde ise düğünler genellikle şehir ve ilçe merkezlerinde yapılmaktadır. Dolayısıyla kırk gün kırk gece diye tabir edilebilecek düğünler artık yapılmamaktadır.

Düğün adetlerinde meydana gelen değişimler kendilerini gündelik dilde de göstermeye başlamıştır. Örneğin, görüşmelerde düğünler üzerine yaptığımız konuşmalarda insanlar gelenek ve göreneklerde meydana gelen bozulmalardan dolayı yakındıklarına şahit olduk. Birçok kişi düğün sahiplerine edilen duaların Türk

kültürünün etkisiyle bozulduğunu ifade ettiler. Artık birçok yerde “Bir yastıkta kocayın” dileğinin duyulduğunu, bunun Zaza kültüründe yerinin olmadığını, daha önceleri böyle bir sözün olmadığını, sonradan kültürümüze girdiğini ve bize ait olmadığını vurguladılar. Bu söz yerine “Allah nivînê xêrî kerû” iyi dilek sözünün kullanıldığını belirttiler.

Gelenek ve göreneklerdeki bu değişimler sadece bu alanlar ile sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda bu değişimler, sözlü kültür ürünleri üzerine de olumsuz etkiler yapmaktadır. Dışarıdan dile giren bu tür söz ve ifadeler, dile ait olan sözlerin yerini alarak onların unutulmasına yol açmaktadır. Gözlem ve görüşmelerde de insanların düğün sahiplerine Zazaca birkaç iyi dilek dileyebildiğini ve bazen de Türkçe iyi dilek sözleri kullandıklarına şahit olduğumuzu söylemeliyiz.

2.2.1.3. Ölüm, Taziye ve Yas Tutma

Ölünün ardından tutulan yaslarda veya ölüyü defin sırasında ve sonrasında ölen kişinin kadın yakınları eski dönemlerde genellikle yasta olduklarını göstermek için siyah elbiseler giyer, başlarına siyah kuşaklar takarlardı. Bu uygulama zamanla dile bir deyim olarak yansımıştır. “Sîya perûdayîş” (karalar bağlamak/vurmak) deyimini bu durumdan dile geçmiştir. Siyah kavramı diğer birçok sözde olduğu gibi bu durumlarda da olumsuz anlamlar içermektedir. Çok üzgün görünen kişilerin hali bu deyim ile ifade edilir.

Yine aynı durumda, yani yas tutma veya cenaze defin sırasında ölünün yakın akrabaları özellikle kadınlar ağıtlar eşliğinde üzerlerine toz, toprak ve kül benzeri şeyler dökerlermiş. Diğer birçok deyim kaynağına benzer şekilde bu uygulama da dile deyim olarak yansımıştır. Çok zor durumlarda kalan, dertlerine bir çare bulamayanlar “Ez ika çi wel xwu sari r’ kêrî” sözü ile çaresizliklerini ve acılarını dile getirmektedirler.

2.3. Gündelik Hayatın Çeşitli Alanları

Bayramlar, törenler ve geçiş dönemleri dışında kalan sözlü kültürün dinamik bir şekilde icra edildiği, aktarıldığı bazı gündelik uğraşlar da kalıplaşmış sözlerin

kendisine yer bulduğu alanlardır. Bu bağlamlarda meydana gelen konuşma olaylarında birçok kalıplaşmış ifade doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden söz konusu sözlerin tespiti ve işlevleri için bu tür bağlamların üzerinde durmak gerekmektedir.

2.3.1. Yardımlaşma ve İmece Kültürü

Toplumsal dayanışmanın bir türü olan yardımlaşma veya daha belirli bir kavram ile *imece*, hemen hemen her toplumda karşımıza çıkmaktadır. Bireyin belli başlı bazı işlerde kendi gücünü aşan durumlar ile karşılaşması ve bir iş birliğine ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Tam da bu noktada toplumca benimsenmiş değerlerden yardımlaşma devreye girerek gündelik hayatta bireyin üstesinden gelemediği sorunları aşmasına yardımcı olmaktadır. Günlük işlerde yardımlaşma kültürü kent merkezlerinden çok köylerde yoğun olarak gerçekleşmektedir. Nüfus verilerine göre Bingöl nüfusunun üçte birlik kısmı köylerde yaşamlarını sürdürmektedir. Saha çalışmalarında köylerde dayanışma kültürünün daha canlı ve dinamik bir şekilde yaşandığını gözlemlediğimizi belirtmeliyiz. İnsanlar, kent merkezlerinde birçok işini ücret karşılığında yaptırırken, köy yerinde ise daha çok karşılık beklenmeden bireyler arası bir yardımlaşma ve dayanışma ön plana çıkmaktadır.

Gündelik hayatın birçok noktasında karşılaştığımız yardımlaşma kültürü, konuşma dilinde de kendini bazı terimler ve kalıplaşmış sözler ile hissettirmektedir. Zazacada “imece” kavramına karşılık bazı ifadeler mevcuttur. “Zevari”, “Miterhe”, “mişağî kerdiş” ve “purnagîye kerdiş” kavramları imeceyi karşılamaktadır.

Toplumsal düzen ve kuralların devamlılığı açısından yardımlaşma ve dayanışma önem arz etmektedir. İmece kültürünün yapısında iş yükünü karşılama iki türdür. Birincisi; köyün ortak olarak faydalandığı su ve yol işleri, taziyede yapılacak masrafların karşılanması için para toplanması, hayvan otlatma, odun kesimi ve diğer işler köylünün elbirliği ile hallettiği zorunlu görevler iken, diğeri ise gönüllülük esaslı bir iş birliğidir. Ekin ve ot biçme, ev inşası gibi işler gönüllülük esaslı çalışmalardır.

Yardımlaşma kültürü bağlamında söylene gelen bazı Zazaca kalıplaşmış sözler mevcuttur. Bu sözlerin başında atasözleri gelmektedir. Yardımlaşma ve iş birliği, bu tür sözlerde ön plana çıkmaktadır. Örneğin, “Pê yo gê cit nîbena” (Bir öküzle çift

sürülmez) sözü, bazı işlerin tek başına yapılamayacağını bu yüzden bazı durumlarda iş birliğinin gerekliliğini salık veren bir atasözüdür. “Dest dêst şuenû, dest gêren a rî şuenû” (El eli yıkar el döner yüzü yıkar) atasözünde ise, bir kişi birine yardım ederse o kişi de bu yardımın karşılığında daha büyük bir iyilik yapar anlamındadır.

İmece kültürü ile ilgili kalıplaşmış sözler çok fazla olmamasına rağmen bu kültürün oluşturduğu bağlamlar, hemen hemen hayatın birçok yönü ile ilgili tecrübelerin görünürlük kazandığı ortamlardır. Herhangi bir iş için bir araya gelen topluluklarda her yaştan insan bulunmaktadır. Örneğin, ekin biçerken veya diğer işlerde tecrübeli olanlar araç gereci doğru bir şekilde kullanmayanlara yönelik eleştiri yöneltirken “Mişag xirav vaşturî bedilnenû” (Kötü işçi orak beğenmez/değiştirir) atasözünü dile getirir. Buna benzer birçok durum ile ilgili kalıplaşmış sözler yeri geldiğinde sarf edilir. Sonuç olarak imece kültürü çerçevesinde oluşan bağlamlar konuşma eylemini barındırmaktadır. Bu konuşmalarda kalıplaşmış sözler doğal olarak kendilerine yer bulmaktadır. Dolayısıyla yardımlaşma amaçlı meydana gelen bağlamlar, dil ve kültür için çok önemlidir.

Tarım alanında makineleşmenin köylere kadar inmesi sonucu ot ve ekin biçme imeceleri eskiye nazaran azalmıştır. Makineleşmenin genelleşmesinin yanı sıra köyden kente göçü, imece kültürünü olumsuz açıdan etkileyen başka bir faktör olarak görmek mümkündür. Beden gücünün yoğun olarak kullanıldığı zamanlarda doğal olarak işler daha çok kişi ile ve daha uzun zamanda halledilmekteydi. Ancak günümüzde kişi sayısı ve birlikte geçirilen zaman makineleşme ile birlikte çok azalmıştır. Bu durum da ister istemez insanlar arası etkileşimi azaltarak imece bağlamlarında kalıplaşmış sözlerin icra edilmesine ve aktarılmasına engel olmaktadır. Ekin ekerken ve diğer işlerde hep birlikte söylenen halk şarkıları veya molalarda konuşma esnasında kullanılan birçok söz, uygun bir bağlam oluşmadığından meydana çıkmamaktadır.

2.3.2. Karşılama ve Uğurlama

Karşılama ve uğurlamayı, dışarıdan gelen ve ayrılan kişilere karşı sergilenen ve birbirlerini tamamlayan iki kültürel bağlam olarak görmek mümkündür. Karşılama, ortama giren bireye yönelik yapılan bazı davranış ve söylenen sözlerden oluşmaktadır.

Bireyin yaşı, cinsiyeti veya statüsü takınılacak tutumları doğal olarak etkilemektedir. Dışarıdan gelenler, eğer kadın ise genellikle kadınlar tarafından karşılanır. Ancak gelen kişi, tanıdık veya akraba ise hem erkekler hem de kadınlar tarafından karşılanabilir. Karşılanan kişi yaş olarak karşılayandan küçük ise genellikle karşılanan ortamdaki büyüklerin elini öper. Eğer yaşı büyük ise karşılayanlar arasındaki küçük yaştakiler gelenin elini öperken bunun karşılığında büyükler de küçüklerin başını öperler. Bireylerin yaşı birbirine yakın ise birbirleriyle tokalaşırlar. Günümüzde çok yaygın olmasa da eski zamanlarda yaşıt sayılan bireyler saygı ve samimiyet ifadesi olarak birbirlerinin omuzlarından öperlerdi. Yabancılar karşılanırken ise genellikle tokalaşılır (Mehmet Katıksız, Mehmet Çiftçi).

Karşılama esnasında sergilenen tutum ve davranışların yanı sıra söylenen bazı kalıplaşmış sözler de bulunmaktadır. Bu sözlerin başında selamlaşma sözleri yer almaktadır. “Ti xeyr omê” “Şima xeyr omê” (Hoş geldin, Hoş geldiniz) sözü karşılamalarda en çok kullanılan kalıp sözlerinden biridir. Bu sözün önünde bazen karşılanan kişinin sosyal statüsünü gösteren “Apo” (Amca), “Xalo” (Dayı) “Mala” (Hoca) ve Hecî (hacı) gibi hitap sözleri de kullanılmaktadır. “Amca” veya “dayı” bazen gerçek anlamları dışında yani yaş olarak büyük olan bir yabancıya karşı söylenen hitap sözleridir. “Hoş geldin” sözüne karşılık “Xeyr mîyon di vî” (hayır içinde olasin) sözü söylenilir. Bu söz dışında gelen kişi değerli ve saygın bir kişi olarak kabul ediliyor ise “Ti xeyr omê, sarî çimon mi ser omê” (hoş geldin, başım gözüm üstüne geldin) anlamında bir söz kullanılmaktadır. Bu sözlerden sonra gelen kişi içeri davet edilir ve hâl hatır sorma faslı başlar (Gıyasettin İlhan, Mahsun Dinç).

Karşılan kişi ayrılınca ev sahibi ona aracına veya köyün dışına kadar eşlik eder. Ayrılan kişi bir vedalaşma sözü olan “Xatir şima” (Allahaismarladık) demektedir. Uğurlayanlar “Wexiri vû/bû” (uğurlar olsun), “Riyê tu akerdi vû” (yolun açık olsun), “Ti xeyrî ser şêrî” (hayırla-selametle gidesin) gibi sözler ile yolcu ederler. Asker veya gurbete gidenler uğurlanırken uygulanan bazı gelenekler vardır. Dini duyguların ağır bastığı bölgelerde bazen asker veya gurbete gidenler uğurlanırken ezan okunmaktadır. Ancak bu dini uygulamaların yanı sıra bazı eski adetler de yer yer uygulanmaktadır. Örneğin, gidenin ardından yola su dökmek bunlardan biridir. Bu uygulamalara eşlik eden kalıplaşmış sözler geleneğin bileşenlerinden biridir. Bu sözlerin en başında dualar bulunmaktadır. “Ti xeyr şêrî, silomet bêrî”, “Ti qezon belon ra durî şêrî”, “Ti

yemonê Allê vî” gibi dualar ile askere veya gurbete gidenlerin kaza ve beladan uzak kalmaları, huzur ve esenlik içinde gidip gelmeleri dilenmektedir. Karşılama ve uğurlama esnasında sergilenen davranışlar ve söylenen kalıp sözler, toplumun sahip olduğu kültürü yansıtan önemli tutum ve ifadelerdir (Cemile Kar, Hatice Atılğan).

2.3.3. Misafir Ağırılama Kültürü

Eski zamanlarda ulaşım anlamında imkânların yetersiz olmasından ötürü bir yerden bir yere seyahat ederken insanlar bazı duraklarda konaklamak zorunda kalırlardı. Bu durumda olan kişiler geceleme amacıyla misafir olarak kabul edilirdi. Mecburi durumlar dışında akrabalar da birbirlerine misafir olurlardı. Köylerde misafir ağırılama genellikle hali vakti yerinde olanların üstlendiği bir uygulamadır. Zaza toplumunda misafir ağırılmaya önem verilmektedir. Misafirler, ister tanıdık isterse de yabancı olsunlar güler yüzlü bir şekilde karşılanmaktadır.

Misafir ağırılırken hizmette kusur edilmez. Ev sahibi ikramlarda çok titiz davranır. Önemli günlerde pişirilen yemekler hazırlanır. Zaza toplumunda önemli olarak görülen misafirler için genellikle bir hayvan kesilmektedir. Ev sahibi bu şekilde misafire değer verdiğini göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca “Misafir rizq xwu wa anû” (Misafir rızkı ile gelir) ve “Mêman, mêmanê Hûmay o” (Misafir, Allah’ın misafiridir) misafir ağırılamanın dini yönünü vurgulayan atasözlerini bu uygulamanın toplumca önemli olarak görüldüğünün bir işareti olarak okumak mümkündür. Bu yüzden çoğu zaman insanlar ağırıldıkları misafirler ile övünmektedir (Ali Bilir, Ali Dolgun).

Misafirler ile birlikte farklı bir bağlam meydana gelmektedir. Ortama yeni giren misafir ile birlikte konuşma ve sohbet konuları alışılmışın dışına çıkmaktadır. Sohbet konuları genellikle misafirin statüsüne göre şekillenmektedir. Olaylardaki bağlam çeşitliliği söz çeşitliliğini doğurmaktadır. Gündelik konuşma olaylarında çokça duymadığınız sözler bir fırsat bulmuşçasına gün yüzüne çıkmaktadır. Eskiden yaşanmış bir olay anlatılırken mutlaka bir kalıplaşmış söz kullanılmaktadır. Laf lafi açar sözünde olduğu gibi sohbette farklı konulardan konuşulurken eski olaylar anlatılır ve yeri geldiğinde atasözü, deyim, yemin gibi sözler de kullanılmaktadır. Bu söz, anlatılan olayı özetleyen ve bir mesaj şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla ortamda bulunan misafir ile birlikte sohbet konuları da zenginleşmektedir.

Saha çalışmalarında birçok kişiden eskiden neredeyse her akşam köylerinde misafir ağırladığını duyduk. Haberleşme imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı misafir bir haber kaynağı olarak da görülmekteydi. Bu yüzden köye bir misafir geldiğini duyan herkes misafirin olduğu evde toplanırdı. Böylelikle hem bir sohbet ortamı hem de bir haberleşme imkânı oluşmaktaydı. Haberleşme ihtiyacını karşılamının yanı sıra ortama giren yeni bir birey aynı zamanda farklı bir kültür taşıyıcısı demektir. Bu yüzden farklı bir kültüre sahip olan kişinin söz ve davranışları dikkatlice takip edilmektedir. Bu gözlemler sonucu iki kültür bileşenleri kıyaslanarak bir tecrübe elde edilmeye çalışılmaktadır.

Misafir ağırlama geleneği barınma ihtiyacını karşılamının çok ötesinde işlevlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar bir araya gelerek farklı konulardan konuşup sosyalleşirken aynı zamanda kültür etkileşimi sonucu hayata dair birçok konuda bilgi ve becerilerini geliştirme imkânına sahip olabilmektedir. Gündelik hayatın içinde yer alan bu tür bağlamlar sözlü kültür ürünlerinin tekrar tekrar anlatılıp sonraki nesillere aktarılmaktadır.

2.3.4. Ziyaretler (hasta, hacı, akraba)

Zaza toplumunda eski dönemlerde çok güçlü bir gelenek olan ziyaret geleneği günümüzde biraz zayıflamasına rağmen hâlâ varlığını sürdürmektedir. Hacdan ve gurbetten gelenleri, yaşlıları, hastaları ve akrabaları ziyaret etmek sosyal hayatın bileşenlerinden biridir. Bu geleneğin sürdürülmesinde sosyal değerlerin yanı sıra dini duygularında etkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu ziyaretler esnasında birçok dua kullanılmaktadır. Dolayısıyla ziyaret bağlamları kalıplaşmış sözlerin kullanılması açısından hayli elverişlidir denilebilir.

Hacdan gelenleri ziyaret etmek Zaza toplumunda hasta ve akraba ziyaretleri kadar önemli olarak görülen adetlerden biridir. Hacdan gelenlerin elinin içi ve gözleri öpülür. Çünkü hacıların kutsal yerlere dokunduğu ve bu yerleri gördüğü düşüncesi ile böyle hareket edilir (Mehmet Kolasayın). “Beytulah nezergê Îlahî wo” (Beytullah Îlahî nazargâhtır) sözü bu fikri ve inancı açıklayan bir unsurdur. Hacılara genellikle “Homa hecî tu qebug kerû” (Allah hacını kabul etsin) duası edilir. Karşılığında da hacı olan kişi “Homa nasîb şima zî kerû inşallah” (Allah size de nasip etsin inşallah) diyerek

karşılık vermektedir. Dualardan sonra misafirlere hacdan getirilen zezem suyu ve hurma ikram edilir. İkrâmın yanında bazen seccade, tespih, esans, misvak ve takke gibi hediyeler de verilir. Gündelik hayatta hacca gidenlere “Hacı” diye hitap etmek gerektiği düşüncesi hâkimdir. Bu kişilere sadece isimleri ile hitap etmek saygısızlık olarak kabul edilir. Hacı olan kişilerin de toplumda olumsuz olarak görülen davranışlardan kaçınması beklenir.

Toplumda hasta ve yaşlı insanların ziyaret edilerek gönüllerin hoş tutulması ve onlara moral verilmesi gerektiği inancı yaygındır. Ziyaret esnasında hastaya moral vererek zor zamanlarda yalnız olmadığı hissettirmeye çalışılır. Hasta ve yaşlı insanlar ziyaret edilirken söylenen bazı kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Bu sözlerin başında dualar gelmektedir. “Homa şifa bidû” (Allah şifa versin), “Homa şifê xêrî bidû” (Allah hayırlı şifalar versin) “Homa evazê axrê kerû” (Allah hastalığının karşılığını ahirette versin) gibi iyi dilekler de bulunmaktadır. Bu sözlere karşılık olarak hastalar “Homa tu ra razî vû” (Allah senden razı olsun) diyerek genel bir ifade kullanmaktadır (Mehmet Katıksız, Enver Öztürk). Toplum içinde gerçekleştirilen bu tür ziyaretler ile kişiler arası dayanışma ruhu güçlendirilerek birlik ve beraberlik sağlanmaktadır.

2.3.5. Tebrik ve Kutlamalar

Sosyal yapı çerçevesinde her toplumun kendine göre davranış biçimleri bulunmaktadır. Yeni bir şey alan kişileri tebrik etmek ve bir başarıdan dolayı birini kutlamak bu davranışlardan sayılabilir. Yeni bir ev, araba veya elbise alınca genellikle (hayırlı olsun) dileğinde bulunmaktadır. “Alla emir derg tedi bidû” dileği ise yeni bir ev alan kişilere yönelik “Allah içinde (evin) uzun bir ömür versin” veya “Wes war ronîşê” sağlıcakla oturun anlamındaki dilekler kullanılmaktadır. Ayrıca yeni alınan bir araba veya başka bir mal için “Alla teala zirar nêdû”, “Alla tu rî xêrlî kerû”, “Xerlî oxirli bû” veya “Alla xêrlî kerû, yêmlî kerû” dilekleri de kullanılmaktadır.

Kutlama dilekleri genellikle öğrencilerin herhangi bir başarısından dolayı dile getirelen iyi dileklerdir. Bunun yanı sıra günlük işlerde de bir sonuca ulaşan veya bir işi başarılı bir şekilde bitirebilen kişilere yönelik de kullanılmaktadır. Bu tür durumlarda en çok kullanılan ifadeler “Serfirazî vû/bû” ve “Alla tu serfiraz kerû”

başarılar dilerim anlamına sahiptir (Hamza Çiftçi, Mehmet Katıksız). Bu tür tebrik ve kutlama sözleri sosyal dayanışmayı sağlayan ve hazır ifadeler olmaları yönü ile iletişime yardımcı işlevlere sahiptir.

2.3.6. Anlaşmazlıklarda Uygulamalar

Toplumsal hayatı düzenleyen ve sürdüren bazı kurallar vardır. Bireyler bazı durumlarda bu kurallara uymazlar. Özellikle kırsal bölgelerde sınırların kesin olmadığı zamanlarda insanlar arasında bazı çatışmalar ve anlaşmazlıklar doğmaktadır. Bu tür durumlarda uygulanan uygulamalar sayesinde çözüm aranmaktadır. Gündelik hayat çerçevesinde meydana gelen anlaşmazlık ve çatışmalarda insanlar dini otorite kabul edilen hocalara başvurarak anlaşmazlıklarda bir hakem olarak aralarında bir karar verilmesini talep ederler. Bingöl genelinde yaygın bir şekilde bulunan “şeriata gitme-başvurma” (şiyayîş şerîat) uygulaması mahkemelerin bazı fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Hakem rolünü üstlenen hoca her iki tarafı dinledikten sonra, tarafların Kur’an’a el basarak yemin etmelerini ister. Bunun yanı sıra bazen hoca Kur’an’ı yükseğe kaldırarak taraflardan kitabın altından geçmelerini istemektedir. Yemin faslından sonra hoca bir karar verir ve şahitler huzurunda her iki taraf da bu karara uymak zorundadır. Önceki dönemlere oranla günümüzde bu tür uygulamalar azalmış olsa da varlığını devam ettirmektedirler.

Anlaşmazlıklarda kutsal kitap üzerine yemin etmenin dışında, bireyler kendileri için değerli olan bazı kavram veya kişiler üzerine yemin ederler. Konuşma olayı kapsamında ifade edilen yeminlerden kalıplaşmış olanlar ön plana çıkmaktadır. Bazı durumlarda bireyler sahip oldukları bilgiler ışığında doğaçlama olarak da yemin etmektedirler. Kullanılan yeminlere baktığımızda dini kavramlar çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar, din, iman, kitap ve kutsal mekânlar üzerine yemin etmekten çekinmemektedir. Yemin edilirken özellikle Allah şahit olarak gösterilmektedir. Çok yaygın olmasa da bazen peygamberimiz üzerine de yemin edildiği görülmektedir. Mekke ve Medine gibi Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen şehirler de üzerine yemin edilen yerler arasında yer almaktadır. Bu yerler dışında, Zaza toplumunda kutsal kabul edilen diğer bir mekân ise şehitlikler veya dini büyüklerin kabirleri de vardır. Şehitlikler kutsal kabul edildiğinden bu tür yerlerde ağaç kesilmez ve avlanılmaz.

Dini kavramlar olan “Vallahi”, “billahi” ve “tallahi” üçlü yemini çok sık kullanılmaktadır. Bu kalıplardan “willê” (vallahi) sözü o kadar yaygın kullanılmaktadır ki neredeyse her diyalog da karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu üç sözü kapsayan üç kase yemini de bulunmaktadır. Bu yemini eden kişi doğru konuşmaz ise eşinden boşanmış sayılmaktadır. Ayrıca talak-ı selase anlamında üç tane taş (hîri kerê) benzetmesi bulunmaktadır. Bazı durumlarda üç talak yerine üç tane taş denilmektedir. İki eşi olan erkekler ise her eş için üçerden altı taş ifadesini kullanmaktadır. Bir konuda haklı olduğunu iddia eden kişinin en çok kullandığı ve en etkili yemin ise talaktır.

Dini kavramların yanında bireylerin kendileri için değerli olan kişiler üzerine yemin ettiklerini bilmekteyiz. Bu kişiler arasında en çok birey sahip olduğu çocukları üzerine yemin edilmektedir. Bu tür yeminler içinde bedduaları da barındırmaktadır. Kişinin söylediği sözler doğru çıkmazsa, üzerine yemin ettikleri kişinin Allah tarafından kendilerinden alınması bedduası bulunmaktadır. Ayrıca kişinin değerli gördüğü birinin başı üzerine de yemin edilmektedir. Bu tür yeminlerin İslam inancının dışında Zaza toplumunun eski inançlarının izleri olarak okumak mümkündür.

Kişinin bir konuda haklılığını ispatlamak veya karşıdakini ikna etmek için kullandığı yeminler konuşma olaylarında karşımıza çıkmaktadır. Genel konuların dışında anlaşmazlıklarda da çok sık başvurulan yeminler kalıplaşmış sözler olmasının yanı sıra bir toplumun değer yargılarını ve dini inançlarını yansıtan ifadelerdir. Dilin kendine has yapısı ile oluşturulan yeminler, kullanıldıkları bağlamlar içinde anlam kazanmaktadır. Bazı yeminler farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bu tür sözlü kültür ürünleri, bir konuşma unsuru olmalarının yanı sıra dil ve kültür etkileşimi sonucu ortaya çıkan kalıplaşmış ifadelerdir. Toplumun kültürü ve dili tam anlamı ile bilinmediğinde bu yemin sözleri tam manası ile anlaşılacaktır. Diğer sözlü kültür ürünlerinde olduğu gibi yeminler de içinde oluştukları bağlamlar ile birlikte daha iyi anlaşılacağından bu tür sözlerin gündelik hayat içinde yer aldıkları bağlamlarını vermeye çalıştık.

2.3.7. Kavga ve Çatışma Bağlamları

İnsanlar arası iletişim olayında bağlamları oluşturan bazı durumlar bulunmaktadır. Bu durumlardan biri çatışmadır. Çatışma esnasında kullanılan dilin kendine has bazı özellikleri vardır. Bağlama göre şekillenen çatışma dili o anki duygu ve düşünceleri yansıtmaktadır. Öfke, kızgınlık, çaresizlik ve kendini güçsüz hissetme gibi duygularını birey küfür sözlerine başvurarak dışa vurarak rahatlamaktadır. Küfür, bireyin yakın akrabalarını, fiziksel ve bilişsel özelliklerini ve kutsallarını sövgü ve hakaret içeren kavramlar ile saldırıdır. Çatışma veya kavga anında sarf edilen sövgü sözlerinin şiddeti bireyin maruz kaldığı psikolojik baskı ile orantılıdır. Kısa süreli öfkelenmelerde bir iki söz ile tepki gösterilirken öfke ve kızgınlığın şiddetli olduğu durumlarda hem küfrün şiddeti hem de sayısı artmaktadır.

Gündelik konuşma olaylarında kullanılan küfür ve hakaret sözleri birçok bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde daha çok ortak olarak kullanılan mera, ormanlık alanlar ve su üzerine ortaya çıkan anlaşmazlık ve çatışmalar bu bağlamlardan bazılarıdır. Bu durumlar dışında daha önemsiz konularda da çatışmalar yaşanabilmektedir. Ortak olarak kullanılan alanlarda bireylerin yazılı olmayan kurallara riayet etmemesi sonucu çıkan tartışmalar kavgaya evrilirken küfür ve hakaret sözleri de doğal olarak kullanılmaktadır.

Normal hayat çerçevesindeki bağlamların yanı sıra toplumların tarihlerinde yüz yüze kaldıkları göç ve savaş gibi durumlar da bazı bağlamlar oluşturmaktadır. Toplumların belleğinde kalıcı izler taşıyan bu olay ve durumlar kendi hikâyelerini doğurmaktadır. Bu anlatılar ile birlikte yeni sözler ortaya çıkmaktadır. Atasözleri, deyimler ve küfür sözlerinden bazıları yaşanmış olaylar sonucu edinilen tecrübelerin ürünleridir. Bu tecrübeler ışığında bazı sözler kullanılarak zamanla kalıp haline girmektedir. Kalıplaşan bu ifadeler zamanla yayılarak bir dilin genel kullanımına yerleşmektedir.

Küfür ve hakaret sözlerinden bazıları zamanla genele yayılan bu tür sözlere örnek olarak verilebilir. Birinci Dünya Savaşında doğuda Bingöl sınırına kadar ilerleyen Ruslar ile bölge halkı arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bu dönemde yaşanmış olaylar nedeni ile bölgede Ruslara karşı olumsuz bir imaj bulunmaktadır. “Urus lajî Urusî”, “Urus oğlî Urus” (Rus oğlu Rus) gibi Rus etnik kimliğini hedef alan

hakaretleri, bu dönemde yaşanmış olayların birer yansıması olarak görmek mümkündür. Etnik kimliğe dayalı olan ancak daha çok dinsel kimlikleri nedeniyle aşağılama ve hakaret için kullanılan diğer bir ifade ise “arminî” (Ermeni) dir. Bu söz ile kastedilen hakaret unsuru etnik kimlikten çok dindir. Bu hakaret sözü Müslüman birine gâvur demek ile eş anlamlı olarak algılanmaktadır. Bu kavramların dışında “gawir” (gâvur, dinsiz, acımasız) ve “zindiq” (dinsiz, inançsız) hakaret sözleri de kullanılmaktadır.

Küfür ve hakaret sözleri incelendiğinde toplumların değer yargıları ve yasaklanan kavramların ön plana çıktığını görmekteyiz. Öfke ve kızgınlık anlarında birey, normal davranışların dışına çıkıp toplumca yasak olan sözleri kullanarak toplumsal sansürün dışına çıkmaktadır. Ancak bazı durumlarda birey ortamdaki kişilerden dolayı bazı küfür sözlerinde müstehcen kelimelerden bazılarını kullanmaktan kaçındığı da olabilmektedir. Bunun yanı sıra bazı hakaret sözlerinde toplumca uygun görülmeyen kaba ve ayıp kelimeler yerine farklı kelimeler kullanılarak dolaylı anlatım sağlanmaktadır. Örneğin “Mi di astê bavî tu n.” (babanın kemiğine k....) hakaret sözünde “kemik” ile kastedilen mezardır.

Sözlü kültür ürünleri içinde yer alan küfür ve hakaret sözleri bireyin muhatabının veya hasmının fiziksel ve bilişsel kusurlarını hedef alması, dini kutsallarını ve bireysel değerlerine sözlü saldırıda bulunmasıdır. Birey bu yolla maruz kaldığı haksızlığa sözlü cevap vererek psikolojik bir rahatlama yaşamaktadır. Bu tür sözler toplumca yasak sayılan kavramları içermesi bakımından ayıp olarak kabul edilen ifadelerdir. Küfür ve hakaret sözlerinin kullanıldığı zaman, yer ve şartlar gibi unsurlar bağlamı oluşturmaktadır. Bu tür sözlerin Zaza sözlü kültürü içindeki yerinin ve bağlamlarının tespit edilmesi, yapısal ve işlevsel özelliklerinin daha iyi bir şekilde irdelenmesini mümkün kılacaktır. Dolayısıyla biz de bu tür sözlerin kimin kime, ne zaman, nerede ve ne şartlar altında kullandığını, yani bağlamlarını vererek tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

2.3.8. Savaş ve Kıtık Yılları

Toplumların tarihinde meydana gelen savaş, göç ve kıtlık gibi menfi olayların toplumsal belleğe kalıcı izler bırakması kaçınılmazdır. Bu izler doğal olarak dile yansımaktadır. Birinci Dünya savaşında, doğu cephesindeki Osmanlı-Rus savaşı bu

olaydan biri olarak görülebilir. Bölge insanı, özellikle Solhan ve Karlıova bölgesi, bazen bir davranışı veya durumu “Zulmê Uris” (Rus zulmü) ifadesi ile benzetme yoluyla ya da doğrudan o yıllarda yaşanan acıları kastederek durumu açıklamaktadır. Bazen de öfkelenildiğinde “Urus oğli urus” (Rus oğlu rus) gibi hakaret anlamındaki ifadeleri kullanmaktan çekinmemektedir. Bu ifadelerin olumsuz Rus algısından kaynaklandığı açıktır.

Bingöl’ün son yüzyıllık tarihine bakıldığında, bölgenin iki büyük kıtlık yaşadığı görülecektir. Bu tarihlerde bölge insanı büyük oranda tarım ve hayvancılık ile geçiniyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında tarlalar ekilemediğinden ilk kıtlık 1915-16 yıllarında yaşanmıştır. 1940 yılında ikinci kıtlık yaşanmıştır. Özellikle ikinci kıtlık öncesi yaşanan iklimsel değişiklikler; havaların çok ısınması ve çekirge istilası sonucunda ekinlerin yok edilmesi ile bölgede kıtlık baş göstermiştir. Bu yaşananlar; “Ti von qê ğela ra vejıyo” (Sanırsın ki kıtlıktan çıkmış.) “Ti von qê ğela niyawa rû” (Sanırsın ki kıtlık baş göstermiş), “Serrê Ğela” (Kıtlık Yılı) gibi bazı ifade ve deyimler aracılığıyla hafızalarda yer edinmeye devam etmektedir.

2.4. Zaza Sözlü /Anonim Halk Edebiyatı Türlerinde Kalıplaşmış Sözler

Zaza sözlü kültürü, eski bağlamların yerini modern araçların alması sonucu eskiye oranla halk içinde çok canlı ve dinamik bir şekilde olmasa da varlığını sürdürmektedir. Zazaca 90’lı yıllardan sonra yazılı eserlerde kullanılmadan önce bu dil tamamen sözlü bir iletişim biçimine dayanmakta idi. Bu yüzden çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözleri daha çok sözlü veya anonim halk edebiyatı türleri içindeki görünümelerini incelemek ve bu ifadelerin işlevlerini tespit etmek konunun kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için gereklidir.

Atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, yeminler ve diğer kalıplaşmış ifadeler, halk edebiyatı türleri içinde doğal olarak yer almaktadır. Daha çok efsanelerde karşımıza çıkan dua ve beddualar bu tür ile iç içe geçmiştir. Masallarda ise daha çok atasözü ve deyimler ile birlikte nadiren de olsa yeminler ve beddualar da yer almaktadır. Uzun yıllar içinde edinilen tecrübeleri atasözü ve deyim şeklinde, kendinden aşkın güçlerden yardım isteme olarak iyi ve kötü dilekler, sözlerine inandırıcılık ve pekiştirme amaçlı edilen yeminler, kızgınlık ve çaresizlik durumunda

edilen küfür gibi sözler, konuşma olaylarında kullanılan ve bazı işlevlere sahip olan unsurlardır. Toplumun dini ve toplumsal değerlerini, dünya görüşünü, kendilerini ifade etme biçimlerini çok açık bir şekilde gördüğümüz bu sözler, sözlü kültür içinde yer alarak sonraki nesillere aktarılmaktadır. Bu bölümde belli başlı bazı metinler taranarak bu türler içinde yer alan kalıplaşmış sözleri örnekleyerek söz konusu sözlerin kullanılma biçimlerini ve işlevlerini incelemeye çalışacağız.

2.4.1. Efsaneler/Memoratlar

Bingöl genelinde anlatılan efsaneleri incelediğimizde, *dede, baba, şeyh, sofı, şah, pir ve mola* gibi dini şahsiyetler, *cin, peri, dev, ejderha ve karabasan* benzeri olağan üstü güçler ve varlıklar, hayvanlar, tarihi şahsiyetler, tabiat ile ilgili varlıklar, Hızır ile İlyas, bazı adların ve halk oyunlarının kökeni hakkındaki izah edici anlatılar ile karşılaşmaktayız (Bazancir, 2010: s. 30-31). Bölgede anlatılan efsanelere karışmış bazı memoratlar da bulunmaktadır. Bu tür anlatılar da zamanla efsanelere özgü şekillere bürünmektedir. Özellikle din büyükleri ile ilgili anlatılar, bu türün karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Sözlü ve anonim halk anlatılarından biri olan efsaneler, toplumun değer yargılarını barındırmaktadır. İnsanoğlunun, içinde yaşadığı çevreyi anlama ve anlamlandırma gayreti etrafında oluşan birçok metinde bu değer yargılarını yansıtan mesajlar yer almaktadır. Dua ve beddualar, efsanelerde bu mesajların aktarım araçlarıdır. Doğal olarak bu araçların toplumun inanç ve felsefesini yansıtan bazı işlevlere sahip olması kaçınılmazdır. Efsanelere baktığımızda, toplumdaki kurulu düzenin gerektirdiği şekilde veya aksi halde davranmanın ne tür sonuçlar doğuracağı açıktır. İyi ve güzel işler yapanlar dua ile kutsanırken, kötü ve zararlı işler yapanların ise beddualar ile cezalandırılmaları istenmektedir.

Bingöl efsanelerinde toplumun dini değerleri, dini şahsiyetler, doğa ve olağan üstü güçler ile ilgili inançları ön plana çıkmaktadır. Kimi zaman dini şahsiyetlerin gösterdiği kerametler anlatılırken kimi zaman da bu kişilerden dua talep edilmektedir. Ancak dini şahsiyetlere karşı yapılan kötü bir davranış veya söylenen kötü bir söze karşılık bazı durumlarda beddua ile karşılık verildiğini görmekteyiz. Efsaneler, özellikle dini efsanelerde dua ve beddua sözleri buna benzer birçok bağlamda

kullanılmaktadır. Eğlence araçların çok yaygın olmadığı dönemlerde, özellikle köy yerlerinde divan geleneği çerçevesinde anlatın efsaneler ve memoratlar toplumun eğlence ihtiyacını karşılama araçları idi. Burada anlatın efsane ve memoratları dinleyenler eğlenirken aynı zamanda bu anlatılar ile verilen mesajları da birer nasihat olarak alırlardı. Dolayısıyla efsane ve memoratlar eğitime ve eğlenme işlevlerine sahip anlatılar olarak bir toplum için önemlidir.

Bingöl’de anlatılan “Sofu Şakir Hazretleri” efsanesinde, kışın çok fazla kar yağdığı için hayvanlar yiyeceksiz kalmış. Sofu Şakir de asası ile yere vurup şöyle dua etmiş: “Allah’ım her taraf yemyeşil olsun ve bütün hayvanlar otlasın” (Bazancir, 2010: 53). Gerçek bir şahsiyet olan sofu Şakir’in keramet sahibi olduğu, dolayısıyla yaptığı duaların gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Toplumda dini şahsiyetlerin keramet sahibi oldukları inancı çok yaygındır. Öyle ki bazı efsanelerde bir keramet göstermedikçe veya halk arasında herhangi bir kerameti anlatılmayan bazı şahsiyetleri, keramet ehli olarak gördükleri kişiler ile eşdeğer görmez. Örneğin, Genç, Servi bölgesinde anlatılan “Efsanê Comîyê Kuy Şarik”a (Şarik Dağı Camii Efsanesi) göre burada cami yapılırken bazı din büyükleri bir araya gelerek “acaba içimizden kim Allah katında daha çok ikram-ı İlahiye sahiptir” diye bir iddiaya girerler. Bunu ölçmek için de “dereden söğüt dallarından yapılmış bir sepet ile camii inşaatının olduğu tepeye kadar en çok suyu kim taşıyabilirse o diğerlerinin de şeyhidir” derler. Sonuçta en çok suyu taşıyan Sofi Şeker’e diğer kişiler, bundan sonra sen bizim şeyhimizsin derler. Bu efsanenin gerçekleştiği yer olan Genç-Servi bağlı Gerçekli köyü sakinleri bu olayın gerçek olduğuna inanmaktadır. Öyle ki bu olayın gerçekleştiğine dair yemin etmektedirler (Samuk, 2018: s. 92-93).

“Paşanın Kötürüm Oğlu ve Seyit Mehmet’in Mucizesi” adlı memorata göre, Seyit Mehmet bir bardak suya besmele çekerek elini daldırır ve kötürüm olan bir gencin üzerine üç kez “Allah, Muhammed, ya Ali” deyip serper. Bunun üzerine kötürüm olan genç ayağa kalkıp sağlığına kavuşur (Bazancir, 2010: 60). Yaşanmış bir olay olarak anlatılan bu memoratta, Seyit Mehmet’in yaptığı dua neticesinde kötürüm olan hasta şifa bulmaktadır. Yardım istenilen kutsal kişiler arasında Hz. Ali’nin de olması, Alevi inancındaki Allah, Muhammed, Ali üçlemesinin bir yansıması olarak düşünmek mümkündür.

Sınırlı bir güce sahip olan insanoğlu, karşılaştığı zorluk ve engeller karşısında kendinden üstün gördüğü bazı güçlerden yardım dilemektedir. Bingöl efsanelerinde dini şahsiyetlerden yardım dileme ile birçok yerde karşılaşmaktayız. Dini şahsiyetler çerçevesinde, alevi inancındaki ocak unsuru da birçok efsanede geçmektedir. Bir efsaneye göre Bingöl'den Muş'a giden bir grup kış mevsiminde tipiye yakalanır. Tipide hızlı yol alamayan grup, Şako'dan eşeğini bırakmasını isterler ancak Şako'nun eşeğini geride bırakmaya gönlü razı olmaz. Böylece gruptakiler Şako'yu tipide bırakıp yollarına hızlıca devam edip kurtulurlar. Bu zor durumda Şako şöyle der: “eğer ben evlatsam, bir ocağın mensubuysam, bu ocakta Seyit Ali-ye Seyit Nuri Ocağıysa, sen ocaksan ben de senin evladıysam, beni kurtar, eğer beni kurtarmazsan bir daha ben sana ocaktır demem ve senden medet ummam” (Bazancir, 2010: 53,54). Ocağın manevi gücünden yardım isteyen kişi tipiden sağ salim bir şekilde kurtulur. Bu anlatıda doğrudan ocağın kendisinden yardım istenilmiştir. Buradaki ilgi çekici bir unsur ise, ettiği duanın kabul edilmemesi ve kendisine yardım yapılmaması durumunda ocak mensubiyetinden vazgeçileceğinin ileri sürülmesidir.

Efsanelerde türlü zorluklar karşısında edilen dualar her ne kadar sayı olarak daha çok ise de bazı efsanelerde beddualar da yer almaktadır. Bingöl çevresinde çok yaygın olan “Pepuk/ Kekû” (Guguk Kuşu) efsanesinde, köylerinde mutlu bir şekilde yaşayan iki kardeş olan Alık ile Fatık'ın anneleri ölünce, babaları yeniden evlenir. Üvey anne bu çocuklara kötü davranır, onlara her türlü kötülüğü yapar. Bir gün kenger toplamaya giden iki kardeş, yorulunca topladıkları kengerleri kontrol etmek için torbaya bakınca, torbanın bomboş olduğunu görürler. Fatık, Alık'a “kengerleri neden yedin” diye sormuş. Alık, kengerleri yemediğini, “istersen karnımı yarıp bakabilirsin” demiş. Fatık da kardeşinin karnını yarmış ancak bir şey bulamamış. Daha sonra torbanın altının delinmiş olduğunu görür ve kardeşine inanmadığı için onu boş yere öldürdüğünü düşünerek: “Allah'ım yalvarırım beni bir kuş yap, bir kuş yap ki hep kardeşim diye ötüp durayım. Artık onsuz bu dünyada bir insan olarak değil, hep bir kuş olarak yaşayayım. Ben ki ona inanmadım, üvey annemizin hainliğine aldandım” der demez bir kuşa dönmüş (Alay, 1996: s. 245, 246). Kardeşine inanmadığı için onu öldüren Fatık, bir cezalandırma olarak öz kargışta bulunmaktadır. Efsanelerde sıkça karşımıza çıkan değişim unsuru burada da gerçekleşmektedir. Daha üstün bir konum olarak insandan hayvana dönüşmek efsanedeki karakter için bir ceza olarak

görülebılır. Günümüzde dahi guguk kuşunun öterken “kekû/ keko” (kardeşim, erkek kardeşim) diyerek aslında kardeşine seslendiğini ve işlediği günahın kefarecini ödediğine inanılmaktadır. Bir kuşun ötüş şeklini bir efsaneye dayandırmak aslında efsanelerine olan inancın işaretidir.

Bir başka efsaneye göre, Yado ve adamları Bingöl’ün Bazlama köyünde altı kişiyi vurur. Bu köyden olan Seyid Mustafa başka bir köyde iken bu olay onun içine doğar ve köye dönmeye karar verir. Yolda Yado ve adamları ile karşılaşınca yaptıkları için onlara: “inşallah siz cesetlerinizi göremezsiniz” diye beddua eder. Daha sonraki zamanlarda bu kişiler kurşuna dizilir ve cesetleri nehre atılır. Bu yüzden cesetleri de bulunamaz (Bazancir, 2010: 56). Yapılan kötü bir eyleme karşılık edilen bedduanın, halk tarafından gerçekleştirildiğine inanılmaktadır. Bu kötülüğe karşı elden bir şey gelmeyince öldürülen kişilerin yakını tarafından edilen beddua, muhataplarının yakınları için çok büyük bir acıya eşdeğerdir. Bir kişinin ölmesi yakınları için büyük bir acı iken bir de cesedinin bulunamayışı daha büyük bir acı ve üzüntü kaynağı olması bedduanın şiddetini göstermektedir. Bu efsaneler aracılığı ile dinleyenlere mazlumun ahının yerde kalmayacağını mesajı iletilmektedir.

Bingöl’de birçok bölgede anlatılan “Gelin Alayı Efsanesinde”, bir köyden başka bir köye gelin götürülürken eşkıyalar gelini kaçırmaya kalkışır. Eşkîya başı alaydakilere “ya gelini verirsiniz ya da canınızı alırım” der. Eşkîyanın isteği kabul görmez. Bu söz üzerine gelin alayı ile eşkıyalar kavgaya tutuşur. Bu duruma kendisinin sebep olduğunu düşünen ve çok üzülen gelin ellerini göğe açarak şöyle der: “Ey Allah’ım, ben nasıl bunca insanı ölüme sürükleyebilirim. Ölürüm de o eşkıyaya varıp köyün namusuna hâlel getirmem. Bu utançla yaşayamam. Ya bizi kuş eyle ya taş eyle, ama rezil rüsva eyleme” (Alay, 1996: 245). Gelinin dileği gerçekleşir ve herkes taş kesilir. Bu taş kesilmelerin ana sebebi cezalandırmadır ve daha sonra oluşacak bir felaketten kurtulmadır (Sakaoğlu, 1980: s. 39). Efsanedeki gelin, karşılaştığı zor durumdan kurtulmak için iki şey dilemektedir. Birincisi şekil değiştirme olarak kuşa dönüşme, diğeri ise taş kesilmedir. Bu öz kargış, eşkıyalar için bir cezalandırma işlevi görürken, gelin alayı içinse bir beladan kurtulma işlevine sahiptir. Bu anlatıda toplumun değer yargılarından namus kavramı ön plana çıkmaktadır. İnsanlar bu uğurda ölümü göze alabilmektedir. Aslında bu bedduanın yanında “Bizi rezil rüsva

eyleme” iyi dileği de kullanılmıştır. Bu dilekte, dua ile bedduanın dileme noktasında aslında bir olduğu, içerik anlamında farklılık gösterdiği görülmektedir.

“Bîngol e, hezar gol e” (Bingöl; bin göldür) sözü günlük konuşma dilinde yer alan, Kurmançça olmasına rağmen Zazalar arasında da bilinen bir ifadedir. Bingöl adına kaynaklık eden efsanelerden kaynaklanan kalıplaşmış bir söz olarak da kabul edilebilir. Bu söz ile Bingöl’de birçok gölün olduğu anlatılmak istenmektedir.

Sözlü kültür içinde yer alan efsaneler ve memoratlar, toplumun değer yargılarını yansıtan anlatılardır. Bu anlatılar sayesinde toplumdaki var olan düzenin mesajlar aracılığı ile korunması ve devamlılığı sağlanmaktadır. İyi ve kötü söz ve davranışlara karşılık olarak veya yaratıcının emir ve yasaklarına uymayanlar için bazı yaptırımlar bulunmaktadır. Bu yaptırımların anlatılardaki araçları ise dua ve bedduadır. İyi ve güzel işler dua ile kutsanırken kötü ve çirkin şeyler de beddualar ile lanetlenmektedir. Böylece toplumdaki kurulu düzen ödül ve ceza sistemi ile ayakta kalması sağlanmaktadır. Efsane ve memoratlarda ön plana çıkan kalıplaşmış sözler dua ve beddualardır. Diğer kalıplaşmış sözler ise çok az yer almaktadır. Sonuç olarak bu tür anlatılar hem sözlü kültürün sonraki nesillere birer aktarım aracı hem de eğlenme ve eğitime gibi işlevlere sahip oldukları açıktır.

2.4.2. Masallar

Zihin dünyamızda basit anlamlar çağrıştırmasına rağmen masallar, eğitim sistemlerinden yoksun olan Zazaca gibi diller için çok önemli işlev ve değere sahiptir. Sözlü kültür ürünlerinin bir unsuru olan masallar, kültür ve dilin aktarılmasında önemli roller üstlenmektedir. Bingöl’de son yıllara kadar da güçlü masal anlatma geleneğini sayesinde çocuklar, küçük yaşlarından beri anne, nine veya dedelerinden akşamları masallar dinleyerek hem anadilini hem de kültürel değerlerini örtük bir şekilde öğrenmekteydiler.

Kültürü aktarım işlevine sahip olan masallar, aynı zamanda bazı kalıplaşmış sözleri içermesi bakımından da oldukça önem arz etmektedir. Dilin doğal bir parçası olan deyimler, atasözleri, dualar, beddualar, yeminler ve diğer kalıplaşmış sözler, masalların ayrılmaz unsurlarıdır. Günlük konuşma diline benzerliğinden dolayı birçok

deyim barındıran masallarda dua, beddua, yemin, atasözü ve diğer birçok kalıplaşmış sözler ile doğal olarak karşılaşmaktayız.

Masallara göz attığımızda diğer kalıplaşmış sözlere oranla nicelik olarak daha çok deyimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Deyimler gibi sık kullanılan diğer ifadeler olan ikilemeler, çalışmamızın kapsamında yer almadığı için üzerinde durulmamıştır. Günlük konuşma dilinin içinde bolca kullanılan deyimler, aynı şekilde birçok iletişim olayını içeren masallarda kullanılması doğaldır. Bu tür sözler, iletişim olaylarında birçok anlatma olanağı vermektedir. Örneğin, “Ez çi wel xwu sari r’ kir/kêrî” (Bor, 2013:10) deyimini gündelik konuşmalarda çaresiz kalındığında, ne yapacağını bilemez durumlarda kullanılan bir deyimdir. Bu söz, kişinin çaresiz kalıp bilinçsiz bir şekilde davrandığını; çaresizlikten üzerine toprak veya kül dökme aşamasına geldiğini ifade ederek bir nevi içinde bulunulan durumu somutlaştırarak anlatıma renk ve detay kazandırma işlevlerinde kullanılarak anlatıma çekicilik katmaktadır. Bu kullanımda olduğu gibi deyimler, içinde kullanıldıkları söze akıcılık kazandırmanın yanı sıra betimlenen durumu veya olayı daha dikkat çekici bir şekilde sunmaktadır.

Sözlü kültürün özelliklerini yansıtan atasözleri, toplumların birçok değerlerini, inançlarını, kutsallarını, örf âdetlerini ve dünyayı algılama biçimleri hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Örneğin, “Gurê Hoday belû nîben” (Bor, 2013: s. 19) (Allah’ın işi belli olmaz) anlamına gelen atasözü, halkın zor zamanlarda Allah’ın kimseyi yalnız bırakmayacağını ve yaratıcıdan beklediği bir yardım çağrısını içermektedir.

Toplumun dini inançlarının bir yansıması olan dualar da masallarda çokça karşımıza çıkmaktadır. Bu dualar daha çok gündelik hayat içinde kullanılan dualardan oluşmaktadır. Değer verilen bir kişinin varlığının devam etmesini dileyen bir dua olan “Hûma ye mi ser a kêm mekir” (Bor, 2013: 9) (Allah onu başımızdan eksik etmesin) sözü sevilen ve kendisine yararı dokunan biri için yapılan dualara bir örnek olarak verilebilir. Bu söz daha çok statü ve yaş olarak kendinden üstün olan anne, baba, dede vb. kişiler için söylenmektedir. Bu kişiler genellikle aileyi koruyup gözetleyen, hayatın devamını sağlayan kişilerdir.

Başka bir masalda ise (Akšana, 2020: s. 9) sofra adabını yansıtan şöyle bir dua yer almaktadır: “Keyê tu şên u awun bu, Homa herind pîrr kero” (Evin abad olsun, Allah yerini doldursun) sözü yemekten sonra ev sahibi için edilen dualardandır. Zaza toplumunda genellikle yemekten önce herhangi bir dua edilmez. Ancak yemeğin sonunda hem şükredilir hem de ev sahibine dua edilir.

Kekui (Guguk kuşu) (Bukan, 2017: s. 214-215) masalında bahar ayında kenger toplamaya giden iki kardeşin başından geçenler anlatılmaktadır. Üvey anneleri iki kardeşi kenger toplamaya gönderir. Akşama kadar topladıkları kengerleri bir torbaya atan kardeşler, günün sonunda torbada hiçbir şey olmadığını görünce kız, erkek kardeşinin kengerleri yediğini düşünür. Bunun üzerine küçük kardeşi “bana inanmıyorsan karnımı deş” der. Kardeşinin karnını bıçak ile deşen ablası, kardeşinin karnının boş olduğunu görünce torbanın altını yoklar. Torbanın alttan delindiğini görür. Bu durma çok üzülür ve şöyle bir dua eder: “Ya rebî ti mi aya dumrî nîrasn” (Ya Rabbi sen beni üvey anneme yetiştirmeyesin). Bu dua üzerine Allah onu guguk kuşuna çevirir. Karanlık çökünce ortaya çıkan bu kuş “ben öldürmedim, onlar öldürdü” diye öter. Üvey anne ve babasının korkusundan kardeş katili olan bir kızın dramını yansıtan bu dua, farklı varyantlar da beddua olarak yer almaktadır. Edilen dua sonucu masal kahramanı kuşa dönüşerek zor bir durumdan kurtulmaktadır Aslında bazı durumlarda dua ile beddua arasındaki çizgi kalktığını söylemek mümkündür. Çünkü bu masalda gördüğümüz gibi aslında ettiği dua kız için bir bedduaya dönüşmektedir.

Bireyin zor zamanlarda başvurduğu, kimi zaman güçsüzlüğünün kimi zaman da öfkesinin bir yansıması olan beddualar, dualar kadar yaygın olmasa da masalarda yer yer karşımıza çıkmaktadır. Toplumda kötü söz söylemenin pek tasvip edilen bir davranış olmaması, bu tür sözlerin gündelik konuşma dilinde kısıtlı kullanılmasının nedenlerinden bir olması muhtemeldir. Dolayısıyla sözlü kültür ürünlerinde beddua veya kötü dileklerin kullanım sıklığı düşüktür denilebilir.

Şîrin Şah (Şah Şîrin) (Bor, 2013: s. 261) masalında yaşlı bir kadın, kralın verdiği davete geç kaldığı için ikram edilen süt ve baldan tenceresine birazcık doldurabilir. Kralın kızı yaşlı kadının tenceresini bir taş ile kırar. Sütü ve balı dökülen yaşlı kadın “sen annen ve babanın tek evladısın, o yüzden sana beddua etmek

istemem” demesine rağmen “Hûma teala eşq Şîrin Şay bierz ti zeri” (Allah-u Teâlâ Şah Şirin’in aşkını senin gönlüne düşürsün) diye hafif bir beddua eder. Görünüşte bir dua olarak görünen bu söz kralın kızı için bir bedduaya dönüşür ve onu günden güne eritir. Böylece yaptığı davranışın cezasını çeker. Daha sonra farklı arayış ve mücadelelerden sonra Şah Şirin’i bulur ve aşkına kavuşur.

Başka bir masalda ise “Yo way û Howt Birayî” (Bir Kız kardeş ve Yedi Erkek Kardeş) görümcülerinin su testisine attığı yılandan habersiz olan kız suyu içer ve karnındaki yılan yavrusu gün geçtikçe büyür. Bunun sonuncunda yedi erkek kardeşe, eşleri kızın hamile olduğunu ve namuslarını temizlemeleri gerektiğini söyler. En küçük erkek kardeş kız kardeşini bir dağın başında ölüme terk eder. Bu kötülüğe karşı kız şöyle der: “Birawo, birawo, senî g’ ti ez tengzar kerda, sêr în kûe ya têna ca verdawa, ti xwu ra xeyr nivîn. Ti şîyer fêk bêr kueskê xwu kûîr, wû yo tele sûnzîyer şîyor ti ling a, wû o teli ristim bigîr, yo sûnzîyer ti ling a bîyor, sûnzûn bigîr, ti kumca g’ şîyer qîj kerrûn sûnzîyer a kûer, sûnzûn ti ra bikir, wû darî dermûn ti derzînê mi b’!” (Bor, 2013: 209) Kız kardeş, kendisini kandıran ve bir dağın başında yalnız bırakan erkek kardeşine “kendinden hayır görmeyesin. Köşkünün kapısına vardığında bir alıç dikenini ayağına batsın ve ayağında kök salıp bir alıç ağacı olsun. Bu ağaç meyve versin ve her gittiğin yerde çocuklar bu meyveleri koparmak için seni taşa tutsun. Bunun da dermanı benim iğnem olsun” diye beddua eder. Masalımızın kahramanı kendisine yapılan kötülüğe ve haksızlığa bir söz ile cevap vermektedir. Burada da açık bir şekilde görüldüğü üzere beddualar, masalarda bir ceza aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca beddualar genellikle bir iki sözden oluşurken buradaki bedduanın çok uzun ve detaylı olarak görünmesinin sebebi, masal gibi uzatılarak söylenmesidir. Aynı masalın başka bir varyantında (Kuriş, 2014: s. 59) ise beddua daha kısadır.

Bilinmeyen zamanlarda geçen, kahramanlar aracılığı ile toplumsal değerleri genç nesillere aktarmayı amaçlayan masalarda iyi ve faydalı davranışların ödüllendirildiği, kötü ve zararlı işlerin ise cezalandırıldığı bir evren oluşturulmuştur. Burada kullanılan araçlardan dua ve beddua bazı işlevlere sahiptir. Masal kahramanı karşılaştığı zorlu süreçlerde dua aracını kullanarak bu sorunları arkada bırakmaktadır. Aynı şekilde güç yetiremediği durumlarda ise beddua ile bu tür sorunlardan kurtulma arayışına girmektedir.

Atasözleri, deyimler, dualar ve beddualar gibi masalarda yemin sözleri de yeri geldiğinde kullanılmaktadır. Yemin, kişinin yaratıcıyı veya toplumca kutsal kabul edilen bir şeyi şahit göstererek söylediklerinin doğru olduğunu ispatlamaya çalışırken kullandığı sözlerdir. Anlatma esasına dayalı bir tür olan masallar, gündelik hayat içinde kullanılan dil ile paralellik gösterdiği için normal hayatta yer alan yemin sözleri doğal olarak masalarda da geçmektedir. Zaza toplumunda Allah'ı şahit göstermek çok yaygın ve normal bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yalan yere yemin etmek toplum tarafından hoş karşılanmaz. Yine de bir sohbet esnasında bu tür sözler çok rahatlıkla işitilmektedir.

Gündelik hayatta olduğu gibi masallara baktığımızda neredeyse her masalda yeminler edildiğini görmek mümkündür. “Temirzerîn û Gilbirîsmîn” (Bor, 2013: 28-36) masalında üç kız kardeşten büyüğü kralın oğlunu görünce şöyle der: “Vallahi kralın oğlu akıl edip beni eş olarak alsaydı, ona bir halı yapardım ki onu bir toplulukta sererdi de yine toplayıp koltuğunun altına alırdı” diye yemin eder. Ortanca kız kardeş ise, “Vallahi kralın oğlu akıl edip beni eş olarak alsaydı, ona yumurtadan yedi yemek yapardım ki bütün bir topluluk ondan yeseydi de yine bitmezdi” diye yemin eder. En küçüğü de “Vallahi kralın oğlu akıl edip beni eş olarak alsaydı, ona altın kâküllü bir oğlan, ipek zülüflü bir kız doğururdum” der. Kralın oğlu üç kız kardeş ile evlenir. Sıra verdikleri sözleri tutmaya gelince büyük ve ortanca kız, kralın oğlu ile evlenebilmek için yalan söylediklerini dile getirirler. Küçük kız kardeş ise verdiği sözü tutar ve bir altın kâküllü oğlan bir de ipek zülüflü kız doğurur. Bu durumda kralın oğlu kendilerini boşayacağını düşünen büyük ve ortanca kız kardeş, küçük kız kardeşlerinin doğurduğu çocukları alıp bir sandığa atarlar. Bu çocukların yerine de annelerine iki köpek yavrusunu verirler. Bu durumu, askerde olan kocalarına mektup ile bildirirler. Kralın oğlu, eşlerine küçük kız kardeşlerini bir mezarlıkta sadece başı dışarıda kalacak şekilde bir çukura gömmelerini ve yanına da bir topuz bırakmalarını ister ki gelip geçenler ona lanet edip bir topuz vursunlar der. Bu şekilde cezalandırılan küçük kız kardeşin masum olduğu anlaşılınca kralın oğlu da bu kez büyük ve ortanca kız kardeşleri ölüm ile cezalandırır. Bu masalda verilen sözlerin yerine getirilmesi gerektiği aksi takdirde bir ceza ile karşılaşılacağı mesajı verilmektedir.

Sadece kutsal varlıklar üzerine değil bazen masal kahramanı gerçek hayat olduğu gibi aile fertleri üzerine de yemin edebilmektedir. Bu tür yeminlerde falanca

kişinin başı üzerine denilerek, “Eğer söylediklerim yalan ise bahse konu olan kişinin hayatı son bulsun, ölsün” iması taşımaktadır. Örneğin, “Sarê Golikî Çari” (Kaya A., 2018: s. 169) masalında tezek toplamaya giden kızlardan birinin topladığı tezek az görününce diğer kızları hırsızlıkla suçlar. Bunun üzerine kızlar da kendi erkek kardeşlerinin başı üzerine yemin eder.

Bu bölümde yazılı kaynak olarak yararlandığımız Zazaca masal kitaplarına baktığımızda “axa”, “beg”, “biko”, “bira”, “wakê”, “pîrê”, “pişe”, “xalê”, “xalo”, “mîyerik”, “erê”, “ero”, “lîya”, “lawo” gibi birçok hitap sözlerine rastlamak mümkündür. Bu tür hitapların yanı sıra “Selamûn aleykûm”, “aleykûm selam”, “ti xêr û silomet amê”, “merhaba”, “oxir bû”, “xêr ser şu” gibi selamlaşma ve vedalaşma bağlamlarında kullanılan ifadeler de yer almaktadır. Gündelik hayat içinde söylenmesi ayıp kabul edilen ancak kavga ve çatışma ortamlarında kullanılan bazı küfür ve hakaret sözleri de masal dünyasına yansımaktadır. Örneğin “qeltax”, “bênamus”, “kelpo”, “wezûn”, “zindîq”, “bînc” vb. ifadelerin masalarda bazı bağlam ve durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Toplumun dini inançlarının bir yansıması olan bazı kalıplaşmış sözler de masalarda yer almaktadır. “Homa xêr kerû”, “Bereket bû”, “Homa pîl o”, “Qey Homê” benzeri ifadeler bunlardan birkaçı olarak zikredilebilir.

Masalarda geçen kalıplaşmış sözleri sadece birer dil unsuru olarak değil, aynı zamanda toplumun kültürünü yansıtan birer işaret olarak da okumak mümkündür. Bu sözlerden atasözleri masalı özetleyerek çocuklara öğüt verme, toplumsal rolleri öğretme gibi işlevlerde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra masalarda yer alan dualar ve beddualar da atasözleri gibi toplumsal değerleri aktarma, iyi ve kötü davranışların sonunda ödül ve ceza kavramlarını öğretme işlevlerine sahiptir.

2.4.3. Halk Hikâyeleri

Zaza halk edebiyatı ile ilgili yapılan derleme çalışmalarına baktığımızda halk hikâyesi türünde iki adet derlemenin yapıldığını görmekteyiz. Bu halk hikâyelerinden biri “Kal Mûsênî Zeydûnû” (Mîrvanî, 2012: 9-28), diğeri ise “Mem û Zîn” (Gökalp, 2018: 60-66) dir. Her iki hikâye de masal olarak tanımlanmış. Ancak bu anlatıların içeriğine ve yapılarına baktığımızda bunların halk hikâyesi özellikleri taşıdıklarını söylemek mümkündür. “Kal Mûsênî Zeydûnû” hikâyesinde masalsı karakterlerden

çok gerçek kişiler yer almakta ve anlatı bir kahramanlık hikâyesidir. Ayrıca bu anlatıda bazı bölümlerin manzum olması nedeni ile halk hikâyesinin özelliklerini taşımaktadır. “Mem û Zîn” anlatısını ise bir aşk hikâyesi olarak masaldan ziyade halk hikâyesi olarak tanımlanmak daha doğru olacaktır.

Günlük konuşma dilinin kullanıldığı halk hikâyeleri doğal olarak deyim, dua, yemin, selamlaşma sözü, küfür ve hakaret sözü, hitap sözü vb. kalıplaşmış sözleri içermektedir. “Kal Mûsênî Zeydûnû” hikâyesinde “xwu ser ri bîyayîş” (gücü yerinde olmak), “goş pa nîkiwayîş” (kulak asmamak), “darb guretiş” (darbe almak) gibi deyimler, “del” (kancık), “kirte” (enik) gibi hakaret sözleri, “çimê mi” (gözüm) ve “ruhê mi” (ruhum) gibi sevgi bildiren sözler yer almaktadır. “Mem û Zîn” hikâyesinde ise Hızır yeni doğan bir çocuğa şöyle dua eder: “Rindîy rindîyê tu ser çînî w’, wa diş, diştî tu ser çînî w’. Wa hukum, hukum tu ser çînî w’” (güzelliğinin üzerine güzellik, sözünün üzerine söz, hükmünün üzerine hüküm olmasın). Wulla (vallahi) gibi yemin sözü de bu hikâyede geçmektedir.

Diğer anlatı türlerinde olduğu gibi halk hikâyeleri de içinde ortaya çıktıkları toplumun dili ile oluşturulduğu için bu hikâyelerde kalıplaşmış sözler de bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALIPLAŞMIŞ SÖZLERİN BAĞLAM MERKEZLİ İNCELENMESİ

3.1. Halkbilimi Kuram ve Yaklaşımları, Kalıplaşmış Sözler

Erken dönemde yapılan tanımlara baktığımızda folklor, alt sınıf olarak görülen halka mal edilirken bugün şehirde de birçok grubun kendine ait bir folklorla sahip olabileceği fikri kabul görmektedir. Zamanla “halk” ve “halkbilimi” tanımlarında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin ortaya çıkmasında gelişen bilim ve

teknoloji paralelinde bu bilim dalı içinde ortaya çıkan farklı kuram ve yaklaşımların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Folklorun tanımları, iyi bilinen bir masalın varyantları kadar çok ve çeşitlidir. (Ben-Amos, 1971: 3). Metin Ekici, günümüz dünyasında değişen hayat şartlarında “halk” ve “halk bilgisi” hakkında şöyle bir tanım yapmaktadır; “halk, belirli bir gelenek içinde oluşmuş yaratma sayesinde birbirine bağlanan, bir ürünü kendisine ait kabul eden bireylerden oluşan topluluktur. Bu topluluğun bütün üyeleri tarafından bilinen ve tanınan halk bilgisi ürününün ne olduğu ise, yine o ürünün kendi metnine, kendi yapısına ve oluştuğu çevre ve şartlara, yani bağlama bağlı olarak ortaya çıkan estetik ve sanat kaygısı olan maddî ve manevî olgularda aranır...” (Ekici, 2015: s. 8). Alan Dundes ise "halk" terimini, “en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubu olarak kabul edip bu durumda önemli olanın, herhangi bir nedenle oluşan bir grubun kendi adını verdiği bazı geleneklere sahip olması olarak” (Dundes, 1965: s. 1-2) dile getirir. Dundes, klasik folklor tanımlarında geçen bir aktarım aracı olarak sözlü geleneğe dayanma kriterinin yazısız toplumlarda geçersiz olduğunu çünkü bu tür toplumlarda birçok şeyin sözel olarak aktarıldığını dolayısıyla bu şekilde aktarılan her şeyin folklor veya folklor malzemesi sayılamayacağından bahseder. Ayrıca bazı folklor formlarının sadece yazılı olarak varlığı, sözlü geleneğe dayanmamalarına rağmen onların yok sayılamayacağını dile getirmektedir.

Halkbilimin veya folklorun başlangıç dönemlerinde halkın yaşadığı yerde var olduğu farz edilen malzemeyi derleyerek bir metne dönüştürmek öncelikli bir uğraş iken, günümüzde daha çok bu malzemenin icra edildiği bağlam önem kazanmıştır. Elde edilen malzemenin incelenmesinde temelde iki yöntem kullanılmaktadır. İlki “Metin Merkezli” ikincisi ise Bağlam “Merkezli” kuram ve yaklaşımlardır. Metni esas alan yaklaşımlarda odak noktası şekil, yapı ve içerik iken, bağlam temelli yaklaşımda ise yaratım, icra, aktarım ve içerik üzerinde durulmaktadır (Ekici, 2015:100-101).

Dolayısıyla bağlam merkezli kuram ve yaklaşımlar, metni ve türü esas almanın yerine, bu türler aracılığı ile gerçekleşen iletişim biçimlerini ve dinamik bir süreç olarak bu iletişimin meydana gelmesindeki bileşenlerinin çözümlenmesini temel almaktadır. Bu kuramlar folklorun iletişimsel, toplumsal, sosyolojik ve psikolojik özelliklerinin, söylemsel ve estetik özelliklerini, bunların icra sonucu ortaya çıkan

anlamalarını ve bu anlamlardan doğan işlevlerini anlamaya yönelmiştir (Keskin, 2018: s. 14).

Metin halinde olan bir folklor türünün durağan olduğu ve bu türün bütün özelliklerini yansıtmadığı, bunun yerine metnin anlaşılması için içinde gerçekleştiği, icra edildiği bağlamanın tüm parçalarına odaklanmanın gerekliliği ön plana çıkmıştır. Buradan hareketle, sözlü kültür içinde canlı bir şekilde varlığını devam ettiren kalıplaşmış sözleri incelemek için bağlam merkezli bir kurama ihtiyaç vardır. Bu yüzden bağlam merkezli bir kuram olan ve konuşmayı bütün yönleri ile ele alan *Konuşmanın Etnografyası* kuramı çalışmamız için uygun görünmektedir.

Çalışmamızda inceleme için uygun gördüğümüz, halkbiliminde bağlam odaklı kuram ve yaklaşımlardan biri olan *Konuşmanın Etnografyası* kuramının kurucusu olan Dell Hymes'in konuşmanın özellikleri hakkındaki görüşlerine baktığımızda antropologların ve dilbilimcilerin çalışmalarında konuşmadan yüzeysel olarak yararlandıkları, konuşmanın gerçek mahiyetini göz ardı ettikleri eleştirisini görmekteyiz. Folklor tanımında iki temel yaklaşımdan; türe odaklanan metin merkezli yaklaşım ve konuşmayı estetik, anlatımsal-dışavurumsal ve stilistik özelliklere sahip iletişimsel davranış olarak gören bağlam merkezli yaklaşıma değinen Hymes, konuşmanın tümüne, konuşma biçimleri açısından bir örgütlenmeye sahip olarak ve dolayısıyla bir topluluğun eylem ve konuşma türleri dağarcığının tezahürü olarak yaklaşılması gerektiğini düşünür. Ayrıca konuşmayı estetik, anlatımsal veya stilistik bir boyuta sahip olarak görmek gerektiğini ifade eder (Hymes, 1971: s. 42-50).

Bu açıdan yaklaşıldığında folklor malzemesinin hem metin özellikleri hem de bağlam özellikleri bir arada düşünülerek yapılacak incelemelerin bu türlerin veya formların mahiyetini anlamada gerekli bir yaklaşım olduğu sonucuna varılmaktadır. Sözlü kültür içinde yer alan kalıplaşmış sözlerin saha çalışmaları ile kaydedilerek derlenmesi, sınıflandırılması ve sonrasında halkbilimi çerçevesinde bağlam merkezli yaklaşımlar ile incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada konuşma esasına dayanan kalıplaşmış sözleri, gündelik hayat içindeki bağlamlarında derleyerek *Konuşmanın Etnografyası* kuramı çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

3.2. Konuşmanın Etnografyası Kuramının Çerçevesi

İncelemeye geçmeden önce *Konuşmanın Etnografyası* kuramının tarihsel arka planına eğilmek gerekmektedir. Folklorde 20. yy.'ın ikinci yarısına kadar incelemelerde temel yaklaşım olan metin merkezli kuramlar, antropoloji ve dilbilim alanlarında kullanılan yaklaşım ve kuramların paralelinde eleştiriler almaya başlamıştır. Bu eleştirilerin odak noktası, genellikle derlenen folklorik unsurların sadece türün metinsel özelliklerine odaklandığını, ancak bu tek taraflı eğilimin bu türlerin dokusal ve bağlamsal özelliklerini gözden kaçırdığını, bağlamsız bir metnin gerçeği yansıtmakta yetersiz kaldığı görüşü olmuştur (Ben-Amos:1971: 3-15; Dundes, 1980: s. 31-32). Ayrıca antropoloji ve dilbilim alanında kullanılan yaklaşımların folklorun kültür ile bağı göz önüne alındığında çok rahat bir şekilde folklor malzemesi incelemek için kullanılabilmesi fikri ortaya atılmıştır (Bascom, 1965: s. 25-33).

Antropoloji ve edebiyat alanında lisans eğitimini tamamlayan ve dilbilim alanında doktorasını yapan Dell H. Hymes, konuşmanın; bir insan davranışı kuramından ya da belirli bir grubun davranışı için oluşturulan özel kuramdan ayrı düşünülemeyeceğini ister sözel davranışın bilişsel, ifade edici ya da yönlendirici rolüne, isterse de konuşmanın sosyalleşmedeki rolüne odaklansın, bağlam içinde konuşmaya ilişkin "etolojik" çalışmaların betimleyici analizinde yetersizlik olduğunu ifade eder. Çünkü dilbilimsel olan pek çok çalışmada konuşma ya doğal kabul edilir ya da başka amaçlar için bir araç olarak kullanılır ya da yalnızca özel konuşma (veya yazma) türleri değerli görülür. Dolayısıyla diğer faaliyetler arasında bir faaliyet olarak konuşmaktan, onun kalıplarının ve işlevlerinin kendi başlarına analizinden çok az şey olduğunu, bu çalışmaların hiç birisinin konuşmayı odak noktasına almadığını ileri sürer (Hymes, 1962: s. 45).

Dell Hymes'in kurucusu olduğu *Konuşmanın Etnografyası* kuramının amacını ve çerçevesini şöyle çizmek mümkündür; *belirli konuşma toplulukları içindeki sosyal yaşamı yansıtan konuşma biçimlerini tanımlamakla birlikte daha çok dil ve sosyal hayatın etkileşimini yorumlamak ve açıklamak için kültürler arası geçerli kavram ve teoriler geliştirmekle ilgilenir. Bu kuramın amacı yerleşik söylemdir, yani belirli bir topluluk içinde konuşmanın nasıl organize edildiği ve kavramsallaştırıldığıdır.* (Philipsen, 2009: s. 121).

Konuşmanın dilbilimsel çalışmalarda hak ettiği değeri görmemesini eleştiren Hymes, konuşmayı başlı başına bir alan olarak kabul edip *Konuşmanın Etnografyası* kuramını 1962 yılında Roman Jakobson'un iletişim modelinden etkilenecek *The Ethnography of Speaking* adlı makalesi ile ortaya atar (Hymes, 1962: 13).

Hymes, Jakobson'un modelinden esinlenerek konuşma olayındaki faktörleri şöyle sıralamaktadır;

1. Konuşmacı/Gönderici (Sender, Addresser),
2. Alıcı/Dinleyici (Receiver, Addressee),
3. Mesajın Formu (Message Form),
4. Kanal (Channel),
5. Kod/Araç (Code),
6. Konu/Form (Topic),
7. Konuşma yeri ve durumu (Setting; Scene, Situation) (Hymes, 1962: 25).

Bu kuramı geliştirme adına yazdığı daha sonraki çalışmalarında Hymes, 7 başlık altında sıraladığı konuşmanın bileşenlerini detaylandırarak 16'ya çıkarır. Aynı şekilde bu maddeleri İngilizce "konuşma" (SPEAKING) kelimesi ile şöyle kodlamıştır:

1. Konuşmanın yeri ve zamanı (**S**ettings)
2. Katılımcılar (**P**articipants)
3. Amaç/Niyet (**E**nds)
4. Konuşmanın düzeni (**A**ct sequences)
5. Konuşmanın tonu ve tarzı (**K**eyes)
6. Konuşmanın araçları (**I**nstrumentalities)
7. Sosyal normalar, Kurallar ve Değerler (**N**orms)
8. Konuşmanın türleri ve formları (**G**enres) (Hymes, 1972: s. 59-65).

Konuşmanın belirli bir toplum içindeki iletişim esnasında ortaya çıkışındaki dinamiklere yoğunlaşan bu kuram, konuşmanın hangi bağlamlarda nasıl ortaya çıktığını, konuşmayı oluşturan öğelerin birbirleri ile ilişkilerini, bu iletişim olayında

meydana çıkan anlamları ve bu anlamların hangi işlevlerde kullanıldığını çözümlenmeye çalışmaktadır. Çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözler, toplum içinde gündelik hayatın hemen hemen her anında gerekli şartlar oluştuğunda, bazı anlam ve işlevlerde kullanılmaları kaçınılmazdır. Dil ve kültür etkileşiminden doğan ve konuşma esasına dayanan bu türleri kapsamlı bir şekilde çözümlmek için bu tür veya formları bir iletişim biçimi olarak kendi bağlamlarında nasıl ortaya çıktıklarını, bunların hangi işlevlerde kullanıldığı ve bu bağlamın bütün bileşenlerinin etkileşimini göz önüne almak gerekmektedir. Nitekim “Konuşmanın Etnografyası” kuramı da bir iletişim biçimi olarak konuşmanın bütün bileşenlerine ve bu bileşenlerin arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Zazacada kalıplaşmış sözler olan atasözü, deyim vb. sözler genellikle kısa formlarda oluşmuştur. *Folklorun kısa türleri olan bilmeceler ve fıkralar gibi, atasözleri de konuşma folklorunun etnografyasının konusu haline getirilebilir* (Arewa, 1964: s. 73). Buradan hareketle sözlü kültür ürünleri çerçevesinde yer alan atasözlerini, deyimleri, duaları, bedduaları, yeminleri, küfür ve hakaret sözlerini, hitap sözlerini, selamlaşma ve vedalaşma sözlerini, dini inançları yansıtan sözleri ve duyguları bildiren sözleri, “Konuşmanın Etnografyası” kuramı ile incelemek mümkündür.

3.2.1. Kalıplaşmış Sözlerin Konuşmanın Etnografyası Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi

3.2.1.1. Konuşmanın Yeri ve Zamanı

Konuşmayı/iletişimi tanımlamak ve incelemek için, bir tür ayrık birimlerle, yani belirli sınırları olan iletişimsel etkinliklere ihtiyaç vardır. Hymes tarafından belirlenen üç birim *durum* (situation), *olay* (event) ve *eylem* (act) dir. İletişimsel durum, iletişimin gerçekleştiği bağlamdır. Örnek olarak dini bir tören, yılbaşı partisi veya bir av partisi verilebilir. İletişimsel olay ise, tanımlayıcı amaçlar için temel birimdir. Tek bir olay, aynı genel iletişim amacı, aynı genel konu ile başlayan ve genellikle aynı dil çeşitliliğini kullanan aynı katılımcıları içeren, baştan sona birleşik bir bileşendir. Son olarak iletişimsel edim ise genellikle bir gönderme ifadesi, bir istek ya da bir komut gibi tek bir etkileşimsel işlevle sınırlıdır ve aynı şekilde sözlü veya sözsüz olabilir (Saville-Troike, 2003: s. 23-24).

Sözlü kültür içinde oluşan, zamanla bölgesel kullanımlardan kaynaklan farklı biçimler/varyantlar kazanan ve gündelik hayat içinde birçok durum ve olayda kullanılan kalıplaşmış sözlerinin bir “konuşma unsuru” olarak “nerede”, “ne zaman” ve hangi sosyolojik ve psikolojik şartlar altında kullanıldıkları, konuşma durum ve bağlamları ile doğrudan ilişkilidir (Hymes, 1964: 23; Hymes, 1972: 60). Söz konusu kalıplaşmış sözlerden hangisini kullanmak gerektiği konuşmanın meydana geldiği durum ve bağlam tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden atasözü, deyim, dua, beddua ve yemin gibi kalıplaşmış sözler, konuşma esnasında iletilmek istenen mesajı özetleyen, daha çarpıcı ifadeler ile anlaşılmayı sağlayan, bazı işlevlere sahip olan, uygun yer ve zamanda kullanılmaları gereken kalıp ifadelerdir. Herhangi bir konuşma olayında birden fazla kalıplaşmış söz kullanılabilir. Ancak önemli olan bu sözü doğru yer ve zamanda kullanmaktır. Aksi takdirde kullanılan söz işlevini yitirir, iletişimin aksamasına ve bazen de kopmasına yol açabilir. Bu yüzden konuşmanın bağlamına hâkim olmak gerekmektedir.

Sözlü kültür ürünlerinden kalıplaşmış sözlerin bağlamını oluşturan, gündelik hayat içinde meydana gelen bazı konuşma durumları bulunmaktadır: sosyalleşmenin bir yansıması olan divanlar, akşamları bir evde toplanma, av partileri ve kahvehane oturumları, dini ve toplumsal kutlamalar olan bayramlar ve yılbaşı kutlamaları, gelenek ve görenekler içinde ortaya çıkan sünnet, nişan ve düğün törenleri, taziyeler ve çeşitli ziyaretler, karşılama ve uğurlamalar, geçim için yapılan ekin biçme ve toplama odaklı imeceler ve alış-verişler. Bireyin hayatını kuşatan bu tür konuşma durumları doğal olarak konuşma olaylarını da içermektedir.

Bu açıdan baktığımızda Zaza sözlü kültüründe, özellikle konuşma olayı içinde, birkaç cümleden oluşan kısa sohbetler hariç, birçok deyim ile karşılaşmaktayız. Saha çalışması çerçevesinde gerçekleştirilen yüz yüze görüşme esnasında yapılan kayıtları yazıya geçirirken yarım saatlik bir görüşme sonucunda bazen 20 bazen de daha fazla sayıda deyim tespit ettik. Bu yüzden dışarıdan bakıldığında Zaza dilinin deyim varlığı açıkça ortadadır. Zazaca deyimlere baktığımızda, deyimlerin en az iki kelimededen oluşan, aynı zamanda cümle halinde bulunabilen, gerçek anlamlarının dışında kullanılan, anlatıma akıcılık ve çekicilik katan kalıplaşmış ifadeler olduklarını görmekteyiz.

Konuşma esnasında herhangi bir durumu veya olayı hazır ifadeler ile dile getirme potansiyeline sahip olmalarından ötürü deyimler iletişim süreçlerinde çokça kullanılmaktadır. Gündelik hayat içinde meydana gelen iletişim ortamında oraya çıkan veya kullanılan deyimler, bağlamın fiziksel, sosyal özelliklerini ve bireylerin ruh halini yansıtan ifadelerdir. Örneğin, başkasının otoritesini kabul etmeyen ve onun emrine girmek istemeyen, kendi bildiğini okuyan kişilerin davranışları için “çiwê xwu binî çiwê yoyê bîn ra nîkerdiş” deyimini kullanılmaktadır. Sosyo-kültürel değerler gereği, toplumun ileri gelenleri veya aile reisinin otoritesi sorgulanmamalıdır. Bu kişilerin herhangi bir mesele üzerine verdikleri karar toplum için doğru ve faydalıdır. Dolayısıyla herhangi bir meselenin çözümünde kendi istek ve görüşlerini bırakıp alınan ortak karara uyulması beklenmektedir. Bahse konu olan deyim, konuşma esnasında ortaya çıkan durumu somutlaştırarak anlaşılmasını sağlayan bir işleve sahiptir. Ayrıca söz konusu deyimde geçen “çiwa” (sopa, değnek) sembolik özelliklere sahiptir. Tarım ve hayvancılık uğraşının yaygın olduğu köy ortamında, özellikle hayvan gütmeye kullanılan sopa veya kavgalarda bir savaş aracı olarak kullanılan sopa zamanla deyimlerde güç, irade ve bir kontrol aracı anlamlarını kazanmıştır. Bu deyimde sopa, bireyin sahip olduğu söz hakkı ve iradesini temsil etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda kullanılan deyim anlamını tam olarak kavramak için toplumun kodlarında var olan bu tür sosyolojik özellikler ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Bireyin içinde hayatını sürdürdüğü çevre, sadece onun hayat şartlarını değil aynı zamanda dilini ve kültürünü de etkilediği açıktır. Birçok halkın sözlü kültürünü ve dilini incelediğimizde, özellikle deyimlerine baktığımızda, gündelik hayat içinde kullanılan birçok araç-gerecin ve hayvanın bazı özellikleri ile o halkın diline yansıdığını görmekteyiz. Bu durum Zaza toplumu için de doğal olarak geçerlidir. Fabrikaların olmadığı dönemlerde bölgede yaşayan insanlar un elde etmek için buğdaylarını su ile çalışan değirmenlere götürürlerdi. Bu kültürel unsur yani “değirmen” kavramı birçok deyime yansımıştır. Bireyin başına bir kaza geldiğinde veya bir olaydan zarar gördüğünde, kaybettiği önemli değerler veya mallar için değil de önemsiz şeyler için üzülmesi durumunda “Aw arî berd, u kotû çemçeqon dima” deyimini kullanılmaktadır.

Gündelik hayatta kullanılan “havan” kabı sarımsak veya bazı baharatların içinde ezildiği araç da konuşma diline yansımıştır. “Hewen veng kiwayîş” boşuna uğraşmak, havanda su döğmek gibi anlamlarda kullanılan bu deyim, verilen emeğin boşa gideceği, herhangi bir fayda sağlamayacağı durumlarda kullanılmaktadır. “Dêf yoyî kiwayîş” birini evlendirmek, düğününü yapmak anlamında kullanılan, bireyin evlenme çağına geldiği zamanı vurgulayan davul çalma metaforu ile oluşturan deyim ise, konuşma esnasında kastedilen kişiyi evlendirileceği mesajı verilen durumlarda kullanılır. Genellikle yaşlıların yürüyüş esnasında ellerinde taşıdığı ve kendisinden güç aldığı “asa”, aynı zamanda insan ömrünün yaşlılık sürecinin bir göstergesidir. “Çomqal kotiş” deyimini; yaşlanmak, ancak baston ile ayakta durabilecek duruma düşmek anlamında kullanılmaktadır. Bu deyim kullanıldığı yer ve zaman, deyim ifade ettiği durum yani yaşlanma ile birlikte ortaya çıkan ayakta duramama sorununun çözümü için kullanılan asa veya değneğin kullanılmaya başlanılan zamana denk düşmektedir.

Konuşma esnasında ortaya çıkan durumu bir diyalog havasında anlatan deyimler de bulunmaktadır. “Vonî herî ra vatu veyvi venen tû, herî vatû ya aw a ya zî kuelî y” (Eşeğe demişler ki düğündekiler seni çağırıyorlar, eşek de demiş ki ya su ya da odun içindir). Bu söz, toplum tarafından değersiz görülen veya bir fayda ve çıkar olduğunda akla gelmeyen ancak bir iş yapılması gerektiğinde hatırlanan ve yapacağı hizmetten bir yarar görmeyecek kişilerin durumunu anlatan bağlamlarda kullanılmaktadır. Bu örnekler ışığında deyimlerin gündelik hayatın her anında meydana çıkan konuşma olayının birçok yerinde ve zamanında kullanılabilme potansiyeline sahip olduğunu söylemek mümkündür.

“Konuşmanın Etnografyası” kuramı çerçevesinde ele alacağımız ikinci unsur olan atasözleri, sosyal hayatın hemen hemen her alanında ve tüm konuşma olaylarında kullanılabilen, bireysel öğrenmelerin zamanla birikerek ortak birikim ve tecrübeye evrilen, toplumun değer yargılarını yansıtan, yaşanan bir olayı ya da konuşmayı özetleyen ve yargı bildiren kalıplaşmış sözlerdir. Bu tür sözlerin konuşmada kullanılma yeri ve zamanı konuşmanın konusu ile ilgilidir.

“Aspar şarî tim peya wû” atasözü hem gerçek hem de mecaz anlamlara sahiptir. Bu sözün gerçek anlamı, “başkasının atına binen daima yaya kalır” ifadesi iken mecaz anlamı ise, başkasına ait bir araç-gereç ile iş yapmanın zor olduğu gerçeğidir. Çünkü

mal sahibi her an emanetini geri isteyebilir. Bu yüzden bir iş yapmak için kişinin kendi araç-gereçlerine sahip olması gerekir düşüncesi, yargısı bu tür durumlarda kullanılan bu atasözünün verdiği mesajdır. Dolayısıyla bir olay ve durum üzerine söylenen atasözlerinin konuşma esnasındaki kullanılmaları için uygun yer ve zaman oluşmalıdır. Bu atasözün de olduğu gibi, başkasının eşyası, parası veya malı ile iş yapmaya kalkışan kişinin, ödünç olarak alınan aracın geri istenmesi sonucu iş yapamaz duruma düşmesi gibi bir bağlam yani bu sözün söylenebilmesini gerektiren bir olay yaşanmalıdır.

“Xebêr vay, vay ser vacîen” her şey için uygun bir yer ve zaman vardır anlamında kullanılan bu söz, bağlamı oluşmadan herhangi bir konuyu açmanın anlamsız ve yersiz olduğunu belirtmektedir. “Konuşmanın Etnografyası” kuramına göre konuşma eylemini oluşturan bileşenlerden ilki olan “konuşmanın yeri ve zamanı”, konuşmanın içinde meydana geldiği bağlama bağlıdır. Dolayısıyla bu söz, herhangi bir konudan konuşmak için uygun yer ve zamanın ortaya çıkması gerektiği yargısını içermektedir. Aynı şekilde “Seyd mi omi, gî tonzî mi omi” atasözü de bir iş yapmak için uygun bir durum veya zaman oluştuğunda ortaya bir engel çıkar ise kullanılmaktadır. Her iki sözde ortak olan, bir iş yapmak için doğru yer ve zamanın seçilmesi ve işi gerektiği gibi yapabilmek için de herhangi bir eksikliğin veya engelin olmaması gerektiğidir.

Zaza sözlü kültüründe soru cevap şeklinde olan bazı atasözleri vardır.

Örneğin; “Va komî çim tu vetû, va merdum mi vetû” (“gözünü kim çıkardı” diye sormuşlar o da “akrabam çıkardı” demiş) sözü, bazen insana en yakın kişi veya akrabalarından zarar gelebileceği bağlamda kullanılmaktadır. Bir akrabası veya yakını tarafından kişiye bir zarar geldiği zaman bu söz ortaya çıkan durumu anlatmak için kullanılır.

Soru cevap şeklinde olan atasözlerinin yanı sıra bir diyalog şeklinde kullanılan atasözleri de mevcuttur.

Örneğin; “Hêr îr xever omîya vatû tu rî ceşş biyû, hêr vatû bar mi mil min o” (Eşeğe, bir sıpasının doğduğu haberi gelince, benim yüküm yine benim boynumda demiş) bu atasözü, insanın sahip olduğu evlatların veya akrabalarının kendisine bir

yarar sağlamadıkları şartlarda kullanılmaktadır. Konuşma esnasında böylesi bir durum oluştuğunda, yani duruma uygun bir atasözünün yeri ve zamanı geldiğinde kullanılmaları gerekmektedir. Ayrıca bu sözlerin derininde, toplumun sosyokültürel değerleri de yatmaktadır. Çünkü bireye en yakın olan ailesi ve akrabalarının, bireye daha çok yardımcı olması gerektiği düşüncesi bulunmaktadır.

Gündelik hayatın birçok anında bireyler hayatlarını devam ettirmek veya sosyalleşmek için bir araya gelmek zorundadır. Bu tür karşılaşmalarda ve toplanmalarda iletişim aracı olarak genellikle konuşmaya başvurulur. Konuşmalarda birer kalıplaşmış ifade olarak kullanılan deyim ve atasözleri, bağlamı oluşturan bileşenlerin etkisi altındadır. Konuşmanın Etnografyası kuramına göre ilk bileşen olan konuşmanın yeri ve zamanı, deyim ve atasözünün kullanılmalarını gerektiren durum ve bağlamdır denilebilir. Deyim ve atasözünün konuşma içinde kullanabilmeleri için uygun yer ve zamanın oluşması gerekmektedir.

Dua veya iyi dilek yapılan bir iyiliğe karşı söylenen, bir teşekkür mahiyetinde olan ve bazı işlemlere sahip kalıplaşmış ifadelerdir. Duaların konuşma olayı içinde söylenme yeri ve zamanı, konuşmanın bağlamı ile doğrudan bağlantılıdır. Çalışmamızın kapsamı olan sözlü kültür içinde duaların nerede ve ne zaman kullanıldıklarına baktığımızda bu tür sözlerin hem gündelik hayat içinde hem de bazı ritüellerde ve kutlamalarda ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu tür ifadeler günün hemen hemen her anında iletişim esnasında kullanılmaktadır. Sabahları karşılınca “Sibê tu xeri vû” (İyi günler, günaydın), bir iş yapana “Qiweti vû” (Kolay gelsin), tıraş olana veya banyo yapana “Siheti vû” (Sihhatler olsun), bağ bahçe ekene “Homa bidû werdiş” (Allah yemeyi nasip etsin), herhangi bir iyiliğe karşı “Alla pêxmer tu ra razî vû”, “Homa tu ra razî vû”, “Heq to ra razî bo” (Allah razı olsun) ve gece vakti bir yerden ayrılınca “Şewê şima xeri vû” (İyi geceler) veya “Homa rehetî bidû” (Allah rahatlık versin) dileklerinde bulunulur. Bunun gibi yer ve zamanlarda sosyal hayatın bir gereği olarak, bağlamın fiziksel ve sosyokültürel özellikleri göz önünde bulundurularak bu tür dua ve dilekler kullanılır.

Bir işe başlayana veya bir ev inşa edene “Alla raşt bîyarû”, “Homa gurê şima werî bîyarû” (Allah işinizi rast getirsin, rastgele), kişinin çalıştığı bir işten kazancı için “Nonê şima rehet aston weray şima vû” (Kazancınızı rahatça yemek nasip olsun),

yapılan bir iyiliğe karşı kişinin yaşamında bir zorluk çekmemesi adına “Çetinê Homê tu rî çînî vû”, kişinin hayrına bir iş yaptığında veya bir kurban kestiğinde, bir şey dağıttığında “Alla xêr wayeron qebl kerû” (Allah bu işe vesile olanın hayrını kabul etsin), “Rebbî hinû nîberû” (Allah iyiliğini boşa çıkarmasın) gibi dilekler kullanılmaktadır.

Zaza toplumunda hastaları ve yaşlıları ziyaret etmek, iyi bir davranıştan öte bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden bu tür ziyaretleri yapmayanlar, toplumun kurallarına uymamış sayılarak çoğu zaman ayıplanmaktadır. Toplum tarafından hasta ve yaşlılara ayrıca kadın ve çocuklara bu tür zor zamanlarda ayrıcalık tanındığını söylemek mümkündür. Konuşmanın yeri ve zamanına denk gelen hasta ziyaretinde, “Homa nîveşî tu wedarû” (Allah üstündeki hastalığı kaldırsın); “Alla tu rî kefarete kerû” (Allah bu hastalığı kefarete olarak saysın); “Alla şîfê xêr bidû” (Allah hayırlı şifalar versin); “Kefarete vû” (Kefarete olsun); “Homa tala ewezê axîrê kerû” (Allah-u Teâlâ karşılığını ahirette versin), yaşlı olan kişilere ise “Homa tu dêst lingî ra nîfnû” (Allah seni elden ayaktan düşürmesin), çok hasta olan kişiye de “Homa di xêron ra yoy bidû” (Allah iki hayırdan birini versin) yani ya sana şifa versin ki iyileşesin ya da canını alsın ki bu acıdan kurtulasın anlamında dua edilir. Bazen konuşma anında herhangi bir hastadan bahsedildiğinde “Homa ci r’ şîfa bierşawû” (Allah katından ona şifa göndersin) diye hasta olan kişinin gıyabında kendisine dua edilir.

Evlilik çağına gelenlerden biri, başka birine bir iyilik yaptığında, bu iyiliğe karşı şöyle denir; “Homa îqbal tu bişixulnû” (Allah ikbalini versin); “Alla îqbal xêr bîyarû ser” (Allah hayırlı bir durum/eş nasip etsin); “Kom ezebî Alla îqbal yîn bidû” (Allah bekârların ikbalini versin). Evlenenlere ise “Alla nivînê xêrî kêrû” (Allah birlikteliğinizi hayırlı kılsın); “Şîma jubîn rî xêr kerû” (Allah sizi birbirinize hayırlı kılsın) gibi dualar edilir. Söz konusu bağlamlarda yapılan dualar konuşmanın yeri ve zamanı geldiğinde yapılmaktadır.

Gündelik hayat içinde türlü iletişim olaylarında kullanılan duaların yanı sıra bazı ritüel, bayram ve tören bağlamlarında da dua ve iyi dilekler kullanılmaktadır. Dini bayramlar, yeni yıl kutlamaları, ölümler gecesi (şewê merdon), doğum, düğün, cenaze ve taziye, mevlit törenleri bu tür sözlerin ortaya çıktıkları durum ve bağlamlardır. Bu bağlamların her birinin kutlanma veya gerçekleştirme zamanları bellidir. Dolayısıyla

bu bağlamalarda ortaya çıkan dua ve iyi dileklerin konuşma yeri ve zamanı da bu ritüel ve kutlamaların yapıldığı mekân ve zamandır.

“Ti se rueşonon bivîn” (Yüz bayram göresin); “Ti henzar roşono bivîn” (Bin bayram göresin); “Ti zaf roşono bivîn” (Çok çok bayramlar göresin), “Alla tu verdû” (Allah seni korusun/yaşatsın); “Alla tu bisalehnû” (Allah seni sâlihlerden eylesin) gibi dualar, genellikle eli öpülen büyükler tarafından kişiye bayramlarda söylenen sözlerdir. Zaza toplumunda yılbaşı kutlamaları eskiye oranla daha az yerde kutlanmaktadır. Saha çalışmalarında bu kutlamalar ile ilgili sorulara çok az kişi cevap verebildi. Zamanla kutlanmayan yılbaşı gecesi, toplum içinde unutulmaya yüz tutmuştur. Yine de bu yılbaşı gecesini kutlarken, insanlar birbirlerine “Serrê şîma wa newî xêrlî/xêrin vû” (Yeni yılınız kutlu olsun) tarzında iyi dileklerde bulunduğu bazı kaynak kişilerce dile getirilmiştir.

Taziye kültürü Zazalar arasında çok güçlü bir gelenek haline gelmiştir. Genellikle üç gün süren taziyeler, ölen kişinin yakınlarına bu tür zor zamanlarda bir destek anlamı içermektedir. Günümüzde daha çok taziye evlerinde gerçekleşen bu eylem, önceki dönemlerde ölen kişinin evinde icra edilirdi. Mekânın değişmesi ile birlikte bazı unsurlarda doğal olarak değişmiştir. Günümüzde bu merasim, cami imamı veya medrese mezunu kişiler tarafından yönetilmektedir. Taziyeye gelen kişiler selam verdikten sonra oturur. Merasimi yöneten kişi bir mikrofon ile ölenin ruhuna “el Fatiha” der. Bazen taziyeye gelenler arasında imam, medrese mezunu veya ilahiyat eğitimi alan kişiler varsa bunlar da Kur’an’dan bazı ayetler okuduktan sonra “el Fatiha” diyerek giriş yapabilmektedir. Hazır bulunanlar Fatiha süresini okuduktan sonra taziyeye gelenler, ölen kişinin yakınlarına taziyelerini sunarlar. Taziye sunulduğu zaman, “Alla savir bidû wayero” (Allah merhumun yakınlarına sabır versin), “Homa tala ef û mexfret bikerû” (Allah-u Teâlâ af u mağfîret eylesin), “Homa tala meqom yî cenet kerû” (Allah-u Teâlâ makamını cennet eylesin), “Rebbî alêm riyeko risipî berû xizur xwu” (Âlemlerin Rabbi ak bir yüz ile huzuruna alsın), “Homa tala efû bikerû, şermi nîdû” (Allah-u Teâlâ af eylesin, utandırmasın), “Homa pê rehmê xwu şa kerû” (Allah rahmetiyle şad eylesin), “Allê ina dinya ra kerdû, a dinya ra nîkû” (Allah bu dünyadan etti, öteki dünyadan etmesin), “Înê g’ hê mende, wa inî weşî bî” (Kalanların başı sağ olsun), “Alla teala rehmê xwu ci rî bivarnû” (Allah-u teala rahmetini yağdırın), “Rehmê Homê aston yî vû” (Allah’ın rahmeti onun

üzerine/kemiklerine olsun) gibi dualar kullanılmaktadır. Bunun karşılığında taziye sahibi de şöyle demektedir: “Homa razî vû” (Allah razı olsun), “Homa merdon şima zî ef bikerû” (Allah sizin de ölmüşlerinizi affetsin), “Homa xêr şima qevul kerû” (Allah hayrınızı kabul etsin).

Genelde iyiliklere karşı söylenen dualar, bazı olumsuz durum veya beddualara karşı da söylenmektedir. “Alla bisilmono zê ay-yî nînusû” (Allah müslümanları, onun dilediği gibi yazmasın) sözü, edilen bir bedduaya karşı kullanılmaktadır. Ayrıca yaşanan bazı olumsuz durumlar için de “Homa ruej sîya tu/kiçî nîmuejnû” (Allah kimseye kara gün göstermesin), “Alla biromû heqi ser” (Allah hayra çevirsin) gibi temennilerde bulunulur. Sonuç olarak duaların sözlü kültür içinde kullanım yeri ve zamanı, yapılan küçük bir iyiliğe karşı söylenmelerinden tutun da bir ritüel, tören veya bayram kutlamalarına kadar uzamaktadır.

Sözlü kültür içinde dualar kadar güçlü bir diğer kalıplaşmış ifade olan beddualar, Zaza kültürünün olumsuz söz ve davranışlarına karşı takındığı tutum nedeniyle, yani bedduaların gündelik hayat içinde toplumsal sansüre uğraması sonucu konuşma esnasında ortaya çıkmaları bir nevi engellenmektedir. Dolayısıyla bu tür sözlerin kullanılma yerleri, duaların kullanım alanları kadar yaygın değildir. Bu özellikleri nedeniyle bedduaları görüşme yöntemi yerine daha çok gözlem ile tespit edip kaydetmek gerekmektedir. Ayrıca ortamda saha çalışanın varlığı sosyokültürel olarak beddua kullanımını engellediğini söylemek mümkündür. Bu sorun ancak toplumun tanıdığı ve samimiyetine inanılan bir araştırmacı tarafından üstesinden gelinebilir.

Söz konusu toplumsal sansür ve şartlara rağmen beddualar bazı yer ve zamanlarda gün yüzüne çıkmaktadırlar. Özellikle ortak kullanım alanları ile ilgili anlaşmazlık sonucu meydana gelen tartışmalarda bu tür sözlerin kullanıldığı görülmektedir. Birey herhangi bir konuda bir hak veya menfaat kaybına uğradığında, bu olumsuz durumu değiştiremeyeceğini düşündüğünde, buna gücü yetmediğinde genellikle yaratıcıdan uğradığı haksızlığı gidermesi için bir talepte bulunmaktadır. “Homa heqon mi tu ra bigerû” (Allah hakkımı senden alsın), “Homa tu rî nîverdü” (Allah yaptıklarını yanına koymasın) ve “Homa hêq tu d” vejîyû (Allah senin hakkından gelsin) gibi beddualar genellikle bir haksızlığa karşı söylenen sözlerdir.

Bazı beddualara baktığımızca toplum tarafından değer verilen bazı önemli şeylerin hedef olarak seçildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, “Wicax tu kori bû” (ocağın sönsün), “Bonastun tu du nîyerû” (ocağın tütmesin), “Pixêrî tu du nîyerû” (Ocağın/bacan tütmesin), “Adir kî şima kû” (Ocağınıza ateş düşsün) ve “Kî tu raşiyû” (Evin yıkılsın) gibi sözler çok ağır anlamlara sahiptir. Çünkü Zaza kültüründe aile veya ocak kavramları çok değerlidir. Bu yüzden bu tür beddualar muhatabın canını daha çok yakacağı inancı ile söylenmektedir. Bu tür sözler çok büyük haksızlık veya zulmün yapıldığı zamanlarda kullanılması kaçınılmazdır.

Aile ve ocak kavramları ile yakından ilgili başka değerler de söz konusudur. Örneğin evlenmek ve çocuk sahibi olmak kadınlar için çok önemlidir. Bu yüzden bazı beddualar bu tür değerlere yönelik bir saldırıdır. “Mirad tu tu çim id bimonû” (Muradına eremeyesin), “Ti sur xwu nîoncî” (Kırmızı duvak örtemeyesin), “Mîzê olad pêş xwu d’ nîvîn” (Kucağında evlat sidiği göremeyesin) gibi beddualar annelerini çok kızdırdıklarında kızlara söylenen ağır sözlerdir.

Zaza toplumunda genellikle beddua etmek çok hoş karşılanmayan bir durumdur. Bunun yanı sıra haksız yere birine beddua etmek, aynı şekilde toplumca kötü görülen bir davranıştır. Dolayısıyla haksız yere beddua etmemek gerektiği inancı ile ilgili bazı kalıplaşmış ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin “Zota neheq şina çoras ruej gêrena, yena sêr wayêr” sözü, haksız yere edilen bedduanın kırk gün dolaşıp, sahibine bir bela olarak döndüğünü ifade eder. Bedduaların genellikle bir haksızlığın yapıldığı yer ve zamanlarda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Kişinin muhatabını ikna etmek için veya söylediklerine inanması için kullandığı sözler olan yeminler, Zaza toplumunda konuşma sürecinde çokça kullanılmaktadır. Öyle ki bazı yeminler neredeyse her sohbet içinde geçmektedir. Willahî/Willê (Vallahi), Billahî/Billê (Billahi) ve Tallahî/Tallê (Tallahi) yemin ifadeleri yaygın olarak kullanılan yeminlere örnek olarak verilebilir. Bu üç yemin, kişinin iddia ettiği şeye inanılmadığı zaman kullanılmaktadır.

Her toplum için önemli bazı değerler ve kutsallar bulunmaktadır. Yeminler de genellikle bu değerler ve kutsal üzerine edilmektedir. Birey için canı, ailesi ve malı önemli değerlerdir. Bu yüzden sözlerine inandırıcılık katmak istediği zaman birey bu

değerler üzerine yemin etmektedir. “Alla tuton mi mi ra biyerû” (Allah çocuklarımı benden alsın) sözü “eğer söylediklerim yalan ise Allah çocuklarımın canını alsın” anlamında kullanılan bir yemindir. Aynı şekilde “Eg ez zur keno, wa Homa bêlê mi bidû” (Eğer yalan söylüyorsam Allah belamı versin) yemini bireyin kendi canı üzerine ettiği bir sözdür.

Kutsallar üzerine yapılan yeminlere baktığımızda hem dini kavramlar hem de bazı şahsiyetlerin olduğunu görmekteyiz. Dini kavramlar olarak daha çok *Allah*, *Peygamber* ve *Kur'an* yaygın olarak yeminlerde kullanılmaktadır. Bu tür yeminler kişinin sözlerine inandırıcılık katmak ve bir şahit göstermek istediği yer ve zamanlarda kullanılmaktadır. *A bi Homa* (Allah'a yemin ederim ki), *In Homa* (Bu Allah), *Homa ser a şahîd û* (Allah üzerimde şahidimdir ki), *Homa wêkîl ez sinî vona* (Allah söylediklerimde vekilimdir ki), *Homê ra hîşar û* (Allah biliyor), *Nomê Homê* (Allah şahidimdir ki) ve *Homa mi rî Homayî nîkû* (Allah bana ilahlık yapmasın ki) gibi yeminler toplumca büyük yemin olarak görülmektedir. Yeminlerde kullanılan bir diğer kavram ise *peygamber*dir. *Kî pêxmêr* (Peygamberin evi üzerine yemin ederim ki), *O Muhemed* (Hz. Muhammed üzerine yemin ederim ki), *Qevrê pêximbêr* (Peygamberin kabri üzerine yemin ederim ki) ve *Peyxamber mi rî şefeat nîkû* (Peygamber bana şefaathçi olmasın ki) vb. yeminlerde hem peygamber hem de peygamberin şahsı manevisini temsil eden evi şahit olarak gösterilmektedir. Allah ve peygamberin yanı sıra kutsal kitaplar üzerine de yemin edilmektedir. Örneğin *Ez Quron sond wonena* (Kur'an üzerine yemin ederim ki), *O Quron o ayat* (Kur'an ve ayet üzerine yemin ederim ki), *Qurôn ma pê îmon ardû* (İman ettiğimiz Kur'an üzerine yemin ederim ki), *kitab* (Kitaba-Kur'an'a-yemin olsun ki), *Bi Qurôn* (Kur'an üzerine yemin ederim ki) ve *În Qur'on mi şonû* (Bu Kur'an beni çarpsın ki) kutsal kitab üzerine edilen yeminlerdir. Ayrıca çok yaygın olmasa da bazı yerlerde Towrat (Tevrat üzerine yemin ederim ki) gibi sözler ile Tevrat üzerine yemin edilmektedir.

Bu üç kavramın yanı sıra birer şahit olarak gösterilen veya üzerine yemin edilen başka dini kavramlarda bulunmaktadır. *Kâbe*, *oruç*, *namaz*, *hacer-ül esved*, *besmele*, *dergâh-ı İlahi*, *iman* ve *Mekke* gibi kavramlar bunlardan bazılarıdır. Toplum tarafından bu tür yerler ve dini kavramlar çok değer görmektedir. Bu yüzden bunların üzerine yapılan yeminler daha inandırıcı olmaktadır. Sonuç olarak kişi, bu yeminleri muhatabını doğru söylediğine inandırmak istediği durumlarda kullanmaktadır.

Anlaşmazlık, çatışma ve kavga gibi durum bağlamlarda ortaya çıkan küfür ve hakaret sözleri kalıplaşmış sözlerden sayılmaktadır. Muhatabın kutsal ve kişisel değerlerine sözlü saldırı olan küfür ve hakaret sözleri her ne kadar toplumca hoş karşılanmasa da yine de bazı durum ve olaylarda kaçınılmaz olarak kullanılmaktadır. Bu tür sözlerin yeri ve zamanı kullanıldıkları bağlamlardır. Herhangi bir anlaşmazlık, kavga veya çatışma bağlamı küfür ve hakaret sözlerinin kullanıldığı yer ve zamanlardır.

Öfke ve kızgınlık anında edilen küfürler psikolojik bir tatmin sağlama işlevine sahiptir. Küfür sözleri genellikle çatışma ve kavgalarda ortaya çıkan sözlerdir. Bu tür sözler daha çok dini ve bireysel kutsallara saldıran, muhatabına psikolojik zararlar vermeyi amaçlayan ifadelerdir. *Mi di bavî tu asti n...* (Babanın kemiklerine so.....), *Mi di cîsn tu n...* (Senin cinsine s.....) gibi sözler yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca birey herhangi bir aksilik anında öfkeline de küfür etmektedir. Örneğin herhangi bir araç-gereç ile iş yaparken aracın bozulması veya yapmaya çalıştığı işi başaramadığı zaman küfür ederek tepki vermektedir. *Mi n. xêr tu*, *Mi n. ayar tu* (Senden gelecek hayra s.....) bu tür küfürlere örnektir.

Küfür sözleri kadar şiddetli olmayan hakaret sözleri genellikle bireyin ahlaki, fiziksel ve zihinsel kusurlarına yoğunlaşmaktadır. Bu tür sözler karşısındakini, aşağılamak, kötülemek, alay ederek eğlenmek amaçlı yapılmaktadır.

Nexijyayi (Çelimsiz, vitaminsiz), *Kelavbeş* (İri yarı ve biçimsiz dişlere sahip kimse), *Gueşpel* (Kepçekulak), *Qinçot* (Eğri kalçalı) gibi hakaret sözleri bireyin fiziksel kusurları üzerine yapılmaktadır. *Yeksim* (Eşek, ahmak), *Sarwişk* (Kalın kafalı, ahmak), *Sêfîyek* (Saf, salak) gibi sözler de muhatabını zihinsel olarak aşağılayan hakaret ifadeleridir. Bireyin toplumsal olarak belirlenen davranışların aksine davranışlar sergilediği zaman bireyi eleştirmek veya kötülemek için kullanılan hakaret sözleri şunlardır: *Gelaş* (Açgözlü), *Tirşeşîn* (utanmaz, yüzsüz), *Dinyanêdî* (Görgüsüz).

Gündelik hayat içinde konuşma durum ve olaylarında kullanılan bir diğer kalıplaşmış söz ise *hitap sözleridir*. Hitap veya seslenme sözleri genellikle çağırma veya dikkat çekme gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra bireyin

muhatap ile iletişime geçmek için bir uyarıcı, sevgi veya saygısını bildirme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu tür hitap sözleri herhangi bir akrabalık bağı gütmenden de kullanılmaktadır. *Xalo* (Dayı), *Apo* (Amca), *Weywê* (Gelin, Yenge), *Xalê* (Teyze) *Deza* (Amcaoğlu), *Biro / bira* (Kardeş) gibi hitap sözlerinin seçimi cinsiyet ve yaşa göre yapılmaktadır. Kişi kendinden yaşça büyük erkek bireylere *amca* veya *dayı* diye seslenirken, kadınlara ise *teyze* diye seslenmek zorundadır. Bu yüzden hitap sözlerinin hem gerçek hem de yan anlamlara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Konuşma esnasında muhatabını ikaz etmek veya eleştirmek içinde bazen hitap sözlerine başvurulmaktadır. Örneğin bir iş yaparken başka bir çalışan veya işçi yapması gerekeni düzgün bir şekilde yapamaz ise *Gejo* (Deli), *Kuaro* (Kör) veya denileni duymuyor ise *Kerro* (Sağır) benzeri hitaplar kullanılır. Bu tür ifadeler temelde hakaret sözleri olmasına rağmen bu bağlamlarda hitap sözleri olarak işlev görmektedir. Ayrıca normal şartlarda olumlu anlamlara sahip olmasına rağmen *paşa*, *ağa* ve *beyefendi* kavramlarından oluşan hitaplar, bazı durumlarda olumsuz anlamda yani, muhatabını eleştirmek veya aşağılamak için kullanılmaktadır.

Ayrıca hitap sözleri özellikle Zaza kültürünün eşler arası konuşma şeklini denetleyen kuralları sonucu ayıplanmaktan kaçınma aracı olarak da kullanılmaktadır. Toplum içinde eşler birbirlerine isimleri ile seslenmekten kaçınırlar. Erkekler eşlerinin babasının ismi ile hitap ederler. Örneğin, *Kenê Ehmî* (Ahmet'in kızı), *Kenê Hecî* (Hacının kızı) ve kız çocuklarına seslenilirken kullanılan *Pitê* (çocuk) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu bakımdan hitap sözleri temelde bir şey isteme, çağırma ve dikkat çekme amaçları ile kullanılmasının yanında muhatabına sevgi, saygı, şefkat, aşk ve sitem gibi duygularını dile getirmek istenilen yer ve zamanlarda kullanılmaktadır.

Selamlaşma ve vedalaşma sözleri içinde kullanıldıkları bağlamlar ile doğrudan bağlantılıdır. Bu tür sözlerin kullanıldığı yer ve zaman tam olarak karşılaşma ve ayrılma durumlarıdır. Gündelik hayat içinde insanlar birbirleri ile karşılaşınca genellikle dışarıdan gelen kişi ortamda bulunanlara *Silameleykum* veya *Merhaba* ile selam vermektedir. Bu sözlere karşılık olarak *Eleykumselam* veya *Merhaba* denir. Karşılıma veya selamlaşma sözlerinden sonra insanlar birbirlerinin hal ve hatırını sormaktadır. Karşılaşma bağlamları kimi durumlarda selamlaşma sözlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin bir iş üstünde olan birine genellikle selam yerine bazen *Qiweti*

bû (kolay gelsin) sözü ile giriş yapılmaktadır. Dolayısıyla karşılaşma yeri ve zamanı konuşma esnasında konuşmayı etkilemektedir.

İnsanlar bir yerden ayrılacağı vakit bu kez vedalaşma sözlerini kullanmaktadır. *Xatir şima* (Allahısmarladık), *Bimon weşî di* (Hoşça kalın), *Miqatê xwu bi* (Kendine iyi bak) gibi sözlere karşılık *Wexiri bû*, (Uğurlar olsun) veya *ti zî miqatê xwu bi* (Sen de kendine iyi bak) denir. Bu açıdan değerlendirildiğinde selamlaşma ve vedalaşma sözleri birbirlerini tamamlayan ve karşılaşma ve ayrılma zamanlarında kullanılan sözlü kültür unsurlarıdır.

Dini inançları yansıtan sözler kişinin din ile ilgili bildiği kavramları kapsamaktadır. *Emir Allê sarî ser çimon ser* (Allah'ın emri baş göz üstüne) sözü olumsuz bir durum veya dinin gereği olarak bir şey yapmak gerektiğinde Allah'a olan tevekkülü ve teslimiyeti ifade etmek için kullanılır. *Ya rebî ti guna nînusî* (Ya Rabbi sen günah yazma) birinin kötü özelliklerinden veya davranışlarından bahsederken kullanılır. Bu söz, bir kimse kötü olsa dahi arkasından konuşmamak gerekir inancından kaynaklanmaktadır. Ancak yine de bazı zamanlarda birinin yaptığı kötü şeyleri anlatmak zorunda kalındığı zaman bu ifade dile getirilmektedir. *Helal, helal* yemek esnasında kişinin boğazına bir yiyecek parçası takıldığı zaman söylenir. Bu dilek ile kişinin bu zor durumdan kurtulması umut edilir. *İstafîla* (Estağfurullah) konuşma esnasında yapılan bir yanlış düzeltmek ya da başkasının söylediği şeyin yanlış olduğunu belirtmek için söylenir. *Lailaheillah* (Lailaheillahlah) ise istenilenin aksine bir durum olduğu zaman kullanılır. *Bîsmilâhî ya Allah* kalkarken veya bir işe başlanılacağı vakit söylenmektedir. *Homa xêr xwu bidû tu* sözü Allah akıl fikir versin, Allah iyiliğini versin anlamına gelen, bir şeyi yapması gerektiği şekilde yapmayan kişileri uyarmak için kullanılmaktadır. Dini inançları yansıtan sözler genellikle dini kavramlarda oluşmaktadır. Bu tür sözler, örnek olarak verilen bağlamlar olduğu yer ve zamanlarda kullanılmaktadır.

Bu bölümde, *Konuşmanın Etnografyası* kuramının bir bileşeni olan konuşmanın yeri ve zamanı açısından inceleyeceğimiz son kalıplaşmış söz olan *duyguları yansıtan sözler*, kişinin bir olay, söz veya durum karşısında şaşkınlık, heyecan, korku, kızgınlık, hayret, sevinç, acıma, bıkkınlık vb. duygularını dile getirdiği sözlerdir. Bir dilin söz varlığı içinde yer alan bu sözler, dilin türlü duyguları

ifade çeşitliliğini göstermektedir. İletişimi devam ettirme noktasında yardımcı olan bu sözler, bazı olay ve durumlarda doğal olarak kullanılmaktadır.

Konuşma esnasında bir olaydan bahsedilirken duyulan şeye karşı şaşkınlığı ifade eden sözlere şöyle örnekler verilebilir;

Vaji willê (Vallahi de!),

Yarî kên (Şaka yapıyorsun!),

Nê nê (Yok ya!) *Wişş* (Abo!),

İrr/Errik (Vay be!).

Bir şeye karşı itiraz edildiği veya bir işin sonucunun beğenilmediği vakit *Tew lolo* (Buyur buradan yak!) ifadesi ile tepki gösterilmektedir. *Jar mi visya* ve *Zerrê mi teqa* sözleri “ödüm patladı” anlamında kullanılan, korkulan bir şey yaşanıldığında kullanılmaktadır. *Eferîn*, *Eferem* ve *Pravo* ifadeleri sohbet anında bir konu hakkında yerinde bir söz söyleyen veya güzel davranışlar sergileyen kişileri tebrik ederken kullanılmaktadır. *Biseqirî* (Def ol), *Bicehilmî* ve *cirikî cehilmî* sözleri birine öfkelenildiğinde veya kızıldığında söylenilmektedir. *Neuzubilla tu dest ra* ve *El emon tu dest ra* sözleri birinin sözlerine veya kötü davranışlarına yönelik bıkkınlık duygusunu yansıtan tepkilerdir. *Heyf tu nîyû* (Sana yazık değil mi), *Yazux yazux* (Yazık yazık), *Oyyy lawo* (oy yavrum) ve *Adir kî mi kû* (Evim yansın) gibi sözler, başına kötü bir gelen kişiye acıma ve üzülmeye duygularını yansıtan sözlerdir. Türlü olay ve durumlar karşısında, konuşma anında hissedilen duyguları ifade eden bu sözleri birer duygusal ve psikolojik tepki olarak görmek mümkündür.

Konuşmanın Etnografyası kuramına göre konuşmanın gerçekleştiği yer ve etkinlikler, *konuşma olayı* olarak kabul edilmektedir. Konuşma olayları ise sözlü kültür çerçevesindeki tören, kutlama veya gündelik hayat içindeki benzeri bağlamlar ise *konuşmanın bağlamıdır*. Bu bağlamlarda kullanılan kalıplaşmış ifadeler ise *konuşma durumlarıdır*. Dini bayramlar, düğün, nişan ve mevlit törenleri ve gündelik hayat içindeki birçok iletişim olayları gibi konuşma olayının gerçekleştiği konuşma bağlamlarında kullanılan atasözü, deyim, dua, beddua, yemin, küfür ve hakaret sözleri, dini ve duyguları yansıtan sözler, selamlaşma ve vedalaşma sözleri ise bu bağlamlarda kullanılan konuşma durumlarına örnek olarak verilebilir. Bu bölümde bağlamları içinde örneklediğimiz kalıplaşmış sözlerin yeri ve zamanı konuşma olayını tarafından şekillenmiştir. Dini bayramlarda farklı dualar kullanılırken gündelik hayat içinde bir

iyiliğe karşı farklı iyi dilekler kullanılmaktadır. Sonuç olarak bu tür sözlerin yeri ve zamanı konuşma olayı ve bağlamına göre belirlenmektedir.

3.2.1.2. Katılımcılar

Konuşmanın Etnografyası kuramının ikinci bileşeni olan “katılımcılar” konuşma olayının gerçekleştiği bağlamlarda bulunan konuşan, dinleyici veya dinleyicilerdir. Bu kişilerin yaşı, cinsiyeti, statü ve toplumsal bağları aynı şekilde bir bütün olarak katılımcıların kimliklerini oluşturmaktadır (Hymes, 1972: 60). Katılımcının kimliğini oluşturan unsurlar konuşma bağlamlarında ortaya çıkan konuşma durumlarını çoğu zaman doğrudan etkilemektedir. Zaza toplumunda konuşma olaylarında muhatabın yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü göz önüne alınmaktadır. Örneğin, konuşan “Ti mi holêr in guro zonî” (Sen bu konuları benden iyi bilirsin), “Ti mi zonayêr î” (Sen benden daha bilgilisin) ve “Ay mi wendiş mi çîn û” (Beni tahsilim yok) ifadeleri ile dinleyici ile kendisi arasındaki seviyenin farkında olduğunu belirterek söyleyeceklerini ona göre dile getirmektedir. Konuşan, muhatabının bu özelliklerine göre bir konuşma formu seçmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde konuşmanın bir bileşeni olan *katılımcıları*, bir önceki bileşen de olduğu gibi kalıplaşmış sözler çerçevesinde sırası ile ele almaya çalışacağız. Zaza toplumunda gündelik hayatın her anında bir konuşma veya sohbetle denk gelmek mümkündür. Konuşmak, hoş bir vakit geçirme eylemi olarak görülmektedir. Ancak bazı durumlarda konuşma eylemi daha doğrusu fazla konuşmak toplumca hoş karşılanmamaktadır. Özellikle çok konuşmanın büyüklerin aksine çocukların işi olduğu düşüncesi vardır. Bu yüzden konuşmayı seven ve çok konuşan yetişkinler için “Qilolêk qison o” (Çocuklar gibi konuşmayı sever) deyimini kullanılmaktadır. Bu durumda aşırı konuşan yetişkinlerin davranışı, katılımcının yaşından dolayı eleştiri almaktadır. Dolayısıyla toplumun değer yargıları ve katılımcıların özellikleri çoğu zaman konuşma olay ve durumunu doğrudan etkilediği görülmektedir.

“Gueşon ra giran bîyayîş” ve “vînayê yoy kem bîyayîş” deyimleri, kulakların ve gözlerin yetilerini yeterince yerine getirmediği ve ağırlaştığı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu deyimlerin muhatabı genellikle yaşlılardır. Yaşlanmayla birlikte bedensel ve ruhsal zayıflamanın başlaması, görme yetisini ve duyma yetisini azalmaktadır. Deyimin mecaz anlamda kullanılması ise, yaş fark etmeksizin görme ve duyma problemi yaşayan, yani işaret edilen şeyi görmeyen ve söylenileni duymayan

muhataplar için kullanılmaktadır. Muhatabın yaşı ve cinsiyeti ile ilgili bir deyim olan “pê xwu esayîş” ise ergenliğe girmek, kendi benliğinin ve cinsiyetinin farkına varmak anlamında kullanılmaktadır. Deyimin ergenler için kullanılmadığı zaman, yani farklı yaştaki bir birey için kullanılırsa kendine gelmek, olan bitenin farkına varmak anlamı kazanmaktadır. Dolayısıyla konuşma durumunda muhatabın yaşı deyim potansiyel anlamı üzerinde sıkı bir etkiye sahiptir denilebilir.

Toplum içinde her birey belli bazı statü özelliklerine sahiptir. Bu yüzden deyimlerin muhatabı olan kişilerin bazı özellikleri ön plana çıkmaktadır. *meymonêko şermi bîyayîş*: ağır ve değerli bir misafir olan kişi için kullanılmaktadır. Deyimin barındırdığı anlam bu noktada deyim sınırlarını çizmektedir. Dolayısıyla bu deyim sosyal statüsü düşük olan bireyler için kullanılamamaktadır. Konuşma olay ve bağlamlarında konuşan, katılımcının kişilik özelliklerini bilmek zorundadır. Kişinin statüsünü gösteren bir başka deyim ise *sêr deston ra çarnayîş*, çok değer vermek, el üstünde tutmak anlamında kullanılmaktadır. Katılımcının herhangi bir konuşma olayında sahip olduğu sosyal statüye aykırı davranması halinde ise, yani birinden hak etmediği bir ayrıcalık talep ettiğinde veya bir sorumluluktan muafiyet istediği zaman kişiye bunun olmasının mümkün olmadığı, *Ti birê buk ê yo!* (Senin baban muhtar mı?) deyimini ile herkesin bu durumda eşit olduğu kişiye hatırlatılır.

Deyimler genellikle bir durumu benzetmeler yoluyla daha iyi açıklayan sözlerdir. Örneğin, kendisini övüp göklere çıkaran, her şeyi bildiğini iddia eden, kendini herkesten üstün gören kişiler için kullanılan *Têna nîvatên ez pêxmer a* ifadesi, bütün bu durumları açıklayan ve özetleyen bir deyimdir. Burada sözün muhatabı veya gönderme yapılan bireyin söz konusu kişilik özellikleri deyim kullanılma sebebidir. Bu tür özelliklere veya iddialara sahip olmayanlar için bu deyim kullanılamaz. Dolayısıyla bir konuşma durumunda hangi deyim kullanılacağı bir katılımcı olarak sayabileceğimiz kendisine gönderme bulunan birey, yani onun kişilik özellikleridir.

Toplumun kültürel değer ve yargıları çoğu zaman hangi deyim hangi birey için kullanılması gerektiğini örtük olarak denetlemektedir. Örneğin, *kazmi o wiyî ra kotiş*, iş yapamayacak duruma düşmek, yaşlanmak anlamında kullanılan deyim kadınların aksine erkekler için kullanılmaktadır. Çünkü toplumsal iş bölümü gereği evin dışında yapılan, bedensel güce dayanan kazma ve kürek aracılığı ile yapılan inşa

işlerini genellikle erkeler üstlenmektedir. Bu toplumsal iş bölümü söz konusu deyimim olası muhataplarını belirlemektedir.

Gelenekler çerçevesinde uygulanan bazı davranışlar zamanla deyimleşmiştir. Örneğin, bir selamlaşma biçimi olarak omuzdan öpmek davranışını, katılımcıların yaşı, cinsiyeti ve birbirleri ile olan akrabalık bağı yönetmektedir. Selamlaşma anında yaşça büyük olan kişi elini öptürmek istemediği zaman, onu selamlayan kişi de kolunu veya omzunu öperek selamlaşma ritüelini gerçekleştirmektedir. Aynı şekilde akrabalık bağı olan bir bay ve bayan selamlaşırken bayan kendisinden yaşça büyük olan muhatabının kolundan veya omzundan öpmektedir. Bu uygulamayı tarif etmek için kullanılan ifadeler zaman içinde *Şiyayîş duêş yoyî* (bir selamlaşma biçimi olarak birinin omuzundan öpmek) deyimini oluşturmuştur. Sonuç olarak bir deyimim herhangi bir konuşma olay ve bağlamında kullanılma veya tercih edilme sebebi, konunun özellikleri ve katılımcının yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü, kişilik özellikleridir.

Kalıplaşmış sözlerden biri olan atasözlerinin konuşma durum ve olaylarında, kullanılma veya tercih edilme sebepleri üzerinde “katılımcılar” bileşenin etkisi bağlamın anlaşılması için önemlidir. Örneğin, bir saha çalışmasında toplumun geneli tarafından değerli ve saygın kabul edilen bir kişi hakkında olumsuz sözler söyleyen kişiye karşı *Pê fêk kutîk behir nîherimyenû* (Köpeğin ağzı ile deniz kirlenmez) atasözü ile cevap verildiğine şahit olduk. Bu konuşma durumunda atasözünü ortaya çıkaran unsur şüphesiz katılımcı veya kendisinden bahsedilen kişinin sosyal statüsüdür. Burada statüden kasıt, bireyin toplumca kabul edilmiş veya bilinen güvenilirliği ve saygınlığıdır. Bu yüzden toplumdaki bireylerin sahip olduğu iyi ve kötü değerlerin tümü katılımcının sosyal statüsünü oluşturmaktadır denilebilir.

Gî cînon sêr sulî d don pîyor atasözü kadınlara yönelik bir eleştiri içermektedir. Bu söz, erkek egemen bakış açısına göre kadınlar hiçbir zaman uyum içinde çalışamaz veya anlaşamaz anlamındadır ve kadınlar arasındaki anlaşmazlık durumu için kullanılmaktadır. Söz konusu atasözünün muhatabı, yani konuşma durumunda bir katılımcı olarak kadınlardır. Burada katılımcıların cinsiyeti konuşma durumu üzerindeki etkisi açıktır. Eleştirinin görünen odak noktası katılımcı veya kadınların cinsiyeti olmasına rağmen aslında kadının toplumdaki yeri veya konumu bu bakış açısının derininde yatan dinamiktir. Zazalarda toplumsal olarak kadın erkek

eşitliğinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü ailenin reisi veya yöneticisi erkektir. Bu yüzden kültürel olarak hâkim bakış açısı, genellikle erildir denilebilir. Katılımcının cinsiyetine göre şekillen ve kültürel kabullere göre oluşan bir başka atasözü ise *Pilti kota cîniyo dest, aşmê konin id biz qesnê* sözüdür ve kadınların gündelik hayatta yönetici veya sorumlu olduğu durumlarda bir işi gerektiği şekilde yapamayacağı veya yanlış yapacağı düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla atasözlerinde kadının bir katılımcı olarak cinsiyetinden dolayı dezavantajlı olduğu, birçok atasözünde eril bir bakış açının hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Atasözleri genellikle bir davranış, söz veya olay üzerine söylenen yargı bildiren sözlerdir. Ancak kimi durumlarda bir başlangıç cümlesi olarak da kullanılmaktadır. Bir tepki veya konuşmaya başlangıç aracı olarak kullanılan atasözlerinin bağlamı ve bağlam içinde yer alan kişiler veya katılımcılar atasözü seçimini etkilemektedir. *Deri bi veng, lu bena reyîs*, bir yerde yönetici kimse kalmaz ise, tilki oranın reisi olur anlamında kullanılan atasözü göndermede bulunulan kişiye bir eleştiri olarak okunabilir. Söz konusu atasözü, bilgili kimselerin yokluğunda bir yerde cahil kişilerin sözü geçmeye başlar yargısı taşırken aynı zamanda bir yeri veya işi yönetecek kimsenin belirli bazı özelliklere sahip olması gerektiği anlamındadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde katılımcının sosyal statüsünün konuşma durum ve bağlamında etkili olduğu görülmektedir.

Katılımcının sosyal statüsünü göz önünde bulundurarak bir eleştiri olarak ifade edilen diğer bir atasözü ise *Her teyr rêf xwu* (Her kuş, kendi türü ile uçar) dur. Çoğu durumlarda yapılan davranışa bir eleştiri olarak söylenen bu atasözü, muhatabın kendi sosyal ve kültürel değerlerinin aksine bir söz söylemesi veya davranması sonucu kullanılmaktadır. Bahse konu atasözü, her bireyin kendisine benzer sosyal ve kültürel özelliklere sahip toplum içinde hayatını sürdürmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu benzerlik veya paydaşlık kimi zaman ortak bir amaç veya akrabalık bağı iken kimi zaman da meslektaş olma, ortak dil veya dine sahip olmaktır. Konuşma olay ve durumlarında kullanılan atasözleri için verdiğimiz örnekler ışığında, katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyal statüleri ve diğer özelliklerinin bazı durumlarda atasözü seçiminde ve kullanımında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Türlü konuşma olay ve durumlarında herhangi bir iyiliğe karşı söylenen veya iyi bir temennide bulunmak için dile getirilen iyi dilek ve temenniler bir bütün olarak dua kavramı içinde ele alınmaktadır. Dua edilirken, kendisine dua edilen kişinin veya konuşma bağlamında yer alan katılımcının birçok özelliği göz önünde bulundurulmaktadır. Dua edilirken bu tür özelliklere bakılmaksızın da edilen dualar bulunmaktadır. *Homa tu ra razî vû* (Allah senden razı olsun), *Alla şima bipawû* (Allah sizi korusun) ve *Heq to ra razî bo* (Allah senden razı olsun) gibi dualar genellikle bir iyiliğe karşı söylenmektedir. Ancak bazı durumlarda özellikle katılımcının bazı özellikleri doğrultusunda dua edilmektedir. Örneğin bazı durumlarda muhatabın yani katılımcının medeni durumuna göre dua seçimi yapılmaktadır. Bekârlara yönelik *Homa îqbal tu bişixulnû* (Allah muradını versin), *Alla îqbal xêr bîyarû ser* (Allah hayırlı bir gelecek/eş nasip etsin), *Kom ezeb î Alla îqbal yîn bidû* (Allah bekârların müstakbel eşlerini versin) anlamında dualar edilmektir.

Herhangi bir iyilik yapan kişinin yaşına ve cinsiyetine göre de dualar edilmektedir. Yeni doğan çocuklar için *Alla emir yî/ay dergi kû* (Allah uzun ömürlü kılsın), *Alla verdû* (Allah bağışlasın), *Alla emir derg sıhet weş bid ci* (Allah uzun ömürlü ve sağlıklı kılsın) gibi dualar edilmektedir. Bunun yanı sıra elden ayaktan düşmemiş veya kendi bakımını yapabilen yaşlı kişiler için de şöyle dualar edilmektedir; *Alla sıhet weş bidû şima* (Allah sağlık sıhhat versin), *Homa tu dest lingî ra nîfînû* (Allah elden ayaktan düşürmesin).

Bazı konuşma olaylarında doğrudan muhataba dua edilirken bazı durumlarda da gıyabında adı geçen kişi için dua edilmektedir. Zaza toplumunda özellikle ölmüş bir kişiden bahsedildiğinde *Alla yî ef kirû* (Allah onu affetsin), *Rehmê Homê pê vû* (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) ve *Alla yî cenet id şa kerû* (Allah cennetinde onu şad eylesin) gibi dualar ile anılmaktadır. Aynı şekilde bir konuşma anında peygamber, evliya veya âlimlerden bahsedilince bu kişilerin duaları Allah katında makbuldür düşüncesi ile *Homa ma berzû dueon yîn ver a* (Allah bizi onların dualarına dâhil eylesin) anlamında dua edilmektedir. Duayı eden kişi kendisi ve hazır bulunanlar için dini büyükleri bir aracı olarak görüp dua eder. Bu yüzden dua eden, dinleyici, muhatap veya gıyabında kendilerinden bahsedilen kişilerin tümü katılımcı olarak kabul edilebilir.

Genellikle bir iyiliğe karşı muhataba dua edilirken bazen kişi kendisi için de dua edebilmektedir. *Alla ma têdir xizur xwu d nîdû şermi* (Allah bizi de huzurunda utandırmamasın), *Şikir homê rî* (Allah'a şükürler olsun) ve *Homa barê ma nîfnû ci* (Allah bize nasip etmesin) gibi ifadeler hem bir şükür ifadesi hem de türlü kaza ve belalardan kaçınmak için yapılan dualardır. Burada konuşan kendisi ve dinleyicilerin hepsi adına dua etmektedir. Dua edilen tören veya rutinlere baktığımızda bazı duaların seçiminde katılımcıların veya muhatabın yaşı, cinsiyeti ve kişilik özelliklerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Yaratıcıdan bir şey dileme noktasında dualar ile paralellik gösteren beddualar, daha çok bir kişiye karşı yapılan kötülük veya haksızlık karşısında ortaya çıkan sözlerdir. Diğer kalıplaşmış sözlerde olduğu gibi beddualarda da muhatabın sergilediği davranış ile yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü gibi özellikleri de göz önüne alınmaktadır. Yapılan kötülüğün veya haksızlığın büyüklüğü ölçüsünde bedduanın şiddeti artmaktadır. Bu yüzden beddua edilirken kişinin en çok değer verdiği şeyler hedef olarak seçilmektedir. Kızlara beddua edilirken onlar için en önemli değer olan evlenip bir yuva sahibi olmak hedef olarak seçilmektedir. *Ti sur xwu nîoncî* (Al duvak örtmemeyesin) bedduası muhatabın medeni durumuna göre seçilmektedir. Ergenliğe girmemiş çocuklar kötü bir şey yaptıklarında *Ti darga nîrês* (Ergenliğe erişemeyesin) sözü ile ölmeleri dilenmektedir. Dolayısıyla beddua eden kişi veya konuşan, dinleyici veya muhatabının yaşını hesaplayarak bir beddua tercihinde bulunmaktadır.

Malına ve mülküne çok değer veren kişilere beddua edilince doğal olarak bu değerleri hedef alınmaktadır. Yani bir haksızlığa uğrayan kişi muhatabının özelliklerini bildiğinden dolayı ona göre bir beddua seçmektedir. *Alla nîverdû ti biwêr* (Allah yemeyi nasip etmesin), *Heywon şima ziwa bû* (Hayvanlarınız sütten kesilsin) ve *Tera xêr nîvîn* (Hayrını görmeyesin) anlamlarına sahip olan bu beddualar, kişinin maddi değerlerinden bir fayda görmemesini dileyerek muhatabını can evinden vurmaya amaçlamaktadırlar.

Toplum, her bireye ebeveynlerine karşı bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklarını yerine getirmeyen veya anne-babanın rızasını gözetmeyenlere karşı edilen bazı beddualar vardır. Örneğin bir anne, kendisini çok kızdıran evladına karşı *Şit mi tu ver gêrû /Şit mi tu rî heromi vû* (Sütüm sana engel/haram olsun) diyerek çok

ağır bir beddua edebilmektedir. Aynı şekilde bir baba da kendisine karşı gelen veya dinlemeyen evladına *Homa heqon mi tu ra bigerû* (Allah hakkımı yanına koymasın) ve *Non mi xenîm tu vû* (Ekmeğim gözüne dizine dursun) gibi beddualar ile kendisine karşı yapılan haksızlığı gidermesi için Allah'a yakarmaktadır. Sonuç olarak beddualar genellikle muhatabının canı, malı, çocukları, imanı ve diğer değerleri hedef alınarak söylenen ve muhatap için kötü dileklerdir. Aynı şekilde muhatapın yaşı, cinsiyeti, sosyo-ekonomik durumu ve manevi değerleri konuşma durumunda beddua kullanımını etkileyen unsurlar olarak sayılabilir.

Yemin edilirken katılımcıların sahip olduğu bazı özelliklerin öne çıktığını görmekteyiz. Özellikle katılımcıların veya konuşanın sahip olduğu maddi ve manevi değerleri üzerine yemin ettiğini görmekteyiz. Konuşma olaylarında konuşan kişi sözlerine inandırıcılık katmak için toplum tarafından kutsal ve değerli görülen şeyleri seçmektedir. Bu durumda konuşma durumu, konuşma bağlamındaki kişilerin yani konuşma topluluğunun değer yargısına göre şekillenmiş olmaktadır. Bu yüzden konuşan, dinleyicileri ikna etmek için onların bu değerlerinin farkında olmak zorundadır.

Zazalar genellikle dini açıdan kutsal sayılan şeyler üzerine yemin etmeyi tercih ederler. Çünkü toplum olarak kutsallar değer görmektedir. Bu yüzden bu tür kutsalların seçiminin söze inandırıcılık kattığı düşünölmektedir. Bu bakımdan katılımcının dini kişiliği ve toplumsal olarak değerli görülen unsurların oluşturduğu bu tür özellikler edilecek yeminin seçimi ile sıkı sıkıya bağlıdır. Katılımcının yaşı ve cinsiyeti konuşma durumlarında yeminlerin kullanılmaları üzerinde çok fazla etkiye sahip değildir. Ancak yine de her yaştan kişi genel yeminleri kullanabilirken toplumca ağır olarak kabul edilen yeminleri genellikle yetişkin bireyler tercih etmektedir.

Konuşma durumunda kutsallar üzerine edilen yeminler kadar konuşan kişinin kendi ailesi, nikâhı, namusu veya canı üzerine yemin etme durumu yaygındır. Kişinin sözüne inandırıcılık katmak, bir konuda şahitlik etmek veya üzerine atılan herhangi bir suçtan temize çıkmak için bu tür sözlere başvurması, yeminlerin kullanıldığı konuşma durumlarının toplum tarafından bir mahkeme bağlamı gibi göröldüğünün kanıtıdır. Dolayısıyla konuşma olay ve bağlamlarında kullanılan yeminlerin seçimi

katılımcıların bireysel ve toplumsal özellikleri tarafından etkilendiğini söylemek mümkündür.

Yeminlerden sonra *Konuşmanın Etnografyası* kuramı çerçevesinde *katılımcılar* başlığı altında ele alacağımız kalıplaşmış sözler olan *küfür ve hakaret sözleri*; bireyin kendisine bir yanlışlık, haksızlık, kötülük yapıldığını düşündüğü ve yapılanlara karşı fiziksel olarak tepki vermenin bireyin güç ve imkânlarını aştığı zaman muhatabının dini veya bireysel değerlerine saldırırken kullandığı ifadelerdir. Bu tür sözler kullanılırken ortamda bulunan kişilerin veya muhatabın cinsiyeti, sosyal statüsü ve kişilik özellikleri seçilecek sözün mahiyetini belirlemektedir. Küfür sözlerinin kullanımı toplum tarafından hoş karşılanmadığı için hakaret sözleri daha çok yaygındır. Ancak yine de bazı kavga veya tartışmalarda küfür sözleri kaçınılmazdır. Ayrıca kutsal değerlere veya kutsal kişilere yönelik edilen küfürler toplum tarafından çok sert bir şekilde karşılık görmektedir. Bu tür sözleri sarf edenler bazı durumlarda toplumdan dışlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küfür ve hakaret sözlerine maruz kalma olasılığı kişilerin sosyal statüsü tarafından bazı durumlarda engellediği görülmektedir. Bireyin sosyal statüsü ile birlikte cinsiyeti de kullanılacak sözün seçimini etkilediği söylenilebilir. Konuşma ortamında bir kadının veya çocuğun olması bazı durumlarda bu tür sözleri kullanımını engelleyebilir, bazen de kullanılacak küfrün şiddetini azaltabilir.

Aslında küfür ve hakaret sözlerin ortaya çıkmasının sebepleri arasında ortaya çıkan olumsuz duruma fiziksel bir tepki verme imkânının olmayışının, yani muhatabın bağlamda bulunmayışının yanı sıra bu duruma söz ile bir karşılık vererek hem muhatabını cezalandırma hem de duygusal bir rahatlama durumudur. Bu yüzden bu sözlerin muhatabı, konuşma durumlarında bulunmamasına rağmen sözün muhatabı olduğu için bir nevi katılımcı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte hakaret sözleri sadece öfkelenildiğinde kullanılmazlar aynı zamanda muhatabın sahip olduğu sosyal statü gibi bazı değerlerin kiskanılmasından dolayı da kullanılırlar. Böylece konuşan, muhatabını aşağılayarak ve alay ederek kiskançlık duygusunu tatmin etmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde hakaret sözleri, sosyal statüsü düşük kişilere yönelik de kullanılmaktadır. Çünkü bu tür sözlerin muhatabı olan kişi maddi ve manevi olarak güçsüz ve kolay bir hedef olarak görülmektedir. Sonuç olarak bir konuşma bağlamında

konuşan, dinleyen veya katılımcıların tümünün sosyal ve bireysel özellikleri, küfür ve hakaret sözlerinin kullanılması üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu söylenilebilir.

Katılımcılar başlığı altında inceleyeceğimiz bir diğer kalıplaşmış sözler olan *hitap* veya *seslenme* sözlerine baktığımızda konuşma durumunda kullanılacak ifadenin seçimi, muhatabın yaşı, cinsiyeti, tanıdık veya yabancı oluşu ve sosyal statüsü tarafından belirlendiğini görmekteyiz. Örneğin seslenen kişinin yaşı küçük ise *Pito* (erkek çocuk) veya *Pitê* (kız çocuk) gibi hitaplar tercih edilir. Muhatabın yaşı biraz daha büyük ise *Lajo* (Genç, delikanlı) veya *Kena* (Kız) ifadeleri kullanılır. Muhatabın yaşı ile birlikte cinsiyeti de tercihlerde önemlidir. Örneğin orta yaşlı veya yaşlı bir erkeğe seslenilirken *Xalo* (Dayı), *Apo* (Amca), *Hecî* (Hacı) veya *Dato* (Amca) gibi hitaplar kullanılır. Aynı şekilde yaşlı bir kadına seslenilirken *Xalê* (Teyze) diye seslenilir. Bu tür hitap sözleri hem bu akrabalık bağına sahip kişiler hem de yabancılar için kullanılabilir. Ayrıca konuşan ve muhatap arasındaki yaş farkı da gözden kaçırılmamalıdır.

Yaş ve cinsiyete göre şekillenen hitapların yanı sıra bireyin sosyal statüsüne göre kullanılan hitap sözleri de bulunmaktadır. Sosyal statüyü oluşturan unsurlar arasında kişinin eğitim durumu, maddi durumu ve mesleği veya soyunun bazı özellikleri sayılabilir. Zaza toplumunda medrese eğitimi görenlere hitaben *Mala* (İmam/Hoca) ve *Seyda* (Müderris) hitapları kullanılmaktadır. Bunlar ile *Şêx* (Şeyh) ve *Efendî* (Şeyh ailesinin temsilcisi olan erkek) hitabı da daha çok soya bir göndermede bulunmaktadır. Eskiye oranla kullanım sıklığı azalan *Axa* (Ağa) hitabı da sözlü kültürde kullanılmaktadır. Hitap sözleri seslenme durumunda kullanılan, muhatabın yaşına, cinsiyetine ve sosyal statüsüne göre şekil alan ifadeler olarak görmek mümkündür.

Selamlaşma ve vedalaşma sözleri gündelik hayat içinde herhangi bir karşılaşma ve ayrılma anında kullanılan kültürel ve kalıplaşmış sözlerdir. Bu tür durumlarda bağlamda bulunan kişilerin konuşma durumunu başlatma açısından bazı rolleri vardır. Genellikle ortama dışarıdan giren kişi selam verir ve hazır bulunanlar da selama karşılık vermektedir. Zaza toplumunda ortama giren kişinin tanıdık veya yabancı olmasına göre bağlam şekillenmektedir. Eğer ortama giren erkek birey bir kadın veya kadın topluluğuna rastlar ise burada bulunan yaşlı kadınlar tarafından hoş

geldin diye karşılanmaktadır. Karşılaşma durumunda ortamda bulunan genç kızlar rol almaktan kaçınırlar. Dışarıdan gelen kişi tanıdık ise ona göre karşılanmaktadır.

Bireyin sosyal statüsünün bazı durumlarda karşılanma biçimini etkilediğini söylemek mümkündür. Örneğin, dışarıdan gelen kişi yaşlı veya bir statü sahibi ise kendisine daha çok hürmet gösterilir ve gelen kişiye doğru giderek karşılanır. Ayrıca selamlaşma sözlerinde bir saygı ifadesi olarak kısa ifadeler yerine uzun ifadeler kullanılır. Karşılama olayını bağlamsal açıdan tamamlayan vedalaşma da kendine has bazı söz ve davranış kalıplarına sahiptir. Vedalaşma durumlarında uğurlanan bireyin yaşı ve sosyal statüsü bağlamı şekillendiren unsurlardır. Uğurlanan birey katılımcılar için değerli bir kimse ise uğurlayanlar, bu kişiye aracına veya yerleşim yerinin dışına kadar eşlik ederler. Bu bakımdan karşılama ve vedalaşma bağlamlarında katılımcıların birbirleri ile olan ilişkileri, bağlamın içeriğini ve davranış kalıplarını şekillendirme açısından belirli bir etkiye sahip olduğu açıktır.

Dini inançları yansıtan sözler, toplumun gündelik hayat içinde bazı durum ve olaylar karşısında kullandığı sözlerdir. Bu sözler kimi zaman dini bir kavram iken kimi zaman da dünyayı dini bilgiler ışığında anlamaya ve yorumlamaya çalışan inanışlardır. Bu tür sözleri genellikle yetişkinler daha çok kullanmaktadır. Ancak her yaştan bireyin kullanabileceği bazı sözler de mevcuttur. Örneğin, *Qav Homê/Qê Homê* (Allah için) birinden bir şey isterken Allah'ın hatırı için anlamında kullanılmaktadır. Böylece karşıdaki kişinin dini duygularına hitap edilerek istenilen şeyi yapması istenmektedir. Bu durumda olduğu gibi herhangi bir konuşma bağlamında katılımcıların kişisel özelliklerinden, yani dini inançlarından yararlanılarak bir sonuç elde edilmeye çalışılır. Dolayısıyla katılımcıların dini değerleri herhangi bir konuşma durumunda kullanılacak dini inançları yansıtan sözleri hem şekillendirmekte hem de yönetmektedir denilebilir.

Bu bölümde inceleyeceğimiz son kalıplaşmış sözler, *duyguları bildiren sözlerdir*. Bu tür sözler bir konuşma olay ve bağlamında katılımcıların olaylar karşısında hissettikleri duyguları ifade etmek için kullandıkları sözel tepkilerdir. Bu konuşma bağlamlarında bulunan kişiler katılımcıları oluşturmaktadır. Katılımcıları bir araya getiren konuşma olayının bağlamına göre de konuşma durumunda kullanılacak sözler ortaya çıkacaktır. Duyguları bildiren sözleri kullanan kişi, bu sözlere muhatap

olan kişiler ve bağlamda bulunanların tümü katılımcılar olarak görülebilir. Katılımcıların sosyal ve toplumsal rolleri ile birlikte birbirlerine göre yaş farkları ve akrabalık dereceleri de kullanılacak söz tercihinde önemlidir. Örneğin, nankörlük yapan evladına karşı bir baba emeklerim gözüne dizine dursun anlamında sitem ederken *Xenîm tu vû* sözünü kullanır. Bu tür durumlarda genellikle büyükler sözün göndereni, küçükler de sözün alıcısı durumundadır. Toplumsal ahlak kuralları gereği küçüklerin büyüklerine hitaben bu tür sözleri kullanmaları doğru bir davranış olarak görülmemektedir.

Sonuç olarak sözlü kültür çerçevesinde çeşitli konuşma olay ve bağlamlarında kullanılan kalıplaşmış sözler, bağlam içinde yer alan katılımcıların yaşına, cinsiyetine, sosyal statüsüne, kişilik özelliklerine ve katılımcıların birbirleri ile olan toplumsal ilişkilerine göre etkilenmektedir. Bu yüzden söz konusu sözleri herhangi bir konuşma bağlamında kullanırken bu bileşenlerin özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca kalıplaşmış sözlerin kullanıldıkları bağlamlardan doğan anlamları ve bu anlamların işlevlerini tam olarak açıklayabilmek için de bağlamda yer alan katılımcıların kalıplaşmış sözleri kullanma amaçları da incelenmelidir.

3.2.1.3. Amaç/Niyet

Konuşmanın Etnografyası kuramının üçüncü bileşeni olan “amaç/niyet”, iletişim esnasında kullanılan tür, form veya sözlerin kullanılma amacı, yani konuşma durumunda katılımcıların kullandıkları, tercih ettikleri sözleri neden kullandıklarını açıklamaya çalışır (Hymes, 1972: 60). Konuşma olay ve durumlarında kullanılan, kalıplaşmış sözlerin hangi amaç, niyet veya beklenti ile kullanıldıkları, konuşma bağlamlarını anlamak açısından önemlidir. Kalıplaşmış sözler, gündelik hayat içindeki türlü iletişim/konuşma olaylarında kullanılan, belirli anlam ve işlevlere sahip olan ifadelerdir. Söz konusu kurama göre konuşmanın yeri, zamanı, şartları ve katılımcılar bileşenleri ile birlikte konuşmanın amacını belirlemek, konuşma bağlamlarında ortaya çıkacak anlamları ve bunların işlevlerini tespit etmek açısından önemlidir.

Bu bölümde kuramın amaç bileşeni başlığı altında inceleyeceğimiz ilk kalıplaşmış söz, deyimlerdir. Deyimler, herhangi bir konuşma bağlamında kullanılan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlama sahip olan, bir olay veya durumu daha

güzel ve çarpıcı ifadeler ile anlatan, anlatıma akıcılık katan, kalıplaşmış kelime öbeği veya cümle olarak tanımlanmaktadır.

Genellikle mecaz anlatımlara başvuran deyimler, meydana gelen bir durumu veya olayı bir nevi açıklamaktadır. Deyimler, çoğunlukla cümle içinde kelime öbeği şeklinde kullanılmalarının yanı sıra bazen kısa bir hikâye şekline de girebilirler. Zaza sözlü kültüründe herhangi bir durumu kısa hikâye tarzında açıklayan bazı deyimler bulunmaktadır. Örneğin, herhangi bir konuda bilgili ve yetenekli olduğunu iddia eden bir kişi için, işi yapma vakti gelince geride duran, yapmayan, tembellik edip işten kaçtığı veya heyecandan dolayı işi yapamadığı durumlarda *Her vonû ez hot hêv asnîyawo zono, la wexta zê kiweno aw hemî şinî mi vîr a* deyimi kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu tür durumları uzun uzun açıklamanın yerine daha kısa cümleler ile açıklaması ve hazır kalıplardan oluşması deyimlerin bir özelliğini göstermektedir. Söz konusu konuşma bağlamında, bu deyimi kullanan katılımcının amacı, ortaya çıkan durumu daha çarpıcı ve pratik bir şekilde ifade etmektir.

Deyimler, herhangi bir durumu uzun uzun anlatmak yerine daha kısa ve hazır ifadeler ile açıklama özelliğine sahiptir. Bu özellik ile birlikte bazen birkaç farklı durumu da bir deyim ile açıklamak mümkündür. Farklı durumlar için kullanılan deyimlerin anlamını doğal olarak içinde kullanıldığı konuşma bağlamı belirlemektedir. Örneğin, *adir varayîş* hava şartlarından bahsedilen bir konuşma esnasında *çok sıcak* anlamına gelirken bir alış-veriş bağlamında *çok pahalı*, bir tartışma veya kavgada ise “mücadelenin çok zorlu geçtiği” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla deyimlerin herhangi bir konuşma olay ve bağlamında esas kullanılma amacı mevcut durumu çarpıcı ifadeler ile açıklamaya yöneliktir. Ayrıca herhangi bir durumu açıklayan veya mevcut durum hakkında fikir belirtilirken kullanılan, bireyin zihninde yer alan hazır kalıp ifadeler olan deyimler, doğal olarak bir kolaylık sağlayarak iletişimin sürdürülmesini de sağlamaktadır.

Atasözleri, genellikle bir olay veya durum üzerine ders verme, nasihat veren tecrübelerden oluşmuş kalıplaşmış ifadelerdir. Örneğin, gündelik hayat içinde genellikle bireylerin yapılacak bir iş hakkında akşam vakti uzun uzun konuşmasının bir fayda sağlamayacağını, bir işi başarmak için sabah olduğunda o işe başlamanın gerekliliğini bildiren *Vonî lu vatû: mişorê şonî mi sari ra, mişorê sêr sibê seydarô sari*

ra atasözü, bu durumu hikaye şeklinde vermektedir. Bu sözü söyleyen kişinin amacı edindiği tecrübelerden yola çıkarak bir ders veya öğüt vermektir.

Atasözleri herhangi bir olay ve durum üzerine söylenmelerinin yanı sıra kimi zaman uzun doğa olayları hakkında uzun tecrübelerden kaynaklanan yargıları da belirtirler. İnsanoğlu yaşadığı çevreyi gözlemleyerek daha iyi bir uyum sağlamaya çalışmıştır. Doğada yaşayan hayvanların hareketleri ile iklim koşulları arasındaki ilişkiyi gözlemleyerek bilgi edinme yoluna gitmiştir. Örneğin, *Qela sipî bîyerû zimiston yenû* atasözü, saksığanın gelmesi ile kışın da geleceği üzerine bir tecrübe ve inancı bildirilmektedir.

Toplumun kültürünü ve hayat felsefesini yansıtan atasözleri kolektif bir bilgi birikimidir. Atasözleri, dünya hayatı, ölüm, hak hukuk, insan psikolojisi, sosyal ilişkiler gibi birçok konuda tecrübeler dayanan yargıları bildirirler. Üzerinde yaşadığımız dünya, insanoğlu ile birlikte anlam kazanır, aksi halde bir kıymeti olmaz anlamında *Dinya pê inson awa wa* atasözü kullanılır. Bununla birlikte sözlü kültürde ölüm üzerine birçok söz bulunmaktadır. Örneğin, *Merg omi çik benû sebeb* atasözü, ölüm geldiğinde buna bir şeyin sebep olacağına inanılır. Yani kaza, hastalık, doğal afetler sadece görünürde birer sebep iken yaratıcının iradesi mutlak sebep olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde insanın ölümlü olduğunu ve ölümün insanlar için olduğunu bildiren *Ma qê mêrg ê, merg qê ma wo* sözü kullanılır. Allah'ın mutlak adalet sahibi olduğu, kimsenin hakkının kimsede kalmayacağı *Hêq biza kol biza estiriyen ir nîmunon* anlamındaki atasözü kullanılır. *Eg edelet bivû, verg û varê têdir çerên* atasözü ise eğer dünyada adalet hâkim olur kurt ile kuzunun birlikte yaşayacağı inancını yansıtır. *Zerr baxçi wa tedi çita ruen û yenû* atasözünde de insanın gönlü bir bahçeye benzetilerek nasıl ki bir bahçede ne ekersen yeşerirse aynı şekilde insanın imkânsız görünen istekleri, arzuları veya hayalleri de gönülde kendine yer bulabilir yargısını taşımaktadır. Zaza sözlü kültüründe burada örneklediğimiz konulara benzer çeşitli değer, inanç, olay, olgu veya durum üzerine söylenen başka atasözleri de kullanılmaktadır. Bu bakımdan, bir konuşma durum ve bağlamında katılımcıların mevcut durum ve olay üzerine söyledikleri atasözlerinin, konuyu bir nevi özetleyerek, ders vererek ve nasihatle bulunarak bir rehberlik amacı taşıdığı söylenebilir.

Konuşmanın Etnografyası kuramına göre herhangi bir konuşma bağlamında katılımcıların konuşma durumunda kullandıkları tür, form ve sözlerin temel bazı amaç ve beklentileri vardır. Konuşma bağlamını tam olarak anlayabilmek için de katılımcıların bu tür amaç ve beklentilerini belirlemek gerekmektedir. Deyim ve atasözlerinden sonra herhangi bir konuşma bağlamında kullanılan dualara baktığımızda, temel amacın katılımcıların kendileri veya muhatabı için yaratıcıdan güzel şeyler dilemek olduğunu görmekteyiz.

Gündelik hayat içinde türlü konuşma bağlamlarında hem bu dünyaya hem de diğer dünyaya yönelik konuşanın kendisi veya muhatabı için birçok dilekte bulunduğuna şahit olmaktayız. Yeni doğan çocuklar için edilen *Alla şima r' werdû, salihîn kerû* duası “Allah çocuğunuzu size bağışlasın ve salih kullarından eylesin” anlamındadır. Bu dilek ile hem çocuğun ebeveyni tebrik edilir hem de yaratıcıdan yeni doğan için iyi dilekler de bulunur. Böylece bireyler arası ilişkinin iyi dilekler ve dualar ile aracılığıyla sağlam bir şekilde sürdürülmesi sağlanmaktadır. Bireyin dünya hayatı için edilen dualar kadar ahiret hayatı için de birçok dua örneği bulunmaktadır. Örneğin yapılan bir iyiliğe karşı *Nefê axîreti vû* (Ahirette sana azık olsun) anlamında dua edilmektedir. Bu durumda kendisine yapılan iyiliğe karşılık olarak katılımcı yaratıcıdan muhatabı için bir iyilik talep etmektedir.

Aynı şekilde birçok bağlamda katılımcıların yaratıcıdan türlü durumlarda dua ile yardım beklentisi içinde oldukları görülmektedir. Özellikle bireylerin sahip oldukları maddi ve manevi değerler için hem bu nimetler için Allah’a şükranlarını sunmak hem de bu nimetlerin devamı için kendileri veya bağlamdaki diğer katılımcılar için dua etmeleri yaygındır. Konuşma bağlamlarında özellikle mal mülk veya sağlık gibi değerlerden bahsedilince şükür babında *Şikir Homê rî* (Allah’a şükürler olsun) ifadesi çok sık kullanılmaktadır.

Konuşma olay ve durumlarında, bağlamdaki katılımcıların iletişim esnasındaki amaç ve beklentileri, katılımcıların birbirleri ile olan ilişkileri tercih edilecek sözleri belirlemektedir. Herhangi bir konudaki anlaşmazlık sonucu haksızlığa uğrayan taraf psikolojik olarak rahatlamak için kimi durumlarda beddua başvurabilmektedir. Birey kendisine yapılan kötülüğe ve haksızlığa fiziksel olarak cevap veremediği için muhatabına beddua ederek memnun olmadığı davranışa bir tepki vermektedir.

Olumsuz söz veya davranışlara maruz kalan kişi, bu durumun kendinde yarattığı baskı ve çaresizliği gidermek adına muhatabının maddi ve manevi değerlerini hedef almaktadır. Zaza sözlü kültürüne baktığımızda bu tür durumlarda çoğunlukla muhatabın ölmesi dilendiği görülmektedir. *Emir tu emirî kuelbizê wesarî wû* (ömrün bahar çiçeğinin ömrü kadar olsun), *Alla nîverdû ti derg bikêr* (Allah seni yaşatmaya), *Tîjê sibêy ver a tu nîkûr* (Sabah güneşi sana değmeye), *Homa gîyon tu bîyerû* (Allah canını alsın) ve *Heq to rew berû* (Allah seni erken alsın) gibi beddualar ile muhatabın ölmesi istenir. Böylece kötülük veya haksızlık yapanın cezalandırılması sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra kişinin sahip olduğu mal-mülk veya ailesi de hedef olarak seçilebilmektedir. *Alla nîverdû ti biwêr* bedduası ile haksızlık yapan kişinin sahip olduğu mal ve mülkünden fayda görmemesi dilenmektedir. Özellikle köy ortamında hayvancılık geçim kaynakları arasında önemli bir unsurdur. Bu yüzden *Heywon şima ziwa bû* sözü ile muhatabın temel geçim kaynaklarından biri olan hayvanlarının sütünün kesilmesi dilenmektedir. Aynı şekilde kişinin ailesi de *Kul kî yîn kû, yo tera nîmonû* (Evine hastalık girsin, geriye bir tek kişi bile kalmasın) gibi bedduaların hedefi olmaktadır. Bu tür durumlarda genellikle anlaşmazlık hangi şeyler üzerine çıkarsa bedduaların da hedefi onlar olmaktadır.

Maddi değerlerin yanında manevi değerler de kimi durumlarda beddua ile hedef alınmaktadır. *Homa îmon tera bîyerû* (Allah ondan imanını alsın) ve *Ti tînapêkî şêr xizur Homê* (Allah'ın huzuruna ters gidesin) bedduaları ile kişinin imanından olması ve Allah'ın huzuruna kötü bir şekilde çıkıp dolaylı olarak cehenneme gitmesi dilenmektedir. Buradaki temel amaç muhatabın çok değerli olan manevi değerlerinden yoksun kalarak yaptığı kötülüğün karşılığını bulmasıdır.

Bazı durumlarda katılımcıların beddua ederken bir kısas amaçlandıkları görülmektedir. Bu durumda birey kendisine yapılan kötülüğün veya haksızlığın aynısını muhatabı için dilemektedir. Örneğin, *Şima çita arda ma ser, şima ewladon xwu ra bîvîné* sözü özellikle anne babasına karşı saygısızlık veya haksızlık yapan evlatlara karşı, bana yaptıklarınızı, evlatlarınızdan görün anlamında kullanılır. Böylece yapılan olumsuz davranışın muhatabında neler yaşattığını ve aynı duyguları yaşatarak bir ödeşme sağlanmaktadır. Dolayısıyla konuşma durumlarında kullanılan bedduaların, muhatabını cezalandırma, sözel tepki ile psikolojik bir rahatlama sağlama ve ödeşme gibi amaçlar ile kullanıldıklarını söylemek mümkündür.

Yeminlerin konuşma bağlam ve durumlarında kullanıma amaçlarına baktığımızda bu tür sözlerin toplumun kültürel ve dini değerlerinden etkilendiği ve bu değerleri şahit göstererek muhatabını ikna etmek olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte konuşma durumlarında kullanılan yeminler hem normal konularda hem de özel durumlarda kullanılan, iddia edilen şeyi ispatlamak ve ayrıca yeminleri şahit göstererek katılımcıları inandırmak gibi bazı beklentiler ve amaçlar için ifade edilen sözlerdir.

Herhangi bir konuşma bağlamında yemin edilirken genellikle dini değerler şahit olarak gösterilmektedir. Birey bir konuda *A bi Homa* (Allaha yemin ederim ki), *Bi Quron* (Kur'an üzerine yemin ederim ki) ve *Dîn mi d' îmon mi d'* (Dinim ve imanım üzerine yemin ederim ki) anlamlarındaki yeminleri, toplum için değerli ve saygın olan kavramları birer şahit olarak kullanarak muhatabını söylediklerine ikna etmeyi amaçlamaktadır. Şahit olarak gösterilen kişi veya kavramlar birey için ne kadar saygın ve değerli ise inandırıcılık oranları o kadar yüksek olmaktadır.

Konuşma durumlarında bir kimse ileri sürdüğü iddiaların bir şüphe ile karşılandığını görünce bu kez de söylediklerini ispatlamak için deyim yerinde ise yeminlere başvurarak el artırmaktadır. Böylece birey yeminlerin yardımı ile söylediklerine inandırıcılık katarak muhatabındaki şüpheleri gidermeyi amaçlamaktadır. Kimi zaman yemin eden birey söylediklerinin aksi çıkması durumunda kendisine beddua olarak dönecek yeminler kullanarak inandırıcılığını artırmaya çalışmaktadır.

Üzerine yemin edilen dini kişiler ve kavramlar ile birlikte birey kişisel değerleri üzerine de yemin etmekten kaçınmamaktadır. *Alla qijon mi mi ra bigerû* (Allah çocuklarımı benden alsın ki), *Cînî mi vêrdîyayî vû* (Karım boş olsun ki) ve *Eg ez raşt nîvono, ez kî xwu nîrês* (Eğer yalan söylüyorsam evimi yetişemeyeyim) gibi yemin sözleri genellikle söylenen şeylerin doğruluğundan şüphe edildiği zaman devreye girmektedirler. Bu tür sözler de birey için değerli kişilerin canı ve kendi canı üzerine yemin edilerek iddia edilen şeyi doğrulamak amacı güdülmektedir. Sonuç olarak yeminler gündelik hayat içinde konuşma olay ve durumlarında katılımcılardan herhangi birinin söylediği sözlerin muhatabında bir şüphe uyandırdığında, bu sözlerin

doğru olduğuna dini ve bireysel değerleri şahit göstererek muhatabını ikna etmek amacıyla kullandığı sözlerdir.

Küfür ve hakaret sözleri bazen bir intikam alma amacıyla bazen de muhatabını alaya alarak eğlenme amaçlı söylenen sözlerdir. Bu tür sözlerin ortaya çıkabilmesi için bir olay veya durumun olması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu olay ve durumlar da iki tarafın bir konu üzerinde bir anlaşmazlık ya da kavga yaşamaları sonucu öfke ve kızgınlıklarını dışa vurmak için küfür ve hakaret sözlerine başvurmaları kaçınılmazdır. Bu gibi bağlamlarda kullanılan sözler ile genellikle muhatabın dini ve toplumsal değerleri ile birlikte fiziksel kusurları hedef alınmaktadır. Kavga veya tartışmalarda sarf edilen bu tür sözleri sözel bir araç işlevine sahiptir. Sonuç olarak bir konuşma durumunda kullanılan küfürler ve hakaretler, muhatabın maddi ve manevi değerlerine saldırarak ona psikolojik olarak zarar vermeyi ve bunun sonucunda öfkesini dışa vurmak yoluyla rahatlama ve bazı durumlar da eğlenme amacıyla kullanıldıklarını söylemek mümkündür.

Herhangi bir konuşma durum ve bağlamında iletişimi başlatan bazı ifadeler bulunmaktadır. Hitap veya seslenme sözleri iletişimi başlatan ve devam ettiren ifadelere örnek olarak verilebilir. Konuşmanın Etnografyası kuramına göre bir konuşma olay ve bağlamındaki katılımcıların iletişim esnasında kullandıkları sözlerin belirli bazı amaçları vardır. Bu tür durumlarda kullanılan hitap sözlerinin de doğal olarak bir amacı bulunmaktadır. Konuşma bağlamlarındaki katılımcıların birbirlerine hitaben söyledikleri seslenme sözleri çağırma, sevgi, saygı, samimiyet gibi duyguları yansıtan ifadeler olarak görmek mümkündür. Bu sözler genellikle bir iletişim olayının başlangıcında katılımcılar tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca iletişim esnasında kimi zaman katılımcılar, dinleyicilerin dikkatini çekmek amacıyla ve iletişimi sürdürmek için de hitap sözlerini kullanabilmektedir. *Axa*, *Begefendi* gibi ifadeler, olumlu anlamda kullanılmalarının yanında bir sitem, alay etme amaçlı da kullanılmaktadır. Bu bakımdan hitap sözleri konuşma durumunda ağrı, seslenme, sevgi, saygı, şefkat, korku, üzüntü, hakaret gibi amaç ve niyetler ile kullanıldığını söylemek mümkündür.

Gündelik hayat içinde karşılaşma, birini karşılama, vedalaşma ve uğurlamalarda kullanılan bazı kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Dışarıdan bir ortama giren bireyler *Silameleykum*, *Merhaba* gibi ifadeleri kullanarak muhatapları için bir

esenlik dilemektedir. Verilen selama karşılık *Eleykumselam, Ti xêr omê* (Hoş geldin) gibi ifadeler ile yanıt verilmektedir. Selamlaşma bağlamı içinde katılımcılar daha sonra birbirlerinin hal ve hatırını sormaktadır. Aynı şekilde ortamda bulunan bir kişi ayrıldığında bu kez de vedalaşma sözleri devreye girmektedir. *Xatir şima, Bimon weşî di* sözleri ile ayrılan kişi kalanlara “hoşça kalın” iyi dileklerinde bulunmaktadır. Bu sözlere karşılık olarak da *Wexiri vû, Bi xêr silomet* ifadeleri ile giden kişi “uğurlar olsun”, “hayır ve selametle” gidesin denilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde selamlaşma ve vedalaşma sözleri, kendine özgü bağlamlara sahip olan, karşılaşma ve vedalaşmalarda kullanılan, katılımcıların birbirleri ile ilgili temenni ve iyi dileklerini yansıtan, esenlik dileme amacıyla kullanılan sözler olarak yorumlamak mümkündür.

Toplumların sahip olduğu değer yargıları ve inançları bireylerin söz ve davranışlarını doğal olarak etkilemektedir. Dini inançları yansıtan sözler de toplumun gelenek-göreneklere ve inançları tarafından şekillenen ve etkilenen dilsel unsurlardan biridir. Sözlü kültür çerçevesi içinde kullanılan bu sözler genellikle dini kavramlardan oluşmaktadır. Konuşma durum ve bağlamlarında katılımcıların mevcut durum ve olay ile ilgili duygu ve düşüncelerini, temennilerini, amaç ve beklentilerini ifade ederken başvurduğu bu sözlerin çeşitli anlam ve işlevleri bulunmaktadır. Örneğin bir durum ve olay karşısında sonucun ne olacağı ile ilgili yargı bildiren bu sözler, genellikle yaratıcının iradesi hakkındaki inanışları yansıtmaktadır. *Homê senî nuşta u qeydi bena* (Allah nasıl yazmışsa öyle olur) sözü, gündelik hayatta meydana gelen olay ve durumları dini bir bakış açısı ile yorumlayarak yargı bildirmektedir. Ayrıca dini inançları yansıtan sözler kimi zaman bir temenni kimi zaman da bir uyarı ve tavsiye olarak da kullanılmaktadır. *Homa bidû, Homa bikû*; “Allah vere de” ve *Homa biyarû werî*; “Allah izin verirse” gibi sözler bir konuda temenni amacı ile söylenen sözlerdir.

Homê ra biters; Allah’tan kork sözü bir konuda yanlış davranışlar sergileyen kişileri uyarmak amacı ile söylenir. Aynı şekilde *Gurê Homê ra qisê meki* sözü de haddini aşan, Allah’ın belirlediği konular hakkında ileri geri konuşan kişilere yönelik Allah’ın işine karışma anlamında uyarı amaçlı söylenen diğer bir sözdür. *Homê da Homê guret*; Allah verdi, Allah aldı; ölen kişinin ardından söylenen bu dini söz, ölen kişinin yakınlarına üzülmemeleri gerektiğini salık vermektedir. Sonuç olarak dini inançları yansıtan sözleri, herhangi bir konuşma olay ve bağlamında katılımcıların inançlarından kaynaklanan ve türlü durumlar üzerine temennide bulunma, uyarma,

tavsiye verme ve konu hakkında düşüncelerini dile getirme amacı ile söylenen sözler olarak değerlendirmek mümkündür.

Konuşmanın Etnografyası kuramının “amaç/gaye” bileşeni çerçevesinde inceleyeceğimiz son madde *duyguları bildiren sözlerdir*. Bu tür sözler herhangi bir olay ve durum karşısında katılımcıların verdiği; şaşırma, kızma, sevinme, korku, sitem, takdir, tehdit, pişmanlık, çaresizlik, bıkkınlık ve acıma gibi duyguları yansıtan sözel tepkiler olarak ifade etmek mümkündür. Söz konusu sözler, iletişim esnasında kullanılan kalıplaşmış ifadeler olmasının yanında bazı anlamlara da sahiptir. Bir konuşma bağlamında katılımcıların kullandığı bu sözler örneğin, *Adir kî mi kû*; evim yansın anlamında, acıma bildiren sözdür. *Wicax tu kuari nîvû*; ocağı sönmeyesice sözü şaşkınlık ifade eder. *Ax*; pişmanlık, çaresizlik gibi duyguları yansıtır. *Bicehilmî*: defol, bıkkınlık veya kızgınlık belirtir. *De haydê*; buyur bakalım, şimdi ne yapacağız ifadesi ise çaresizlik belirtir. *Eferîn/Eferem*; söylenen güzel bir söz veya iyi bir davranışa karşılık övgü ve takdir anlamında söylenir. *Ez heyron tu vî*: konuşma anındaki tonlamaya ve bağlama göre takdir veya tehdit anlamı içermektedir. Dolayısıyla bütün bu ifadeler, katılımcıların olay anında hissettiklerini dile getirme amaç ve beklentileri ile kullandığı sözlerdir.

Sonuç olarak konuşma durum ve bağlamlarında katılımcıların kullandıkları kalıplaşmış sözlerin, farklı amaçlar ve beklentiler ile söylendiği açıktır. Herhangi bir konuşma bağlamında kullanılan deyim; mevcut durumu açıklama, atasözünün; bir konuda yargı bildirerek rehberlik etme, dua ve bedduanın yaratıcıdan bir şey dileme, yeminlerin söze inandırıcılık katmak, küfür ve hakaret sözlerinin psikolojik bir tatmin sağlama, hitap sözlerinin; sevgi, aşk, duygularını yansıtmaya ile birlikte konuşmayı başlatma ve devam ettirme, selamlaşma sözlerinin iletişimi başlatma, vedalaşma sözlerinin uğurlayan ve uğurlanan kişiler arası iyi dilekler ile ilişkileri sürdürme, dini inançları yansıtan sözlerin bir konuda temenni ve kanaat bildirme ve duyguları bildirme sözlerinin ise herhangi bir olay ve durum hakkındaki duygularını dile getirme amaç ve beklentileri ile kullanıldığı görülmektedir. Bu bölüme kadar herhangi bir konuşma bağlamındaki konuşmanın yeri ve zamanı, katılımcılar ve konuşmanın amacı bileşenlerinin birbirlerini nasıl etkiledikleri üzerinde durduk. Bu bileşenler sonra *konuşmanın düzeni*; konuşma bağlamında kullanılan kalıplaşmış sözlerin öncesinde ve sonrasında hangi ifadelerin kullanıldığını, yani konuşma sırasına odaklanacağız.

3.2.1.4. Konuşmanın Düzeni

Konuşmanın Etnografyası kuramına göre *konuşmanın düzeni*, bir konuşma bağlamında kullanılan sözlerin hangi aşamada kullanıldığını ve konuşma sırasının nasıl şekillendiğini çözümlenmeye çalışmaktadır (Hymes, 1972: 63-64). Konuşma durumlarında kullanılan kalıplaşmış sözlerin konuşmanın neresinde kullanıldığını, konuşmanın seyrine göre ortaya çıkan durumların konuşma sırasını nasıl etkilediğini çözümlenmek, konuşma bağlamı anlamak açısından önemlidir. Gündelik hayatın birçok aşamasındaki türlü konuşma olaylarında kullanılan kalıplaşmış sözler, kullanıldıkları konuşma bağlamına doğrudan bağlıdır. Bu bağlamlarda kullanılan deyim, atasözü, dua, beddua, yemin ve diğer kalıplaşmış sözler, konuşmanın konusuna ve katılımcının konu ile ilgili sahip olduğu dilsel yeterliliğe göre ortaya çıkmaktadır. Ayrıca konuşmanın ortamına göre bu tür sözlerin kullanılma sırası belirlenmektedir.

Deyimler, bir olay veya durumu çarpıcı bir şekilde açıklayan kalıplaşmış sözler olarak tanımlanmaktadır. Kalıplaşmış olma özellikleri ile deyimler hem hafızada kolay tutulmakta hem de iletişim esnasında hatırlanıp bir seçenek olarak kullanılmaktadır. Konuşma durum ve bağlamlarında deyimlerin kullanılabilmesi için öncelikle bir olay veya durumun oluşması gerekmektedir. Nitekim deyimler genellikle bir olay veya durumu açıklayan veya mevcut duruma verilen tepkilerdir. *Konuşmanın Etnografyası* kuramının *konuşmanın düzeni* bileşeni çerçevesinde deyimlere baktığımızda konuşmanın yeri ve zamanını, katılımcıların özelliklerini, beklentilerini, amaçlarını ve konuşma düzenini, bağlamı oluşturan ve birbirlerini etkileyen unsurlar olarak bir arada değerlendirmek gerekmektedir.

Konuşmanın düzeni, herhangi bir konuşma bağlamında kullanılan sözlerin konuşmanın neresinde kullanıldığı, bu sözlerin öncesinde ve sonrasında hangi ifadelerin kullanıldığı üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümde deyimlerin bir konuşma bağlamında konuşmanın neresinde kullanıldığına, saha çalışmasında yapılan bir görüşme ile örnekleme çalışacağız. Söz konusu görüşmenin başında kendimizi tanıttıktan sonra kaynak kişiden kendisini tanıttığını istediğimizde, köyün tarihi hakkında kısa bir açıklama yaptıktan sonra 1972 yılında Almanya'ya işçi olarak gittiğini ve bir yıl çalıştıktan sonra köyüne geri döndüğünü ifade etti. Almanya'dan dönüş sebebi olarak, ortamı ve alman adetlerini, yani hayat tarzını "beğenmediğini"

belirtti. Bu durumu *Weşê mi nîomên* deyimi ile yani bir şeyi beğenmemek, hoşuna gitmemek anlamında kullanılan deyim ile ifade etti. Bu deyimi kullandıktan sonra da Almanya'yı neden beğenmediği ile ilgili “malumunuz gâvur memleketi, köydekilerden bazıları Almanya'ya gidenlerin dinden çıktığını, bazıların da nikâhının geçersiz olduğuna dair iddialarda bulunuyordu” diye gerekçeler ile durumu açıklamaya çalışmıştı (Mehmet Katıksız). Bu bağlamda kaynak kişi konuşmanın akışı içinde kullandığı “hoşuna gitmemek” deyimini daha sonraki cümlelerde bir nevi açıklamaya çalışmaktadır. Bir yıl boyunca yaşadığı yer ve kültürü beğenmediğinin sebeplerini kendince sıralamaktadır. Dolayısıyla deyimlerin bir konuşma durumunda kullanılması için ön şart olarak bir olay ve durumun olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu örnekte görüldüğü üzere, deyim konuşma durumunda kullanıldıktan sonra, deyim kullanılma sebebi ve amacı belirtilerek bağlam tamamlanmıştır.

Bir başka görüşmede ise kaynak kişi, ailesinin eski yaşantısından bir süre bahsettikten sonra merhum kocasından çok çektiğini *Mi yî dest çi dî, mi yî dest çi dî* diye bir deyimi iki kez yineledikten sonra kocasının çok sert olduğunu, çabuk sinirlendiğinden yakındı. Devamında çok sinirli idi ancak çabuk sakinleştiğini, buna rağmen bu huyunun kötü olduğunu ifade etti. Bu durumu da *ti mi pê awê gî şiwênî, guya mi rî holî kenî* deyimi ile açıkladı (Cemile Kar). Yani kırıp döktükten sonra özür dilemenin bir faydası olmaz veya yardım etmek niyeti ile bana zarar veriyorsun anlamında kullandığı bu deyimi anlattığı durumu bir nevi özetlemek için kullanmaktadır. Konuşma bağlamında öncelikle kaynak kişi bir deyim ile konuşmaya devam ettikten sonra bu ifadeleri kullanmasının sebeplerinden bahsetmektedir. Daha sonra ise bu durumu başka bir deyim kullanarak özetlemektedir. Sonuç olarak deyimlerin konuşma bağlamlarında bir olay ve durumu açıklamak için giriş mahiyetinde veya bir durumu özetlemek için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Konuşmanın düzeni bileşeni çerçevesinde inceleyeceğimiz ikinci kalıplaşmış söz, atasözüdür. Atasözleri, genellikle bir konu üzerine söylenen kalıplaşmış ifadelerdir. Bu yüzden atasözleri konuşma bağlamlarında bir durumdan sonra kullanılmaktadır. Konuşma durum ve bağlamlarında atasözlerinin ne zaman kullanıldığını, atasözlerinden önce ve sonrasında hangi ifadelerin söylendiğini tespit etmek için saha çalışmasında gözlemlediğimiz bir konuşma olayını ele almak faydalı olacaktır. Söz konusu olay bir köyde, akrabalarından oluşan bir bağlamda meydana

gelmiştir. Konuşma esnasında bir kadın katılımcı ortamda bulunan yeğenine hastaneye geldiği zaman kendisine yardım etmediği için sitem ettikten sonra eskiler şöyle bir derdi; *Olad pajê kiçî ra nîvû, gaw gastonê kiçî ra nîvû faydê yî çînîyû* “evlat ve öküz senin değil ise fayda bekleme” anlamındaki atasözünü kullanarak durumu özetlemiştir (Fatma Çiftçi). Atasözünden önce katılımcı yaşanan olayı anlattıktan sonra atasözü ile durumu açıklayarak bir yargıda bulunmaktadır. Başka bir gözlemde ise özel halk otobüsünde orta yaşlı iki erkek sohbet ederken, biri diğerinin elinde tuttuğu poşeti işaret ederek bu kadar çok yiyeceği niçin aldığını sorunca, diğeri de, derler ki; *Kutik ruej lawenû tersinon şew ver* atasözü ile cevap verdi. Söz konusu atasözü, vaktinden önce bazı şeyler için hazırlık yapılmalı anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda bağlamdaki katılımcı kendisine sorulan soruya atasözü ile dolaylı olarak cevap vererek iletişimi devam ettirmiştir. Konuşma düzeni açısından bu durum değerlendirildiğinde söz konusu atasözü hem durumu açıklama hem de konuşmayı sürdürme işlevlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Başka bir saha çalışmasında görüştüğümüz kaynak kişi köyün ileri gelenlerinden biri hakkında olumlu birkaç şey söyledikten sonra derler ki; *Gueşt bî astî nîbenû* atasözünü kullandı (Mehmet Katıksız). Söz konusu atasözü “dikensiz gül olmaz/hatasız kul olmaz” anlamına sahiptir. Kaynak kişinin bu söz ile hakkında konuştuğu kişiye yönelik olumsuz sözler sarf etmekten kaçındığı, bunun yerine kişinin olumsuz davranışlarını dolaylı olarak dile getirdiği görülmektedir. Sonuç olarak; atasözleri kullandıkları bağlamdaki konuşmaya canlılık katan, olay ve durumları açıklayıp yargı bildiren ve genellikle konuşma düzeni içerisinde bahsedilen konudan sonra ortaya çıkan kalıplaşmış sözler olarak görmek mümkündür.

Dualar, gündelik hayat içinde konuşma olay ve bağlamlarında çokça karşımıza çıkan ifadelerdir. En küçük iyilikten tutun da büyük bir iyiliğe kadar söylenebilen dualar, iyi dilek ve temennileri bildirmektedir. İyiliğe karşı söylenmelerinin yanı sıra olumsuz bir söz veya davranışa karşı olumsuzluğun ortadan kaldırılması için de söylenebilmektedir.

Konuşma esnasında bir dini şahsiyetten bahsedilirken; eğer bahsedilen kişi peygamberimiz ise kendisinin şefaatine nail olmak için dua edilir. Ancak bir âlimden veya bir şeyhten bahsedilir ise, *Alla ma berû due yî ver a, Alla ma bidû xatirî yîn* gibi

dualar ile söz konusu kişilerin duasına nail olma dileğinde bulunmaktadır. Konuşma durumlarında bu şekilde ifade edilen dualar normal konunun içinde bir parantez veya bir ara söz olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tür dualar konuşma olay ve bağlamlarında bahsedilen genel konuya bir virgül mahiyetinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde konuşma esnasında ölmüş bir kişinin adı geçtiğinde bir ara söz olarak kendisine *Alla rehmê xwu pê kirû*, *Homa rehmê xwu aston yî kerû* gibi dualar ile ölen kişiye rahmet dilenerek yâd edildikten sonra konuşmaya devam edilir. Ayrıca bir olay veya durumdan konuşurken olayın olası kötü sonuçlarından veya olabilecek benzer kötü durumlardan kaçınmak için *Homa ruej sîya kiçî nîmuejnû*; “Allah kimseye kara gün göstermesin”, *Kafîro ser nîyerû*; “kâfirlerin bile başına gelmesin” gibi temennilerde bulunmaktadır.

Dini bayram veya törenlerin konuşma düzenine baktığımızda öncelikle belirli bazı davranışlardan sonra duaların ortaya çıktığını görmekteyiz. Ramazan ve Kurban bayramlarında, bayram namazı kılındıktan sonra bayramlaşmaya geçilir. Bayramlaşma esnasında önce küçükler büyüklerinin elinden öperek bayramını kutladıktan sonra büyükler de küçüklerin bayramını kutlamaktadır. Mevlit gibi törenlerde ise genellikle Kürtçe mevlit okunduktan sonra davetliler, ev sahibine dualar etmektedir. Ayrıca mezar ziyaretinde öncelikle Kur’an’dan bazı dualar okunduktan sonra ziyaretçiler kabir ehline dua etmektedirler. Sonuç olarak; duaların konuşma durum ve bağlamlarında yer alan katılımcıların özellikleri ve birbirleri ile olan ilişkileri, konuşmanın yeri ve zamanı, katılımcıların amaç ve beklentileri doğrultusunda konuşmanın düzeni içinde kendisine bir yer edinmektedir. Dualar, genellikle bir davranış veya söze karşılık olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bazı durumlarda konuşmanın ara yerinde bazı durumlarda da en son ortaya çıkmaktadır.

Konuşmanın düzeni bileşeni, konuşma bağlamlarında kullanılan sözlerin bağlamı nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Buradan hareketle, sözlü kültür kapsamında kullanılan bedduaların, iletişim esnasında hangi aşamada ortaya çıktığını, bu tür sözlerin öncesinde ve sonrasında hangi davranış ve ifadelerin kullanıldığını, bu sözlerin hangi anlamlarda ve işlevlerde kullanıldığını çözümlenmeye çalışacağız. Konuşma durum ve bağlamlarında bedduaların ortaya çıkabilmesi için fiziksel ve psikolojik şartların oluşması gerekmektedir.

Kavga, anlaşmazlık ve tartışma gibi konuşma bağlamlarında katılımcıların kimi zaman hakkını aramak kimi zaman da çaresizlikten dolayı başvurduğu sözler olan beddualar, genellikle bir olay ve durum üzerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tür sözlerden önce beddua eden kişi, kendisine bir haksızlık veya kötülük yapıldığını düşünmelidir. Bu düşünceler sonucunda beddua bir hak talebi veya bir ödeme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda haksızlığa uğrayan kişi doğrudan beddua etmek yerine; *Ez tu hewalê Homê keno* ifadesi ile “seni Allah’a havale ediyorum” da diyebilmektedir. Bu tür ifadeler, beddualar kadar muhatapta şiddetli duygular uyandırmamaktadır. Çünkü konuşma durumlarında beddua bir saldırı olarak algılanmaktadır. Bu yüzden de bedduaya maruz kalan kişi işi kavgaya kadar götürebilmektedir. Böyle davranmak ile kişi toplumsal olarak hoş karşılanmayan beddua etme eylemi yerine makul bir davranışta bulunarak bağlamdaki çatışma riskini düşürmektedir.

Bununla birlikte bir durum ve olay anında söylenen beddualar, kimi zaman bir haksızlığın anlaşıldığı, yani kişi bir alışverişten veya başka bir ilişkinin üzerinden zaman geçtikten da sonra haksızlığa uğradığını fark eder ise kullanılabilir. Bu haksızlığı, tersliği fark eden kişi, söz konusu durumu dile getirdikten sonra bedduaya başvurur. Bu bakımdan katılımcıların bir arada olduğu konuşma bağlamı yanı sıra üzerinden zaman geçen bir bağlantının, bir ilişkinin sonucu da beddua kullanımına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla bedduaları, bir haksızlığa, bir kötülüğe veya bir saldırıya bireyin verdiği bir tepki, bir olay ve durumdan sonra ortaya çıkan ifadeler olarak okumak mümkündür. Ayrıca bazı durumlarda muhatabın haksızlık yapmadığını düşündüğü durumlarda bedduaya, beddua ile karşılık vermesi mümkündür. Böylece konuşma durumlarında beddualardan sonra da beddua kullanılmaktadır denilebilir. Hatta bazı zamanlarda bu karşılıklı beddua etme, kavgaya bile dönüşebilmektedir. Sonuç olarak; konuşma bağlamlarında beddualar farklı aşamalarda ortaya çıkabilen ancak genellikle olumsuz bir davranış ve sözden sonra kullanılan ifadelerdir.

Konuşmanın Etnografyası kuramı, konuşma olaylarında kullanılan form ve türlerin konuşmanın hangi evresinde ortaya çıktığını, konuşma sırasını, konuşma esnasında meydana gelen olayların konuşmanın bağlamını nasıl etkilediğini bir bütün olarak *konuşmanın düzeni* alt başlığında çözümlemeye çalışmaktadır. Gündelik hayatın birçok noktasında konuşma olaylarında başvurulan *yeminler*, konuşmanın

düzenini etkileyen ve şekillendiren kalıplaşmış sözlerden biridir. Bu tür sözler, konuşma durum ve bağlamlarında katılımcıların muhataplarını ikna etmek veya sözlerine inandırıcılık katmak için tercih ettikleri kültürel sözleşme araçlarıdır.

Saha çalışmalarında ve gözlemlerde yeminlerin konuşma dilinde yoğun bir şekilde kullanıldığına şahit olduk. Yeminlerin Zaza toplumunda konuşma dilinde çok güçlü ve yaygın olmasının nedeni, insanların resmi hukuk aygıtları olan mahkemelerin yerine medrese eğitimi almış hocalara başvurmayı daha doğru ve kolay bir uygulama olarak görmeleridir. Bununla birlikte konuşma anında kullanılan bir yeminin toplumsal değerler açısından bağlayıcı etkisi de kullanımı artırmaktadır.

Konuşma durum ve bağlamlarında kullanılan yeminlere baktığımızda bir anlaşmazlık durumunda taraflardan birinin yemin ederek söz konusu sorunu çözmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Ayrıca yeminler, bir konuşma olayında katılımcılardan birinin ifadelerinin muhataplarda istenen etkiyi yapmadığında, anlatılan olayın inanılması güç unsurlar barındırdığında veya şüphe ile karşılandığında ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda iddia edilen şeylerin doğru çıkmaması durumunda yeminlerin maddi ve manevi sonuçları iddia sahibini bağlamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde konuşma bağlamı içinde kullanılan yeminleri bir olay veya durumdan sonra ortaya çıkan, muhatapı ikna etmek için kutsalları ve kişisel değerleri şahit tutan ve mevcut anlaşmazlığı ve şüpheleri gidererek iletişimi sağlayan sözler olarak değerlendirmek mümkündür.

Konuşmanın düzeni çerçevesinde ele alacağımız bir diğer kalıplaşmış söz *küfür ve hakaret sözleridir*. Toplumca hoş görülemeyen küfür ve hakaret sözleri eskiden olduğu gibi günümüzde de konuşma olay ve durumlarında kullanılmaktadır. Muhatapta olumsuz duygulara yol açan bu sözler, sözlü kültür ürünlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Zaza toplumunda küfür ve hakaret sözleri de toplumun gelenek ve göreneklerine uymayan ifadelerdir. Günlük konuşma dilinde kullanılan küfürler yabancıların varlığında sansüre uğramaktadır. Bu yüzden konuşma bağlamında yabancıların varlığı konuşmanın düzeninde değişikliğe yol açmaktadır. Bu tür durumlarda *Ti mi r' vinê* sözü ile şu anda ortam müsait değil “seninle sonra görüşeceğiz” denilerek konuşmanın düzeni farklı bir şekle evrilmektedir.

Bireyler gündelik hayat içindeki bazı konuşma olay ve durumlarında küfür ve hakaret sözlerine başvurabilmektedir. Bu tür sözlerin ortaya çıkabilmesi birtakım şartlara bağlıdır. Konuşma durum ve bağlamlarında istenmeyen veya ters giden bir şeylerin meydana gelmesi küfür ve hakaret sözlerini doğurmaktadır. Konuşma bağlamlarında ortaya çıkan durumların yanı sıra bazen daha önce yaşanmış olay ve durumlarda konuşmanın düzenini şekillendirebilmektir. Böylesi durumlarda kızgınlık, çaresizlik, üzüntü, hayal kırıklığı yaşayan kişinin ruh halini yansıtan, muhatabına söz ile karşılık vererek psikolojik rahatlama sağlayarak küfür ve hakaret sözleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Gündelik hayatta yaptığımız gözlemlerde özellikle bir iş yapılırken kullanılan araç gerecin bozulması, kırılması veya çalışmaması durumlarında araç gerece yönelik küfürlerin ortaya çıktığını gördük. Sonuç olarak, küfür ve hakaret sözlerinin öncesinde kişiyi rahatsız eden, sinirlendiren birtakım olayların meydana gelmiş olması gereklidir. Bu tür sözler, yaşanmış bir olay üzerine ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bir konuşma bağlamında bu tür sözlerin kullanımı muhatabın da aynı şekilde karşılık vermesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla konuşma durum ve bağlamlarında küfür ve hakaret sözleri konuşmanın seyrine göre ortaya çıkmaktadır.

Konuşma durum ve bağlamlarında çağrı, sevgi, saygı gibi duyguları yansıtan hitap sözleri, konuşmanın birçok aşamasında kullanılmaktadır. Özellikle çağrı işlevinde kullanılan bu tür sözlerin öncesinde “hey” “ero” “erê” gibi ünlemler kullanılabilir. Bu durumda söz konusu ünlemlerden sonra kullanılan hitap sözleri konuşma düzeni içinde ünlem ifadeleri ile birlikte iletişimi başlatan unsurlardır. Ayrıca gündelik hayatta bir eve misafir gittiğinde, misafir kapıyı çalmak yerine bazen “wayêr kî” ev sahibi hitabını hem seslenme hem de iletişimi başlatmak için kullanılmaktadır. Konuşma bağlamlarında söze giriş için bazı durumlarda ismi bilinmeyen veya yabancı olan büyük yaşta erkekler için “xalo” (dayı), kadınlar için de “xalê” (teyze) hitap sözleri de kullanılmaktadır.

Hitap sözleri, konuşma esnasında iletişimi başlatan ifadeler olmanın yanı sıra kimi durumlarda konuşmanın ortasında da kullanılabilir. Bu tür bağlamlarda kullanılan hitaplar genellikle dinleyicinin dikkatini çekme veya samimiyet ifadesi olarak kullanılmaktadır. Hitap sözleri birçok konuşma türleri ve bağlamları içinde kendine yer bulabilmektedir. Örneğin, vedalaşma bağlamlarında konuşmanın başında

kullanıldığı gibi sonunda da hitap sözleri kullanılmaktadır. “Tu r’ wexir vû Xalo”; uğurlar olsun dayı anlamına gelen vedalaşma sözü, hitap sözü ile noktalanmıştır. Görüldüğü üzere konuşma düzeni içinde hitap sözleri, konuşma olaylarında birer yardımcı unsur olarak iletişimin başında çağrı, ortasında dikkat çekme, sevgi ve samimiyet bildirme ve iletişimin sonunda da kullanılabilir.

Selamlaşma ve Vedalaşma sözleri, karşılaşma ve uğurlama bağlamlarında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamlarda kullanılan söz konusu sözler, konuşma düzenini şekillendiren, iletişim olayına etki eden unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Gelenek-görenek ve dini inanç tarafından şekillenen selamlaşma ve vedalaşma sözleri, karşılama ve uğurlama bağlamlarına eşlik eden ve bu iki bağlamı tamamlayan ifadelerdir. Genellikle iletişim olaylarında giriş sözleri olarak kullanılan selamlaşma sözleri, aynı zamanda verilen selam sözlerine karşılık olarak da kullanılabilir. Selamlaşma sözleri konuşmayı başlatan unsurlar olmasının yanı sıra kısa süreli karşılaşmalarda selam verme ve alma şeklinde; iletişimi başlatma ve sonlandırma aracı olarak ortaya çıkabilmektedir.

Vedalaşma sözleri kişinin bir yerden ayrılırken kalanlara hitaben söylediği ve bu sözlere karşılık söylenen kalıplaşmış sözlü kültür unsurlarıdır. Dolayısıyla konuşma durum ve bağlamlarında kullanılan bu tür sözlerin konuşma düzeni içindeki yeri, ortaya çıktıkları uğurlama ve vedalaşma bağlamları ile doğrudan ilişkilidir. Söz konusu bağlamlar içinde katılımcıların birbirleri ile olan ilişkilerine göre seçtiği iyi dilekler olan vedalaşma sözleri, ayrılan kişinin söylediği sözler ve devamında bu sözlere karşılık dile getirilen ifadeler düzeninde gerçekleşmektedir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, selamlaşma ve vedalaşma sözleri aynı bağlam içinde ortaya çıkabildikleri farklı bağlamlarda da kullanılmaları mümkündür. İlki karşılaşma veya karşılama konuşmayı başlatan, ikincisi ise uğurlama veya vedalaşma bağlamlarında konuşmayı tamamlayan ve sonlandıran ifadeler olarak değerlendirilebiliriz.

Dini inançları yansıtan sözler, toplumun dış dünyada cereyan eden olay ve durumları yorumlarken kullandıkları ve ön kabullere dayanan ifadelerdir. Bu ifadelerin kullanımı neredeyse bir adet haline gelmiştir denilebilir. Bu özellikleri nedeniyle dini inançları yansıtan sözler konuşma durum ve bağlamlarında konuşmanın

düzenini etkilemektedir. Örneğin, konusu kaza olan bir konuşma esnasında söz konusu kazadan sağ çıkan kişiler için *Homê pawitû*; “Allah korumuş” veya *Homê xelisno*; “Allah kurtarmış” gibi ifadeler kullanılır. Bu durum da kullanılan dini inançları yansıtan sözlerden önce böylesi bir kazadan sağ çıkmanın çok zor olduğunu, bu yüzden Allah’ın inayeti sayesinde kurtulduğuna dair sözler kullanılmaktadır.

Gündelik hayat içinde yaşanan olay ve durumlar hakkında bir değerlendirme ve yorum olarak dile getirilmelerinin yanı sıra dini inançları yansıtan sözler, konuşma esnasında bir ara söz olarak da kullanılmaktadır. Örneğin, kişi hac yolculuğu hakkında konuşurken *Homa qevul bikerû*, “Allah kabul ederse, hacca gittim” ifadesini konuşmanın genel konusu ile ilgili bir ara söz olarak kullanabilmektedir. Ayrıca bu türden bazı ifadeler yargı bildirme yönü ile atasözlerine benzemektedir. Örneğin, *Homê senî nušta u qeydi bena* ve *Zê Homê bena* sözleri “Allah nasıl yazmış ise öyle olur” ve “Allah’ın dediği olur” anlamında kullanılan yargı bildiren ve kaynağını dinden alan bir ifadedir. Bu tür sözler genellikle bir takım olay ve durumdan sonra konuşma bağlamlarında ortaya çıkan ve söyleyenin yaratıcıya teslimiyetini yansıtan yargılardır. Sonuç olarak; dini inançları yansıtan sözler, türlü konuşma durum ve bağlamlarında esas konu hakkındaki duygu ve düşüncelerden oluşan ve dini kavram ve inançlar etrafında şekillenen, iletişimin birçok noktasında yeri ve zamanı gelince kullanılabilen hazır kalıp ifadelerdir.

Konuşmanın Etnografyası kuramının *konuşma düzeni* bileşeni başlığında ele alacağımız son kalıplaşmış sözler olan *Duyguları bildiren sözler*, gündelik hayat içinde meydana gelen türlü konuşma olay ve bağlamlarında kişinin duygularını yansıtan ifadelerdir. Bu ifadeler konuşma durumunda genellikle kişinin beklemediği veya anormal bir duruma verdiği tepkilerdir. Bu yüzden duyguları bildiren sözler genellikle bir olaydan sonra ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *Halla halla*, *Hê Rebbo*, *Wişşş* gibi ifadeler konuşma bağlamlarında söylenen bir söze veya ortaya çıkan duruma şaşırılınca bir refleks şeklinde dilden dökülmektedir. Konuşma düzeni içinde türlü olay ve duruma karşı kişinin verdiği sözel tepkiler olan duyguları bildiren sözler birer sonuç ifadeleridir. Bu yüzden bu tür sözleri, sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan ve toplumun kültürel davranış kalıpları olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak; konuşma düzeni çerçevesinde değerlendirdiğimiz kalıplaşmış sözlerin her birinin kendine özgü bir sıralamaya sahip olduğu, türlü durum ve bağlamlarda ortaya çıkan, iletişimi başlatan, devam ettiren ve sonlandıran unsurlar olarak konuşmanın düzenini etkileyen, toplumun kültürel ve dilsel yapısına göre şekillenen ifadeler olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.2.1.5. Konuşmanın Tonu/Tavrı

Konuşmanın Etnografyası kuramına göre herhangi bir konuşma; Anlatımcı-Duygusal, Yönlendirici-Emredici, Şiirsel, İlişkisel, Dil üstü, Göndergesel ve Bağlamsal-Durumsal olmak üzere yedi fonksiyonda olabilmektedir. Ayrıca konuşma özelinde bu fonksiyonlar bazen birbirlerinin yerini geçebilmektedir. (Hymes, 1962: 31; Hymes, 1974: 23). Bu fonksiyonlar bir konuşma bağlamında konuşan tarafından verilen mesajın tonunu veya konuşanın tavrını belirlemektedir. Söz konusu kişinin konuşurken takındığı tutum ve üslubu konuşma durum ve bağlamlarının anlaşılmasında önem arz etmektedir (Hymes, 1972: 62). Bu bölümde kalıplaşmış sözlerin konuşma olaylarında söz konusu fonksiyonlardan hangisi veya hangileri ile kullanıldıklarını çözümlenmeye çalışacağız.

Konuşmanın “anlatımcı” (expressive-emotive) fonksiyonu, konuşma bağlamlarında katılımcıların bir olay veya durum hakkındaki duygu ve düşüncelerini dile getirdikleri bir unsurdur. Bununla birlikte bir konuşma bağlamında konuşanın tutumu, tavrı ve yaklaşımı konuşmanın tonunu/tinini oluşturmaktadır. Konuşan kişi sözleri ile muhatabını destekliyor mu, tehdit mi ediyor, katlıyor mu, katılmıyor mu, şaka mı yapıyor yaksı ciddi mi? Bu sorulara verilecek cevaplar, konuşmanın tonunu/tinini belirlemektedir. Deyimler ile ilgili sözlük ve çalışmalara baktığımızda deyimlerin bir durumu, bir duyguyu veya bir olayı çarpıcı bir şekilde açıklayan, birkaç sözcükten meydana gelebilen, gerçek anlamının dışına kayarak yeni bir anlam kazanan ifadeler olarak tanımlandığını görmekteyiz. Bu noktada deyimlerin “göndergesel” fonksiyonda kullanılmadığını, yani deyim oluşturulan sözcüklerin gerçek anlamlarının dışında, farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmek zorundayız. Aynı şekilde deyim tanımlarında yola çıkarak deyimlerin bir olay ve durumu açıklayan ifadeler olması, onların “anlatımcı” fonksiyonda kullanıldıkları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sözlü kültürdeki konuşma bağlamlarında kullanılan deyimler genellikle birkaç cümle ile ifade edilebilecek olay ve durumları az sayıdaki sözcükten meydana gelen deyimler ile ifade etmektedir. Bu yönüyle deyimler iletişim olaylarında anlatımcı- ifade edici fonksiyonları ile ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamlarda kullanılan deyimler kültürel unsurlardır. Dolayısıyla bu tür ifadelerin ima ettikleri anlamlar söz konusu kültür tanınmadan anlaşılmazdır. Çünkü deyimler sözlüksel veya göndergesel fonksiyonlarının dışında bir anlam kazanmıştır. Anlatımcı fonksiyon kapsamında deyimlerin bir olay veya durumu özetlemek, değerlendirmek ve neden sonuç ilişkisi kurarak oluştuklarını söylemek mümkündür.

Anlatımcı özelliklerinin yanı sıra bazı deyimler kişinin konuştuğu dil ile ilgili düşüncelerini ifade etmesi açısından konuşmanın “üstdil” (metalinguistic) fonksiyonuna örnektir. *Bilam’ena vatiş* deyimini konuşma anında olumsuz veya toplumca ayıp sayılan bir ifadenin olası yanlış anlaşılmasını önlemek amacı ile söylenmektedir. *Eyb û inson vajû* deyimini ise “ayıptır söylemesi”, “tabirimi mazur görün” anlamlarında kullanılan üstdilsel bir ifadedir. Bu fonksiyonların yanı sıra deyimlerden bazıları içinde kullanıldıkları bağlama ve duruma göre anlam kazanmaktadır. Özellikle birden fazla anlama sahip olan deyimler bu gruba dâhildir. Örneğin, *Adir varayîş* deyimini havanın çok sıcak olması, bazı şeylerin fiyatlarının pahalı olması ve tartışmanın, kavganın çok çetin geçmesi şeklinde üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu durumda söz konusu deyim anlamını belirleyen ölçüt bağlam ve durumdur. Dolayısıyla deyimlerin bağlamsal-durumsal (contextual-situational) fonksiyonda kullanıldığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak deyimlerin konuşma bağlamında anlatımcı-dışavurumcu, üstdilsel ve bağlamsal fonksiyonlar ile konuşmanın tonunu şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Konuşma bağlamlarında katılımcıların konuşurken takındığı tutum, tavır ve bunlar ile birlikte sergilenen jest ve mimiklerin tümü konuşmanın tonunu oluşturmaktadır. Atasözünün tonunu belirleyen unsurlardan biri hiç şüphesiz bağlamın psikolojik özellikleridir. Söz konusu bağlamlardaki katılımcıların konuşma anındaki tutum ve tavırlarını belirleyen etken, bağlamdaki konuyu oluşturan söz ve davranışlardır. Örneğin, bir kişi iş yapamadığı zaman eğer suçu araç olarak kullandığı şeye atıyorsa, “bu araçla ile iş yapılamaz” diyor ise, genellikle bağlamdaki katılımcılardan biri “suç sende, araçta değil” anlamında *Mişag xirav vaşturî bedilnenû*

atasözü ile muhatabını eleştirmektedir. Bazı durumlarda konuşmalara kimi jest ve mimikler de eşlik edebilmektedir. Bu durumda olduğu gibi bir gerçeği ifade etme ile birlikte bazen başı öne-arkaya doğru hareket ettirmek geleneksel bir jest olarak ifade edilebilir. Bu durumda konuşmanın tonunu belirleyen unsurun bağlamın psikolojik ve sosyolojik özellikleri olduğu açıktır. Bu örnekte, atasözünün gerçek anlamı ön plana çıktığından konuşmanın göndergesel-referans fonksiyonu ve konuşmacının söz konusu durum ile ilgili eleştirisi ise anlatımcı fonksiyonu yansıtmaktadır.

Anlatımcı ve göndergesel fonksiyonların yanı sıra bazı atasözlerinin şiirsel özellikler taşıdıklarını söylemek mümkündür. Söz sanatları ve kafiyeli kullanım bu tür sözlere estetik unsurlar katan özellikleridir. Bununla birlikte bir olay veya durumu kısa ifadeler ile dile getirme, eksilteli cümle şeklinde olma, benzetmelerden yararlanma gibi özellikler atasözlerine şiirsel bir fonksiyon kazandırmaktadır. Ayrıca göndergesel anlamda kullanılan atasözlerinin anlamları genellikle açık iken bağlamsal-durumsal anlamda kullanılan atasözlerinin anlamı ancak bağlam ile anlaşılabilir. Örneğin, *Kutik ruej lawenû tersinon şew ver, Kutikon ir çarêxo mederz* gibi atasözlerinin göndergesel anlamları, gerçek anlamlarını yansıtmamaktadır. Bu yüzden bu tür atasözlerinin gerçek anlamı ancak ilgili bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

Dualar veya iyi dileklerde konuşmanın esas tonu/tini genellikle sevgi, merhamet ve şükran duygularının etrafında şekillenmektedir. Çünkü kimi zaman bir kişiye duyulan sevgi ve merhamet, o kişi için iyi dileklerde bulunmayı toplumsal bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber dualar, yapılan bir iyiliğe karşı kişinin şükranlarını bildirmek için kullandığı bir ifade biçimidir. Bu noktada konuşma bağlamlarında konuşanın duygularını yansıtmaması yönü ile anlatımcı, muhatabına ödül olarak yaratıcıdan bir şeyler istemesi yönü ile de yönlendirici fonksiyonlarda duaların kullanıldıkları açıktır.

Sözlü kültür kapsamında kullanılan dualara baktığımızda bazı duaların başında “inşallah” anlamında kullanılan ifadeleri görmekteyiz. Bu ifadeler söze vurgu katarak sözün tonlamasını şekillendirmektedir. Bununla birlikte Zazaca duaların başında “Alla”, “Homa”, “Heq” “Ya Rebbî”, “Rebî mi” gibi ifadeler de sözü güçlendiren tonlamalara örnek olarak verilebilir. Bu ifadeler ile birlikte Zazaca duaların başında dileme ve isteme eylemlerini yansıtan “wa” istek kipinin eki de kullanılmaktadır.

Bütün bu ifadeler sözün vurgusunu artırarak söze estetik katmaktadır. Bu yönüyle de duaların türlü tören ve kutlama bağlamlarındaki şiirsel işlevi ortaya çıkmaktadır.

Dualara biçimsel vurgu katan ifadelerin yanı sıra her topluma özgü olan dua etme bağlamlarında söze eşlik eden bazı hareketler de bulunmaktadır. Jest ve mimiklerden oluşan bu hareketler kültürel unsurlardır. Zaza toplumunda söze eşlik eden iki elini havaya doğru açma, göğe bakma veya muhatabına fiziksel temasta bulunma gibi davranışlar sözü güçlendiren ve bağlamı tamamlayan unsurlardır. Sonuç olarak, duaların iletişim esnasında farklı işlevlerde kullanılabildiği, söze eşlik eden kimi jest ve mimiklerin konuşmanın tonunu pekiştirerek bağlamı tamamladığını ifade etmek mümkündür.

Dileme noktasında dualar ile benzerlik gösteren beddualar, duygu ve düşüncede yönünden dualardan farklılaşmaktadır. Öfke, çaresizlik ve kızgınlık sonucu ortaya çıkan beddualar kişinin duygu ve düşüncelerini yansıttıkları için konuşmanın anlatımcı-duygusal işlevini göstermektedir. Konuşma durum ve bağlamında bedduaya başvuran kişi, kendisine karşı yapılan kötülüğe, hakarete veya haksızlığa bir tepki göstermektedir. Bu tepkiler ile yaratıcıdan muhatabı hakkında bir cezalandırma talep etmektedir. Bu talebi bir emirden ziyade bir istek ve dilemedir. Bu noktada bedduanın yönlendirici fonksiyonunda kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şarkılarda kullanılan beddualar şiirsel işlevlerde kullanılmaktadır.

Beddua etme bağlamlarında söze vurgu katan bazı giriş ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadeler yukarıda dua bölümünde kullanılan ifadeler ile benzerdir. Bu benzerlik dua ve bedduanın dileme noktasında örtüşmelerinden kaynaklanmaktadır. Dualarda kullanılmayan ve beddualara özgü “Ya Allah, inşallah” ifadesi bedduanın dualara göre daha şiddetli duygular içerdiğinin kanıtıdır. Bu ifadeleri, sözün tonunu güçlendiren ifadeler olarak görmek mümkündür. Beddua bağlamlarındaki vurgular yanı sıra sözü güçlendiren bazı jest ve mimiklerde kullanılmaktadır. Elleri havaya doğru açma ile göğe bakma bedduaların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bakımdan bedduaları gündelik hayat içinde türlü konuşma bağlamlarında kendine özgü anlamlarda ve işlevlerde kullanılan toplumun değer yargılarını yansıtan kültürel unsurlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Konuşmanın tonu, iletişim esnasında bağlamdaki katılımcıların konuşurken takındıkları tutum ve katılımcıların tavırlarını içermektedir. Bu açıdan yeminlerin kullanıldıkları bağlamlara baktığımızda konuşanın, muhatabını ikna etme odaklı bir tutum sergilediğini görmekteyiz. Bu hedefini gerçekleştirmek adına konuşan kutsal ve bireysel değerleri işe koşmaktadır. Bu yönü ile yeminlerin geçtiği konuşmaların yönlendirici-ikna edici fonksiyonun öne çıktığını söylemek mümkündür.

Dualar ve beddualarda olduğu gibi yeminlerde de söze vurgu katan bazı ifadeler eşlik etmektedir. Bu tür ifadelere “Allah şahidimdir ki”, “Kur’an üzerine yemin ederim ki”, “vallahı”, “billahi” ve “tallahı” örnek olarak verilebilir. Bu tür ifadeler söze inandırıcılık katmanın yanı sıra vurgu da kazandırmaktadır. Bu ifadeler kadar yaygın olarak kullanılan bir başka sözcük ise “eg/eger” (eğer) dir. Bu ifade ile söze şart anlamı eklenerek “eğer söylediklerim yalan çıkarsa başıma kötü şeyler gelsin” denilmektedir. Yemin içinde kullanılan beddualar konuşmanın anlatımcı ve yönlendirici işlevlerini yansıtmaktadır. Yemin bağlamlarında söze eşlik eden bazı kültürel davranışlar da bulunmaktadır. Özellikle sınır üstüne ortaya çıkan anlaşmazlıklarda genellikle Kur’an üzerine el basılarak yemin edilir. Diğer bağlamlarda konuşma anında ortamda bulunan ekmek, su ve diğer yiyecek ve içecekler işaret edilerek veya bunları havaya kaldırarak yemin etme davranışları da yaygındır. Sonuç olarak; birçok toplumsal alanda gerçekleşen konuşma bağlamlarında katılımcıların muhataplarını ikna etmek için kullandığı, kutsal ve bireysel değer üzerine edilen yeminler içinde ortaya çıktıkları bağlamlarda konuşmanın tonunu bazı davranışlar ile birlikte oluşturmaktadır.

Konuşma durum ve bağlamlarında konuşmanın tonu, tarzı ve konuşanın ruh hali kullanılacak sözleri belirlemektedir. Küfür sözlerinde temel duygu öfke iken hakaret sözleri ise hem öfkeyi yansıtmaya hem de eğlenme amaçlı olabilmektedir. Doğal olarak konuşmanın ana işlevi duygusal-hissidir. Bu bağlamlarda küfür ve hakaret sözleri konuşmacının duygularını yansıtmaktadır. Bu sözlere kimi zaman muhatabına karşı işaret parmağını sallama veya dişlerini sıkma jest ve mimikleri eşlik etmektedir. Hakaret sözlerinde ise alaycı bir gülümseme bağlamda sözlere eşlik edebilmektedir. Ayrıca konuşma bağlamlarında kullanılan bu tür sözler kimi zaman tehdit anlamı da barındırmaktadır. Bu durumda söz konusu sözler hem konuşanın duygularını dile getirip psikolojik olarak rahatladığı hem de tehdit içermektedir.

Hitap sözlerine baktığımızda ise konuşmada temel unsurun “etkileşimsel” fonksiyon olduğu açıktır. Bu tür sözler konuşma bağlamlarında iletişimi başlatan ve devam ettiren kalıplaşmış ifadelerdir. Konuşanın ruh haline göre bir söz tercihi yapılmaktadır. Konuşan eğer sevgi veya saygısını ifade etmek isterse ona göre bir hitap sözü seçecektir. Ayrıca konuşma bağlamlarında konuşan karşısındakilerin dikkatini çekme, samimiyetini gösterme amacı ile bir hitap sözü kullanabilmektedir. Bu yönü ile hitap sözleri anlatımcı-hissi bir fonksiyonda kullanılmış olmaktadır. Bu nokta konuşma durumunda hitap sözlerinin hangi fonksiyonda kullanılacağı katılımcıların amaç ve beklentileri ile doğrudan ilişkilidir.

Selamlaşma ve vedalaşma sözleri, kendine has bağlamlarda ortaya çıkan kalıplaşmış ifadelerdir. Karşılaşmalarda kullanılan selamlaşma sözleri gönderici-konuşan ile alıcı-dinleyen arasında iletişimi başlatma yönünden etkileşimsel fonksiyonda kullanılmaktadır. Aynı şekilde ayrılırken veya uğurlamalarda kullanılan vedalaşma sözleri de konuşma bağlamında taraflar arasında etkileşimsel bir işlevde kullanılmaktadır. Konuşma durum ve bağlamlarında bu tür sözler ile bazı kültürel davranışlarda sergilenmektedir. Karşılaşma bağlamlarında selam veren kişi bazen sağ elini havaya kaldırarak bazen de sağ elini başına doğru götürerek selam vermektedir. Buna karşılık selamı alan kişi de elini kalbinin üstüne koyarak veya eli ile başının üstüne dokunarak selamı almaktadır. Vedalaşma anında ise tokalaşma, öpüşme, gidene el sallama gibi kültürel davranışlar bağlamı tamamlayan unsurlardır.

Dini inançları yansıtan sözlerin çoğunluğu Allah ile ilgili yargılardan oluşmaktadır. Allah’ın rahmetini, büyüklüğünü ve kudretini ifade eden bu tür sözler daha çok kişinin şükür duygusunu yansıtan kültürel kalıplardır. Bu bakımdan kişinin yaratıcıya karşı şükranlarını yansıtmaya açısından bu tür sözler anlatımcı-hissi fonksiyonda kullanılmaktadır. Diğer yönden ise dini inançları yansıtan sözler kul ve yaratıcı ekseninde bir iletişim aracı olarak ilişkişel işlevde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı dini kavramlar zamanla kalıplaşarak konuşma diline yerleşmiştir. Maşallah, inşallah, helal, haram gibi ifadeler bu kavramlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca dini inançlardan kaynaklanan bazı yargı bildiren sözler de uyarı işlevleri ile emir verici fonksiyonlara sahiptir.

Duyguları bildiren sözler, kişinin bir olay veya durum hakkındaki duygularını yansıtan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu sözlerin konuşma bağlamlarındaki temel fonksiyonu anlatımcı-hissidir. Bu sözler, gündelik hayat içinde çeşitli olay ve durumlara karşı kişinin bir refleks şeklinde gösterdiği sözel tepkilerdir. Konuşma bağlamlarında katılımcıların ruh halini ve dolayısıyla konuşmanın tonunu belirleyen ifadeler olan bu kalıplaşmış sözler ile birlikte bazı hareketler de sergilenmektedir. Şaşırma duygusunu yansıtan ifadeler ile birlikte ıslık çalma, başı iki yana doğru sallama ve gözleri belirtmek gibi söze eşlik eden hareketlerdir. Bıkkınlık bildiren sözlere genellikle elinin tersi ile kovma jesti eşlik etmektedir. Bazı ifadeler konuşmanın tonuna göre bağlam içinde anlam kazanmaktadır. Örneğin, *Ez heyron tu vî* sözü konuşma anında sevecen bir tavır ile söylenir ise sevgi ve takdir; vurgulu bir şekilde söylenir ise, tehdit anlamı kazanmaktadır.

3.2.1.6. Araçlar

Konuşmanın Etnografyası kuramının *araçlar* bileşeni, bir konuşma bağlamında verilen mesajın biçimine ve konusuna odaklanmaktadır. Bununla birlikte konuşanın iletildiği mesajın dil aracılığı ile nasıl iletildiğini de anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla araçlar bileşeni, iletişim olaylarında iletilen mesajın hangi yol ile (sözlü, yazılı) gerçekleştiğini ve bu aracın özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Hymes, 1972: 62-63).

Bir iletişim aracı olan dilin konuşma kapsamında kullanılan bir açıklama, uyarma, yargı bildirme araçları da deyimler ve atasözleridir. Deyimler sosyal hayat içinde ortaya çıkan olay ve durumları açıklarken atasözleri de söz konusu durum ve olay hakkında yargı bildiren kalıplaşmış ifadelerdir. Bu açıdan deyimler ve atasözlerinin insanın iletişim ihtiyaçlarından ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İletişim çerçevesinde verilmek istenen mesaj, bu tür sözler aracılığı ile iletilmektedir.

Konuşma durum ve bağlamında kullanılan deyimler, kültür ile dilin birlikte şekillendirdiği unsurlardır. Çünkü deyimlerde göndergesel anlamlardan ziyade kazandıkları yan anlamlar ön plana çıkmaktadır. Yani deyimlerdeki sözcükler, gerçek anlamların dışında farklı anlamları işaret etmektedir. Dolayısıyla deyimlerin taşıdığı anlamların tam olarak kavranabilmesi için söz konusu dili ve kültürü bilmek

gerekmektedir. Bu bakımdan konuşma esnasında kullanılan deyimlerin bir mesaj aracı olarak anlamı nasıl aktardığı yani iletişimi nasıl sağladığı konuşmanın kültürel ve dilsel yönünü işaret etmektedir.

Sözlü kültür çerçevesinde kullanılan deyim ve atasözleri doğal olarak günlük konuşma dilinin bir parçasıdır. Ayrıca günlük konuşmalarda kullanılan Zazaca, bölgeden bölgeye farklılıklar arz etmektedir. Bu durum ortak bir standart dilin yaygın olmamasından kaynaklanmaktadır. Konuşmada kullanılan deyimlerin ve atasözlerinin dil bilimsel özelliklerine baktığımızda geçmiş, geniş ve gelecek zaman kiplerinde kullanılabilirliğini görmekteyiz. Genellikle mastar halinde olan ve en az iki sözcükten oluşan deyimler, cümle içinde kullanıldığında kişi ve zamana göre çekim ekleri alabilmektedir. Ayrıca atasözleri gibi cümle halinde olan deyimler de bulunmaktadır. Örnek, *Kergê ma wa, şarî r' hakon kena, Non çînû kêk biwerê, ina dor bujîyon pawenû* gibi deyimler biçim olarak atasözlerine benzemelerine rağmen anlam olarak genel bir yargı bildirmeyen, belirli bir durum ve olay için kullanılmaktadır. Atasözleri ise daha çok cümle halinde bulunmaktadır.

Konuşma bağlamlarında belirli bir mesajı ileten deyimler bazı durumlarda belirli bir bölgeye has olabilmektedir. Bu tür deyimler bir dili konuşan topluluğun tamamında değil daha çok sınırlı bir şekilde dar bir bölgede kullanılmaktadır. Bu yönü ile deyimlerin ilettiği mesaj genelden çok yerel kalmaktadır. *A ha şoqê mi, a ha Qelencûk* (işte şapkam işte Kalencik) deyimini; Hacılar köyünde kullanılan, bir anlaşmazlık durumunda “eğer yaptığın yanlıştan vazgeçmezsen gidip seni Kalencik’te bulunan karakola şikâyet ederim” anlamında konuşmada yerel bir mesaj biçimi olarak görülebilir. Buna benzer konuşma biçimlerine söz konusu köy gibi birçok dar bölgede rastlamak mümkündür.

Atasözlerinde kullanılan eski bazı sözcükler, günlük konuşma dilinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Ayrıca kimi sözcükler de unutulmuştur. Örneğin, *Mişag xirav vaşturî bedilnenû* atasözünde geçen “mişag” sözcüğü yerine günümüzde daha çok Türkçeden dile geçen “işçi” sözcüğü yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. *Gongeşi d' tobi qebul nêbenû* sözünde geçen “gongeşi” unutulmuş ve yerine ise “sekerat” sözcüğü kullanılmaktadır.

Gündelik hayat içinde birçok konuşma bağlamında kullanılan dualar, iletişimin gerçekleşmesine yardımcı olan kalıplaşmış ifadelerdir. Kalıplaşmış olma özellikleri ve kültüre özgü mesajlar veya anlamlar taşımaları, duaların iletişim esnasında bir araç olarak tercih edilmelerini sağlamaktadır. Dualarda kullanılan dil genellikle günlük konuşma dilidir. Bununla birlikte bazı tören veya kutlama bağlamlarında daha derli toplu bir dil tercih edilmektedir. Bu tür bağlamlarda kullanılan dualar, bağlamdaki uygulamalar ile paralel bir şekilde belirli bir sıra içinde ortaya çıkmaktadır.

Sözlü kültür çerçevesinde kullanılan duaların biçimsel özelliklerine baktığımızda çoğunlukla yüz yüze yapılan konuşmalarda, muhataba yönelik bir dilin kullanıldığı görülmektedir. *Ti derd keder nivîn* ve *Alla zêdonê şima verdû* gibi dualarda olduğu gibi ikinci tekil ve ikinci çoğul kişilere yönelik söylenmektedir. Bununla birlikte dua eden kişi bazı durumlarda duaya kendisini de katarak *ma* “bizi” zamirini kullanabilmektedir. Dualar bir dileği veya isteği içerdiğinden ötürü genellikle gelecek zaman ile kurulmaktadır. Dua cümlelerinin yüklemi genellikle “etsin” “olsun” veya “etmesin” şeklinde emir ve istek kiplerinden oluşmaktadır. Dualarda genellikle Allah’ın adı anılarak kendisinden bir iyilik dilemenin yanı sıra bazen de “Allah/Homa” ifadesi kullanılmadan bir şey dilenmektedir.

Sözlü kültürü etkileyen unsurların başında hiç şüphesiz din gelmektedir. Dinin farklı yorumları olarak kabul edilen mezheplerde de bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır. Alevi inancına mensup Zazalarda “Heq” kavramı yaygın iken Sünni Zazalarda “Allah” kavramı daha yaygındır. Bu bakımdan bazı noktalarda dinin kültürü ve dolayısıyla dili etkilediğini söylemek mümkündür. Söz konusu dini yorumlardan kaynaklanan tercihler doğal olarak dualarda kullanılan sözcükleri belirlemektedir. Bu yüzden alevi inancına mensup bölgelerden yapılan derlemelerde “Heq” daha baskın iken diğer bölgelerde ise “Allah” ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte kalıplaşmış sözlerde kimi arkaik sözcüklerde mevcuttur. Örneğin “yaratıcı”, “ilah” anlamında kullanılan “Homa” sözcüğü de dualarda kullanılmaktadır. Bu sözcük “Allah” sözcüğünden daha arkaik bir kavramdır. Sonuç olarak; dualar günlük dil ve ritüel dili çerçevesinde kullanılan, dil bilgisel bazı özelliklere sahip olan, iletişim olaylarında istek ve emir kiplerinde kişinin türlü dileğini kapsayan kalıplaşmış mesajlar olarak ifade edilebilir.

Beddualar, kültür ve dil etrafında şekillenen, toplumun zor zamanlarda davranış biçimlerini ve sözel tepkilerini yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Her dilde benzer bazı bedduaların bulunmasının yanı sıra çoğu beddua kültüre özgü dışavurumsal ifadelerdir. Bu özellikleri nedeni ile kültürel bağlamdan yoksun ve salt metinden oluşan bedduaların tam olarak anlaşılması zordur. Bu bakımdan konuşma durum ve bağlamalarında bir mesaj iletme aracı olarak beddualar incelenirken kültür ve dil ile birlikte değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Konuşma bağlamlarında kullanılan beddualar sözlü bir şekilde ve günlük konuşma dili çerçevesinde kullanılmaktadır. Bu tür bağlamlarda kullanılan beddualar dolaylı anlatımlar ile günlük konuşmalarda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte beddualarda yerel ve arkaik sözcük kullanımı ile formal dilden uzaklaşmaktadır. Kalıplaşmış sözlerde geçen yerel unsurlar, sözcükler açısından bedduaları incelediğimizde günlük konuşma dilinde çok kullanılmayan hatta unutulmuş bazı sözcüklerin varlığını görmekteyiz. *Alla bingê tu berzû* sözünde geçen “binge/bingeh” sözcüğü “temel”, “esas” veya “taban” anlamlarına sahiptir. Günlük konuşma dilinde bu sözcük yerine Türkçeden geçen “temel” sözcüğü kullanılmaktadır. “Bingeh” sözcüğü sadece bu örnekte olduğu gibi dar bir alanda kullanılmaktadır. Beddualarda kullanılan “allah”, “homa” ve “heq” gibi yerel kelimeler, dualarda olduğu gibi farklı dini bakış açılarından kaynaklanmaktadır.

Kuramın araçlar bileşeni iletişim esnasında kullanılan mesajın aktarılış biçimi ile de ilgilenmektedir. Bu açıdan baktığımızda bazı bedduaların tek sözcükten oluştuğunu, sadece bir sözcük ile istenilen anlamı aktardığını söylemek mümkündür. *Kul, Jon, Zikkum/zukkum ve nêxeles* gibi beddualar az sözle çok şey anlatan çarpıcı ifadelerden bazılarıdır. Ayrıca bazı durumlarda bedduaların dua gibi kullanılması, yani olumsuz anlam taşıyan ögenin yerine olumlu ifadeler kullanılabilir. Beddualarda kullanılan dil genellikle muhatap için olumsuz ve şiddetlidir. Ancak *Non arweşi vû ti tonzî vî* (ekmek tavşan, sen tazı olasin) gibi beddualarda daha hafif ve eğlenceli bir üslup tercih edilebilmektedir. Konuşmanın Etnografyası kuramının araçlar bileşeni açısından beddualar, sözlü kültür içinde günlük konuşma dili ile kullanılan, kültürel özellikler barındıran, kendine özgü dilsel ve estetik unsurlara sahip iletişimsel kalıplaşmış sözlerdir.

Sosyal yapı içinde konuşma eyleminin birçok bağlam ve işlevde kullanıldığını görmekteyiz. Söz konusu konuşma olaylarında kullanılan kültürel konuşma araçlarından biri de yeminlerdir. Yeminler, günlük konuşma dili kapsamında kullanılan ve belirli mesajları aktaran kalıplaşmış ifadelerdir. Bu tür sözlere bakıldığında temel işlevin muhatabı ikna etmek olduğu görülecektir. Bu noktada toplumsal ve bireysel değerler söze inandırıcılık katmak için seçilmektedir. Kutsal ve bireysel değerler *üzerine yemin ederim ki* veya *Allah şahidimdir* gibi kalıplaşmış ifadeler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte yeminlerde *eg/eger ez* gibi ifadeler şart kipinde kullanılmaktadır. Şartlı anlam taşıyan yeminlerde iddia edilenler doğru çıkmaz ise, yemin sözleri söyleyen için bir beddua formuna dönüşmektedir.

Tek sözcükten meydana gelen *Nezir* (ant olsun ki/yemin olsun ki), *Qur'on* Kur'an (üzerine yemin ederim ki) gibi ifadeler yeminlerin pratik bir özelliği olarak bir sözcük ile bir mesaj iletme kapasitesini göstermektedir. Konuşma bağlamlarında kullanılan bazı yeminler ise toplumun değer yargıları etrafında ortaya çıkan ifadelerdir. Örneğin, birçok bölgede bir din âliminin mezarı veya türbesi üzerine yemin edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yeminlerin kültürel yönleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yeminler sosyal kurallar çerçevesinde kimi anlaşmazlık durumlarında bir sözleşme ve geleneksel çözüm aracı olarak da kullanılmaktadır.

Konuşma olaylarında kullanılan konuşma araçları açısından küfür ve hakaret sözlerine baktığımızda bu tür ifadelerin günlük konuşma dilinde iletildiğini görmekteyiz. Anlaşmazlık, terslik veya kavga gibi bağlamlarda ortaya çıkan bu kültürel unsurlar, anlatımcı-hissi bir fonksiyonda kullanılmaktadır. Bu yönüyle bir konuşma bağlamında katılımcıların duygularını şiddetli bir biçimde aktaran küfür sözleri, kişinin öfkesini yansıtan ve bunun sonucunda bir rahatlama sağlayan dilsel unsurlardır. Hakaret sözlerinde baktığımızda ise kızgınlık duygusunu yansıtmalarının yanında bazı durumlarda kıskançlık ve çekememezlikten kaynaklanan, muhatabının kusurları ile alay ederek eğlenme amaçlanmaktadır.

Küfür sözleri genellikle bir cümleden oluşurken hakaret sözleri daha çok tek sözcükten meydana gelmektedir. Bu tür sözlerde çoğu zaman dolaylı bir anlatım tercih edilmektedir. *Yeksim* hakaret sözü, eşeğin tek toynaklı özelliğinden yola çıkarak

yapılan bir benzetme olup muhatabının “ahmak” olduğunu kastetmektedir. Bu örnekte olduğu gibi birçok hakaret sözünde insanlar hayvanlara benzetilmektedir. Bunun yanı sıra bazı hakaret sözleri de doğrudan kişinin bir kusuru hedef alınmaktadır. Bazı durumlarda da kişinin konuşma biçimi veya kusurları da alay konusu olabilmektedir. Sonuç olarak bu tür sözler, günlük konuşma dilinde belirli bazı anlamları ileten kültürel ve kalıplaşmış ifadelerdir.

Hitap sözleri, konuşma olaylarında sevgi, saygı, samimiyet, eleştiri ve statü bildiren, Zaza toplumunda genellikle akrabalık kavramları etrafında şekillenen hem gerçek hem de yan anlamlara sahip iletişim unsurlarıdır. Bu tür sözler konuşma durumlarında çağrı ve dikkat çekme işlevinde kullanılan, seslenme biçiminde gerçekleşen mesajlardır. Günlük konuşma dilinde yer alan hitap sözleri muhatabın yaşına, cinsiyetine, ailesine, yakınlık derecesine, etnisitesine ve sosyal statüsüne göre şekillenmektedir.

Hitaplar bazı durumlarda seslenen kişinin adı bilinmediğinde kullanırken bazı durumlarda muhatabın adını kullanmaktan kaçınmak için de kullanılabilir. Örneğin, bir erkek, karısına toplum içinde ismi ile seslenmek yerine babasının ismi veya sosyal statüsüne göre hitap etmektedir. Bu durum ataerki toplumun örtük kurallarından biri olan “bir erkeğin toplum içinde karısına, ismi ile hitap etmesi uygun değildir” düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla gündelik hayat içinde kullanılan hitap sözleri sadece göstergelerden ibaret olmayan, sosyal ve kültürel yapıdan anlam kazanan mesaj biçimleridir.

Selamlaşma sözleri, karşılaşmalarda veya bir mekâna girişte kullanılan ve iletişimi başlatan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu tür sözlerin konusu selam verme ve ardından hal hatır sorma pratiklerini içermektedir. Selamlaşma sözleri dini ve kültürel yapılardan etkilenen gündelik hayatta birçok konuşma durumunda ortaya çıkan araçlarından biridir. Selamlaşma sözleri göndergesel anlamlarını taşımalarına rağmen konuşma durumunda gerçek anlamlarından daha çok iletişime geçmek için kullanılan bir tür giriş kodlarıdır. Birçok konuşma bağlamında günlük konuşma dili kapsamında kullanılan bu sözler, tarafların birbirlerine iyi niyetlerini yansıttıkları öğrenilmiş davranış biçimleridir.

Vedalaşma sözleri ise daha çok ayrılırken veya birini uğurlarken kullanılan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu tür sözler vedalaşma bağlamına has ifadelerden oluşmaktadır. *Xatir şima/tu* (Allahaismarladık), *Wexiri vû* (uğurlar olsun) ve *Wekali silomon* (Selamlarımı söyle) gibi kalıplaşmış olan ifadeler uğurlama bağlamında kullanılan, tarafların birbirlerine iyi dileklerini bildirdiği sözlerden bazılarıdır. Selamlaşma sözleri bir konuşma olayını başlatırken vedalaşma sözleri de konuşmayı sonlandıran araçlarıdır. Bu özellikleri ile selamlaşma ve vedalaşma sözleri bazı durumlarda bir bağlamı tamamlamaktadır.

Dini inançları yansıtan sözler, birçok konuşma bağlamında toplumun gündelik hayatta meydana gelen olaylar hakkındaki dini kabullerine dayanan, bazı durumlarda yargı bildirmeleri yönü ile atasözlerine benzeyen, kalıplaşmış ve kültürel ifadelerdir. Bu tür sözler konuşma durum ve bağlamlarında kişinin düşüncelerini yansıttığı gibi bazı durumlarda yaratıcıya şükür, teslimiyet ve tevekkül ifadesi olarak da dile getirilmektedir. *Alla kerîm û* (Allah kerimdir) sözü karşılaşılan olumsuz veya zorlu durumlarda kişinin Allah'tan beklentilerini ve umudunu yansıtmaktadır. Ayrıca kimi durumlarda istek veya rica işlevinde de kullanılabilir. Bu bakımdan dini inançları yansıtan sözler, kimi durumlarda gerçek anlamda bir mesaj aracı olarak kullanılırken kimi durumlarda da bu sözlerin dini ve kültürel yapıdan kaynaklanan anlamları taşımaktadır. Bununla birlikte söz konusu ifadeler konuşma durumlarında yeri geldiğinde hazır ifadeler şeklinde bir mesaj aracı olarak da iletişime yardımcı olmaktadır.

Duyguları bildiren sözler gündelik hayat içinde karşılaşın birçok durum ve olaya verilen sözel tepkilerdir. Bu sözler kişinin herhangi bir olay ve durum karşısındaki şaşkınlığını, korkusunu, bıkkınlığını, sitemini, hiddetini, takdirini veya kızgınlığını günlük konuşma dili vasıtasıyla dışa vurduğu kalıplaşmış ifadelerdir. Konuşma durum ve bağlamlarında kişinin hissettiği duyguları hazır ifadeler aracılığı ile bildiren bu sözler, kısa ifadeler ile iletişim olaylarına pratiklik kazandırmaktadır. Bu tür sözler kullanıldıkları toplumun kültürü içerisinde farklı anlam ve işlevler kazanmaktadır. Örneğin, *Wicaxkuar* ifadesi normal şartlarda ocağı sönmüş, yani soyunu devam ettirecek evladı olmayan kişileri nitelendirmek için kullanılırken bazı bağlamlarda ise şaşırma ve hayret duygularını yansıtabilmektedir.

3.2.1.7. Sosyal Normlar, Değerler ve Kurallar

Konuşmanın Etnografyası kuramının “sosyal normlar/değerler ve kurallar” bileşeni, konuşma olaylarında toplumun sahip olduğu norm, değer veya kuralların konuşmayı nasıl etkilediğini çözümlenmeye çalışmaktadır (Hymes, 1972: 63-64). Gündelik hayat içinde gerçekleşen konuşma olaylarında kullanılan kalıplaşmış sözlerin, toplum tarafından nasıl algılandığı, hangi anlamlarda ve işlevlerde kullanıldığının tespiti, bu tür bir çözümlenme için şarttır. Konuşma bağlamlarında kullanılan kalıplaşmış sözler, toplumun değer yargılarını, inançlarını, kutsal kavramlar ve doğa ile ilgili kabullerini, yasak ve kaçınmalarını yansıtmaktadır. Bu bakımdan, bu tür sözleri toplumun kimliğini dışı vuran konuşma biçimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Sosyal hayat çerçevesinde meydana gelen türlü iletişim olaylarda kullanılabilen kalıplaşmış sözler, tören, bayram, kutlama gibi bağlamlarında kullanılan ve farklı anlamlar barındıran ifadelerdir.

Kalıplaşmış sözler, belirli bir toplum tarafından üretildiği için bu sözleri, o toplumun kültürel yapısından ayrı düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda kapsamlı bir çözümlenme yapabilmek için kültürün etkisi göz önüne alınmalıdır. Bununla birlikte özellikle Zaza toplumu düşünüldüğünde, dinin kültür üzerindeki dönüştürücü etkisini de düşünmek gerekmektedir. Gündelik hayat içinde cereyan eden birçok konuşma olayında kullanılan kalıplaşmış sözlerin altında yatan farklı kültürel anlam ve işlevler bulunmaktadır.

Normlar/değerler bileşeni çerçevesinde deyimlere baktığımızda söz konusu ifadelerin sadece sözcüklerden meydana gelmediğini, farklı sözcüklerden oluşan bu yapıların kültürel ve dilsel zeminde yeni anlamlar kazandığını görmekteyiz. Örneğin, “Aşmê tevaxî di sewêk simer nîkenû” deyimini hayvancılığa dayalı bir geçim çerçevesinde ortaya çıkan ifadedir. Bu deyim, samanın en bol olduğu aylardan biri olan ağustosta bir sepet samanın değersizliği üzerinden işe yaramaz, değersiz kişiler için kullanılan bir benzetmedir. “Citê yoy bîyayîş” sözü bir ailenin terbiyesini almış kişi, huy olarak birilerine benzemek anlamında kullanılan deyim, insan hangi ailede büyür ise o ailenin terbiyesinden geçerek bir ahlak sahibi olur düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Burada insan buğday veya ekine, aile ise tarlaya benzetilmiştir.

Bu ifadeler toplumun hayat tarzı etrafında ortaya çıkan, genellikle bir durumu daha farklı şekillerde açıklayan, bir kaç sözcük veya cümleden meydana gelen ifadelerdir.

Ayrıca deyimleri, toplumun karakteristiğini yansıtması bakımından atasözlerine benzetmek mümkündür. Bu tür deyimler sosyal yapı içinde yazılı olmayan kuralları ve normları yansıtan ve sözlü bir biçimde sosyal düzeninin devamını sağlayan dilsel araçlardır. Örneğin, *Kutik nêwendi bîyayîş*; haddini bilmeyen, davet edilmediği yere giden kişileri eleştirmek için kullanılan bir deyimdir. Dolayısıyla bu ifade “insan davet edilmediği yere gitmemelidir” anlamında sosyal bir normu yansıtmaktadır. *Bêxt yoy kotiş*; ocağına düşmek; birine sığınmak anlamında kullanılan bu deyim, herhangi bir konuda yardım istemek veya koruma talebi için birine sığınırsa, kendisine sığınılan kişi ne yapıp edip o kişinin sorununu çözmek ve onu korumak zorundadır. Bu deyim de bu geleneğin bir yansımasıdır.

Deyimler, atasözlerinin aksine genel geçer yargılar olmayıp özel durumlar için kullanılan ifadelerdir. Ancak yine de bazı deyimler toplumsal norm ve kuralları dolaylı bir şekilde hatırlatmaktadır. Deyimler oluşum yönü ile toplumun sosyal yapısından etkilenmektedir. Örneğin *Nî pîl xwu zonayîş nî qij xwu zonayîş* deyimini bireyin küçüklerine sevgi ile büyüklerine de saygı ile yaklaşması gerektiğini dolaylı bir şekilde işaret etmektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere sosyal yapının parçalarından biri olan toplumsal kurallara uyma ile ilgili bazı ilkelerin deyimlerin oluşumunda ilham kaynağı olduğu açıktır.

Konuşmanın Etnografyası kuramının “sosyal normlar, değerler ve kurallar” bileşeni ile kelimenin tam anlamı ile örtüşen atasözleri, toplumsal hayatı düzenleyen sözel araçlardır. Toplumların tarihinde bazı maddi ve manevi kavramlar daima öne plana çıkmaktadır. Bu kavramlar, toplumun düzenini ve işleyişini sağlayan ve sürdüren, toplum tarafından sahiplenilen ve önem atfedilen değerlerdir. Bu özellikler toplumların karakterini, duygu ve düşüncelerini, hal ve hareketlerini yansıtır. Zaza toplumuna baktığımızda cömertlik, cesaret, yiğitlik, doğruluk, çalışkanlık, akıllıca davranma, alçakgönüllülük, akrabayı gözetme bu özelliklerden bazılarıdır.

Zaza sözlü kültüründe bu değerler üzerine söylenen birçok atasözü bulunmaktadır. Toplumsal hayatta olumlu tutum ve davranışların aksini yapanlar da

daima atasözleri ile uyarılır ve eleştirilir. Bir iş yapılacak ise önceden o işi detaylıca düşünmek, bir bilene danışmak ve bir plan yapmak gerektiği vurgulanır. Bunun aksinin yapıldığı durumlarda ise şu atasözü söylenilir; *Çim tarî bellê sarî/sarıyo / çim tarî tim quîl sarîyo* (Öfke ile kalkan zarar ile oturur). Düşünmeden, öfke ile yapılan işlerin sonunda daima zarar ve ziyan vardır. Bu yüzden her zaman akliselim ile hareket edilmesi salık verilmektedir.

Va çim tu kom vetû, va merdum mi vetû; “Gözünü kim çıkardı? Akrabam”. Akrabalık ilişkileri genelde toplumsal anlamda güçlü olmasına rağmen bazen de akrabanın kişiye yabancından daha şiddetli bir şekilde kötülük yapma ve acımasızca davranma olasılığını belirtmektedir. *Eqrebê xu id guiri bik, xeletêd qe nîu guêşt çêw buer se astun çêw daren we, nimnen* (Bukan, 2015). Akrabaların ile iş yap, yanlışlıkla sana zarar verirler ise de sonunda akrabalığı gözetirler. Söz konusu atasözünün önceki atasözüne karşıt bir anlam içermesi farklı bağlam ve durumda söylendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu iki atasözü birbirlerini çürütmekten çok aynı kişilerin farklı durum ve şartlarda farklı bir şekilde davranabileceğini belirtmektedir.

Buna benzer bir başka durum da toplumda erkeklerin çocukları ile ortamlarda bulunması ayıp karşılanmaktadır. Çocukların babalarının yerine anneleri ile olması daha doğru bir davranış olarak görülmektedir. Toplumun bu konudaki ataerkil yapı ile ilgili değer yargıları doğal olarak atasözlerine de yansımaktadır. *Her nêr bi ceş!* “Erkek eşek ve sığa?” sözü bu durumu çok güzel ifade etmektedir. Bu sözden çıkardığımız sonuç, çocukların babalarından çok anneleri ile olmaları gerektiğidir. Evin dışındaki işler çoğunlukla babanın iş yükünü oluştururken ev işleri annenin sorumluluğundadır. Çocuklar evde anneleri ile kalırken baba da dışardaki işleri yürütmektedir.

Dest dêstî şuenû, dest gêrenû rî şuenû; “El eli yıkar, el döner yüzü yıkar” sözü kendisine yardım edilen kişi, bir gün bu iyiliğin karşısında kendisi de yardım eder anlamında kullanılan bu atasözü toplumda yardımlaşmanın gereğini ve önemini belirtir. *Dest dîya dêst îr veng dun*, “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” yardımlaşma ve birlik olmanın önemini vurgulayan bu atasözü de yalnız başına kişinin bazı olay ve durumlar karşısında güçsüz kalabileceğini, bu yüzden her zaman insanların birbirlerine yardım etmesi gerektiğini ve birlikten güç doğar anlamında

kullanılmaktadır. *Duînya dor a*, “Bugün bana, yarın sana” sözü olumsuz bir durumla karşılaşan kişinin çevresinin bu duruma duyarsız kalması ve kendisine yardım etmemesi halinde,” bugün benim başıma gelen, yarın sizin başınıza da gelebilir” anlamında söylenen, eleştirel bir anlam ve uyarı içermektedir.

Kom xwu gird bizonû qij kuenû (Kendini büyük gören küçük düşer), *Berz perrayê bin di dîyena arîe* (Yüksekten uçan alçak düşer); sözü alçakgönüllü olmak veya kibirli olmamak gerektiğini dile getiren bu atasözü Zazalar arasında hemen hemen her bölgede kullanılan bir sözdür. Toplumda herhangi bir kişi bu değerlere uymayarak kibirli davranırsa bu söz onu eleştirmek ve uyarmak için kullanılmaktadır. *Dar nîbenû maşa, Kurd nîbenû paşa. / Dar a maşa nîben, Kuîrd ra paşa nîben.* (Ağaçtan maşa olmaz, Kürt’ten paşa olmaz). *Merdîm kird nişt astuêr Homê kenû xwu vîr a, omî war astuêr kenû xwu vîr a.* (Kürt, ata binince Allah’ı unuttur, attan inince de atı unuttur) gibi atasözleri de Zazaların kendileri hakkındaki olumsuz yargıları bildiren ifadelerdir. Sonuç olarak; toplumsal değerler, kurallar ve inançlar atasözlerini etkileyen ve şekillendiren sosyokültürel unsurlar olduğunu söylemek mümkündür.

Dualar hem bireyler arası ilişkilerde kullanılan hem de bazı tören ve kutlamalara eşlik eden iyi dilek sözleridir. Bu tür sözler sadece basit bir teşekkür ifadesi olmayıp aynı zamanda toplumun değerleri, inançları ve sosyal normları etrafında şekillenen kalıplaşmış ifadeler ve törenlere eşlik eden söylem biçimleridir. Konuşma durum ve bağlamlarında kullanılan dualar, belirli bazı anlamlar ve işlevler taşımaktadır. Duaların bu anlamları ve işlevleri doğal olarak kültürel ve sosyal yapıdan etkilenmektedir.

Gündelik hayatın çeşitli aşamalarında; bir iyiliğe karşı, doğumda, düğünlerde, taziyelerde, mezar ziyaretlerinde, bayramlarda, mevlit, nişan, kız isteme ve sünnet törenlerinde, uğurlamalarda, hasta ziyaretlerinde, yeni yıl kutlamalarında, yemek ziyafetlerinde ve ev ziyaretlerinde olduğu gibi birçok bağlamda kullanılan dualar, söz konusu bağlamların sosyokültürel özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu tür bağlamlarda edilecek duanın içeriği, doğal olarak konuşmanın yeri ve zamanı ile ilişkili olacaktır. Doğum ziyaretlerinde çocuk için iyi diklerde bulunmak, düğünde evlenen çiftler için huzurlu ve mutlu bir yaşam dilemek, taziyelerde ölen kişi için Allah’tan af ve mağfiret istemek ve ölünün yakınlarına sabır dilemek gibi dileklerin

tümü toplumun örf ve adetleri çerçevesinde ortaya çıkan ifadelerdir. Ayrıca dualar, iyilik dileme, kötülüklerden korunma, dayanışma, yardımlaşma ve kutlama gibi işlevleri ile toplumsal düzeni sağlayan ve devam ettiren unsurlardan biridir. Dolayısıyla toplumun gelenekleri etrafında ortaya çıkan bu uygulamalara eşlik eden dualar, toplumsal norm ve değerlerin devamını sağlamaktadır.

Duaların, türlü kaza ve belalardan koruma işlevinin yanında toplumun düzeni için faydalı olan davranışları ödüllendirme işlevinde kullanılması da norm ve değerler ile doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden yapılan iyi, güzel ve doğru hareketler karşılığında edilen dualar toplumsal bir pekiştiricidir.

Konuşma durum ve bağlamlarında kullanılan beddualar, toplumun sosyal norm ve değerlerine göre şekillenen kalıplaşmış ifadelerdir. Toplumsal düzenin aksine bir davranış veya söze karşılık icra edilen beddualar, söz konusu düzeni sağlamaya yönelik verilen sözel tepkilerdir. Bireyler arası ilişkilerde yaşanan çatışmalarda güçsüz olduğunu hisseden tarafın psikolojik durumunu yansıtan beddualar, bir ödeme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Birey bir haksızlığa veya kötülüğe karşılık, bu olumsuz durumu düzeltebilecek güç ve imkânlardan yoksun olduğu zaman, yaratıcıdan söz konusu durumu düzeltmesini ve haksızlığı gidermesini dilemektedir. Birey kendisine yapılan kötülüğün veya haksızlığın bazen benzerini bazen de daha şiddetlisini muhatabı için istemektedir. Bu dileme eylemi birey için bir ödeme iken muhatabı için ise bir bedduadır. Böylece söze dayalı bir hesaplaşma gerçekleştiğinden dolayı toplumsal düzen sağlanmış olmaktadır.

Zaza sözlü kültüründe yer alan beddua örneklerine baktığımızda bireyin ailesi, canı, malı mülkü, imanı, sağlığı, huzuru, ikbali gibi maddi ve manevi değerlerinin hedef olarak seçildiğini görmekteyiz. Bunların yanı sıra beddualar arasında en çok muhatabın bir kaza veya belaya uğrayarak ölmesi istenmektedir. Beddua eden kişi bu değerleri hedef alarak karşı tarafa büyük bir zarar vermeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle beddualarda hedef olarak seçilen unsurların toplumun inançları ve değerleri ile örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Günlük konuşma dilinde yaygın bir şekilde kullanılan yeminler, toplumun inançlarını ve değerlerini yansıtan sözlerden biridir. Bununla birlikte yalan yere yemin

etmek ve çok sık yemin sözlerini kullanmak toplum tarafından hoş görülmemektedir. Çünkü basit şeyler için kutsal ve bireysel değerleri anmak ve bunlar üzerine yemin etmek ağır bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir.

Zaza toplumunda son yıllara kadar herhangi bir anlaşmazlık durumunda dini otorite sayılan mollalara gidilirdi. Bu şer'i hukuka dayanan uygulama eskisi kadar yaygın olmasa da toplumda hala geçerliliğini korumaktadır. Bu durum *şîyayîş şerîat* (Şeriatı başvurmak/gitmek) olarak bilinir. Her iki taraf kendi bildiklerini anlattıktan sonra hocalardan bir karar verilmesi istenir. Bazen bir tarafın *Kur'an, din, iman, nikâh/namus* ve *şeref* üstüne yemin etmesi veya yukarıda tutulan Kur'an'ın altından geçmesi istenir. Bu yemin veya hareketten sonra karşı taraf genellikle bu kararı kabul etmek zorunda kalır. Dolayısıyla yeminler hem normal konularda hem de özel durumlarda kullanılan, ispat etme, şahit gösterme, ikna ve inandırma gibi birçok işleve sahip olan önemli sözlerdir. Bu uygulama yeminlerin toplumsal düzeni ve adaleti sağlamada bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Küfür ve hakaret sözlerine baktığımızda bu tür sözlerde hedef olarak seçilen kavramların toplumun inançları ve değerleri ile ilgili olduklarını görmekteyiz. Ataların mezarları, kutsal değerler ve bireysel değerlere yönelik saldırılar küfür sözlerinde sık kullanılmaktadır. *Mi di bavî tu asti na..* sözü "babanın kemiğine k..." anlamında kullanılan, dolaylı bir şekilde kişinin atalarının mezarına yönelik bir saldırı içermektedir. Bununla birlikte toplumca kötü olarak kabul edilen "Rus", "Ermeni" gibi halk adları da bir hakaret sözü olarak kullanılmaktadır. Bu kavramların bir hakaret anlamı kazanması, bölgede yaşanmış tarihi olaylardan kaynaklanmaktadır.

Sahada derleme çalışmaları yaptığımız zamanlarda, bazı köylerde eskiden kavgaların daha çok cuma günleri camii önünde yaşandığını öğrendik. İnsanlar bir hafta boyunca yaşanan olumsuzlukları bir nevi biriktirip cuma namazı için toplandıkları zaman tartışarak, küfürleşerek ve en sonunda işi kavgaya kadar götürürlermiş. Toplumsal olarak kaba sayılan bu tür davranışların camii gibi kutsal kabul edilen yerlerde dahi cereyan etmesi aslında küfretmeye yol açan sebeplerin bireyin üzerindeki şiddetli baskısını göstermektedir. Toplumun ahlak anlayışına uymayan küfür sözlerinin konuşma bağlamlarında ortaya çıkması bu sözlerin bireyin ruh halini dışa vuran bir nevi sözel refleksler olmalarından kaynaklanmaktadır.

Zaza toplumunda gündelik hayatta özellikle büyükler ile küçükler arasındaki ilişkileri denetleyen ve onların sınırlarını çizen kurallar bulunmaktadır. Bu kurallara göre hitap sözlerini doğru yer ve zamanda uygun bir şekilde kullanmak hem kültürel hem de dilsel açıdan önemlidir. Örneğin; *lajo* (genç, delikanlı, oğul, erkek çocuk) çağrı sözü büyüklerin genellikle küçükler ve bazen de kendi yaşlıları için kullandığı bir ifadedir. Ancak küçük yaştaki birinin bu sözü yaşlılara hitap ederken kullanması uygun olmaz. Ayrıca toplumdaki örf ve adetler de bazen hitap sözlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, kadınlar ve erkekler ortamda yaşlı biri veya bir yabancı olduğunda kendi eşlerinin isimleri ile onlara hitap etmekten kaçınırlar. Bu gibi durumlarda bazen muhatabın statüsüne veya babalarının ismi ile seslenilmektedir. Örneğin, bir erkek böyle ortamlarda eşini, babasına nispetle *Kenê Ehmi*, (Ahmet'in kızı) veya kadınlar da *Hejî* (hacı) gibi hitaplar kullanmaktadır. Bu bakımdan hitap sözleri, toplumun değerleri, normları ve kuralları etrafında şekillenen ve kendine has özellikler barındıran sosyokültürel ve iletişimsel araçlardır.

Toplumun maddi ve manevi değerlerini yansıtan söz kalıplarından olan selamlaşma ve vedalaşma sözleri, Zaza toplumunda özellikle gündelik hayat içindeki karşılaşmalarda ve sonrasında karşımıza çıkan söz ve davranış kalıplarıdır. Bahçede, tarlada, evde, çarşıda ve buna benzer birçok ortamda iletişimi başlatan sözler olarak selamlaşmalar ve bu iletişim olayının sonunda ayrılırken kullanılan vedalaşma ifadeleri, toplumca söylenmesi adet haline gelen sözlerdir. Bu tür ortamlarda bu sözlerin hem iletişim hem de toplumsal kurallar gereği kullanılmaları bir zorunluluk olarak görünmektedir. Dolayısıyla bu selamlaşma ve vedalaşma sözlerinin uygun durumlar oluştuğunda kullanılmamaları yadırganmaktadır. *Yo silom Homê nîda ma* (Allah'ın selamını bizden esirgedi), *Ti çi silom ma nîdonî?* (Niçin bize selam vermiyorsun) gibi sitem içeren ifadeler bu durumu özetlemektedir. Bu tür sözleri, sosyal normlar, inançlar ve kurallara göre biçimlenen ve konuşma bağlamlarında iletişime yardımcı araçlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Dini duyguları yansıtan sözler, toplumun inançları çerçevesinde ortaya çıkan farklı olay ve durumlarda kullanılan ifadelerdir. Örneğin, Zaza toplumunda bireyler sahip oldukları maddi ve manevi değerlerden bahsetmeyi doğru bulmazlar. Bu yüzden sahip oldukları mallardan bahsederken *malî Homê, malî ma* (Allah'ın malı, bizim malımız) gibi ifadeleri çokça kullanırlar. Ayrıca insanlar çocuklarından bahsederken

“kusura bakma” gibi ifadeler kullanarak aslında söylenmemesi gereken bir şey söylemiş olmanın utancını dile getirmektedir. Çünkü kişinin çocuklarından ve mallarından bahsetmesi toplumda ayıp olarak algılanmaktadır. Bazen de çocuklarının isimlerinin yerine *Kuelê tu* (köleniz olur) ifadesini tercih ederler. Dolayısıyla bu tür sözler, toplumda bireyin nasıl davranması gerektiği konusunda bir sosyal kontrol mekanizması olarak işlev görmektedir.

Duyguları bildiren sözlere baktığımızda bazı dini kavramların yeni anlamlar kazandığını görmekteyiz. Örneğin, *Bismîla* ifadesi besmelenin kısaltılmış şekli olup beklenmedik bir olay ve durum karşısında yaşanan şaşkınlığı yansıtan bir sözdür. Bu söz farklı bağlamlarda dini inançları yansıtan bir anlam ile de kullanılabilir. Aynı şekilde dini bir kavram olan *Subhanala* (Subhanallah) ifadesi de şaşırma bildirmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere toplumun inançlarından kaynaklanan bazı ifadeler yeni anlamlar kazanarak duyguları bildiren sözlere dönüşebilmektedir. Bu tür ifadeler kullanıldıkları bağlamlara göre farklı anlamlar yüklenmektedir. Bununla birlikte bazı ifadeler de toplumun geleneklerinden doğan ve farklı anlamlar kazanarak bazı duyguları bildirmektedir. *Ez qirbon tu vî/ez beno qirbon tu*; sana kurban olayım anlamında kullanılan bu söz acıma ve merhamet duygularını bildirmektedir. Bu söz kaza ve belalardan korunmak için kurban kesme geleneği veya ibadetinden kaynaklanan, kişinin muhatabı için hissettiği acıma duygusunu bildirdiği bir ifadedir. Dolayısıyla duyguları bildiren sözlerin de diğer kalıplaşmış sözler gibi toplumun değerlerinden, inançlarından ve yapısından etkilendiği açıktır.

Sonuç olarak; kalıplaşmış sözler gündelik hayatın her aşamasında kullanılabilen, toplumun sosyal normlarını, inançlarını, değerlerini, geleneklerini, yasaklarını, kaçınımlarını ve kurallarını yansıtan konuşma/iletişim unsurlarıdır. Bu tür sözler herhangi bir bağlama özgü ifadeler olmayıp aksine farklı bağlamlarda yeri ve zamanı geldiğinde kullanılabilir. Ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi bazı kalıplaşmış sözler birkaç farklı kategoride de yer alabilmektedir.

3.2.1.8. Türler/Formlar

Konuşmanın Etnografyası kuramının sekizinci ve son bileşeni olan “konuşma olayında kullanılan türler/formalar” herhangi bir konuşma bağlamında kullanılan

türlere ve bu türlerin konuşma bağlamının diğer bileşenleri ile etkileşimine odaklanmaktadır (Hymes, 1972: 65). . Hymes, tür ile şiir, mit, masal, atasözü, bilmece, beddua, dua, söylev, ders, reklam, hazır mektup, editör yazıları vb. birimleri kastetmektedir. Konuşmanın analizi, türlerin bir örneği olarak konuşma biçimlerini incelemektir (Hymes, 1974: 65). Konuşma bağlamlarında katılımcılar tarafından tercih/ifade edilen türler veya kalıplaşmış sözler, genellikle konuşmanın konusuna, katılımcıların amacına ve konuşma tarzına göre şekillenmektedir. Bununla birlikte konuşma bağlamında konuşanın dil hâkimiyeti de söz konusu türlerin kullanımını doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde kalıplaşmış sözlerin icra bağlamları detaylı bir şekilde incelendiğinden burada söz konusu sözler daha kısa bir şekilde ele alınacaktır.

Sözlü kültür unsurları olan kalıplaşmış sözler türlü konuşma bağlamlarında kullanılan, konuşma olayına renk katan, iletişimi başlatan, devam ettiren ve sonlandıran araçlardır. Kalıplaşmış sözlerden biri olan deyimler, herhangi bir olay veya durumu açıklayan ve tasvir eden ifadelerdir. Ayrıca deyimler az sözcük ile çok şey anlatma kapasitesine sahiptir. Bu işlevinden dolayı deyimler birçok konuşma bağlamında doğal olarak tercih edilmektedir. Deyimler konuşma bağlamlarının yanı sıra anlatma esasına dayanan masal, efsane, halk hikâyeleri gibi türlerde de yer alabilmektedir. Atasözleri, deyimler kadar sayıca çok olmasa da ve konuşma bağlamlarında yaygın bir şekilde kullanılmıyor olsa da yeri ve zamanı gelince ortaya çıkan sözlerdir. Bu kalıplaşmış ifadeler eleştiri, uyarı, öğüt verme gibi işlevlere sahip kültürel araçlardır. Atasözleri, insan ile ilgili her türlü davranış, düşünce, söz ve durumlar hakkında bir tecrübeyi dile getirdiği için gündelik hayat içindeki birçok konuşma bağlamında kendine yer bulabilmektedir. Atasözleri konuşma bağlamlarındaki konu ile ilgili açıklayıcı veya destekleyici yargılardır.

Kalıplaşmış sözlerden olan dualar ve beddualar, birçok konuşma durum ve bağlamında belirli bazı anlamlar ve işlevlerde kullanılan iyi dilek ve kötü dilek sözleridir. Dualar gündelik hayat çerçevesinde iyi bir davranış veya söze karşılık söylendiği gibi bazı tören ve kutlamalarda da eşlik eden söylemlerdir. Bu tür sözler toplumsal değerler ve inançlar kapsamında bir ödüllendirme işlevinde; bereket, korunma, sağlık, mutluluk ve kurtuluş gibi olumlu talepler içermektedir. Beddualar ise kötü bir davranış, uygulama veya söze karşılık söylenen, toplumsal inançları ve

değerleri hedef alan, muhatabı için cezalandırma işlevinde kullanılan; kıtlık, bela, hastalık, keder ve yok oluş gibi olumsuz istekleri yansıtmaktadır. Dileme yönü ile benzerlik gösteren dualar ve beddualar anlam ve işlev olarak birbirinin zıddıdır.

Yemin sözleri hem günlük konuşmalarda hem de geleneksel bazı uygulamalarda kullanılan kültürel ve dini ifadelerdir. Bu tür sözler sayıca az olmalarına rağmen birçok konuşma bağlamında kullanılmaktadır. Yaygın bir şekilde kullanılmalarının sebeplerinden biri; muhatabı ikna etme ve söze inandırıcılık katma gibi işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra yemin sözleri bazı anlaşmazlıklarda bir çözüm veya bir sözleşme işlevi de görmektedir.

Konuşma bağlamlarında kullanılan diğer kalıplaşmış sözler/formlar ise; küfür ve hakaret sözleri, hitap sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dini inançları yansıtan sözler ve duyguları bildiren sözlerdir. Bu tür sözlerin her biri anlam ve işlevleri ile farklı bağlamlarda kullanılabilirler gibi aynı konuşma bağlamında da tercih edilebilmektedir. Sonuç olarak; kalıplaşmış sözler gündelik hayattaki konuşmalarda ve çeşitli tören ve kutlamalarda kullanılan, konuşmanın yeri ve zamanına, sosyal ve psikolojik etkenlerine, katılımcıların özellikleri ve amaçlarına, beklentilerine, konuşmanın düzenine, tonuna, tarzına, araçlarına, kodlarına ve toplumsal değerler ve kurallara göre ortaya çıkan ve şekillenen kültürel konuşma biçimleridir. Buradan hareketle, Konuşanın Etnografyası kuramının konuşmanın/iletişimin bütün bu bileşenleri açısından değerlendirilen kalıplaşmış sözler birçok konuşma bağlamında farklı anlamlar ve işlevler yüklenen ve iletişime yardımcı olan sözlü kültür unsurlarıdır.

SONUÇ

Sosyal ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan konuşma bağlamı ve durumlarında kullanılan deyim, atasözü, dua, beddua, yemin, hitap sözleri gibi kalıplaşmış sözler, yüzyıllar boyunca kullanılarak bir kalıba girmiş ve dilin zenginleşmesini sağlamışlardır. Bu yapıların incelenmesi, toplumun duygu ve düşünce dünyası ile ilgili önemli bilgiler sunmakta, ayrıca dil ve kültür etkileşiminin boyutlarını da yansıtmaktadır. Zaza sözlü kültürde yer alan kalıplaşmış sözler; divan oturumları, törenler, tebrik ve kutlamalar, dini bayramlar, doğum, düğün, taziye, misafir ağırlama ve uğurlama, eğlenme etkinlikleri, tarım ve hayvancılık ile ilişkin işler ve benzeri gündelik uğraşlar gibi birçok bağlamda kullanılmaktadır.

Konuşma bağlam ve durumlarında kullanılan türlerin iletişim üzerindeki etkisini, konuşma bağlamının bütün bileşenlerinin birbirleriyle olan etkileşimini ve bu bağlamlarda ortaya çıkan anlamları ve işlevleri çözümlene odaklı olan *Konuşmanın Etnografyası* kuramı, sözlü kültür bağlamlarında kullanılan kalıplaşmış sözleri incelemeye uygun bir kuram olarak karşımızda durmaktadır. Bu kuram, ele aldığımız kalıplaşmış sözlerin, Zaza sözlü kültüründeki çeşitli bağlamlarda gerçekleşen konuşma olaylarında toplumun sosyal normları, değerleri, kuralları, ön yargıları, tabuları, çeşitli duyguları dışa vurum biçimleri olan kültürel, estetik ve dilsel/iletişimsel ifadeler olduğunu açıkça göstermektedir.

Kalıplaşmış sözler, Zaza toplumunun dış dünya ile olan etkileşimlerini ve bu algıları dil aracılığı ile ifade biçimlerini yansıtmaktadır. Kalıplaşmış sözler, toplumun kültürü çerçevesinde ortaya çıkan gelenek ve göreneklere eşlik eden, bu uygulamalara anlam katan ve birçok işleve sahip olan dilsel araçlardır. Ayrıca etkileşim sonucu oluşan, duygu ve düşünceyi açıklayan ve zihinde hazır kalıp olarak bulunan kalıplaşmış sözlerin iletişim esnasında katılımcıların anlamlı bir iletişim kurmalarına da yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Zaza sözlü kültüründe dinamik bir şekilde varlığını sürdüren deyimler, atasözleri ve dualar, gündelik hayat ile ilgili birçok bağlamdaki olay ve durumu açıklayan, özetleyen, yargı bildiren ve iyi dilek ifadeleri olarak öne çıkmaktadır. Bu

özelliklerinden dolayı sözlü kültürdeki deyim, atasözü ve dua sayısı diğer kalıplaşmış sözlere oranla daha çok olduğu tespit edilmiştir.

Deyimler ve atasözleri toplumun sosyal normlarını, değerlerini, kurallarını ve tecrübelerini yansıtan sözler olarak öne çıkmaktadır. Bu tür sözlerin konuşma bağlamlarında kullanılması ile toplum için gerekli olan doğru söz ve davranışlar vurgulanarak sosyal yapının devamının sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu tür sözlerin anlatma esasına dayanan masal, efsane, halk hikâyesi gibi edebi türlerde de yer alması sosyal ve ahlakî değerlerin sözlü olarak aktarılmasına da yardımcı olmaktadır.

Dua ve beddualar, gündelik hayat içinde birçok konuşma bağlamında kullanılan dinî ve kültürel sözlerdir. Bir iyiliğe karşı söylenen dualar, sosyal dayanışmayı sağlayan, bazı kutlama ve törenlere eşlik eden manevi güce sahip iyi dilek sözleridir. Beddualar ise bir haksızlığa karşı sözel bir tepki olarak dile getirilen ve bozulan düzenin sağlanması için başvuru olan kötü dileklerdir. Zazalarda dua ve beddualarda kullanılan “Homa” kavramının toplumun inanç yönünden bazı değişimler yaşadığını göstermektedir. Bunu yanı sıra beddualarda bir güç unsuru olarak ifade edilen “dağ” “güneş” gibi varlıkların da bulunması eski inançlardan kalma kavramlarının kültür dairesinde varlıklarını sürdürdüğünün çarpıcı bir kanıtıdır. Ayrıca alevi inancına mensup kişilerin dua ve beddua ederken daha çok “Heq” sözcüğünü, sünni inancına sahip kişilerin ise, daha çok “Allah” ve “Homa” sözcüklerini kullandığını belirtmeliyiz.

Yeminler, gündelik hayat içindeki türlü iletişim olaylarında karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle alış-veriş esnasında, çocuklar, anne ve babalarına söylediklerinin doğruluğunu iddia ederken, büyükler ise herhangi bir konuda söylediklerine bir şahit gösterirken genellikle yeminlerden yararlanmaktadır. Kişiler söylediklerinin doğru olduğunu, yalan söylemediklerini yeminlere başvurup yeminleri bir şahit gibi göstermektedir. Bazı yeminlerde iddia edilen şeyin yalan çıkması durumunda, bu yeminleri eden kişi için bedduaya dönüşmektedir.

Zaza toplumunda “willê” (vallahî) ve “billê” (billahî) gibi yemin ifadeleri o kadar sık kullanılır ki bu sözler dinleyenler tarafından artık çok normal

karşılanmaktadır. Öyle ki bu ifadelerin kullanımı yemin anlamının dışına kayıp bir alışkanlığa veya dini inançları yansıtan sözlere dönüşmüştür. Bu iki yemin ifadesi ile birlikte kullanılan üçüncü yemin sözü “tallê” söze vurgu katmak için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra yeminler, bazı anlaşmazlıklarda çözüm işlevi de görmektedir. Bu tür bağlamlarda Kur’an, din, iman veya nikâh üzerine yeminler edilmektedir. Bu bağlamda yeminler bir iddiayı ispat etme işlevinde kullanılmaktadır.

Beddualar gibi küfür ve hakaret sözleri de yabancıların varlığında sansüre uğrayıp çok kullanılmaz. Tam da bu noktada kültür ve folklor çalışmalarında, bu tür sözlerin gündelik hayatta bazen duymazdan geldiği gibi bu sözler, derleme çalışmalarında da görmezden gelinmiş ve kapsam dışı kalmıştır. Ancak yine de kavga ve çatışma gibi bazı durum ve şartlarda küfür ve hakaret sözleri kaçınılmaz olarak kullanılmakta ve böylece gün yüzüne çıkmaktadırlar. Bu tür sözlerin içeriğine bakarak toplum için önemli olan maddi ve manevi değerleri tespit etmek mümkündür. Sözlü kültürde aksilik, çatışma veya kavga bağlamlarında bir refleks olarak ağızdan çıkan ifadeler olan küfür sözleri, birey için en değerli olan kavramları hedef almaktadır.

Sözlü kültür ürünlerinden olan hitap sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dini inançları yansıtan sözler ve duyguları bildiren sözler gibi kalıplaşmış sözler, hazır bir kalıp halinde olmaları gündelik hayattaki birçok bağlamda kullanılabilmelerini sağlamıştır. Bu kalıplaşmış sözler, halkın duygu ve düşüncelerini yansıtan kalıp sözler olmasının yanı sıra, kültürel ve iletişimsel araçlardır. Bu tür sözlerin türlü konuşma bağlamlarında iletişimi başlatma, devam ettirme, psikolojik rahatlama sağlama, şükretme, Allah’a teslimiyeti gösterme, duyguları ifade etme ve muhatabı ikna etme gibi işlevlerde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak; Zaza sözlü kültür ürünleri ile ilgili derlemelerin çok önemli bir bölümü önce bazı dergilerde yayımlanmıştır. Bu derlemelerden bazıları daha sonra kitaplaştırılmıştır. Ancak bu folklor malzemesinin çok az bir kısmı incelemeye tabi tutulmuştur. Buna rağmen Zaza dili ve kültürü üzerine yapılacak çalışmalar için söz konusu derleme çalışmalarının önemi yadsınamaz. Bu derlemeler, yapılacak tanımlama, sınıflandırma veya incelemenin kapsamlı ve doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ancak günümüzde halk biliminde derlenen malzemenin sadece metin merkezli bir bakış açısıyla ele alınması yeterli

görülmemekte, bu malzemenin uygun kuramlar ile incelenip bağlamsal ve işlevsel özelliklerinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözler görece yeni bir çalışma alanı olduğu için bu alanda yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma kapsamında derlenen kalıplaşmış söz sayısı 3.290 dir. Dolayısıyla bu çalışma sözlü kültür içinde çok yaygın bir şekilde kullanılan kalıplaşmış sözleri hem kayıt altına almış hem de kuramsal bir şekilde ele alarak bu sözlerin bağlamsal anlamlarını ve işlevlerini tespit etmiştir. Sözlü kültür alanında yapılacak daha uzun soluklu çalışmaların ve farklı bölgelerde kullanılan kalıplaşmış sözlerin derlenmesi ile birlikte Zaza sözlü kültürünün zengin birikimini belirlemeye imkân tanıyacağını düşünmekteyiz.

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

Abdullah AĞAÇE, 90 yaşında, okuryazarlığı var, Çaytepe/Genç, Eylül 2020.

Abdullah AVCI, 81 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Çevirme/Genç, Eylül, 2020.

Abdullah GÖÇÜ, 89 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Balgöze/Genç, Ağustos, 2020.

Abdullah KESMEZ, 64 yaşında, ilkokul mezunu, esnaf, Azizan/Karlıova, Haziran, 2020.

Abdullah YÖNDEŞ, 86 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yağızca/Genç, Temmuz, 2020.

Abdulahap RÜZGAR, 70 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Bulgurluk/Genç, Eylül, 2020.

Abdurrahman YILMAZ, 49 yaşında, üniversite, öğretmen, Merkez/Genç, Eylül, 2020.

Ağit BAYTAK, 76 yaşında, okuryazarlığı var, inşaat ustası, Hacılar/Karlıova, Temmuz, 2020.

Ağa KIZILBOĞA, 84 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Aşağı Yenibaşlar/Bingöl, Temmuz, 2020.

Ahmet ?, 68 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Aşağı Yumaklı/Genç, Ekim, 2020.

Ahmet ASAĞLI, 78 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Kepçeli/Genç, Ağustos, 2020.

Ahmet AVLI, 73 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Kürük/Karlıova, Temmuz, 2020.

Ahmet KANAT, 96 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Azizan/Karlıova, Temmuz, 2020.

Ahmet KARATOPRAK, 68 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Ağaçeli/Bingöl, Temmuz, 2020.

Ahmet ÖZER, 71 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yenyazı/Genç, Eylül, 2020.

Ahmet SAYDAM, 67 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Örencik-Şehitköy/Genç, Ağustos, 2020.

Ahmet SUGÜ, 84 yaşında, lise, emekli imam, Yenisu/Genç, Ağustos, 2020.

Ali BİLİR, 76 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Çobantaşı/Bingöl, Temmuz, 2020.

Ali DOLGUN, 63 yaşında, ortaokul mezunu, emekli, Yedievler/Bingöl, Temmuz, 2020.

Atik GÖKGÖZ, 67 yaşında, ortaokul mezunu, çiftçi, Tarlabası/Genç, Temmuz, 2020.

Aziz AYDEMİR, 81 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Binekli/Genç, Ağustos, 2020.

Bedri ATABAY, 70 yaşında, ortaokul mezunu, emekli, Göynük/Karlıova, Temmuz, 2020.

Bedriye CİRİT, 87 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Suvaran/Genç, Ekim, 2020.

Cemile KAR, 85 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Mezracık-Yiğitler/Karlıova, Mayıs, 2020.

Ekrem ATAN, 61 yaşında, lise, memur, Gözütok/Genç, Ağustos, 2020.

Ekrem ÇAPIN, 73 yaşında, okuryazarlığı var, inşaat ustası, Sülünkaş/Solhan, Mayıs, 2020.

Enver ÖZTÜRK, 73 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Hacılar/Karlıova, Temmuz, 2020.

Esmâ ÇİFTÇİ, merhume, okuryazar değil, ev hanımı, Bozkanat/Solhan, Ağustos, 2020.

Eşref ÇİFTÇİ, 67 yaşında, okuryazarlığı var, serbest meslek, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Temmuz, 2020.

Fatma ÇİFTÇİ, 81 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Mayıs, 2020.

Filit BAYRAM, 87 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yiğitbaşı/Bingöl, Temmuz, 2020.

Galip DEĞER, 75 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Yazkonağı/Genç, Ekim, 2020.

Gıyasettin İLHAN, 73 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Merkez/Solhan, Temmuz, 2021.

Hakkı SEZGİN, 61 yaşında, okuryazarlığı var, serbest meslek, Doludere-Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Hamza ÇİFTÇİ, 78 yaşında, okuryazarlığı var, inşaat ustası, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Ağustos, 2019.

Hanefi KÖMÜRBOĞA, 72 yaşında, ilkokul mezunu, işçi emeklisi, Çan/Bingöl, Eylül, 2020.

Hasan BARLAS, 76 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Balıklıçay-Sancak/Bingöl, Ekim, 2020.

Hasan KOLATU, merhum, okuryazarlığı var, çiftçi, Aşağı Yenibaşlar/Bingöl, Temmuz, 2020.

Hatice ATILGAN, 85 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Kepçeli/Genç, Temmuz, 2020.

Havva ÇİFTÇİ, 79 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Haziran, 2020.

Hayrettin DERVİŞOĞLU, 85 yaşında, ortaokul mezunu, emekli imam, Yeniköy/Bingöl, Mayıs, 2020.

Hediye ÇAPIN, 63 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Solhan, Mayıs, 2020.

Hikmet BULAK, 58 yaşında, ortaokul mezunu, esnaf, Merkez/Solhan, Haziran, 2022.

Hüseyin ARSLAN, 77 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Yeniköy/Bingöl, Haziran, 2020.

Hüseyin KAYNAK, 58 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Yatağansöğüt-Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Hüseyin OYMAK, 57 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi-emekli, Hacılar/Karlıova, Temmuz, 2020.

Hüsna BENER, 73 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Keklikdere/Genç, Ağustos, 2020.

İbrahim (?), 75 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Çalıkağıl-Yayladere/Bingöl, Ekim, 2020.

İbrahim ÇİFTÇİ, 65 yaşında, okuryazarlığı var, serbest meslek, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Haziran, 2020.

İlhami VARAN, 51 yaşında, üniversite, memur, Merkez/Genç, Ağustos, 2020.

Kemal GÖKÇE, 70 yaşında, ortaokul mezunu, çiftçi, Göynük/Karlıova, Temmuz, 2020.

M. Cebbar ARALI, 60 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Meşedalı/Genç, Eylül, 2020.

Mahmut VARAN, 86 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Dereköy/Genç, Ağustos, 2020.

Mahsun DİNÇ, 63 yaşında, lise mezunu, köy korucusu, Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Mehmet Ali ABDAL, 86 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Doludere-Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Mehmet Ali TÜRKMEN, 88 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yukarı Ağaçeli/Bingöl, Ağustos, 2020.

Mehmet BARMAN, 70 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Sudüğünü-Sancak/Bingöl, Ekim, 2020.

Mehmet ÇİFTÇİ, 74 yaşında, okuryazarlığı var, inşaat ustası, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Mayıs, 2020.

Mehmet DURANSEL, 67 yaşında, emekli öğretmen, Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Mehmet KARACA, 56 yaşında, lise mezunu, esnaf, Merkez/Bingöl, Kasım, 2020.

Mehmet KATIKSIZ, 76 yaşında, okuryazarlığı var, emekli işçi, Mutluca/Solhan, Ağustos, 2019.

Mehmet KOLASAYIN, 80 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Alatepe/Bingöl, Temmuz, 2020.

Mehmet Sait KESKİNER, 68 yaşında, ortaokul mezunu, çiftçi, Azizan/Karlıova, Temmuz, 2020.

Muhabbet ATAÖĞLU, 56 yaşında, ilkokul mezunu, Çaytepe/Genç, Eylül 2020.

Mustafa AKAR, 80 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Dilektaş/Genç, Temmuz, 2020.

Mustafa DALÇEK, 75 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Yatağansöğüt-Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Muzaffer ÇAĞLAYAN, 31 yaşında, öğretmen, Dilektaş/Genç, Ağustos, 2020.

Mücahit KOLATU, 54 yaşında, yüksekokul mezunu, esnaf, Aşağı Yenibaşlar/Bingöl, Temmuz, 2020.

Osman TOZKOPARAN, 65 yaşında, ilkokul mezunu, esnaf, Günköndü-Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Rahim BENGİ, 55 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Yiğitbaşı/Genç, Temmuz, 2020.

Rahim GÖZALAN, 62 yaşında, ilkokul mezunu, işçi, Sarısaman/Genç, Eylül, 2020.

Ramazan GÜLAÇ, 45 yaşında, lise mezunu, imam, Aşağı Yumaklı/Genç, Ekim, 2020.

Rıza ÇAĞLAYAN, 87 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Dilektaş/Genç, Ağustos, 2020.

Rıza İNCEDURSUN, 65 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Dilektaş/Genç, Ağustos, 2020.

Sabri DEĞER, 78 yaşında, okuryazar değil, çiftçi, Yazkonağı/Genç, Ekim, 2020.

Sabri YARAR, 65 yaşında, okuryazarlığı var, serbest meslek, Çaytepe/Genç, Temmuz, 2020.

Selim ADAR, 90 yaşında, ilkokul mezunu, işçi emeklisi, Eskiköy-Solhan/Bingöl, Eylül, 2020.

Selim KOŞUNALP, 82 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Çan/Bingöl, Eylül, 2020.

Sıddık AKGÜN, 89 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yeniköy/Bingöl, Haziran, 2020.

Şefika ÇİFTÇİ, 54 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Haziran, 2020.

Şükrü BAŞBAT, 76 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Yaygınçayır-Sancak/Bingöl, Ekim, 2020.

Tevfik BECERİKLİ, 72 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yiğitbaşı/Bingöl, Temmuz, 2020.

Yakup ASAĞLI, 57 yaşında, ilkokul mezunu, serbest meslek, Kepçeli/Genç, Ağustos, 2020.

Yunus ÇİFTÇİ, 42 yaşında, ortaokul mezunu, inşaat ustası, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Haziran, 2020.

Yusuf BİRCAN, 64 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Doğanevler/Genç, Ağustos, 2020.

Yusuf DİNÇ, 68 yaşında, lise mezunu, emekli memur, Servi/Bingöl, Temmuz, 2020.

Yusuf KIRKIZ, 67 yaşında, okuryazarlığı var, mobilya ustası, -Yukarı Ağaçeli/Bingöl, Haziran, 2020.

Yusuf KIYANÇIÇEK, 79 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Aşağı Yenibaşlar/Bingöl, Temmuz, 2020.

Zeki BAKAN, 75 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi, Halifan/Karlıova, Temmuz, 2020.

Zeynep GÖZALAN, 60 yaşında, okuryazar değil, ev hanımı, Sarısaman/Genç, Eylül, 2020.

Ziya ÇİFTÇİ, 64 yaşında, okuryazarlığı var, inşaat ustası, Çeşmeli-Yenidal/Solhan, Mayıs, 2020.

Zülfü BULUKGİRAY, 83 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Kırkağıl/Bingöl, Eylül, 2020.

Zülfü BEKÇİ, 71 yaşında, okuryazarlığı var, çiftçi, Yiğitbaşı/Bingöl, Temmuz, 2020.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Akbana, M. (2020). *WakaLu*. İstanbul: Vir Yayınevi.
- Aksan, D. (1987). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde* (3. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2016). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (2019). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alay, O. (1996). *Kültür Dünyamızda Bingöl* (2 bs.). Elazığ: Üniversite Kitabevi.
- Aldatmaz, N. G. (2013). *Folklorê Kirmancan (Zazayan/Kirdan/Dimilîyan) Ser o Cigêraşîyê*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü ABD, Mardin.
- Alkan Ataman, H. (2018) *Türkiye Türkçesinde Hitaplar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Altun, H. O. (2009). Hakaret Anlamı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* (2).
- Alyılmaz, C. (1998). “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (10), 35-41.
- Alyılmaz, S. (2015). Türkçenin söz diziminde seslenmeler ve seslenme öbekleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (54), 31-50.
- Arewa, E. O. (1964). Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore. *American Anthropologist* (66), s. 73.

Arslan, İ. (2013). Zaza Dilinde Partikeller. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7.

Arvas, A. (2019). Türk Destanlarında “Ant İçme” Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 25 (100).

Asna, B. (2014). *Bingöl'de Zazaca Atasözlerinin Tahlili* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, YDE. Bingöl.

Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek* (3 bs.). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Aydın, S. (2009, Ekim). Halk Bilimi -Sözlü Anlatımlar: *Yeminler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.

Aygün, M. (2015). *Bingöl Yöresinde Kullanılan Zazaca Hayvancılık Kavramları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, YDE. Bingöl.

Ayyıldız, Z. (2013). *Vatenên Verênanê Ma (Zazaca Atasözleri ve Deyimler)*. Şanlıurfa: Elif Matbaası.

Bascom, William R. (1954). Four Functions of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67 (226).

Bascom, William. R. (1965). Folklore and Anthropology. A. Dundes içinde, *The Study of Folklore* (s. 25-33). Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

Bazancir, R. (2010). *Bingöl Efsaneleri*. Erzurum.

Ben-Amos, D. (1971). Toward a Definition of Folklore in Context. *The Journal of American Folklore*, 3-15.

Bor, İ. (2013). *Vistonikê Dadîyê Mi*. Diyarbakir: Roşna Yayınevi.

Bukan, İ. (2011). *Zazakî Qalê Vêrinu o Qala Rêber* (Zazaca-Türkçe Atasözleri Ve Özlü Sözler). Ankara: Seresur Yayınevi.

Bukan, İ. (2015). *Zazakî Qalê Vêrinu o Qala Rêber* (Zazaca Atasözleri Ve Özlü Sözler). İstanbul: Fam Yayınları.

Bukan, İ. (2017). *Meslê o Vistonik Zazaki*. İstanbul: Fam Yayınları.

Bulut, S. (2012). Anadolu Ağzlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı/ Yeni Türk Dili.

Cutting, J. C. & Bock, K. (1997). That's the way the cookie bounces: syntactic and semantic components of experimentally elicited idiom blends *Memory-Cognition*, 25 (1) ss. 57-71.

Çağlayan, E. (2016). *Zazalar: Tarih, Kültür Ve Kimlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çiftçi, H. (2016). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî-1-. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 8-22.

_____, H. (2016). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -2- . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2 (4), 8-21.

_____, H. (2017). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -3- . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 9-19.

_____, H. (2017). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -4- . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3 (6), 9-28.

_____, H. (2018). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî-5-. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4 (7), 9-50.

_____, H. (2018). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -6- . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4 (8), 9-31.

_____, H. (2019). Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -7- . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5 (9), 9-41.

_____, H. (2019). Dil Kafanın Belasıdır (Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri 8: Farsî-Kurmancî-Zazakî-Türkçe). *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 9-30.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Dağ, B. (2012, Mayıs). Bazı Zaza Atasözlerinin Kısa İzahı ve Diğer Milletlerin Atasözleriyle Karşılaştırması. *II. Zaza Dili ve Kültürü Sempozyumu* (s. 253-269). Bingöl: Bingöl Üniversitesi.

Demirbaş, M. (2017). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Seslenme Sözleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*(6 (4), 2163-2165.

Dini Terimler Sözlüğü (2009). (haz. Mehmet Sürmeli vd.) Ankara. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.

Dundes, A. (1980). *Interpreting Folklore*. Bloomington: University of Indiana press.

Durmuş, İ. (2009). Türk Kültür Çevresinde Ant. *Millî Folklor* 84, 97-106.

Düzgün, M., Comerd M. ve Tornécengi H. (1992). *Dêrsim de Diwayi, Qese Pi-Kalikan, Erf u Mecazi, Çibenoki, Xeletnayêni*. Berhem Yayınevi.

Ekici, M. (2015). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri* (6. bs.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Elçin, Ş. (2010). *Halk Edebiyatına Giriş*. (10. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Eren, A. (2009). Sihâm-ı Kazâ'da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* Y, 1, 2, ss. 28-44.

Erdoğmuş, H. (2018). *Dara Hênî (Cografya, Sanikî, Meseleyî, Vateyî Verînan)*. Diyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.

Erkek, M. S. (2009). 17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları. *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*,(2).

Erol, Ç. (2007). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

Ersoz, U. F. (2017). *Vervate (Mûsqolîk û Vateyê Verinanê Govdereyijan)*. İstanbul: Weşanên J&J.

Espar, J. Î. (2004). *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma* (2. bs.). İstanbul: Vate.

Fillmore, C. J., D Kempler, W.S.-Y Wang (Eds.), Individual Differences in Language Ability and Language Behavior. Academic Press, London (1979), pp. 85-102.

Gedik, A. (2004). *Gingim Zerreyê Ma De*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.

Gibbs, R.W. (2001). Proverbial themes we live by. *Poetics*, (29), 167-188.

Gökalp, B. (2018). *Bingöl Masallarında-Seçilmiş Örneklerde- Sembolik Masal Çözümlemeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, YDE. Bingöl.

Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, (44), 89-110.

Gökdayı, H. (2020). *Türkçede Kalıp Sözler* (3.bs.). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Grabolle-Çeliker, A. (2013). Ekmek Beni Paramparça Yapsın – Van Bölgesi Kırmancı Kürtçe'sinde Yeminler. E. G. Naskali içinde, *Yemin Kitabı* (s. 219-223). İstanbul: Kitabevi.

Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları.

Hatiboğlu, V. (1964). Kelime Grupları ve Kuralları. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 11. 203-244.

Hengirmen, M. (2011). *Deyimler Sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Engin Yayınevi.

Hymes, D. (1962). The Ethnography of Speaking. T. F. Gladwin ve W. C. Sturtevant (eds.). *Antropology and Human Behaviour* içinde (ss. 13-53). Washington: The Anthropological Society of Washington.

_____, D. (1964). Introduction: toward ethnographies of communication 1. *American anthropologist*, 66 (6/2), 1-34.

_____, D. (1971). The contribution of folklore to sociolinguistic research. *The Journal of American Folklore*, 84 (331), 42-50.

_____, D. (1972). Models of the interaction of language and social life. J. J. Gumperz ve Dell Hymes (Eds.). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication* içinde (s. 35-71). New York: Holt, Rinehart & Winston.

_____, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

İnan, A. (1948). Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant. *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 279-290.

Kaya, A. (2018). *Estanikê Bongilanî*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda beddua söyleme geleneği ve Türk halk şiiirinde beddua*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, E. (1968). Van Bedduaları-I. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 11 (231), 5093-5096.

Kaya, M. S. (2014). *Zaza Kürtler*. (çev. Mehmed S. Kaya, vd.). İstanbul: Rupel Yayınevi.

Keskin, A. (2018a). *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) Ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi SBE, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.

Keskin, A. (2018b). *Alkışlar-Kargışlar ve Konuşmanın Etnografyası Kuramı Örneğinde Halbilimi Çalışmalarında Tür Kavramı ve Tür İncelemesi*. Ankara: Gece Akademi.

Keskin, A. (2020). Millî Kültür Dil-Dünya Görüşünün Yansıması Olarak Hitaplar. *Karadeniz Araştırmaları*. XVII/67, 770.

Kula, O. B. (1996). Dilin kültürelliği ya da kültürün dilselliği. *Bilim ve Ütopya*, 23, 46-47.

Kurij, S. (2014). *Arwûn û Lûy-Sonikî Çoligî*. İstanbul: Nûbihar .

Lezgîn, R. (2017). *Ferhengê İdyomanê Kurdî (Kirmanckî-Zazakî)*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.

Lezgîn, R. (2005). *Ferhengê İdyomanê Kirdkî (Zazakî)*, (2. bs.). İstanbul: Weşanxaneyê Roşna.

Malmisanij. (1992). *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deng Yayınları.

_____. (1996). *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*. İstanbul. Deng.

_____, M. (2000). *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*, (2. bs.) İstanbul: Berdan Matbaacılık.

Mieder, W. (2004). Definition and Classification. *Proverbs: A Handbook*. United States of America: Greenwood Press.

Mîrvanî, S. (2012). *Kal Mûsênî Zeydûnû, Folklorê Mîyaran ra*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.

Ong, Walter J. (2002). *Orality and Literacy*. London & New York: Routledge.

Özcan, M. (1992). *Dersim (Zaza) Atasözleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Özdemir, E. (2000). *Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü* (8. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Paul, L. (2010). *Zazaki*. The Iranian Languages içinde. Routledge.

Pırnaz, A. (2019). Kahramanmaraş Halk Kültüründe Kalıp Sözler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

Philipsen, K. L. (2009). Ethnography of speaking. G. Senft içinde, *Culture and Language Use* (s. 121). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Samuk, H. (2017). Servi Bölgesi Zazacasına Ait Kalıplaşmış Sözlerle İlgili Bir Derleme Çalışması. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4, 41-56.

Samuk, H. (2018). *Servi Bölgesi Folkloru*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, YDE. Bingöl.

Saville-Troike, M. (2003). *The Ethnography of Communication*. Blackwell Publishing.

Seçilmek, K. (2018). *Edebîyatê Fekkî Yê Kirmanckî (Zazakî) Yê Mintiqaya Sêwregi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü ABD, Mardin.

Selcan, Z. (2013). *Qese u Qesê Virênu, Leksikon*. Dêrsim: Tunceli Üniversitesi .

Septioğlu, P. (2019). *Qerebegan: Tarîx, Kultur, Coxrafya*. İstanbul: Weşanxaneyê Peywend.

Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Şen, S. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 627-641.

Tannen, D. (1989). *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge.

Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yalçın, A. (2020). Sözleşme Aracı Olarak Dinsel ve Dinsel Olmayan Yemin İfadelerine Sosyolojik Bakış. *DEUİFD LI*, 303-311.

Yıldırım, K., Bingöl, İ., Lezgîn R. (2012). *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî*. Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

EKLER

Ek 1: Deyimler

1. (bi) Dest dayîş û (bi) qinat guretiş: kaşıkla verip kepçe ile almak.
2. (Heyvon) şikîyayîş: olumsuz bir durumdan ötürü kırılmak, telef olmak, zarar görmek.
3. (Miyoni, çimon) ra şiyayîş: belinden, gözlerinden sağlıklı olmamak, bu azaların görevlerini yerine getirememesi.
4. (Şit/gueşt) ci ginayîş: içilen veya yenilen süt, et gibi şeylerin insana dokunması.
5. ‘Emêl ma yî: başımıza gelenler yaptığımız kötü davranışların sonucudur.
6. ‘Emir kerdiş: ömür sürmek.
7. A ha şoqê mi, a ha Qelencûk: işte şapkam işte Kalencik; bu sözü Kalencik köyünde yaşayanlar, birini şikâyet edecekleri vakit kullanılırlar.
8. A kişt ser ramekû: umduğun şey olmayacak bu yüzden beklentiye girme!
9. A wa gi zê ti zonî pîrikê mi zî zona: senin bildiğini çocuklar da bilir.
10. A wa ma dî kufîk nîdî: çok zor zamanlar geçirmek.
11. A ya zê ma dîya Uris nîdîya: bizim çektiğimizi gavur çekmedi.
12. Adamaqillî kerdiş: bir işi doğru düzgün yapmak
13. Adir fek ra varayîş: ateş püskürmek, çok sinirlenmek.
14. Adir guretiş: ateş almak, yanmak.
15. Adir howna şiyayîş: ateşin sönməsi.
16. Adir kî yoyî kotiş: evine ateş düşmek; başına büyük felaketlerin gelmesi.
17. Adir pîyawanayîş: ateşi tutuşturmak.
18. Adir sarê yoy îd wekerdiş: ensesinde boza pişirmek, birini rahatsız etmek, sıkıntı vermek.
19. Adir tera varayîş: çok sinirli olmak, çok sıkıntılı bir süreç.
20. Adir varayîş: havanın çok sıcak olması. Fiyatların pahalı olması. Tartışma veya kavganın çok çetin geçmesi durumu.
21. Adir wurîştiş: ateşi çıkmak.
22. Adir yoy sari r’ war kerdiş: dünyasını yıkmak, başına büyük işler açmak.
23. Afalê lu wo dîk bîyayîş: istediğini gerçekleştirmek için hileye başvurmak.
24. Afat omîyayîş: bir afet durumunun meydana gelmesi.
25. Alî bar kerdû, nîzon ça ruenû: başladığı bir sözü nasıl bitireceğini bilememek.

26. Alla rencon kerdiş: bir şey isterken Allah'ı adını karıştırmak, "Allah için" diyerek bir şey istemek.
27. Alla wekber vatiş: ezanın okunması.
28. Alla xêr xwu bidû tu: Allah iyiliğini versin.
29. Allê ver gêrayîş: Allah'a yalvarmak, dua etmek.
30. Alu pey mil çoy a dayîş: bir konuda birini geçmek.
31. Ameyîş dinya: doğmak, dünyaya gelmek.
32. Ap vonû yo wi vonû des: birinin ak dediğine diğeri kara diyor.
33. Aqil bunder bîyayîş: bir şeyden tecrübe edinmek.
34. Aqil dayîş: akıl vermek, yol göstermek.
35. Aqil eştîş: aklını kaybetmek.
36. Aqil gêrîyayîş: akli tutulmak, çok şaşırarak.
37. Aqil guretiş: akıl almak, bir konuda birine danışmak.
38. Aqil heyal însan pera nîresenû: insanın aklına ve tasavvuruna sığmayan şey. Akla hayale sığmayan, inanılmayan.
39. Aqil kerdiş vîn: aklını kaybetmek, delirmek.
40. Aqil musayîş: akıl almak, bir şeyler öğrenmek.
41. Aqil omîyayîş sari: akli başına gelmek, bir şeyden ders almak.
42. Aqil vinetiş: akli durmak, şaşırıp kalmak.
43. Aqil xwu ra feqîr bîyayîş: aklından noksan olmak, kafası iyi çalışmamak, zihinsel engeli olmak.
44. Aqil xwu ra kê m bîyayîş: aklından noksan olmak.
45. Ar nîkerdiş: bir şeyden ders almamak.
46. Ar kerdiş: ar etmek, yaptığından utanç duymak.
47. Ardiş fasal: denk getirmek.
48. Ardiş war: fiyatını indirmek, tahttan indirmek, görevinden almak.
49. Ardiş xwu fek: konuşma esnasında bir şey söylemeye niyet edip ancak söylememek.
50. Ari kerdiş: dal budak salmak.
51. Arî kotiş: bir işte birlik olmak.
52. Astê kutîk bîyayîş: değersiz olmak.
53. Astê yoy şikitiş: birini çok dövmek, kemiklerini kırmak.
54. Asti ver eştîş: sus payı vermek.
55. Asto biring bîyayîş: bir kemik bir deri kalmak, çok zayıf olmak.

56. Aşiktî kerdiş: yüzsüzlük yapmak-etmek.
57. Aşmê tevaxî di sewêk simer nîkerdiş: Ağustos ayında bir sepet saman kadar değeri olmamak, değersiz bir şey veya kişi.
58. Aşt bîyayîş: durulmak, sakinleşmek.
59. Aw çurêz kerdiş: su kanalından akan suyu arka yönlendirmek?
60. Aw gêrayîş ling: ayağına kara sular inmek.
61. Aw kerdiş xwu ra: duş almak, banyo yapmak.
62. Awa sîya gerayîş lingon: ayağına kara sular inmek.
63. Awayî estbîyayîş: bir yerin işlek olması, bayındır olması.
64. Awê çimon rijyayîş: vitaminsiz kalmak, çok zayıf olmak.
65. Awê derî/deron vindena: akan dereler durur.
66. Awir dayîş: dikkatini vermek, bakış fırlatmak.
67. Ax ti dêst mi ver a kuyê, tu bidiyê dinya çend gomîya: elime düşseydin, sana dünyanın kaç bucak olduğunu gösterirdim.
68. Ay guerê çîn: öyle şey olmaz.
69. Ay xwu ra war nîomîyayîş: bir şeyde inat etmek, ayak diremek, isteğinden vazgeçmemek.
70. Ay yoyî nîzd bîyayîş: olumsuz davranışlar sergileyen birinin bunun karşılığını görmesine az kalmak.
71. Azon ser wendiş: wexta ke yew merdim qisey keno û ser o ezan wanîyeno o yo ke qisey keno vano enî qiseyî ke ez vano raştî ke ser o ezan ame wendiş.
72. Bar kerdiş: birine vurmak, dövmek.
73. Barê çoy bueçê kutikî di zî bîyayîş: en olmadık şeyler için de pay iddia eden kişilere söylenir. *Barê yî ha bueçê kutik di zî.*
74. Bat kerdiş: iflas etmek, batmak.
75. Batuinyê zerê mi teqa; içim parçalandı, çok üzüldüm.
76. Bavî xwu ser bîyayîş: babası ile aynı evde yaşayan kimse.
77. Baxçi dekerdiş: bağ bahçe ekmek.
78. Bayê-bawê Allê: bu işi ancak Allah çözer. Bu iş Allah'a kaldı.
79. Bazar eştiş: satışa koymak.
80. Bazar kerdiş: pazarlık yapmak.
81. Bazar kuya ver a: araya Pazar günü girdi.
82. Bêaqubetî vîraziyayîş: olumsuz bir durumun ortaya çıkması.

83. Behs kotiş: bir konudan konuşmak, meseleyi açmak.
84. Bêimon şıyayış: imansız olarak ölmek.
85. Belay xwu dekotiş: belaya düşmek.
86. Belê xwu dıyayış: belasını bulmak.
87. Bênefsî kerdiş: nefesine yenilmek, agözlölük yapmak.
88. Bênti/bînati kotiş: araya girmek.
89. Bêqunax kotiş: gece konaklaycak yeri olmamak.
90. Ber muejnayış yoy: birini kovmak, kapıyı göstermek.
91. Bêr xeron abiyayış: hayırlı işlerin olmaya başlaması durumu.
92. Bêr zimistonî bıyayış: kiş mevsiminin başlamasına az bir sünnin kalması. *Hewa bıyû serd, bêr zimistonî yo.*
93. Beradon xwu şanayış: tehdit savurmak.
94. Bergal tarî kerdiş: ziyaret etmek, uğramak.
95. Bergal tarî nîkerdiş: uğramamak, ziyaret etmemek.
96. Bermi niştiş qirik: gözleri dolu olmak, neredeyse ağlayacak duruma gelmek.
97. Berz wendiş: yüksek sesle bir şey okumak. *Ma omê cê mezelo, yî fathê xwu berz wend.*
98. Beşer fek kotiş: gülümsemek, canlanmak.
99. Bêxt çoy bıyayış; güvenilir olmak.
100. Bêxt yoy kotiş: ocağına düşmek; birinin yardımına muhtaç olmak.
101. Bî ela bî bela: sebepsiz yere.
102. Bî paşt mendiş/bıyayış: sahipsiz olmak, destekten yoksun olmak.
103. Bi tori bi mi mil a: başına bela olmak.
104. Bikix; konuşma sırası sende anlamında kullanılır.
105. Bîla mena vatiş: düz anlamıyla söylemek, ima etmeden ifade etmek.
106. Bin aw ra şinû bueê yî hî nîbena: saman altından su yürütmek.
107. Bin cedî kotiş: sahip olduğu maddi ve manevi imkânları kaybedip itibarsızlaşmak, fakirleşmek, iflas etmek.
108. Bin cehdî ra vetiş: işleri bozulan birine yardım etmek, el atmak, düze ıkramak.
109. Bin dêst xwu guretiş: kontrolü altına lamak.
110. Bin deston yoy îd bıyayış: birinin emri altında olmak, birinin yönetiminde olmak.
111. Bin erd bimonû: olacak bir şeye hiçbir şeyin engel olamayacağını, o işin mutlaka olacağını belirtir.
112. Bin guretiş: kök salmak, toprağına tutunmak.

113. Bin herr a kerdiş: öldürmek.
114. Bin id xever dayîş: birine gizliden, el altından haber salmak.
115. Bin yoy kotiş: aklını çelmek, fikrini değiştirmek.
116. Bin kotiş: baş edememek, yenilmek.
117. Bin Lingon id şîyayîş/mendiş; ayaklar altında kalmak, telef olmak, yok olmak.
118. Bin pa çînbîyayîş: aslı astarı olmayan, yalan.
119. Bin sarê yoyî ra vejîyayîş: birinin başının altından çıkmak.
120. Bînati xeripyayîş: araları bozulmak.
121. Binî bêng werdiş: kafayı mı yedin, dengesizce ve tutarsızca hareket eden veya konuşanlara hitaben denir.
122. Binî çimon ra onîyayîş: çaktırmadan bakmak.
123. Binî erd bimendê: ne yapar eder sorunu çözerdim.
124. Bî pero itîya ra uja lingê xwu nîeştîş: karşılıksız bir iş yapmamak.
125. Bîqunax kotiş: konaklayacak yeri olmama durumu.
126. Birîn jon kerdiş: bir söz veya davranıştan gocunmak, alınmak, yarası olmak.
127. Birrêk pes bîyayîş: bir küçükbaş hayvan sürüsü kadar olmak.
128. Bîsmîlê xwu ardiş: besmele çekmek.
129. Bîyayîş guêl aw: ter içinde kalmak. Sırılsıklam olmak.
130. Bîyayîş kueli: taş kesilmek, hareketsiz kalmak.
131. Bîyayîş tenîya çorin: kendisinden kurtulamaz bir şeye dönüşmek.
132. Bîyû qillê ziqumî gero ma: bize zehir zıkkım olmuş.
133. Bîyû şîyû: olan olmuş.
134. Biz vatû mi keli tobi: yaptığım bu işi bir daha yapmayacağım. Yapılan bir şeyden pişman olmayı ifade eder.
135. Bizî ci verdayîş: oğlakları süt içmeleri için keçilere salmak.
136. Boç-bueç weradayîş: isyan etmek, bir otoriteye karşı çıkmak.
137. Bueç xwu dest fînayîş: bir işin veya kişinin kontrolünü ele geçirmek.
138. Bueç xwu paştî ra nayîş: isyan etmek.
139. Bueçê felek tadayîş: işleri iyi olanlara “işin iş”, “keyfin yerinde” anlamında söylenen bir söz. *Şima bueçê felek tadawa.*
140. Bueç vejîyayîş meydon: foyası meydana çıkmak.
141. Buy vetiş: boş boş dolaşmak, sürtmek.
142. Buyê çoyî teng bîyayîş: canı sıkılmak, içi sıkılmak.

143. Buyê şit fek ra omiyayîş: çömez olmak, bir işte acemi olmak, toy olmak.
144. Buyê xu verdiş: açılmak, rahatlamak, ferahlamak.
145. Buyê yoy pa bîyayîş: bir kişinin, ailenin veya grubun olumsuz özelliklerini taşımak.
146. Buyrun kerdiş: buyur etmek.
147. Ca ci ginayîş: bir yere sığmak, yerleşebilmek.
148. Ca çînû ti linge xwu ruên: çok kalabalık olmak, adım atacak yer olmamak.
149. Ca çînû yo ling berzû: çok kalabalık olma durumu.
150. Ca dayîş xwu: kendine yer etmek.
151. Ca guretiş: bir oluşumda yer almak. Arabada yer ayırtmak. Arsa satın almak.
152. Ca kerdiş: tespit etmek, arayıp bulmak.
153. Ca verd: boş ver.
154. Cahîl mendiş: cahil kalmak.
155. Car ontiş: cefa çekmek.
156. Cê xwu vînayîş: yerine gelmek, yerini bulmak.
157. Cê xwu zonayîş: haddini bilmek, nerede nasıl davranacağını bilmek.
158. Cê yoy zonayîş: birine gereken saygıyı göstermek ve ona değer vermek.
159. Cefa ci rî mendiş: çok çaba harcamaya rağmen bir şey elde edememek.
160. Cefê xwu ontiş: cefa çekmek; zorluğa katlanmak.
161. Cehde şiyayîş: yürümek, yol gitmek.
162. Cehdi muejnayîş: yol göstermek, bir çözüm yolu önermek.
163. Cehdi viraştîş: kendi isteklerini ve planlarına hizmet edecek şekilde davranmak, kendine çıkar sağlmaya çalışmak.
164. Cehşilqazî kerdiş: hüle yapmak.
165. Cêk mi ra xom çîn û: gezmediğim yer yok.
166. Cemat yoyî d' runiştîş: birinin sohbetinde bulunmak.
167. Cemeat giridayîş: meclis kurmak, bir araya gelmek, toplanmak.
168. Cenêk radayîş: iç çekmek, derin nefes almak.
169. Cêron a nîyayîş: elektiriğe kapılmak.
170. Ceza birnayîş: ceza kesmek.
171. Ceza ontiş: cezasını çekmek.
172. Ceza vejîyayîş: hapis veya para cezası almak.
173. Cezbi kotiş: ilahi sözler eşliğinde kendinden geçmek, bir konuda çok hararetle konuşmak.

174. Cezê xwu ontîş: cezasını çekmek.
175. Ci ginayîş: (söz/laf) dokunmak.
176. Cî kerdiş: ayırt etmek.
177. Ci muejnayîş: ölçmek.
178. Ci nîomîyayaîş: işine gelmemek.
179. Cî nîvetîş: birbirinden ayırt edememek, tanıyamamak.
180. Ci qeldinayîş: dövmek, vurmak, sıkmak.
181. Ci ra weş biyayîş: birinden razı olmak, iyi geçinmek.
182. Ci rî zika şiyayîş: zekât alacak durumda olmak.
183. Cî ser kotiş: birbirini kaybetmek.
184. Ci ser qeldayîş: çözmek.
185. Cîgêr yoy qul kerdiş: birine dert, tasa vermek, çektirmek.
186. Cil bin ra vetîş: kişiyi sahip olduğu bir statüden etmek.
187. Cil con bîyayîş: genç olmak.
188. Cin kotiş: içine cin kaçmak. Dengesizce davranmak.
189. Cindon weradayîş: cin çıkarmak.
190. Cînî gawon bîyayîş: çok gezen kadın.
191. Cînî mi esta honîya kî şarî da: Karın var nacak babasının evinde, bana bir faydası yok.
192. Cînî remnayîş: kız kaçırmak.
193. Cîr bîyayîş: sakinleşmek, durulmak.
194. Cirik cehenêmî ra: cehenneme kadar yolun var.
195. Cîsn masî bîyayîş: (balık gibi) tüysüz veya kılsız bir vücuda sahip olma.
196. Citê yoy bîyayîş: bir ailenin terbiyesini almış kişi, huy olarak birilerine benzemek.
197. Cîya biyayîş: baba evinden ayrılmak, ailesinden ayrı bir eve taşınmak.
198. Comêrdê-a aşikon bîyayîş; çok gezen, saygısız ve kural tanımayanlar için kullanılır.
199. Con xwu ver kotiş: can derdine düşmek.
200. Congiron bîyayîş: ağırcaanlı olmak, yavaş hareket etmek.
201. Cuyîn kiwayîş: ekin biçip patosa vurmak.
202. Çalê karmon bîyayîş: çok yoğun ve kalabalık olan bir ortam.
203. Çalê yoy kendiş: birinin kuyusunu kazmak.
204. Çalim kerdiş: çalım satmak, hava atmak.
205. Çar ruêj dinya wa: üç günlük dünya.

206. Çarês tevêg erd ezmonî xwu ra nîvînên: bu işi yapmak imkânsızdır, çok zordur.
207. Çarpayî/çarpey: dört ayaklı hayvanlar için, özellikle eşekler için kullanılan kibar bir ifade.
208. Çay çî werdiş: bir şeyler atıştırmak.
209. Çê tayê nîverdayîş: küfür etmek.
210. Çekuyêk vatiş: bir söz söylemek. Şarkıdan bir parça söylemek.
211. Çelbueq viraştîş: ortalığı bulandırmak, fitne çıkarmak.
212. Çenesiz bîyayîş: geveze olmak, boş boş konuşmak.
213. Çengi kerdiş: söylenmek, çok konuşmak.
214. Çeni kiwayîş: çene çalmak, lak lak etmek.
215. Çeq çeq kerdiş: lak lak etmek, konuşmak.
216. Çeq tedi çinbîyayîş: bir yerde bir kibrit çöpünün bile olmaması durumu.
217. Çi estû: ne var ne yok? Nasıl gidiyor?
218. Çî mî guretîş: alışveriş yapmak.
219. Çi omiyayîş fek vatiş: ağzına geleni söylemek, ağır ve kırıcı sözler söylemek.
220. Çi qeydi ti mixêk bîyer dari rû dî: bir konuda yapılan tahminin gerçekleşmesi durumunda söylenir.
221. Çî ver eştîş: birine bir şeyi kabul ettirmek için bir şeyler önermek veya teklif etmek.
222. Çîk bî xwu nîverdayîş: kendini hiçbir şeyden mahrum etmemek.
223. Çîk bin bueç id bîyayîş: dilinin altında bir şey olmak, bir şeyi gizlemek.
224. Çîk eştîş ciyêf: harçlık vermek. Rüşvet vermek.
225. Çîk pê gumi nîkon/çeq pê gumi nîkon; anlayışı kıt olmak.
226. Çîk sadir nîkerdiş: bir sonuç elde edememek.
227. Çikîyayîş yoy gueş: duymak, kulağına gelmek.
228. Çil bîyayîş. yaman olmak, işi bilmek.
229. Çilê çoy hona şiyayîş: ışığı sönmek, kör olmak.
230. Çim akerdi bîyayîş: gözü açık olmak, uyanık olmak.
231. Çim akerdiş: kendine gelmek, gözlerini açmak.
232. Çim ci ginayîş: gözüne çarpmak, fark etmek.
233. Çim ci verdayîş: göz koymak.
234. Çim çoy birnayîş: gözü kesmek, bir şeyi yapabileceğine inanmak.
235. Çim çoy nîbirnenû: gözü kesmemek.
236. Çim giridayîş: gözünü boyamak.

237. Çim hemin ho ma do: herkesin bizden beklentisi var, herkesin gözü bizdedir.
238. Çim id girayîş: waştîş çîyêko xirab kerdiş.
239. Çim id mendîş: isteğine ulaşamamak, muradına erememek.
240. Çim kerdiş: göz kırparak bir işaret vermek, göz kırparak bir şey anlatmak.
241. Çim mi omê mi ri: gözleri yuvalarından fırlamak; korku, öfke veya telaşın yüzüne yansması.
242. Çim pêrûginayîş: nazar değmek, göze gelmek.
243. Çim tedi bîyayîş: gözü olmak, bir şeyi istemek. *Çim yî tedi vû mi erevi ra bîyar war.*
244. Çim tedi mendîş: gözü kalmak.
245. Çim tengî kerdiş: açgözlülük yapmak.
246. Çim tever a bîyayîş: gözü dışarıda olmak.
247. Çim xwu çarnayîş: koaçan etmek, göz gezdirmek.
248. Çim yoy bar giri nîdayîş: gözü kesmemek, aklına yatmamak.
249. Çim yoy mird nîbîyayîş: gözü doymamak.
250. Çim yoy, yoy îd bîyayîş: birinin sahip olduğu şeylerde gözü olmak, çekememezlik, birinden beklentisi olmak.
251. Çim yoyî vejîyayîş: hak ettiği cezayı almak, yaptığı kötü bir hareketin veya söylediği sözün karşılığını almak.
252. Çimî yoy çîyêk di bîyayîş: bir şey yapmaya niyetlenmek.
253. Çimon ra şiyayîş: görme yetisinden olmak, kör olmak.
254. Çimon xwu ver ardiş: anımsamak, göz önünde bulundurmak.
255. Çimsur bîyayîş: çok kızmak, öfkelenmek.
256. Çimveşon bîyayîş: açgözlü olmak.
257. Çimveşonî kerdiş: açgözlülük yapmak.
258. Çin bîyayîş: bir işe yaramamak, bir işin hakkından gelememek.
259. Çinbîyayi bîyayîş: ölüm döşeginde olmak, mecali olmamak.
260. Çiwa kerdiş: sopa ile döğmek, vurmak.
261. Çiwa tedi çarnayîş: ortalığı karıştırmak, fitne fesat çıkarmak, bir işi bozmaya çalışmak.
262. Çiwê yî gina zarej ir: zülfü yâre dokunmak, konuşması ile birini üzme, gocundurmak.
263. Çîyêk (memleket) pîşayîş: bir yeri alt üst etmek, baştan sona aramak, her yeri aramak.
264. Çîyêk (Rêzîlatî, pîsî) qirik dayîş: bir şeyin (rezillik, kötülük) diz boyu olması, çok olması durumu.
265. Çîyêk hot dor kerdiş: bir şeyi yedi kez yapmak; abartı anlamı taşıyan bir söz.

266. Çîyêk quli kerdiş: bir şey başarmış olmak.
267. Çîyêk ser giridayîş: bir karara bağlamak, bir sonuca varmak.
268. Çîyêk ver a kuyayîş: bir şeyden etkilenmek.
269. Çîyêk vêr mêrgî şîyayîş: ölmeye yüz tutmak, ölmek üzere olmak.
270. Çîyêk xwu ser nayîş: birini, bir şeye kurban etmek.
271. Çîyêk zêdê yoy bîyayîş: boyunu aşmak; senin haddine değil, bu senin boyunu aşar.
272. Çîyêko tezi çîn û: yeni bir haber yok mu?
273. Çizî peru ginayîş: çılgılık atmak.
274. Ço vonu ca ra yo tasê aw a: bir içim su, çok güzel.
275. Çomir çuelbax biyayîş: ortalığın su ve çamur altında kalması durumu.
276. Çomqal kotiş: yaşlanmak, bastona düşmek.
277. Çon ver a nayîş: sopa ile dövmek.
278. Çoras ruej vor varena yo ruej seyde benû, a ruej îz çarêxî diryayê: bir iş için bütün şartlar uygun ama araç gereç eksik.
279. Çorason dayîş: badê mergî yewî Quran wendiş û nan dayîş.
280. Çoy nîdîv nîşnawiti vî: ne görülmüş ne de duyulmuş şeydi.
281. Çoyî r' tersayîş: birinin başına gelebilecek kötü şeylerden ötürü korkmak.
282. Dadî bavî xwu resayîş: anne ve babasına yardım edecek yaşa erişmek.
283. Dadî-babî xwu nefîs bîyayîş: tıpatıp babasına ve annesine benzemek.
284. Dar dayîş erdi rû: ağaç kesmek, devirmek.
285. Dar kiwayîş: meyve ağacı silkelemek.
286. Dar kiwena gil kom heta şinû: meydana gelen olayın sonuçlarını kestirmek şimdilik zor, bakalım ne olacak.
287. Dar ontîş: hızar ile ağaç biçmek.
288. Dar vil kotiş: ağaçların çiçek açması.
289. Darb dîyayîş: bir yerden darbe yemek, zarar görmek.
290. Darb werdiş: bir şeyden zarar görmek, birinden darbe yemek.
291. Darbê mêrg perûdayîş: ölüm darbesi vurmak.
292. Dawê mêrkonî kerdiş: yiğitlik taslamak.
293. Dayîş dest: birini ele vermek, yakalatmak.
294. Dayîş wera nayîş ru: mecazen tartmak, değer biçmek.
295. Dayîş wera: birinden hastalık kapmak. Birinden bir konuda bir şeyler öğrenmek.
296. Dayîş xatir Allê/peyxmêr: Allah/ peygamber hatırına vermek, affetmek.

297. Dayîş xatir yoy: birinin hatırından dolayı affetmek.
298. Dayri runayîş; cin çıkarmak amaçlı halka kurmak.
299. De memir, meteq! Gel de ölme!
300. Debîyayîş: kızmak, hiddetlenmek, dolmak.
301. Dêf yoy kiwayîş: birini evlendirmek, düğününü yapmak.
302. Def zirawî runayîş: düğün dernek kurmak.
303. Deftêr çoy id nîbîyayîş: gözünde olmamak, bir şeyin bir kimse için değersiz olmak.
304. Deginayîş: içerlenmek, darılmak, konuşurken takılmak.
305. Dehkera abîyayîş: bir konudan söz açılması.
306. Dehwê aqilî kerdiş: bilgiçlik taslamak.
307. Dekerdi bîyayîş: etine dolgun olmak.
308. Delalî kerdiş: el üstünde tutmak, şımartmak.
309. Delê mi tu d' nîvîyerena: nazım sana geçmez.
310. Dendik sari d' çinbîyayîş: kafası çalışmamak.
311. Derd keder nîvînayîş: zorluk yaşamamak, rahat bir hayat sürdürmek.
312. Dêrd kulî yoy giron bîyayîş: derdi kederi çok olmak.
313. Dêrd ma ma rî bes nîyû: bizim derdimiz bize yeter.
314. Dêrd mi bês mi nîyû: benim derdim bana yetmezmiş gibi.
315. Dêrd mi mi rî derd nîyû: bu dert benim için önemli değil.
316. Dêrd şarî qer û, ay mi qîrbelek û: benim derdim herkesten daha çok.
317. Derd werdiş: dert çekmek.
318. Dêrd yoy têra bîyayîş: efkâr basmak.
319. Derê benû çita: bakalım ne olacak.
320. Deri runayîş: çeşme veya dere kenarında ateş yakıp elbiseleri ve çocukları yıkamak.
321. Dermon kerdiş: bir yarayı ilaçlamak.
322. Dermon mêrg o: bir şey çok az olunca neden böyle az anlamında bir ifade.
323. Ders guretiş: ders almak, ibret almak.
324. Dêso vona vevê beşnaw: Duvar sana söylüyorum, gelinim sen işit (Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle).
325. Dest a dîyayîş: birinin elinden çok çekmek, kötülük görmek.
326. Dest a omîyayîş: elinden gelmek, bir şey yapmaya imkânı ve yeteneği olmak.
327. Dest a vejîyayîş: fırsatı kaçırmak, elinden kaçırmak.
328. Dest akerdiş; dua etmek. El açmak.

329. Dest berzkerdiş: söz hakkı için el kaldırmak.
330. Dest ci eştîş: el uzatmak, yardım etmek.
331. Dest ci kotiş: el düşmek; bir şeyi karıştırmak, kurcalamak.
332. Dest eştîş çîyêk: bir şey yapmaya başlamak.
333. Dest eştîş: sarkıntılık etmek, ırzına geçmek.
334. Dest id mendiş: elinde kalmak, birinden kurtulamamak.
335. Dest kerdiş çoy fek: bilgi ve becerisi ile insanları kendisine hayran bırakmak.
336. Dest kerdiş pê: bir şeye başlamak.
337. Dest kerdiş: el etmek, el ile birinin dikkatini çekmek.
338. Dest kotiş: insanın eline fırsat, para vb. şeylerin geçmesi.
339. Dest kotiş: güçten düşmek, birine muhtaç olacak derecede olmak, eline düşmek.
340. Dest ling ra kotiş: elden ayaktan düşmek, takatsiz kalmak, yaşlanma sonucu güçten düşmek.
341. Dest lingon ra kerdiş: çok yormak, mecalsiz bırakmak.
342. Dest merdon panîyayîş: kimsenin eli değmemiş, bozulmamış.
343. Dêst merdum nîgenû: bir iş yapmaya eli varmamak.
344. Dest mi kot ser: eli yatkınlık kazanmak.
345. Dest nayîş (argo): haddini bildirmek.
346. Dest nîkotiş: ele geçmez.
347. Dest paşt ir dayîş: tebrik etmek. sırtını sıvızlamak.
348. Dest qin ver a nayîş: el bebek gül bebek büyütme.
349. Dest ra çîyêk bîyayîş: bir olaya sebep olmak, kötü bir şey yapmak.
350. Dest ra eştîş: elinden çıkarmak, bırakmak.
351. Dest ra guretiş: elinden almak.
352. Dest ra nîomîyayîş: elinden gelmemek, gücü veya imkânı olmamak.
353. Dest ra omîyayîş: elinden gelmek, bir iş yapmaya yeteneği veya imkânı olmak.
354. Dest ra vejîyayîş: elden kaçırmak.
355. Dest sari kerdiş: başını okşamak.
356. Dest ser a nayîş: el koymak.
357. Dest tepiştîş: engel olmak.
358. Dest xwu ciyef eştîş: elini cebine atmak, bir şeyin ücretini ödemek, para vermek.
359. Dêst xwu derg kerdiş: barışmak veya selamlaşmak amacıyla birine elini uzatmak.

360. Dest xwu nîkerdiş: bir davranış veya bir bir söze karşılık vermemek, fiziksel olarak tepki vermemek.
361. Dêst xwu panînayîş: elini sürmemek, ilgilenmemek.
362. Dest xwu ra raverdayîş: çabalamayı bırakmak, kendini korumamak, pes etmek.
363. Dest xwu rî ru kerdiş: şükür etmek.
364. Dêst yoy derg bîyayîş: eli uzun olmak.
365. Dêst yoy guretiş: birinin tarafını tutmak, desteklemek.
366. Dêst yoy guretiş: tokalaşmak, selamlaşmak.
367. Dest yoyî çîyêk ser kotiş: bir konuda el yatkınlığına sahip olmak.
368. Dest yoyî kotiş: birinin yönetimine girmek, eline düşmek, birinin hükmü altına girmek.
369. Destmaj şitiş: abdest almak.
370. Destmaj tera nîşikîyayîş: ergenliğe girmemiş yaşta olmak veya abdesti kırılmayacak dercede yakın olmak.
371. Destmaj tera şikîyayîş: ergenliğe girmiş. Yabancı olmak, namahrem olmak.
372. Destmuri kerdiş: el yordamıyla aramak.
373. Deston ver bîyayîş: birinin yanında çalışmak, çıraklık etmek.
374. Destveng omîyayîş: eli boş gelmek; bir yere giderken hediyesiz gitmek.
375. Devarê çoyî çînbîyayîş: çok hareketli olmak, bir şey yapmadan duramamak.
376. Devirxoni kuwayîş: def çalmak.
377. Dewa viraştîş: bir davayı çözmek.
378. Dewê ağayî/ağatî kerdiş: ağalık taslamak.
379. Dewê ma merda: bizim zamanımız geçti, artık işimiz bitti.
380. Dêyr/deyîr kerdiş: şarkı söylemek.
381. Dezgi ra kotiş: bir şeyin veya kişinin eskinden sahip olduğu özellikleri yitirmesi.
382. Dezgi runayîş: tuzak kurmak. Sistem kurmak.
383. Di bawê Homê: bu iş Allah'a kaldı.
384. Di çakuçî yoy yo ca rû nîginayîş: iki sözü bir olmamak, bir dediği diğerini tutmamak, yalan konuşmak.
385. Di mi biger: yakamdan düş! Beni rahat bırak.
386. Di ruêj ju qisi nîkerdiş; yew qise ser o nêvindertiş, lezabez qerarê xwu bedelnayîş
387. Dîk ra hak guretiş: tekeden süt sağmak; olmayacak şeyleri olur duruma getirmek.
388. Diling kerdiş: evlendirmek.

389. Dima şiyayîş: birinin sözünü dinlemek, izinden gitmek.
390. Dîn mezhev nêng çînayîş: dinine, mezhebine sövmek.
391. Dindon xwu seqênayîş; qey çîyêko xirab kerdiş fîrset pawitiş,
392. Dindonon xwu pî şonayîş: diş bilemek, öfkelenmek.
393. Dinya bivêşû talaşê yî tedi nîvêşena: dünya yıkılsa umrunda olmaz.
394. Dinya bivêşû, patîlê yi tê nîvêşena: dünya yanarsa bile onun umurunda olmaz.
395. Dinya bîya şew: her yere karanlık çökmüş.
396. Dinya bîyayîş çîyêk (çeri): bir şeyin (ot) çok olması durumu.
397. Dinya d' mi înon nîkêrdê: asla böyle bir şeyin olabileceğine inanmazdım.
398. Dinya dinya bîyayîş: hayat şartlarının iyileşmesi.
399. Dinya kerdiş deşta duz/ vor: dümdüz bir ovaya çevirmek, karın her yeri dümdüz bir ovaya çevirmesi.
400. Dinya kerdiş xiravî: etrafı dağıtmak, her şeyi mahvetmek.
401. Dinya mi qedeya: dünyam yıkıldı.
402. Dinya qeldiyabî uca: büyük bir kalabalığın bir yere akması, yığılması.
403. Dinya qeldiyena: dünya mı yıkılır!
404. Dinya qînê guêçîn ra vîyerta, ti hemo gêrên bira derg: iş işten geçmiş.
405. Dinya ver şên: bolluk, çok olmak.
406. Dinya xwu paştî kerdiş: dünyalık mal için büyük zorluklar yaşamak.
407. Dinya xwu ver guretiş: çok geniş alanlara yayılmak, etkisi altına almak.
408. Dinyanêdî bîyayîş: görgüsüzce davranmak, görgüsüz olmak, sonardan görme olmak.
409. Dinyê xwu bedilnayîş: ölmek, dünyasını değiştirmek.
410. Dinyê yoy qediyayîş: dünyası başına yıkılmak, çok zor duruma düşmek.
411. Dinyê yoyî şew kerdiş: birinin başına büyük dertler açmak, yazını kışa çevirmek.
412. Dîqet xwu dayîş: dikkatini bir şeye vermek.
413. Dîqêt yoy ontiş: birinin dikkatini çekmek
414. Dîştar guretiş: grip olmak, hastalık kapmak.
415. Dîwon kerdiş: sohbet etmek.
416. Dîyar kerdiş: bir şeyin bakımını yapmak, beslemek.
417. Dizd kotiv kî merîkêk, wayêr kî dizd piştiv de o bavî yî vatû *bîya îtiya vatû nîyenû* vatû *raverd vatû mi u verdo ra u mi ranîverdenû*: öyle bir duruma düştüm ki istediğimi yapamıyorum ve bu işten de kolay kolay vazgeçemiyorum.
418. Dizdî omin, xwês zimistonî: iş işten geçtikten sonra bir itirafta bulunamak.

419. Dîzpîl bîyayîş: gururlu, kibirli olmak.
420. Dom kotiş: tuzağa düşmek, oyuna gelmek.
421. Don deston bigêr lingon: kendi elinle verdiğini almak için borçlunun peşinden koşmak zorunda kalma durumunu anlatır.
422. Dor kerdiş: sıra yapmak, bir şeyi sırayla kullanmak, nöbetleşe yapmak.
423. Dorê pês şayîş: hayvanları gütme nöbeti tutmak.
424. Dox tedi çînbîyayîş: akli başında olmamak, mantıklı düşünememek.
425. Doxê yoy berdiş: başını şişirmek
426. Dua guretiş: dua almak; bir iyilik karşılığında kendisine dua edilmek.
427. Duê holo: iyilerin duası.
428. Due yoy qebul bîyayîş: duası kabul olmak, isteğinin olması.
429. Durî ra qissêkerdiş: hariçten gazel okumak, konuya hâkim olmadan ve herhangi bir sorumluluğu olmadan bir konu hakkında konuşmak, ahkâm kesmek.
430. Dûrî şîma ra: haşa huzurdan, söz meclisten dışarı.
431. Durim hol bîyayîş: hali vakti yerinde olmak.
432. Durim yoy çînbîyayîş: fakir olmak, ekonomik yönden zayıf olmak.
433. Duyes kueçikî comêrdî vî: bir düzine adam topluluğu.
434. Ecev mendiş: şaşıp kalmak, hayret etmek.
435. Edet kerdiş: alışkanlık haline getirmek.
436. Eg bid mi mi r lazim û, eg bid şarî mi r' çî lazim û: verirsen, bana lazım, vermezsen bana ne lazım; bana bir şey verirsen işime yarar, vermezsen de beni ilgilendirmez.
437. Ehil cemet bîyayîş: cennet ehli olmak.
438. Ehil gurî bîyayîş: işin ehli olmak; bir işin gerektirdiği özelliklere sahip olup o işi doğru düzgün yapmak.
439. Ehtîyacî dîyayîş: ihtiyacını görmek.
440. Ela texmîn guri kerdiş: plansız iş yapmak.
441. Elde kerdiş: elde etmek, başarmak.
442. Elemon kerdiş: bezmek, bezginlik sonucu yardım veya sabır dileme anlamında bir söz.
443. Elî kot qutî nî wîfî nî pitî: sesi soluğu kesilmek.
444. Ellem qullem kerdiş: Allem etmek kallem etmek; istediğini elde etmek için her türlü yolu denemek.
445. Elm çoy pê çîyêk nîşîyayîş: hatırlamamak, bilmemek, haberi olmamak.
446. Elo muş, gurr merak: kimseye minnet etmem.

447. Emel bîyayîş: ishal olmak.
448. Emêl xu şeetnayîş: yaptığından şaşmak, yanlış yapmak.
449. Emêl yoy sîya bîyayîş: kara bahtlı olmak.
450. Emêl yoy xirav bîyayîş: bahtsız olmak, şansız olmak.
451. Emir berdiş: yaşamak, ömür sürmek.
452. Emir ginayîş ci: birinden veya bir kurumdan emir almak.
453. Emon yemon kerdiş: aman dilemek, yalvarmak.
454. Enenê dew bîyayîş: köyün yerlisi, kurucusu olmak.
455. Engmîn vetiş: sağım yapmak; arıların yaptığı balı kovandan çıkarmak.
456. Er ra pê: bugünden sonra, bundan böyle...
457. Ercel omiyayîş: eceli gelmek.
458. Ercêl yoy omîyayîş: eceli gelmek, canına susamak.
459. Erd a ezmon ferq estbîyayîş: yerden göğe kadar farklı olmak, çok farklı olmak.
460. Erd biqilaşîyê ez pêrû bişê war: yer yarılrsa da içine girsem.
461. Erd ra ezmon hukim kerdiş: çok güçlü olmak,
462. Erevi guretiş: arabanın, birini tutması.
463. erevî yoy guretiş: birini araba tutmak.
464. Ermi kerdiş: şey yapmak; söylenmek istenilen şey tam olarak hatırlanmadığı zaman onun yerine kullanılır.
465. Êrû mir: bütün gün.
466. Estbîyayîş çînbîyayîş/ estî çîn î: baştanbaşa.
467. Esti besti kerdiş: kılıfına uydurmak.
468. Eşnawitû waro barkerdû nîzon ça no rû: bir meselenin tamamına vakıf olmamak.
469. Eştiş meydan: birinin yalanını aşikâr etmek, delil olarak sunmak.
470. Etîr kotiş: bir şeyin derdine düşmek.
471. Evdilponkonet-nez bîyayîş: paranın kulu olmak, para için her şeyi yapmak.
472. Evezê yî vetiş: kefaret yerine geçmek.
473. Ewqat guretiş: avukat tutmak.
474. Exleq guretiş: terbiye almak, ahlak öğrenmek.
475. Eyar kerdiş: düzenlemek, ayarlamak.
476. Eyb bîyayîş: ayıp olmak, ayıp kaçmak.
477. Eyb çoy tever kotiş: ayıbı ortaya çıkarmak, birinin kusurunun ortaya çıkması.
478. Eyv û însôn vajû: ayıptır söylemesi.

479. Eyva reş, heya giron: çok ayıp.
480. Ez arî ra yeno, diştar mi ra nîdusena: o kadar kirliyim ki hastalık bile bana bulaşmaz.
481. Ez çimon tu weno: gözünü seveyim, takdir etmek
482. Ez ha vono se: ti goşdarî nêkenî mi nika va, wexta ke merdim yewî rê çîyêk vano eke eyî fam nêkerd yan zî şaş fam kerd in qise vajîyeno.
483. Ez inay tu r nîverdeno: bunu yanına bırakmam.
484. Ez Îvi vî tu uja ra gîyoni nîomên: ben eski ben olsaydım, oradan sağ dönmezdim.
485. Ez ki esta ez a: kendini büyük görmek, kibirli olmak.
486. Ez kurm hêr xwu zona: ben eşeğimin huyunu bilirim.
487. Ez nîşkeno tu dir vazdo vêjî: seninle aşık atamam. Seninle baş edemem.
488. Ez nîvono, dêrt mi vonî: beni söyleten dertlerimdir.
489. Ez omîyawo in vîr xwu: bu yaşıma geldim, hatırladığım kadarı ile.
490. Ez qirbon tu vî: sana yapacakların için fırsat vermeyeceğim.
491. Ez şima nîgêrena: sizden vazgeçmem.
492. Ez tu cil fnena: seni ölüm yatağına düşürürüm anlamında kullanılan bir tehdit ifadesi.
493. Ez tu kena çilk: senin suyunu sıkırım.
494. Ez tu kena teht: seni dövüp yere sererim.
495. Ez tu kişeno, ez tu keno puesti: seni döverim, derini yüzerim.
496. Ez tu nuna vêşik: canını yakarım, dayaktan bedenini kızartırım.
497. Ez tu pa pirça wena: seni tek lokmada yerim.
498. Ez tu tuali kena: adamakıllı dövmek, derisini soymak.
499. Ez vono heş û vonû reç: bak ayı burada diyorum, o da bak izi diyor.
500. Ez xêr ti silomet: herkes kendi yoluna.
501. Ez xizmikar bavî tu wo: babanın uşağı mı var; bu işi kendin yap, senin yapman gerekir.
502. Ez zê lingê muşterî şên cedi ra: nazlı davranmak, naz etmek, kararsız olamk.
503. Ez zono Homa zonû mi çi dîya: ne çektiğimi bir ben bir de Allah biliyor.
504. Ez zono şima guelîk kom yo dadîyê: sizi çok iyi tanıyorum, ne olduğunuzu biliyorum.
505. Ez zono ti zonî: “böyle bir şey yaparsan sana ne yapacağımı biliyorsun” anlamında bir tehdit.
506. Ezmet kotiş: büyüklük taslamak, kendini ağırdan satmak.
507. Ezmon a kerrê kotiş: gökten taş yağması, yapılan kötülüklerden dolayı başa belaların gelmesi durumu.

508. Fal/fêl kerdiş: hile yapmak, oyun etmek.
509. Fatar bîyayîş: iftar vaktinin girmesi.
510. Faydi nîdîyayîş: faydasını görmemek.
511. Faydi vînayîş: fayda görmek.
512. Fek a guretiş: lafi ağzından almak. Biri, bir söz veya şarkı söylerken şarkıya veya söze girerek devam ettirmek.
513. Fek a kiwayîş: diline düşmek.
514. Fek akerdiş: aval aval bakmak, bir olumsuzluğa veya soruna müdahale etmeden öylece durmak.
515. Fek eştiş: dil uzatmak, birinin hakkında kötü konuşmak.
516. Fek guretiş: ağız dalaşına girmek, tartışmak.
517. Fêk kîtabî anîkerdiş: dersini çalışmamak, kitabın yüzünü dahi açmamak.
518. Fek ra perayîş: ağzından kaçırmak.
519. Fek ra şeçityayîş: bir şeyi ağzından kaçırmak (söz, bilgi).
520. Fek raverdiş: ağzını açıp gözünü yummak; ağzına geleni söylemek, kızarak ağır sözler söylemek.
521. Fêk tu çîn vê qelon çimî tu vêtê: dilin olmasa, kargalar gözünü oyardı. Bu söz kendi hakkından gelemeyen kişiler için kullanılır.
522. Fêk ver a bîyayîş: ağzına kadar dolu olmak.
523. Fek veşayîş: bir şeyden zarar görmek, ağzı yanmak.
524. Fêk xwu eşkayîş: diline sahip olabilmek.
525. Fêk xwu kerd a, belûw nîweşî yî ha ça da: Konuştu mu niyeti ortaya çıkar.
526. Fêk xwu nîşkayîş: diline sahip olamamak.
527. Fêk yoy akerdiş: birine bir şey sormak.
528. Fêkî xwu akerdiş: bir konuda konuşmak, bir şey anlatmak.
529. Fekî yoy sonayîş; ağzını aramak.
530. Fekweş bîyayîş: güzel konuşmak, ağzı laf yapmak.
531. Felaket ardiş ser: başına iş açmak, başına bela açmak.
532. Felek ardiş çoy sari: feleğini şaşkırtmak, birinin başına çok büyük dertler açmak, evini yıkmak.
533. Felqê say bîyayîş: Çok benzetmek, bir elmanın iki yarısı gibi olmak.
534. Fen weradayîş: ailesinden veya birinden olumsuz şeyler öğrenmek. Birinden bir bilgi veya tecrübe edinmek.

535. Feqîrî dîyayîş: fakirlik görmek; ekonomik sıkıntılar yaşamış olmak.
536. Feqîrî ontîş: fakirlik çekmek.
537. Ferc perû dayîş: felç geçirmek.
538. Fermon vetîş: ferman çıkarmak.
539. Fexir kerdiş: bir şey ile övünmek.
540. Fîlîm kerdiş: birine oyun oynamak, film çevirmek.
541. Fîrar bîyayîş: firari olmak.
542. Firî dayîş: çok mutlu olmak, mutluluktan havlara uçmak.
543. Fîri dayîş: fire vermek.
544. Firk weradayîş: kuluncunu kırmak.
545. Fîrset ci ardiş: denk getirmek.
546. Firtini wurîştîş we: fırtına kopmak.
547. Fisê xwu dir pêrûdayîş: kendisiyle kavgalı olmak.
548. Fîşêk tedi decinayîş: birine kurşun sıkarak öldürmek.
549. Fişikteng bîyayîş: sır saklayamayan.
550. Fît kerdiş: kışkırtmak, bir kimseyi başkasına karşı kışkırtmak, doldurmak.
551. Fitr weş kerdiş: fitre veya sadakayı birinden alıp ihtiyaç sahiplerine vermek.
552. Fîyet panayîş: fiyatını belirlemek, fiyat koymak.
553. Fîyet şiknayîş: fiyat kırmak.
554. Fîyet xwu nîxelisnayîş: ederini bulmamak, maliyetini kurtarmamak.
555. Fors eştîş: hava atmak, caka satmak.
556. Ga eştîş erebi: arabaya öküz koşmak.
557. Gal gal kerdiş: çene çalmak, laklak etmek.
558. Gaw, zaw, zonaw hîn vêta: iş işten geçince bir şeyin farkına varmak.
559. Gawon tepiştîş: çoban tutmak.
560. Gazîn kerdiş: sitem etmek, yakınmak.
561. Ge bismar îr dayîş ge nal îr dayîş: bir nalına bir mihına vurmak, hem nalına hem mihına vurmak; bir konuda karar verirken her iki tarafı da desteklemek.
562. Gê dayîş: canından bezdirmek, çok yormak.
563. Ge nal îr ge mix îr dayîş: hem nalına hem mihına vurmak.
564. Gef xwu dayîş: tehdit etmek, tehditkâr konuşmak, tehdit savurmak.
565. Gelaş bîyayîş: açgözlü olmak.
566. Gêrayîş riyon: seçim veya oy toplamak için gezmek.

567. Gerayîş vernî: engel olmak.
568. Gêrayîş veyvi: insanları düğüne davet etmek için bir yerleşim yerlerini dolaşmak.
569. Gêrayîş zika; zekât toplamak.
570. Gerd gemax şikîyayîş: yağmurlardan sonra doğanın toz ve topraktan arınması, toz toprağın kırılması.
571. Gest ver kotiş: açlıktan ölmek.
572. Gest ver merdiş: açlıktan ölmek, çok acıkmak.
573. Gewen sîya kenû: gevenin (bir şeyin) uzaktan belirmesi, gözükmek.
574. Gezi pêrûdayîş: süpürmek, süpürge vurmak.
575. Gi ci verdayîş: bir işi berbat etmek, b.k etmek.
576. Gi hon qin do vonû qê pêrû vazd û: sahip olmadığı bir şey ile övünenlere, hava atanlara karşı söylenen bir söz.
577. Gî r' nîbîyayîş: değersiz olmak, bir halta yaramamak, beş kuruş etmemek.
578. Gi wo mîz id şiyayîş: kir pas içinde kalmak, pislik içinde kalmak.
579. Gî xwu dir pêrû dayîş: sebepsiz yere problem çıkarmak,
580. Gî xwu mîyon kerdiş: bir işi berbat etmek.
581. Gilêşêk perê dayîş-kerdiş: kucak dolusu para vermek, çok para vermek.
582. Gilêşêk perê kerdiş: kucak dolusu para etmek, çok para etmek, değerli olmak.
583. Ginayîş pêrû o nîweş kotiş: düşüp hastalanmak.
584. Giragir bîyayîş: toplumun ileri gelenlerinden olmak.
585. Gird kerdiş: bir meseleyi büyütme, abartmak.
586. Giron bîyayîş: ağırlaşmak. cinsel isteği oluşmak.
587. Gîronê yoy tepiştîş: yakasına yapışmak.
588. Gîşt ci kotiş: karıştırmak, bir işi bozmak, çomak sokmak.
589. Gîşt kerdiş: çomak sokmak; bir işi bozmaya çalışmak.
590. Gîşt pawakiwayîş: bir işe çomak sokmak, karıştırmak.
591. Gîştê xwu liştîş: bal tutan parmağını yalar, bir imkândan fayda sağlamak.
592. Giyon dayîş: can vermek, ölmek.
593. Gîyon xwu guret/dayîş: bir şey için çok çaba harcamak.
594. Gîyoni nîverdayîş: canlı bırakmamak, herkesi öldürmek.
595. Giyono meşo luelê pêşo: ölme eşeğim (yaz gelecek) ölme.
596. Giyono meşû luelê pêşû: ölme eşeğim yaz gelecek.
597. Gizgerik bîyayîş: çok kızmak, sinir küpüne dönmek.

598. Gon omîyayîş ci: canlanmak, kendine gelmek.
599. Gon yoy şiyayîş: çok acımak, canı gitmek.
600. Goş ser nayîş: dinlemek.
601. Govendê xwu kerdiş: çok mutlu olmak, sevinmek, mutluluktan oynamak.
602. Guêl yoy nîbîyayîş: kişinin karşılaştığı bir meselede uzman olmaması durumu, bir işi yapacak yetenek ve güçte olmamak, boyunu aşmak.
603. Guelî aw bîyayîş: sırlıklam olmak, ıslanmak.
604. Guelik eştiş monga: süt içmesi için buzağıyı ineğe salmak.
605. Guerê nomê xwu nîbîyayîş: çalışkan, cesur vb. özelliklere sahip olduğu düşünülen kişinin buna göre davranmaması sonucu söylenir.
606. Gueş ir dayîş: bir şeyi veya haberi dolaylı olarak dile getirmek, kulağına çalmak.
607. Gueş ir war nîşiyayîş: duymamak, haberi olmamak.
608. Gueş panîkuyayîş: ilgilenmemek, boş vermek.
609. Gueş ser a nayîş: kulak vermek, dinlemek.
610. Guêş xwu bel kerdiş: kulak kabartmak.
611. Guêş xwu ser nayîş: dikkat vermek, kulağını vermek.
612. Guêş yoy ontiş: kulağını çekmek, uyarmak.
613. Guêş yoy rehet bîyayîş: kafası rahat olmak.
614. Gueşon ra giron bîyayîş: duyma yetisinin zayıflaması.
615. Gueşon ra şiyayîş: duyma yetisini kaybetmek, sağır olmak.
616. Guevend runayîş: halaya durmak.
617. Gulon ver a nayîş: kurşunlamak, kurşun sıkmak.
618. Gumegarî kerdiş: birinin ahırını kiralayarak hayvancılık yapmak.
619. Gun dayîş: kan parası vermek.
620. Guna juy xo poşt kerdiş/gunê yoy xwu paşt kerdiş: birinin günahına girmek, hakkını yemek.
621. Guna kerdiş yoy mil: suçu birine atmak
622. Gunakî kafirî pê şiyayîş: çok kötü durumda olmak.
623. Gunakî yoyî omîyayîş: birine acımak.
624. Gunê xinzîr bîyayîş: bu şey (domuz kanı gibi) haramdır.
625. Gunê xwu vêr bêr kerdiş: birine bela olmak.
626. Gunê yoy guretiş: günahını almak.
627. Gunê yoyî d' veşayîş: günahına girmek.

628. Gunî ci omîyayîş: canlanmak.
629. Gunî giryayîş: birine ısınmak, kanı kaynamak.
630. Gunî kaykerdiş: kanı kaynamak.
631. Gunî leş berdiş: kan gövdeyi götürüyor.
632. Guni mi ra qedîyo/şi: günah benden gitti.
633. Gunî ontîş: kan çekmek, kendine yakın hissetmek.
634. Gunî qebul nîkerdiş: tahammül edememek,
635. Gunî sulh kerdiş: kan davasını çözmek, tarafları barıştırmak.
636. Gunî vetîş: kan akıtmak; kavga çıkarmak.
637. Gunî vindertiş: kanı donmak, çok sinirlenmek.
638. Gurê çîyêk qediyayîş: işi bitmek, kullanılamaz hale gelmek.
639. Gurê çoy raşt şîyayîş: işi rast gitmek.
640. Gurê pero nîyû: çok fazla paranın olması.
641. Gurê qijo nîbîyayîş: çocuk oyuncuğu değil, zor bir iş.
642. Gurê xwu onîyayîş: kendi işine bakmak, başka şeyleri umursamamak.
643. Gurê xwu qêdinayîş: işini halletmek.
644. Gurê xwu zonayîş: işini bilmek; nereden nasıl faydalanacağını bilmek, çıkarını bilmek.
645. Gurê yoy qedinayîş: birinin işini çözmek.
646. Gurê yoy raşt ardiş: Allah'ın, birinin işini rast getirmesi.
647. Gurê yoy raşt omîyayîş: işi rast gitmek.
648. Gurê yoy raşt şîyayîş: işi rast gitmek.
649. Gurê yoy vejîyayîş: işi çıkmak.
650. Gurê zuron nîyu: yalanın bini bir para.
651. Gurêk ra non werdiş: bir işten ekmeğini kazanmak.
652. Guretiş dabilqa: kafaya almak.
653. Guri ci kotiş: işi birine düşmek.
654. Guri guri ra vîyertiş: iş işten geçmek.
655. Guri kotiş: işe girmek.
656. Guri qedinayîş: bir işi bitirmek, çözmek.
657. Gurî ver a şîyayîş: bi işin başında olmak, işi kontrol etmek.
658. Gurî yoy dîyayîş: birinin işini görmek, yardımcı olmak.
659. Guro bi ca kerîş: yerli yerinde bir iş yapmak.

660. Ğelê mi xwura çîn êb tuerg da pirû bin ra ši: kötü bir durumdan daha beter bir duruma düşmek.
661. Ğenîm bîyayîş: eline gözüne durmak.
662. Ğilîsi bîyayîş: başına buyruk olmak.
663. Ha hol ha xirav vîyarnayîş: iyisi ile kötüsü ile bir hayat yaşamak.
664. Ha ruej ha şew bîyayîş: ne zaman olursa olsun, farketmez.
665. Ha şêrî/bêrî ha şêrî/bêrî: ha geleyim ha geleyim; bir yere gitmeyi istemek ama bir türlü gidememek.
666. Ha u, ha yo her: ha o, ha bir eşek; onun eşekten farkı yok, ahmak biridir.
667. Hala hala kerdiş: şaşırarak, inanmamak,
668. Halî kutîk kotiş: çok kötü bir duruma düşmek.
669. Har bîyayîş: kudurmak; aşırı davranışlar sergilemek, taşkınlık yapmak.
670. Hayê hîvê yoy merdiş: umudunu kesmek.
671. Hayê yoyî felek çînbîyayîş: başına gelecek felaketlerden bihaber olmak.
672. Hayêr xwu bîyayîş: kendine mukayyet olmak.
673. Hed ra vejîyayîş: haddini aşmak, çizmeyi aşmak.
674. Hedê xwu ra nîvejîyayîş: haddini bilmek.
675. Hedîsi virazyayîş; savaş gibi büyük olayların meydana gelmesi.
676. Hega buri/beyar verdiş: tarlayı nadasa bırakmak, ekilmemiş tarla.
677. Hel mi d' nîmendû: hali mecali olmamak, çok yorulmak.
678. Hela gom: ikide bir, sık sık.
679. Helal hazir: hali hazırda.
680. Helaltî waştîş: helallik dilemek.
681. Helê ruh bîyayîş; ölüm tehlikesinin olması durumu.
682. Heli kerdû şonê kergo/ lu kerda şonê kergo: olmaması gereken bir iş yapmak, uygunsuz bir iş yapmak.
683. Hemberî kerdiş: kendini başkasına denk görmek, yarışmak.
684. Hemil runayîş: doğum yapmak.
685. Heq dayîş ci: hak vermek, birinin bir konuda haklı olduğuna kanaat getirmek.
686. Heq kerdiş: defnetmek, birini gömmek.
687. Heq kerdiş: hak etmek.
688. Heq kotiş yoy ser: hakkı geçmek.
689. Heq ra nîomîyayîş: başa çıkamamak, hakkından gelememek.

690. Heq vejîyayîş: birine hak edileni söylemek veya yapmak.
691. Hêq xwu gerayîş: hakkını aramak.
692. Hêq xwu guretiş: hakkını almak, hak ettiği karşılığı, ücreti almak.
693. Hêq xwu vîn kerdiş: hakkını kaybetmek.
694. Heq zonayîş: hak hukuk bilmek.
695. Heq ra omîyayîş: bir işin hakkını vermek, biri ile baş edebilmek.
696. Her binê çîyêk hetêk a nayîş: etrafa dağıtmak, dört bir tarafa saçmak.
697. Hêr mi zikon bar sil wazen: boş kalınca yaramazlık yapan kişilere, böyle davranırsan sana yapacak bir iş vereceğim anlamındadır.
698. Hêr pa bar a wenû, caş remena: deveyi havuduyla yutmak; hakkı olmayan şeylerden faydalanmak, çok yemek.
699. Her vonû ez hot hêv asnîyawo zono wexta zê kiweno aw hemi şinî mi vîr a: bildiği bir şeyi yapma zamanı gelince yapamamak.
700. Her yo sari ra yo veng vejîyayîş: her kafadan bir sesin çıkması: kimsenin kimseyi dinlememesi.
701. Her, hêr ma wo, şin gumê şarî d' zirenû: eşek bizim eşeğimiz ama başkasına faydası dokunuyor.
702. Herdîşê xwu tîj ver id sipî nîkerdiş: bu sakalı değirmende ağartmadım; görmüş geçirmiş olmak, tecrübeli ve bilgili olmak.
703. Herom kerdiş: haram etmek.
704. Herqili nişt rû kera rî bermenû: düştüğü kötü duruma üzülmesi gerekirken durumu iyi olan biri için üzülme.
705. Herrê xwu ver nîkotîş: ölümden korkmamak, can derdinde olmamak.
706. Herrê yî hewşon Xelîfon ra arda: kendini büyük görmek.
707. Hêrs xwu yoyî ra vetiş: öfkesini birinden çıkarmak.
708. Hêrun id runayîş: birinin yerini almak, yerine geçmek.
709. Hêrunê çîyêk guretiş; birinin yerine geçmek, yerini almak, izinden yürümek.
710. Herunê yoy kerdiş: birinin yerini doldurmak, onun sahip olduğu özelliklere sahip olmak.
711. Herunkîwa verîn biyayîş: eskiden kalma mantıksız ve faydasız gelenekler.
712. Hesab kîtab nîkerdiş: hesabını kitabını bilmemek.
713. Hesav xwu dîyayîş: hesabını görmek. Hesaplaşmak (ücret, alacak-verecek).

714. Hesudî kerdiş: haset etmek; birinin sahip olduğu maddi ve manevi şeylerden dolayı kıskanmak.
715. Heş kerdiş: susmak, konuşmamak.
716. Heşê şima: sözüm meclisten dışarı.
717. Het kotiş: kafaya almak, takılmak.
718. Hêt yoy kerdiş: birine yardım etmek.
719. Heta Homê da: Allah ne verdiyse (gücüm el verdiğince vurdum).
720. Heta şima mîr alawit şarî patîli pot: Ben işe başlayıncaya kadar el işini bitirdi.
721. Heta u wext kom mirenû kom monenû: o zamana kadar kim öle kim kala!
722. Hetê kutik/vergî ra ameyîş guretiş: köpek, kurt saldırısına uğramak.
723. Hêtî kemayî ra şiyayîş: yok oluşa doğru gitmek, yok olmaya yüz tutmak.
724. Hetikê yoy berdiş; hîşê yewî berdiş, bi zaf qiseykerdiş yewî rehetsiz kerdiş.
725. Hev nîzonayîş: bir konuda hiçbir şey bilmemek.
726. heval yoyî bîyayîş: akran olmak, arkadaş veya dost olmak.
727. Hevî yoyî omîyayîş: canı sıkılmamak, bir şey ile oyalanmak.
728. Hewa guretiş: avucunu yalamak, havasını almak.
729. Hewa guretiş: hava almak.
730. Hewa kerdiş: hava yapmak (su hortumu).
731. Hewalê Homê kerdiş: Allaha havale etmek.
732. Hewar runayîş: feryad figan etmek.
733. Hewê ça ra ti ardî êşt itîya: hangi rüzgâr seni buraya savurdu; nasıl oldu da buralara geldin anlamındadır.
734. Hewêk/dorêk mi fek a vejîya: ağızından çıktı bir kez, artık geri dönemem.
735. Hewen veng kiwayîş: boşuna uğraşmak, havanda su döğmek.
736. Hêwî yoy nîomîyayîş: canı sıkılmak.
737. Heyat mêrg şayîş: ölecek duruma düşmek, çok hastalanmak.
738. Heyf mi ci rî omi: birinin durumuna çok üzölmek.
739. Heyf tu nîyû: “sana yazık değil mi” anlamında bazen de alaycı bir sözdür.
740. Heywon ontîş: hayvanları sağmak.
741. Hezar bar sual werdiş; kırk fırın ekmek yemek, bir seviyeye ulaşmak için çok çaba harcamak gerekir anlamındadır.
742. Hezar bon yo suerni: Bin ev, bir saçak; anlattığın şeyler birbirini tutmuyor, yalan söylüyorsun.

743. Hezaron a yo bîyayîş: binde bir olmak, çok nadir olmak, değerli olmak.
744. Hezaz ci kotiş: bir yerde heyelanın olması.
745. Hîkmet mendîş: şaşırıp kalmak.
746. Hîlê însôn şiyayîş: gıcık olmak.
747. Hin bîya şîya: olan oldu, boş ver; birini teselli etmek için söylenir.
748. Hin tu wo wîjdon tu: artık iş senin vicdanına kalmış. Vicdanına göre karar ver.
749. Hindêk zî nê! Bu kadar da değil, abartma!
750. Hîr vetîş: alerji olmak, bir şeye karşı aşırı derecede öfkelenmek.
751. Hîşê yoy berdiş: birini bunaltmak, kafasını şişirmek.
752. Hîvê mekon xwu birnayîş: umudunu kesmek.
753. Hîvê yoy biryayîş: umudu kesilmek.
754. Hîvê yoy tera çînbîyayîş: birinden bir şey ummamak.
755. Hola weş kerdîş: yapman gerekeni yaptın, çok iyi ettin, bunu hak etmişti.
756. Holê yoy waştîş: iyiliğini istemek.
757. Holî kerdîş: iyilik yapmak.
758. Homa bikerû. Allah vere de, inşallah.
759. Homa estû: Allah'tan kork, haksızlık yapma!
760. Homa nîkû: dilerim ki böyle bir şey olmasın.
761. Homa vajû ê: Allah izin verirse.
762. Homa ya donû tu ya donû mi: Ya sen kazanırsın ya ben.
763. Homa zonû: ne olacağını ancak Allah bilir, tahmin edilmesi zor bir durum.
764. Homê emonêt xwu guret: Allah emanetini (canını) aldı.
765. Homê hes kerd: Allah'ın sayesinde, Allah'ın izni ile oldu.
766. Homê ra xwu tarr kerdîş: Allah'tan çekinmek.
767. Homê ti dê: ben de seni arıyordum ki karşıma çıktın.
768. Homê ti şawitî: seni Allah gönderdi.
769. Hon çim nîkotiş: gözüne uyku girmemek.
770. Hon omiyayîş: uykusu gelmek.
771. Hon yoy vejîyayîş: rüyası gerçek çıkmak.
772. Hona giryena de ma bonî ça di kêl şîna: bakalım bu mesele nerede patlak verecek.
773. Horês kotiş: çığ düşmesi durumu.
774. Hoş hero: cüş.
775. Hû kerdîş; yuhalamak, alay etmek.

776. Hukim dest id bîyayîş: gücü elinde bulundurmak.
777. Hukmat hon lington ser: iktidar yıkılmadı, görevine devam ediyor.
778. Hurî vînetiş: gürültü koptu.
779. Î vizêrîn omê î perêyîn xapînên: Dünkü çocuklar beni kandırmaya çalışıyor.
780. Îdarê Homê ra: Allah tarafından bir şeylerin çözüme kavuşması veya olması.
781. Îdari bîyayîş: hayatını sürdürmeye çalışmak, geçinmek.
782. Îmkon xwu birnayîş: ne yaptıysam olmadı. Eldeki bütün seçenekleri denemeye rağmen bir işi çözememek.
783. Îmkon xwu tera birnayîş: bir şeyden umudunu kesmek.
784. Îmon ardiş: iman etmek.
785. Îmon çimon: göz hizası.
786. Îmon vetiş: burnundan getirmek, çok yormak.
787. Îmza dayîş: imza vermek, onaylamak.
788. İn guel guêl tu nîyû: bu iş seni aşar.
789. İn pêrû gî tu wo: bunların sebebi sensin.
790. İn qîsi vi tu mi ra va: bu da laf mı şimdi?
791. İn rî mi nîyû rî tu wo? Sen söyle, öyle değil mi?
792. İn vonû weta şû ez omîyo: bu diğerinden de beter.
793. İna hemo lolo wa, hemo lêlê esta: bu daha işin, olayın bir bölümü, daha devamı var.
794. İna rêx rêxê yarî nîya: bu iş ciddi, şaka değil.
795. İna seat ra pê: bu saatten sonra.
796. İna şima r' nîmonena: bu yaptığınız yanınıza kar kalmaz; yaptığınızın elbet bir gün hesabını vereceksiniz.
797. İnay holêr rehmê Homê wa: bu nimet/imbândan daha iyisi ancak Allah'ın rahmetidir.
798. İnson bîyayi bîyayîş: varlıklı olmak, zengin olmak.
799. İnson hina zaf iv çîwa ser a nîşên: iğne atsan yere düşmez, çok kalabalık olmak.
800. İnson îd çînbîyayîş: bazı özelliklerden yoksun olmak.
801. İnson qê yî deja: birine üzülme, acımak.
802. İnson vonû qê kutikon serû do pêrû: bir eşyanın çok kötü bir durumda olması.
803. İrs omîyayîş ser: kalıtsal olan, genetik olarak aktarılan huy, karakter.
804. İslom bîyayîş: dinine dikkat eden ve ibadetlerini yapan kimse, dindar.
805. İsqat çarnayîş: ölünün ardından para dağıtmak, iskat dağıtmak.
806. İsqat weş kerdiş: ölen kişinin iskatını dağıtmak.

807. Jar yoy teqayîş: ödü kopmak; çok korkmak.
808. Kafalî bîyayîş: zeki olmak, kafası çalışmak.
809. Kal viraştîş: geleneksel yılbaşı oyununu düzenlemek.
810. Kal viraştîş: yılbaşı gecesinde oynanan seyirlik bir oyunu sergilemek.
811. Kalmî ra qisêkerdiş: bir meseleyi zorbalık ile halletmeyi düşünmek.
812. Kar gurê xwu d bîyayîş: işinde gücünde olmak.
813. Kar o zîrar tî ver a nîşîyayîş: kar ve zararın birbirini karşılamama durumu, yaptığı işten bir kazanç elde edememek.
814. Kardê xwu helal kerdiş: bir işin hakkını vermek, doğru dürüst çalışmak.
815. Kardî pananyîş: greyder ile yol yapmak, yolu açmak.
816. Kardî ver a nayîş: birini bıçaklamak.
817. Karm zerri d' bîyayîş: çabuk acıkmak.
818. Kartêk xwu ra nîvîyertiş: kuruşundan vazgeçmemek, cimri olmak.
819. Kaşkaş kerdiş: sürünmek, zor geçinmek.
820. Kazmi o wiyl ra kotiş: iş yapamayacak duruma düşmek, yaşlanmak.
821. Kê nîkê/kerd nîkerd: ne yaptıysa olmadı.
822. Kêf ra kotiş: hayattan zevk alamayacak duruma düşmek, yaşlanmak.
823. Kêf xwu onîyayîş: keyfine bakmak.
824. Kêf yoy omîyayîş: keyfi gelmek, neşelenmek.
825. Kêf/keyf kerdiş: mutlu olmak.
826. Kel kelê ma: hayat tarzımız, uğraşımız.
827. Kelekê sêr aw bîyayîş: kararsız olmak. Yeri yurdu belli olmamak.
828. Kêlîma wendiş: ölünün ardından yapılan bir dua töreni.
829. Kelp kotiş: şıp diye düşmek, aniden düşmek.
830. Kena ardiş: kız/gelin almak. Kız evlat doğurmak.
831. Kera binên rû çoy nîvuraznên: Bir karar verseydi, kimse itiraz etmezdi.
832. Kera erzên kutîk, wayêr a şermayên: biri hakkında olumsuz bir şekilde konuşmak isteyip de kişinin ailesine karşı mahcup olmamak için bundan vazgeçmek.
833. Kera kera ser a çinbîyayîş: bir yerde yapı ve benzeri şeylerin olmaması. Taş üstünde taşın olmaması durumu.
834. Kera kêrî ser nîverdayîş: taş üstünde taş bırakmamak.
835. Kera nawa ru: bir yerin sınırını belirlemek.
836. Kera pêrûdayîş: eleştirmek, kötülemek, taş atmak.

837. Kera ser nayîş: bir konuyu kapatmak.
838. Kerbela bîyayîş: çok zor bir durum.
839. Kerdenê tu esta: Günahının cezasını çekiyorsun.
840. Kerdiş de/dekerdiş: hapse atmak, içeri tıkmak.
841. Kerdiş helal: birine hakkını helal etmek. Bir işten kazandığı parayı hak etmek için doğru düzgün çalışmak.
842. Kerdiş kay: oyuncak etmek.
843. kerdiş meni: bahane etmek.
844. Kerdiş mîyon: bir durumu gizlemek, saklamak.
845. Kerdiş peri: bir malı satarak paraya çevirmek.
846. Kerdiş ra dima: çağdırtmak, davet etmek.
847. Kerdiş vîn: fire vermek, kaybetmek.
848. Kerdiş xenîm xwu: hakkı inkâr etmek, bir konuda yalan söylemek.
849. Kerdiş xwu çimî: göze lamak, kafasına koymak.
850. Kerdiş xwu gues: kulağına küpe etmek, verilen öğüdü unutmamak.
851. Kerdiş xwu mil: bir şeyin sorumluluğunu almak.
852. Kerdiş yoy mil a: birinin üzerine suç atmak. Sorumluluğu birine yıkmak
853. Kerga qip bîyayîş: çok oturan, evden çıkmayan kişi.
854. Kerga sîya tu r' vendo: neden böyle üzülüyorsun?
855. Kergê ma wa, şarî r' hakon kena: cefasını biz çekiyoruz, sefasını el sürüyor.
856. Kesa şî bezri heta omî yega bi firezi: bir iş için geç davranmak, geç kalmak.
857. Kesir bîyayîş: tekin olmak, zor olmak.
858. Kevzar bîyayîş: çaresizlikten ne yapacağını bilemez hale düşmek.
859. Kewtiş ruhê xwu ver: can derdine düşmek.
860. Keyf xu bîyayîş: bir şeyi istediği gibi yapma özgürlüğüne sahip olmak.
861. Keyf yoy ca di bîyayîş: keyfi yerinde olmak.
862. Keyf yoy omîyayîş ca: keyfi yerine gelmek, neşelenmek, mutlu olmak.
863. Kî bavî yoy raşiyayîş: birinin evini yıkmak, çok büyük zararlar vermek. Evim ocağım yıkıldı.
864. Kî d' mendiş: evde kalmak, evlilik çağını geçirmek.
865. Kî dînya kerdiş: yaşamak, dünya hayatını sürdürmek.
866. Kî şiyayîş: ziyaret amacı ile bir eve uğramak.
867. Kî ver kotiş: dünya işleri ile uğraşmak.

868. Kî yîn id wiw: bir ailede, toplum tarafından değer verilen ve sevilen biri olmak.
869. Kî yoy kotiş: birinin evine hırsızlık amacıyla girmek.
870. Kî yoy raşayîş: birine çok kötü şeyler yapmak, evini yıkmak.
871. Kî yoy veşnayîş: birine büyük zararlar vermek, evini yıkmak.
872. Kif ci kotiş: unutulmak, küf girmek.
873. Kif guretiş: küf bağlamak.
874. Kil ontîş: gözüne sürme çekmek.
875. Kil tendur kerdiş: tandırı yakmak.
876. Kil wil/ kir wir yobîno ser a kerdiş: kavga etmek, pat küt birbirine vurmak.
877. Kilakesk vêr çimon ra şayîş: alınan bir darbe sonucunda yıldızları saymak.
878. Kilî vinertiş: bir şeyden ses gelmek, gürültü kopmak, tıklamak.
879. Kilit bîyayîş: şaşırarak donup kalmak, kilitlenmek.
880. Kilm birnayîş: kısa kesmek, lafı uzatmamak.
881. Kîlo eştîş: kilo atmak, ağırlığında olmak.
882. Kindir eştîş xwu mil: intihat etmek.
883. Kir hêr zê vêr: eski hamam eski tas. Değişen bir şey yok, herşey eskisi gibi.
884. Kirr xwu şiknayîş: hevesini almak.
885. Kiş kerdiş: kovmak.
886. Kiş dayîş: saklamak, gizlemek, ayırtmak.
887. Kişta kotiş: yatmak, uzanmak, uyumak.
888. Kişton a şiyayîş: çok gülmek, gülmekten ölmek.
889. Kîye kerdiş; geçinmek, aile geçindirmek, ev bark sahibi olmak.
890. Kokilmedi bîyayîş: iştahı kesilmek.
891. Kokuel runayîş: can vermek, ölmek.
892. Kom jû kerra pîl a, wa sarê xwu pêrûdû: kendi hatasından dolayı zor bir duruma düşen kimsenin birinden yardım isterken karşı tarafın sitemini yansıtan bir söz.
893. Kom mi resa, tîrkî musa: herkes de beni kandırmaya çalışıyor, bana gelince herkes ukalalık yapıyor.
894. Komêk beg: falan kes; birinin adı hatırlanmadığı zaman kullanılır.
895. Kor bîyayîş: ocağı sönmek, çocuksuz olmak.
896. Kotiş bela: belasına düşmek.
897. Kotiş bextî yoy: bahtına düşmek, birinin yardımına ihtiyaç duymak
898. Kotiş bin: birini kışkırtmak veya fikrini değiştirmesi için çabalamak.

899. Kotiş binî cehdî: işleri bozulmak, statüsünü kaybetmek.
900. Kotiş dar di kuyon: ne yapacağını bilemez hale gelmek.
901. Kotiř dêrd con xwu: canının derdine dűřmek.
902. Kotiş gijgij: endişeli bir şekilde davranmak.
903. Kotiř kî/kêy yoy: ocađına dűřmek, birine muhtaç olmak.
904. Kotiř kuço: sokađa dűřmek.
905. Kotiş lingon ver: ayakaltında kalmak.
906. Kotiş mîyonê kîyon: evden eve gezmek. Bir şey bulmak için ev ev gezmek.
907. Kotiş payîz: sonbahara kalmak, sonbahar olunca.
908. Kotiř pistinî yoy: kucađına dűřmek.
909. Kotiş puestê xuêz: inat etmek.
910. Kotiş qal-qisê yoy: birinden bahsetmek, onun hakkında konuşmak.
911. Kotiş qirik: birine ayak bağı olmak, engel olmak.
912. Kotiş qisi: bir konudan konuşmak.
913. Kotiş rehetî: rahata ermek.
914. Kotiş sêrsivê: sabaha kalmak. Sabaha çıkmak.
915. Kotiş vîr: özlemek.
916. Kotiş wertî: ortaya çıkmak (yalan, gerçek). Araya girmek; iki tarafı uzlaştırmak için veya kavgada ayırmak için müdahale etmek.
917. Kotiş yoy çim: birinin gözüne girmek, takdir edilmek, beğenilmek.
918. Kotiş yoy dest: birinin emrine veya hükmüne girmek.
919. Kotiř zeri: içeri girmek. Hapse dűřmek.
920. Ku ra omîyayîş: bağ, bostan veya işten eve dönme.
921. Kuar musa k.so: bir şeye çok alışmak, alışkanlık haline getirmek.
922. Kuarfom bîyayîş: anlayışı kıt olmak.
923. Kuek çoy/çîyek omîyayîş: kökü kazınmak, sonu gelmek, yok olmak.
924. Kuek ra şiyayîş: kökten yıkılmak, yok olmak.
925. Kuêk yoy omiyayîş: kökü kazınmak, yok olmak.
926. Kuêk yoy wikerdiş: kökünü kazımak, yok etmek, öldürmek, mahfetmek.
927. Kuel kerdiş: bir aracı (bıçak) köreltmek.
928. Kul kerdiş yoy pîzi: birini sinir etmek.
929. Kurê zuron biyayîş: yalan makinesi; çok kolay yalan söyleyebilen kişi.
930. Kurêk xaşîn binî deston yoyî ra nîrişiyayîş: çok tasarruflu olmak, cimri olmak.

931. Kurm ci kotiş: krize girmek (sigara vb. şeyler için).
932. Kurm çîyêk (cixarî) yoy verdayîş: bir şey (sigara vb.) için krize girmek.
933. Kutik bin dar id kuênû, vonû ina hemi vêrsî buêçê mina: Köpek ağacın gölgesinde yatar, bu hepsi benim gölgem der.
934. Kutik nêwendi bîyayîş: haddini bilmemek, davet edilmediği yere gitmek.
935. Kutiko nayîş merdimî ya: uygunsuz bir davranıştan dolayı alay konusu olmak, teneke bağlamak.
936. Kuy Homa teala di bîyayîş: Allah'ın dağında olmak; çok uzak bir yerde olmak.
937. Kuyî omi kîyî fetilna, lepat gerîya rîya: dağdan gelen bağdakini kovmak istedi, tokadı yedi.
938. La bîyû her: aklını mı yitirmiş?
939. La derzîn a nîkerdiş: kayda değer bir iş yapmamış olmak.
940. La mi ti war id dî: seni yerde mi buldum, benim için değerlisin.
941. La tu nakî yî birno: büyükler ile konuşurken yaşlıları ile konuşuyormuş gibi davrananlara saygılı olmaları gerektiğini ifade eden uyarıcı bir söz.
942. La xwu dest eştiş: ipini eline geçirmek, birinin kontrolünü ele geçirmek.
943. Lajî bavî xwu bîyayîş: babasının oğlu olmak; her şeyi babasına benzemek. Kendi hakkından gelebilmek.
944. Lap kotiş: eline düşmek.
945. Lapa kiwayîş: eline geçirmek, yakalamak.
946. Lapat kerdiş: tokatlamak, dövmek.
947. Laser şayîş: sel basması.
948. Lastîko kueçayîş: açlıktan ayakkabı kemirme durumuna gelmek.
949. Lazut omîyayîş ver; ameyîşê wextê çîndîyayîşê lazutî
950. Lemi kerdiş: sitem etmek, bir durumdan şikâyetçi olmak.
951. Leq di bîyayîş: muallakta olmak, belirsiz bir durumda olmak.
952. Lêw xwu gaz kerdiş: dudaklarını ısırarak birinin söylemekte olduğu veya yaptığı şeyi söylememesini veya yapmamasını işaret ederek uyarıda bulunmak.
953. Lewon xwu muçiqnayîş: dudaklarını bükmek, beğenmemek.
954. Lewon xwu derg kerdiş: dudak bükmek, hoşnutsuzluğunu bildirmek.
955. Leyletqedîr dîyayîş: kadir gecesini görenin şanslı olduğunu ve duasının kabul olduğunu yansıtan bir söz.
956. Lez û ğar kerdiş: acele etmek.

957. Lezet dîyayîş: bir şeyden fayda ve rahatlık görmek.
958. Ling dayîş pêrû: engel olmak, işini bozmak.
959. Ling eştiş cayêk: bir yere ayak basmak, varmak.
960. Ling eştiş ver: engel olmak.
961. Ling kotiş: engel olmak.
962. Ling milî ser nayîş: komî ling no tu mil ser, komî zuar no tu mil ser
963. Ling nayîş ser: gaza basmak, araç ile yola çıkmak.
964. Ling pîyawanayîş: hızlı yürümek veya koşmak.
965. Ling qirbon sarî kerdiş: önemli bir şey veya kişi için daha az önemli olan bir şeyi veya kişiyi feda etmek.
966. Ling ser qiseykerdiş: ayaküstü konuşmak, kısa bir süre konuşmak veya görüşmek.
967. Ling şayîş erd: inat etmek, bir şeye yanaşmamak.
968. Ling ver kotiş: ayakları üzerinde duracak güce erişmek.
969. Linga asî bîyayîş: zorlu bir rota, çetin bir yer.
970. Lingê yoy kiwayîş cayêk ra: yolu düşmek.
971. Lingî bin id çînbîyayîş: ayakları tutmamak, artık yürüyemez hale gelmek.
972. Lingî bîyayîş: yürüyebilecek halde olan, elden ayaktan düşmemiş olan.
973. Lingî kerdiş qirbon sarî: Ayakları başa kurban etmek.
974. Lingî mi mi ra kotî: ayaklarım koptu, çok yoruldu.
975. Lingî sist kerdiş: yürürken yavaşlamak.
976. Lingî ver ginayîş: ayakları üzerinde durabilmek, ayakta durabilecek gücü olmak.
977. Lingon id şîyayîş: ayakaltında kalmak.
978. Lingon pîj kerdiş: ölmek.
979. Lingon xwu domon id dîyayîş: daha önce olumsuz bazı şeyler yaşamış olmak, bazı konularda tecrübe edinmiş olmak.
980. Lingon xwu ser vinetiş: kendi ayakları üstünde durmak, kendi kendine yetebilmek.
981. Lipuêr aw biyayîş: sıırıksıklam olmak, ıslanmak.
982. Liyîr vetiş: yavrulamak.
983. Lolo kerdiş: güle oynaya kabul etmek.
984. Luelê kî Hecî Sulaxon bîyayîş: geciken bir şey için söylenen bölgesel bir deyim. *Séxi di wexta sey çîyêk kewt erey in qise vajîyenû.*
985. M'edê yoy weranîdayîş: midesi kaldırmamak.
986. Ma çi dî çi nîdî: neler çektik neler! Çok zahmet ve sıkıntı yaşadık.

987. Ma kum yo mala depişên keşîş vejîyon: güvendiğimiz herkes bize yanlış yapıyor, bizi aldatıyor.
988. Ma xwu Homê ra biki: Allahtan mı edelim kendimizi; yalan mı söyleyelim?
989. Mal armîniyo: define, gömü. Ermenilerden kalan değerli eşyalar.
990. Mal bîyayîş: bir işin masrafı, bir fiyata mal olması.
991. Mal dinya erjayîş: dünya malından daha değerli olmak.
992. Mal gavurî estû bin erd do: define, gömü.
993. Mal Homê bîyayîş: maldaki zekât payı, zekât.
994. Mal yoy qefilnayîş: birinin malına çökmek.
995. Mala Guevij, şihad Guevij: hem karar veren hem de şahidin aynı taraftan olması durumu.
996. Malê sivê venda: sabah ezanı okundu, sabah oldu.
997. Malî Allê werdiş: zekât vermemek.
998. Malî bîyayîş: yerli olan, aileden olan, yabancı olmayan.
999. Mat mendiş: donup kalmak.
1000. Mavên hêkil o nêkil id mendiş: iki arada bir derede kalmak.
1001. Mavên kotiş: kavga edenleri ayırmak için araya girmek.
1002. Mavên weş nîbîyayîş: arası kötü olmak, bir konuda anlaşmazlık yaşamak.
1003. Mead gerîyayîş: iştahı kesilmek.
1004. Mecal yoy birnayîş: mecalini kesmek.
1005. Meh k.r bavî xwu ra wû: hakkını savunabilen, babasının oğlu olmak.
1006. Mehkum bîyayîş: kanun kaçağı olmak.
1007. Mehqul bîyayîş: terbiyeli olmak, makul olmak.
1008. Mehşer runayîş: ortamın çok kalabalık olması.
1009. Mehtaj non aw bîyayîş: kuru ekmeğe muhtaç olmak, maddi durumu çok kötü olmak.
1010. Mektuv kerdiş sîya: mektup yazmak, karalamak.
1011. Mêl xwu dayîş: bir konuda bir taraf seçmek, tarafını belli etmek.
1012. Mendi bîyayîş: sağ olmak, yaşıyor olmak, hayatta olmak.
1013. Meni dayîş: yorumlamak, şerh etmek.
1014. Mera yo çimî xwu nîvejû! Biri yapmaya görsün, diğerleri de yapar.
1015. Merad xwu nîresayîş: muradına erememek.
1016. Mêrdê dadî yoy nîbîyayîş: babam değilsin ki bu kadar ayrıcalık bekliyorsun!
1017. Merdo parîn, şiwê emserîn: iş işten geçtikten sonra üzülmek veya hayıflanmak.

1018. Merdon xwu asti nayîş: kötü şeyler yaparak ölmüşlerine küfrettmek.
1019. Merdum hesivnayîş: adam yerine koymak.
1020. Merdum nîhesivnayîş: adam yerine konulmamak.
1021. Merdum xwu dîyayîş: adamını bulmak, bir iş için uygun olduğunu düşündüğü birini bulmak. Bazı durumlarda bu söz tariz anlamı taşır, yani uygun gördüğün kişi hiç de uygun değil anlamında kullanılır.
1022. Mergî ver kotîş: ölecek durma düşmek, çok kötü olmak.
1023. Merhebayî dayîş: selam vermek.
1024. Meri nîşkon şu dêsa gezi beston xwu bueça: bir işi yapacak durumda olmamasına rağmen bu durumu daha da zor bir hale getirmek.
1025. Merikî nîzonên guevend bikerû vatê cê mi teng û: yapamadığı bir şey için bahane aramak.
1026. Merri nîşkenû şerû desa gezi bestû xwu bueça: bi işi yapmaya gücü yok buna rağmen iş yükünü artırıyor.
1027. Mesela kohon bîyayîş: bir meselenin, üzerinden zaman geçtikten sonra önemsizleşmesi.
1028. Meselê çîyêk merdiş: işi bitmiş, artık bir faydası olmaz.
1029. Meselê pîr o pisîng bîyayîş: bir meselenin çok uzaması, yılan hikâyesine dönmek.
1030. Meselon vatiş: masal anlatmak; oyalayıcı sözler ile kandırmaya çalışmak.
1031. Meşk gird kerdîş: göbek yapmak, göbeği büyütmek.
1032. Meşk giridayîş: kilo olmak, göbeği çıkmak.
1033. Mexel bîyayîş: yayılmak, tembel tembel yatmak.
1034. Meydon-mêdon vetîş: yenilik yapmak, bir şeyi ilk kez uygulamak.
1035. Meyît virazyayîş: birinin ölmesi, taziye çıktı.
1036. Meyît zaf tîsêrû med tîz kênû: bir olayı fazla kurcalama! Ne kadar kurcalarsan o kadar kötü şeyler ortaya çıkar.
1037. Meymonêko şermi bîyayîş: ağır ve değerli bir misafir olan.
1038. Mezêl yoy kendîş: bir kimse için kötülük düşünmek, planlamak.
1039. Mi çimo ver a vîniv: gözüme görünme, kaybol.
1040. Mi êrû la derzîn a nîkerdû: bugün kayda değer bir iş yapmadım.
1041. Mi hezar dor dest kerd erd ra kerd xwu ri ra: bir şeyden kurtulduğuna çok sevinmek, şükür etmek.
1042. Mi kuwa ci: dürtmek.

1043. Mi not tu girot: bu yaptığını not aldım, yaptığını unutmayacağım.
1044. Mi rî çi: bana ne! Beni ilgilendirmez.
1045. Mi rî nîşinî: bana uygun düşmez, bana olmaz.
1046. Mi u du zaf şimit: ben, o hatayı çok kez yaptım, artık o hatayı tekrarlamayacağım.
1047. Mi va *mala mi şevitî*: evim yandı! Kötü bir olaydan etkilenen kişinin üzüntüsünü ifade ederken söylediği bir sözdür.
1048. Mi xwu dîyû nîdîyû: kendimi bildim bileli.
1049. Mi xwu in qêdi dîyû: oldum olası böyleyim.
1050. Mijjul bîyayîş: konuşmak, sohbet temek.
1051. Mîl a vejîyayîş: sorumluluğundan çıkmak.
1052. Mîl yoy bin ra dayîş: alt etmek, öldürmek.
1053. Mîl yoyî şiktiş: birine çok büyük darbe vurmak, zarar vermek, belini kırmak.
1054. Milk yoy werdiş: birinin malını mülkünü gasp etmek.
1055. Millet zona ez çend kêrt o: Beni bilen bilir.
1056. Miqat kerdiş: beslemek, büyütme.
1057. Mircilor birnayîş: egzama hastalığının bulunduğu bölgeyi kalemle daire içine alarak dua ile tedavi etmek.
1058. Mîrçîk sêr kuwa pir dona, kuena mîn kurêk mi: ilgim olmamasına rağmen meydana gelen bir olaydan zarar görüyorum.
1059. Mirdê xu çîyêk kerdiş: doyasıya bir şey yapmak.
1060. Misadê tu hon tu dest do: müsaade senin.
1061. Misafir hewnayîş: misafir ağırlamak.
1062. Misafir wedaritiş: misafir ağırlamak.
1063. Miyîn kuwayîş: bir şeyi yapmamak için mazeret ileri sürmek, bahane bulmak.
1064. Mîyon çimon id runayîş: iki kaşının ortasından vurmak, alınından vurmak.
1065. Mîyon firaqon eştiş: birinin evine sığınmak.
1066. Mîyon guerr ra vejîyayîş: üstü başı toz toprak içinde olmak.
1067. Mîyon Quronî ra vatiş: doğru söylemek, hakkı söylemek.
1068. Mîyoni eştiş: bir şeyin bel seviyesinde olması (kar, ot).
1069. Mîz xwu verdayîş: çok korkmak, altına etmek.
1070. Mizafir weradayîş: misafir ağırlamak.
1071. Molid dayîş: mevlit okunduktan sonra ziyafet verilerek gerçekleştirilen bir tören.
1072. Monga çir kerdiş: süt sağmak.

1073. Mur agêrayîş: yüzüne renk gelmek, canlanmak.
1074. Mural omîyayîş ca: morali düzelmek, neşesi yerine gelmek.
1075. Mural yoy xeripyayîş: morali bozulmak, neşesi kaçmak.
1076. Muxalif şîyayîş: itiraz etmek, farklı fikirde olmak, muhalafet etmek.
1077. Muy xwu nîleqenayîş: kılımı bile kıpırdatmamak.
1078. Nakî yoy erd ser nayîş: hasmını yere sermek, düşmanını alt etmek, sırtını yere getirmek.
1079. Nalet ardiş rî şeyton: hatasından dönmek, öfkesini kontrol etmek.
1080. Nali kerdiş: dövmek, benzetmek.
1081. Nalon yoy biriqnayîş: birini bir şey yaptığına pişman etmek, dövmek.
1082. Nasîv ma şî: nasibimiz vardı.
1083. Nasîv omiyayîş-şîyayîş: nasip olmak.
1084. Nat a wet a onayîş: sağa sola bakınmak, bir şey aramak, kolaçan etmek.
1085. Nata weta gêrayîş: bir şey aramak, bir şey bulmak için sağa sola bakınmak.
1086. Ne hed ne hesab bîyayîş: haddi hesabı olmamak, çok sayıda olmak.
1087. Nefs qiyas kerdiş: kendisini başkasının yerine koyarak düşünmek.
1088. Neheq vejîyayîş: haksız çıkmak.
1089. Nelet bîyerû rî/çimî şeyton: şeytana lanet olsun.
1090. Nêngî çîndayîş: küfretmek.
1091. Nengi qirik şayîş: yakasını tutmak.
1092. Nerehet bîyayîş: yaramaz olmak, kötü şeyler yapmak.
1093. Nî dêst nî lingî: eli ayağı tutmamak, yatalak olmak.
1094. Nî dîn xwu zonayîş, nî dinyê xwu zonayîş: Ne dünyasını biliyor ne de dinini.
1095. Nî duêst xwu nî dişmên xwu zonayîş: ne dostunu ne de düşmanını bilmek, insanların gerçek karakterlerinden habersiz olmak.
1096. Nî ê nî nê/ nî vatiş ê nî vatiş nê: ne evet ne de hayır demek; bir cevap vermemek.
1097. Nî ela nî bela: sebepsiz yere.
1098. Nî Îse rî nî Musê rî bîyayîş: ne İsa'ya ne Musa'ya yaranmak, her iki tarafa da yaranamamak.
1099. Nî mêrde estû bikujo, nî qij estû biqîjo: ne dövecek kocası var, ne de ağlayacak çocuğu, kadınlar için kullanılan ve kafası rahat olmak anlamındadır.
1100. Nî pîl xwu zonayîş nî qij xwu zonayîş: toplum içinde nasıl davranacağını bilmemek.

1101. Nî sari bêlû wû nî ling bêlû wa: ne baş belli ne ayak belli; bir yerde otoritenin olmaması.
1102. Nî wenû nî z' donû yownay: ne yer ne de başkasına verir.
1103. Nî werdiş nî zî dayîş kiçî/însan: malını ne kendi yiyor, ne de başkasına veriyor.
1104. Nî xêr kiçî d', nî şêr kiçî d' bîyayîş: kimseye ne faydası ne de zararı dokunmak, kendi işinde gücünde olmak.
1105. Nîda mi ri rû: yüzüne vurmamak.
1106. Nîşkayîş di guejakon xwu qefilnayîş: iki yakasını bir araya getirememek.
1107. Nîşkayîş fêk xwu: ağzına sahip olamamak.
1108. Nîşkayîş sarê xwu kenayîş: başını kaşıyacak vakti olmamak.
1109. Nîşkayîş zon xwu: diline sahip olamamak.
1110. Nimaj destmaj bîyayîş: namazında niyazında olmak.
1111. Nînna kerdiş: dizleri titremek.
1112. Nîşkayîş di kelîmê pîser ardiş: iki kelimeyi bir araya getirememek.
1113. Nîşkayîş sari raşt kerdiş: baskıdn dolayı bir şeye itiraz edememek.
1114. Nîşkayîş yoy ver vindertiş: biri ile baş edememek,
1115. Nîşkayîş zeri ra sarê xwu tever ardiş: dışarı adımını atamamak, dışarı çıkamamak.
1116. Nîvatiş lom cîm: bir şey söylememek, bir konuya itiraz etmemek.
1117. Nîvatiş sari hon paşê ra: çok zengin olmak, çok güçlü olmak.
1118. Nîverdayîş çim akerdiş: göz açtırmamak.
1119. Nîverdayîş lapatêk pêrûdayîş; birini çok iyi bir şekilde korumak, bir fiske vurulmasına dahi izin vermemek.
1120. Nîweş kotiş: hasta düşmek.
1121. Nîwêşî ci kotiş: insan, hayvan veya bitkilerin hastalanması.
1122. Nîwêşî nayîş ser a: hastalığa duçar etmek.
1123. Nîwêşî ontiş: hastalık çekmek.
1124. Nîwêşî pêrûdayîş: birinin veya bir organın hastalanması.
1125. Nîwêşî rabîyayîş: bir hastalığın salgına dönüşmesi.
1126. Nîyayîş hewa: çok sevinmek, havalara uçmak.
1127. Nîyet kerdiş: niyet etmek, bir şeyi yapmayı planlamak.
1128. Nîzonayîş qinê xwu şitiş: cahil olmak, hiçbir şey bilmemek.
1129. Nomê çîyêk (îcazi, diploma) xwu dima nîvistiş: bir şeyi eksik bırakmamak, tamamlamak.

1130. Nomê xwu cîhatêr bîyayîş: göründüğünden daha çalışkan olmak.
1131. Nomê yoy vejîyayîş: adı çıkmak.
1132. Nomi bîyayîş: adı vardı, bilinmek.
1133. Nomi dayîş: adını anmak, adını vermek.
1134. Nomi estbîyayîş: meşhur olmak, bilinmek, tanınmak, popüler olmak, ağırlığı olmak.
1135. Nomi guretiş: ad almak, meşhur olmak, tanınmak, isim yapmak.
1136. Nomi hon şima ra: Bir işe yaramazsınız.
1137. Nomi kerdiş: nam salmak.
1138. Nomi pa bestîş: lakap takmak, isim vermek.
1139. Nomi panayîş: isim koymak.
1140. Nomiveng bîyayîş: bilinen, meşhur olmak.
1141. Non çînû kêk biwerê ina dor bujîyon pawenû: boyundan büyük veya bütçesini aşan büyük işlerin altına girmek.
1142. Non dayîş/werd dayîş: yemek vermek, ziyafet vermek.
1143. Non kerdiş ra: sofraya sermek.
1144. Non ma bêsuâl û: ekmeğimiz tuzsuz mu?
1145. Non ok dayîş şarî: misafir ağırlamak.
1146. Non pîzi xevityayîş: karın tokluğuna çalışmak.
1147. Non tîr akerdiş: oklava ile hamur açarak ekme yapmak.
1148. Non xenîm bîyayîş: gözüne dizine dursun; kendisine yapılan iyiliklere rağmen kötü davrananlara söylenen bir söz.
1149. Nonwerdiş ra biryayîş: yemekten içmekten kesilmek.
1150. Nujiko pêştiş: diş bilemek, yumruklarını sıkmak.
1151. Nuştenê Homê bîyayîş: kader, alınyazısı olmak.
1152. Nuşti kerdiş: muska yazmak.
1153. O rueşon mi dêst a vejîya: o fırsat elimden kaçtı.
1154. Okê çorason pêrû kerdiş: bebeğin kırk günlük olduktan sonra yıkanması, kırklama.
1155. Omê sêr zon mi: dilinin ucuna gelmek.
1156. Omîyayîş cehdî ser: yola gelmek, kendisinden istenileni kabul etme durumuna gelmek.
1157. Omîyayîş gueşt: semiz duruma gelmek, hayvanların kilo alması.
1158. Omîyayîş hesav: işine gelmek.
1159. Omîyayîş hesavî yoy: birinin işine gelmek, hesabına uymak.

1160. Omîyayîş o şiyayîş yo bîyayîş: gelmesiyle gitmesi bir olmak, çok kısa süreliğine bir yerde bulunmak.
1161. Omiyayîş qê adir/ Ti omê qê adirî: ateş almaya mı geldin? Neden bu kadar çabuk dönmek istiyorsun anlamında kullanılır.
1162. Omiyayîş sêr zon: dilinin ucunda olmak, bilinen bir şeyi hatırlayamamak.
1163. Omîyayîş ser: saldırmak, baskın yapmak.
1164. Omîyayîş wer: bir yiyeceğin yenilebilir duruma gelmesi, olgunlaşması.
1165. Omîyayîş wer: olgunlaşmak.
1166. Omîyayîş xwu: kendine gelmek, ayrılmak.
1167. Omîyayîş yoy ser: üzerine toplanmak, saldırmak.
1168. Omîyayîş zewaj: evlenecek yaşa gelmek.
1169. Ong ra kotiş: takattan düşmek.
1170. Onîyayîş fêk şarî ra: başaklarının ağzına bakmak, onların söylediklerine inanmak.
1171. Ontiş xwu ser: bir şeyi (mülkü) kendi üzerine geçirmek.
1172. Ontiş xwu ver: faydalanmak için bir şeyi almak.
1173. Ox kerdiş: bir şeye sevinmek, oh çekmek.
1174. Oyîn kerdiş: oyuna getirmek, kandırmak.
1175. Oyîn pêrûdayîş: oyunda birini yenmek.
1176. Pa gunê xwu werdiş: bir şey için çok emek vermek.
1177. Pa şiyayîş: can vermek, ölmek.
1178. Pa vindertiş: bir şeyle oyalanmak, meşgul olmak.
1179. Par tuez iv emser suez û: geçen sene verdiğim söz, söz değildi; bu sene verdiğim söz gerçek.
1180. Pardax kerdiş: hetêko xirab yê kesêk nimitiş, nêvatiş.
1181. Paskil dayîş qinê yoy îr: kovmak, kışına tekme basmak.
1182. Paskil kerdiş: dövmek, kovmak.
1183. Paskil ver a nayîş: tekmelemek, dövmek.
1184. Paşoyo kerr bîyayîş: sağır sultan gibi olup bitenlerden haberi olmamak.
1185. Paşt dayîş: destek vermek, destek çıkmak.
1186. Paşt şiyayîş: destek vermek.
1187. Paştê tu qêyum a: senin arkan/destekleyenlerin sağlam.
1188. Paştê xwu bi yoy giridayîş: birine güvenmek, sırtını birine yaslamak.
1189. Paştê yoy, yonê bîn ra raşt bîyayîş: birine güvenerek bir şey yapmak.

1190. Paştî çoyî guretiş: birine destek vermek, arka çıkmak, desteklemek.
1191. Paştî çoyî şikitiş: çok büyük zarar vermek, en büyük dayanağını yok etmek, belini kırmak.
1192. Paştî d' bîyayîş/ pê paştî d' bîyayîş: arkasında olmak, desteklemek.
1193. Paştî giridayîş: bir konuda birine güvenmek, sırtını yaslamak.
1194. Pay kotiş: iyileşerek ayağa kalkmak, çocukların emekleme aşamasından yürümeye geçmesi.
1195. Pay nîeştiş: adımını atmamak.
1196. Pay ra mendîş: ayakta kalmak, sağlam olmak, yıkılmamak.
1197. Pay ra mendîş: oturacak yer bulamamak. Yıkılmamak (yapı).
1198. Pay ra yowbîno persayîş: ayaküstü hâl hatır sormak.
1199. Payapîl bîyayîş: kibirli olmak, iddialı olmak, büyüklük taslamak.
1200. Pê çimon xwu dîyayîş: kendi gözüyle görmek, bir olaya şahit olmak.
1201. Pê d' guretiş: sözünü ger almak, geri çekmek.
1202. Pê deston dayîş pê lingon dima gêrayîş: gönüllü olarak verilen bir şeyi almaya çalışırken zorluk çekmek, borcunu veya ödünç verdiğini almakta zorluk görmek.
1203. Pê fêk xwu vatiş: kendi ağzıyla söylemek.
1204. Pê gîştê yoy çîyêk kerdiş: birinin emri ile bir şey yapmak.
1205. Pê gizm vatiş: bir meseleyi tatlı bir dil ile anlatmak.
1206. Pê mi nîpêşena: bana güvenmiyor.
1207. Pê nîweşîyêk şiyayîş: bir hastalık sonucu ölmek.
1208. Pê non dêst xwu yoy axa kerdiş: el emeği ile birini iyi bir duruma getirmek.
1209. Pê paştê yoy axatî kerdiş: birinin sayesinde ağalık yapmak.
1210. Pê pax nîkerdiş: önem vermemek, kulak asmamak.
1211. Pê salixdar nîbîyayîş: bahse konu hakkında bilgisi olmamak, haberdar olmamak.
1212. Pê şîyayîş: bir şeyden ötürü can vermek, ölmek.
1213. Pê tu çi qêydi kîyê benû: sen ev geçindiremezsin ki.
1214. Pê xwu esayîş: ergenliğe girmek, kendi benliğinin ve cinsiyetinin farkına varmak.
1215. Pê xwu kerdiş: kendi aklına göre hareket etmek, başkalarına danışmamak.
1216. Pê yoy id qîssêkerdiş: arkasından konuşmak, gıybetini yapmak.
1217. Pê yoy wurîştîş runîştîş: birinin emri ile hareket etmek.
1218. Pê yoyî sêd kerdiş: birini maşa olarak kullanmak.
1219. Pê zuar ci eşkayîş: zor kullanarak ikna etmek, baş etmek.

1220. Pel nîleqayîş: rüzgârın esmemesi durumu, yaparak kımıldamıyor.
1221. Pel peyîn wendiş; Medrese eğitimini bitirmek, okunması gereken son kitabı da okumak, eğitimini tamamlamak.
1222. Pel xwu r' nîdayîş: itiraz etmemek, cevap vermemek, korkudan bir şey yapamamak.
1223. Pênî omîyayîş: sonu gelmek, yok olmak, bitmek, tükenmek.
1224. Per guretiş: taraf tutmak.
1225. Pêrcîn yoy bîyayîş: birini veya bir grubu kollayan kişi ve dayanağı olmak.
1226. Perê/meeş zerri d' bîyayîş: bir yerden (şirket) alacağının olması. Hak edilen parayı henüz almamış olmak.
1227. Peri dayîş pêrû: çok para kazanmak, parayı vurmak.
1228. Peri giridayîş: yekün tutmak.
1229. Peri kerdiş: işe yaramak, geçerli olmak.
1230. Peri nîkerdiş: değersiz olmak, para etmemek.
1231. Peri virazyayîş: eline para geçmek, para kazanmak.
1232. Peri werdiş: para yemek, harcamak.
1233. Pêrîn mêrg dayîş xwu ra: ölmek üzere olmak.
1234. Perîşon pergindi bîyayîş: perişan olmak, sefil bir duruma düşmek.
1235. Pernayîş yoy ser: birine saldırma, paralama.
1236. Pers eyb nîvû: ayıptır sorması.
1237. Pers persîyar kerdiş: sorup soruşturmak.
1238. Pî erzayîş: güreş tutmak, birbirine girmek, kavgaya tutuşmak.
1239. Piç piç kerdiş: fısıldayarak konuşma, kısık sesle konuşmak.
1240. Pîmax-pîni kerdiş: kusurunu örtmek, yapılan yanlışları başka bir şeye yormak, temize çıkarmak.
1241. Pîr hîvyê heştayîn nîkerdê hama gerena heştyesin: ummadığı bir şey elde eden kişinin eline geçen şeyden daha fazlasını istemesi.
1242. Pîr mêrdi dîyû gêrena xuert poncês serrî: ummadığı bir şey elde eden kişinin eline geçen şeyden daha fazlasını istemesi.
1243. Pîrê memir pincar yenû, kalo memir wisar yenû: Ölme eşeğim yaz gelecek.
1244. Pîrê xwu ser yoy nayîş: bir konuda birini geçmek, bir işi daha önce bitirmek.
1245. Pirnik tadayîş: burun kıvrırmak, beğenmemek.
1246. Pirnik tadayîş: vazgeçmek.
1247. Pirnikê xwu ci eştîş: burnunu bir işe karıştırmak.

1248. Pirnikê xwu guretiş: gözler dışarıda kalacak şekilde yüzünü başörtüsü ile örtmek.
1249. Pirnikî /pirnikon ra omîyayîş: burnundan gelmek.
1250. Pirnikon ra ardiş: burnundan getirmek.
1251. Pîser nîardiş: birinin kim olduğunu çıkaramamak, tanıyamamak.
1252. Pîsî kerdiş: kötü şeyler yapmak.
1253. Pişîng mêrrî ra vatû, ina qul a bî şû a qul ez hindêk zerdo dono tu, mêrrî vatû, zêrd zaf ê la mesafî kilm û inay id çîk estû: kedi fareye demiş ki: bu delikten diğer deliğe gir sana şu kadar altın vereceğim. Fare demiş ki: altın çok ama mesafe kısa, bu işte bir iş var.
1254. Pişîng ra vatû gî tu dermon, çal kenda her kerda ser: Kediye “bokun dermandır” demişler, yeri kazıp gömmüş: Birini övdükten sonra o kişinin yanlış davranış sergilemesi üzerine söylenir.
1255. Pişînga qazkerdî biyayîş: sıcaklığı sevmek.
1256. Pişînga qinveşayî bîyayîş: daima sobanın yanında oturan, sıcaklığı seven kişi.
1257. Pişikê çoyî gird bîyayîş: kibirli olmak, büyüklük taslamak.
1258. Pit nîkerdiş: karşılık vermemek, itiraz etmemek, sessiz kalmak.
1259. Pîyadi bîyayîş: kafası çalışmamak, bir işe yaramayan kişi olmak.
1260. Pîyasi kerdiş: dolaşmak.
1261. Pîyawa bestîş: birlikte hareket etmek, bir ağızdan söylemek, ulumak.
1262. Pîyawa nayîş: münakaşa etmek, kavga etmek, ağız dalaşına girmek.
1263. Pîzê nêweş bîyayîş: hamile olmak.
1264. Pîzê xwu dekerdiş: karnını doyurmak.
1265. Pîzê xwu dima kotiş: yemeğe düşkün olmak.
1266. Pîzê xwu ra hes kerdiş: midesine düşkün olmak.
1267. Pîzêk werdiş: doyasıya yemek, bir kez yemek.
1268. Pîzi nîvêşayîş: acımamak, üzülmemek.
1269. Pîzi şiyayîş: ishal olmak.
1270. Pîzi vêşayîş: birine acımak, üzülmek.
1271. Ponc qurêş xwu yoy id nîdayîş: birine kıymet vermemek.
1272. Puç eştiş: kura çekmek, yazı tura atmak.
1273. Puç vejîyayîş: boş çıkmak, bir şeyin beklenildiği gibi çıkmaması.
1274. Pungar bîyayîş: çok yaşlı olmak.
1275. Qafa ra seqet bîyayîş: tahtası eksik olmak, dengesiz ve tutarsız davranan kişi.

1276. Qafê mi de meki: kafamı bozma.
1277. Qalon vengo/boşo kerdiş: boş konuşmak.
1278. Qaponê yoy gird bîyayîş: kibirli olmak, kendini büyük görmek.
1279. Qaşikê bolî kotiş: önemsiz olmak, fındıkkabuğunu doldurmamak.
1280. Qaymi ginayîş; bir yokuşa tırmanmak.
1281. Qê çîyêk merdiş: bir şey için can vermek, bir şeyi çok istemek.
1282. Qebahatêk ci rî dîyayîş: bahane bulmak, bahane aramak.
1283. Qedêr Allê bivû: Allah izin verir ise.
1284. Qela hemo gî ser nîşîya: bu iş için daha çok erken. Karga b.kunu yemeden.
1285. Qelb omîyayîş: kalbinden geçmek, gönlünden geçmek.
1286. Qêlb yoy kotiş: içinden geçmek, kalbinden geçmek.
1287. Qelbreş bîyayîş: kötü kalpli olmak, kötü niyetli olmak.
1288. Qeneat pê nîardiş: bir kimseye güvenmemek.
1289. Qenêt xwu bi Homê ardiş: Allah'a güvenmek.
1290. Qêr xwu ardiş: bir şeyle oyalanmak, can sıkıntısını gidermek.
1291. Qerebalix kerdiş: tartışmak, bağırarak.
1292. Qerpilaskî şiyayîş: yalpalamak.
1293. Qêrr yoy omîyayîş/nîomîyayîş: canı sıkılmamak/sıkılmak.
1294. Qesas guretiş: kisasını almak, intikam almak.
1295. Qetil xwu mil a kerdiş: birini öldürmek, katil olmak.
1296. Qevul xwu nîkerdiş: kendine yedirememek, bir şey yapmaya kibri el vermemek.
1297. Qey dermon mergî zî çînbîyayîş: ihtiyaç duyulan bir şeyin olmaması, azıcık da olsa olmaması durumu.
1298. Qezati dayîş: birinin kusurunu ele söyleyerek ayıplamak.
1299. Qicix mi omi: gıcık oldum.
1300. Qicix werdiş: gıcık olmak, hazzetmemek.
1301. Qij a la tuj a: küçük ama etkili biri.
1302. Qij ra heta pîl: herkes, büyüktün küçüğe.
1303. Qij şarfî: eloğlu.
1304. Qijî vernî pîlon id şinî: küçükler, büyüklerinin sözünü dinlemiyor.
1305. Qil kotiş yoy: yerinde duramamak, coşmak.
1306. Qilolêk qison bîyayîş: çocuklar gibi konuşmayı seven kişi.
1307. Qin şayîş erd: direnmek, bir işe yanaşmamak, inat etmek.

1308. Qin tadayîş: vazgeçmek, yan çizmek.
1309. Qin weeştiş: sözünden caymak.
1310. Qinê xwu ser runuştiş: avucunu yalamak.
1311. Qinê yoy owk vera nayîş: birini kazıklamak.
1312. Qip bîyayîş: uzun süre bir yerden dışarı çıkmamak.
1313. Qip kowtiş: evden dışarı çıkmamak, kuluçkaya yatmış gibi evde oturmak.
1314. Qir kerdiş: kökünü kazımak, soykırım yapmak.
1315. Qîr o sîr bîyayîş: çok yalvarmak, dil dökmek.
1316. Qir yoy ardiş: birinin kökünü kazımak, yok etmek.
1317. Qirbon îmon tu vî: helal olsun sana, aferin.
1318. Qirik guretiş: yakasını tutmak, hesap sormak.
1319. Qirikê yoy îd kert çînbîyayîş: bir şeyi düşünmeden söylemek.
1320. Qirmî gina peru: çatırtı, patırtı; bir şeyin yıkılırken veya kırılırken ses çıkarması.
1321. Qisdayîş kerdiş: sohbet etmek.
1322. Qisê dinya kerdiş: dünya işlerinden bahsetmek, havadan sudan konuşmak.
1323. Qisê ra nîvejîyayîş: sözünden çıkmamak.
1324. Qisê vatiş: söz söylemek, laf anlatmak.
1325. Qisê yoy fek id birnayîş: sözünü kesmek, lafi ağzına tıkamak.
1326. Qisê yoy ser omiyayîş: sözüne gelmek, birinin daha önce reddettiği bir şeyi kabul etmesi.
1327. Qisê yoy şeker birnayîş; sözünü bal ile kesmek.
1328. Qisi omiyayîş ra: bir konudan söz açılmak.
1329. Qisi tera nîvejîyayîş: ağzı sıkı olmak.
1330. Qiso veng bîyayîş: boş söz, faydasız söz.
1331. Qiso xom estû: yeni bir gelişme, haber var mı?
1332. Qison bêsualo kerdiş: ileri geri konuşmak, saçma sapan konuşmak.
1333. Qissi ser ardiş: konuya bir örnek vermek, konuşulan mevzu üzerine bir şey söylemek.
1334. Qisso weş millet ir vonû, piron weş xwu r' wenû: ele verir talkımı kendi yutar salkımı.
1335. Qiwet ra veti bîyayîş: gücünü aşmak, imkânsız olmak.
1336. Qiwêt yoy resayîş: birine veya bir şeye gücü yetmek.
1337. Qiymet zonayîş: kıymetini bilmek
1338. Qiyom raşt bîyayîş: dünyanın sonunun gelmesi; her şeyin çok kötü olması durumu birçok olumsuzluğun yaşanması.

1339. Qiyom runayîş: sağa sola bağırarak alelacele bir iş yapmak, ortalığı telaşa vermek.
1340. Qiyomê Urisî ya? Dünyanın sonu mu geldi?
1341. Qom eştiş: uzamak, boy atmak.
1342. Queç waştîş: meydan okumak.
1343. Quel bîyayîş; halden düşmek, çok çalıştığı için yorgun argın olmak.
1344. Quêl tadayîş: kandırmak.
1345. Quêş çoyî berdiş: kafa şişirmek, çok konuşup insanları bezdirmek.
1346. Qulê tifingî ra yobînnon ra onîyayîş: birbirlerine düşman gözü ile bakmak, düşmanlık etmek.
1347. Qulp panayîş: bahane aramak, bir şeyi yapmamak için bir şey uydurmak.
1348. Qutî mi wena, şarî r' hako kena: tavuğu ben besliyorum ancak yumurtasını başkasına veriyor.
1349. Raşayî bîyayîş: savurgan olmak, parasını ve malını israf etmek, birikim yapmamak.
1350. Raştwerî omîyayîş: denk gelmek.
1351. Rayîr şîyayîş: yürümek, yol almak.
1352. Reçê vergon o luyon kotiş tîmîyon: At izi it izine karışmak, bir olayın karmaşık bir hal alması.
1353. Rehetî dîyayîş/nîdîyayîş: bir şeyden veya kimseden rahatlık görmek.
1354. Rehetî xwu onîyayîş: rahatına bakmak.
1355. Rehmet şîyayîş: ölmek, rahmetli olmak.
1356. Rem ci kotiş: kaçmak, kaçma isteğine kapılmak.
1357. Req û rut bîyayîş: kup kuru, bomboş.
1358. Reuj giridayîş: gün belirlemek.
1359. Rezîlatî kerdiş: taşkınlık yapmak.
1360. Rezîlati viraştîş: olay çıkarmak, taşkınlık yapmak.
1361. Rî çoy teng bîyayîş: yüz­süz olmak.
1362. Ri dayîş ci: yüz vermek, şımartmak.
1363. Ri guretiş: yüz bulmak; birinden ilgi ve yakınlık bularak haddini aşmak.
1364. Rî mi nîgenû: yüzü tutmamak, utanmak.
1365. Rî xwu sîya kerdiş: doğru olduğunu iddia ettiği şeyin yalan olması, yalan söylemek.
1366. Rî xwu teriknayîş: ahlaksızca davranmak.
1367. Rî xwu tirş kerdiş: yüzünü ekşitmek, somurtmak, hoşnutsuzluğunu bildirmek.
1368. Rî yoy estbîyayîş: yüzü olmak.

1369. Rî yoy nîguretiş: yüzü olmamak, yüzü tutmamak, bir şey yapmaya utanmak.
1370. Rî yoy nîguretiş: yüzü tutmamak.
1371. Rî yoyî spî kerdiş: yüzünü ağartmak, bir iş veya hareketinden dolayı birinin çevresindekiler tarafından beğenilmesi.
1372. Rîm gueş vistiş: ısrarcı olmak, sürekli bir şeyi tekrarlamak.
1373. Rind omîyayîş: yapılan bir işin istenildiği şekilde güzel olması.
1374. Rîsipî bîyayîş: ak saçlı; toplumun bilge ileri geleni olmak.
1375. Risîyayi bîyayîş: yüzü kara olmak, yalancı olmak.
1376. Risqo birnayîş: Allah'ın insanlara bahsettiği nimetlerini kesmesi, rızıkları kesmek.
1377. Rişiti bîyayîş: yüz­süz olmak.
1378. Ritbi guretiş: rütbe almak.
1379. Riy eştîş: oy atmak, oy kullanmak.
1380. Riya kotiş: yola düşmek, yola çıkmak.
1381. Riyêkê xwu hol bîyayîş: birinin iyi yönlerinin olması.
1382. Riyi nîdîyayîş: bir yol, bir çare bulamamak.
1383. Rîyi/cehdi pawitiş: birinin yolunu gözlemek, yolunu beklemek.
1384. Romitiş paştê jubîn: arka çıkmak, destek vermek.
1385. Ruej birnayîş: gün kararlaştırmak, tarih belirlemek.
1386. Ruej dir agêrayîş: aynı gün içinde gidip dönmek.
1387. Ruej gêrîyayîş: güneş tutulması.
1388. Ruêj penc dayo kur i rû: güneşin dağın ardından yavaş yavaş doğmaya başlaması durumu.
1389. Ruej temom bîyayîş: vadesi dolmak: günleri tamamlanmak, belirlenen tarihin gelmesi.
1390. Ruêj xwu birnayîş: gün belirlemek.
1391. Ruêj yoy temom bîyayîş: vadesi dolmak, ömrünün sonuna gelmek.
1392. Ruêj yoyî sîya bîyayîş: üzüntülü ve sıkıntılı zamanlar yaşamak.
1393. Ruejê xwu akertiş: orucunu açmak, iftar yapmak.
1394. Ruejê xwu şikitiş: orucunu bozmak.
1395. Rueji werdiş: orucunu yemek, oruç tutmamak.
1396. Ruh çalê qirikê çoy îd bîyayîş: sağ olmak, yarıyor olmak.
1397. Ruh xwu d' çarnayîş: can sahibi olmak, yaşıyor olmak.
1398. Ruh yoy birnayîş: canını almak, öldürmek.
1399. Run malî bîyayîş: tereyağı.

1400. Run sêr tonturî bîyayîş: çok değer verilmek, sevilmek.
1401. Run şî adir: bir meselenin kapanması, bir şeyin ortadan kaybolması.
1402. Safî kerdiş: bir problemi çözmek.
1403. Sar o çim şiknayîş: ağzını burnunu kırmak, dövmek.
1404. Sarê (peron) sualaw ver a nayîş: sahip olduğu parayı boşa harcamak.
1405. Sarê çimon yoy tîkerdiş: ağzını yüzünü kırmak.
1406. Sarê çoy çîyêk ser şiyayîş: bir şey yüzünden canından olmak.
1407. Sarê çoy ra zêdêr bîyayîş: birine yetip de artan, başından fazla olmak.
1408. Sarê çoy wedayîş: kafasını şişirmek.
1409. Sarê çoyî nîomîyayîş kendiş: başını kaşyacak vakti olmamak, çok meşgul olmak.
1410. Sarê kêye/merdim: ev başı, adam başı.
1411. Sarê xwu dejnayîş: başını ağrıtmak.
1412. Sarê xwu kiwayîş: kafasını duvardan duvara vurmak; çok pişman olmak.
1413. Sarê xwu werdiş: başını yemek; kendini mahvetmek, kendine büyük zarar vermek, olumsuz davranışlar sonucunda kendi ölümüne sebep olmak.
1414. Sarê yobînnon ser sond wendiş: birbirini seven ve birbirine güvenen kişilerin ilişkilerinin seviyesini belirtmek için söylenir. Birbirlerini o kadar çok seviyorlar ki birbirlerinin başı üzerine yemin edebilirler.
1415. Sarê yoy çarnayîş: seni uğraştırır.
1416. Sarê yoy werdiş: başını yemek.
1417. Sarê yoy zêdêr bîyayîş: başından fazla olmak.
1418. Sarê, lîng, lîng sarê kerdiş: ayaklar baş, başlar ayak olmak; bilgili, değerli kişilerin yerine bilgisizlerin geçmesi.
1419. Sari çim kerdiş tî: birinin ağzını burnunu kırmak.
1420. Sari çim ra kerdiş: ağzını gözünü patlatmak, çok dövmek.
1421. Sari çimî gunî ‘d mendiş: yüzü gözü kan içinde kalmak.
1422. Sari çîyêk vîn kerdiş: başını yemek; yok etmek, öldürmek, ortadan kaldırmak.
1423. Sari d’ şiyayîş: canına mal olmak, başında patlamak.
1424. Sari dadî ra vetiş: doğmak, dünyaya gelmek.
1425. Sari dejnayîş: başına bir iş açmak, başını ağrıtmak.
1426. Sari guretiş: başı ağrımak.
1427. Sari nîkotş: akli almamak, bir şeyin olacağına inanmamak.
1428. Sari r’ dayîş: başına kakmak.

1429. Sari runayîş: uyumak, kestirmek.
1430. Sari ser eştiş: birine takılmak, kızdırmaya çalışmak.
1431. Sari ver ciyayîş: başını öne eğmek; çok utanmak, mahcup olmak.
1432. Sari wendiş: kendi tarafına çekmek, aklını çelmek.
1433. Sari weradayîş: baş kaldırmak, isyan etmek.
1434. Sari xwu ver cayîş/ eştiş: başını eğmek, utanmak.
1435. Sari xwu, xwu ver kerdiş: mahcup olmak, utanmak, başını öne eğmek.
1436. Sari/dindon guretiş: baş ağrısı çekmek, diş ağrısı çekmek.
1437. Saro wêşir nuşti kerdiş: sağlam başa muska yazma.
1438. Sarquet bîyayîş: başı açık olmak, başörtüsü takmamak.
1439. Say o ga yoy het id ju (yo) bîyayîş: Elma ile öküz onun için birdir.
1440. Sayd mi go ame, gî tunzî mi ame: bir iş için uygun bir zaman oluştuğunda bir engelin ortaya çıkması durumu.
1441. Sebêb nonê yoy bîyayîş: birinin ekmeğine mâni olmak.
1442. Secdi berdiş: secde etmek; saygı göstermek.
1443. Semêd yo kek lehîf veşnayîş: pire için yorgan yakmak, önemsiz bir şey için daha büyük zararlar vermek.
1444. Sened viraştîş: sözleşme yapmak.
1445. Ser a kerdiş: bir suçu birinin üstüne atmak, bir sorumluluğu birine yüklemek.
1446. Ser a sîya wendiş: bir yazıyı anlamadan ve yüzyeser bir şekilde okumak.
1447. Sêr deston ra çarnayîş: çok değer vermek, el üstünde tutmak.
1448. Ser engîştôn xwu werdiş: parmaklarını birlikte yemek; bir yemeği çok beğenmek.
1449. Ser gerayîş: üzerinde durmak, bir işe önem verip ilgilenmek.
1450. Ser kotiş: bir şeyle yakından ilgilenmek.
1451. Ser mendiş: üstüne kalmak.
1452. Ser merdum verdiş: bir şey için birinin başını yemek, ölmesine sebep olmak.
1453. Ser nayîş: düçar etmek, yüklemek.
1454. Ser qêrayîş: uyarmak, azarlamak.
1455. Ser şîyayîş omîyayîş: bir işin üstünde durmak, ilgilenmek.
1456. Ser şiyayîş: üstüne gitmek; bir konuyu irdelemek, araştırmak.
1457. Ser vindertiş: üzerinde durmak, kontrol etmek.
1458. Ser yo Homa wû bin yo letê vêr la wû: Yukarıda Allah'ım var, yerde sadece bir parça toprağım var. Kişinin maddi durumunun iyi olmadığını belirten sözdür.

1459. Sêr yoy id mendiş: üstüne kalmak.
1460. Sêr zerr a vatiş: sözlerinde samimi olmamak.
1461. Sêr ziwon a bîyayîş: dilinin ucunda olmak.
1462. Serd sipur bîyayîş: havanın ayaz olması, çok soğuk olmak.
1463. Serê xwu arîdayîş: yılbaşı gecesi evlerden yiyecek toplamak.
1464. Serevdi kerdiş: başına kakmak.
1465. Sergerm bîyayîş: başına güneş geçmek.
1466. Seri berdiş: bir işi tamamlamak, çözmek.
1467. Seri ruh dayîş: üzerine titremek, çok sevmek.
1468. Sêrr şîyayîş: yaşı geçmek, yaşlanmak.
1469. Serraş kerdiş: yanlış düzeltmek.
1470. Serrî çoy vîyertiş: yaşı geçmek, yaşlanmak.
1471. Serri duyês aşmî: devamlı, her zaman.
1472. Serrwext bîyayîş: bilgili ve tecrübeli olmak.
1473. Sew kerdiş: bir şey okurken veya yaparken şaşırarak, hata yapmak.
1474. Seyd mi omi gî kutîk mi omi: tam bir iş yapacaktım engel çıktı.
1475. Sifrê Decalî bîyayîş: şartların çok zor olması durumu.
1476. Sifri sînî erd a bîyayîş: misafiri çok olmak.
1477. Sihet weş: şarkı söyleyenlere karşı teşekkür etmek için söylenir.
1478. Silom dayîş: birine selam vermek. Namazda sağına soluna selam vermek.
1479. Silom homê dayîş: selamlamak, Allah'ın selamını vermek.
1480. Sîm werdiş paxir viritiş: zengin ve güçlü olmak.
1481. Sîrkut kerdiş: mütemadiyen birine vurmak, rahatsız etmek.
1482. Sîya bîyayîş: rengi atmak, morarmak.
1483. Sîya dayîş pêrû: karalar bağlamak, yas tutmak.
1484. Sîya kerdiş: bir noktanın uzaktan karartı şeklinde belirmesi durumu.
1485. Sîya sipî cîser qeldayîş: doğruyu yanlış ayırt etmek.
1486. Sond dayîş: birine yemin ettirmek, yemine çekmek.
1487. Sond kotiş: yemin etmeye başlamak.
1488. Sond werdiş: ant içmek, yemin etmek.
1489. Sotî/vêng yoy xwu nîverdayîş: sesini çıkarmamak, itiraz etmemek.
1490. Sozê xwu tepiştîş: sözünü tutmak.
1491. Suêz xwu ardiş ca: sözünü tutmak.

1492. Suêz xwu ca nîardış: sözünü tutmamak, dediğini yapmamak.
1493. Suêz xwu ser vindertiş: verdiği söz tutmak.
1494. Suêz xwu war finayîş: sözünü tutmamak.
1495. Suêz xwu werdiş: sözünü tutmamak.
1496. Sur bîyayîş: kızmak, öfkelenmek, utancından kızarmak, bir işte ritmini bulmak.
1497. Surikê çîyêk nayîş: bir şeye zarar vermek, mahvetmek.
1498. Şar benû pîl hêt axrêt ra şinû, ay ma hêt axurî ra şinî: elin oğlu gün geçtikçe akıllanır, bizimkiler ise daha da geriye gider.
1499. Şayîş yoy ser; kendini bir gruba ait saymak, hissetmek, bir bruptan sayılmak.
1500. Şefqi berdiş: birine şefkatli davranmak, acımak, merhamet etmek.
1501. Şehîd kotiş: şehit düşmek.
1502. Şenik bîyayîş: yaşı küçük olmak.
1503. Şer batal bîyayîş: kötülük planlarının boşa çıkması.
1504. Şer'et ra nîvindertiş: şeriatın verdiği karara uymamak.
1505. Şermonê rî xwu ver çîyêk nîvatiş/nîkerdiş: utancıdan bir şey diyememek, yapamamak.
1506. Şert runayîş: şart koşmak.
1507. Şew hot cê ra şîyayîş: gecenin ilerleyen saatleri, çok geç olmak.
1508. Şew mi gera: gece üstüme üşüştü, bir türlü bitmiyor.
1509. Şew ruej xevityayîş: gece gündüz çalışmak, aralıksız çalışmak, çok çalışmak.
1510. Şeyton bin kotiş: şeytana uymak.
1511. Şeyton bîyayîş: yaramaz olan ve zararlı şeyler yapan kişi.
1512. Şiyayîş yoy ling: birinin ayağına kadar gitmek.
1513. Şîfê yoy ci dayîş: başına iş açmak.
1514. Şihadî dayîş: şahitlik etmek.
1515. Şik kerdiş: şüphelenmek.
1516. Şikîyayîş yoy zerri: içine doğmak, kalbinden geçmek.
1517. Şima pay na firêrzê xelî ser payîz omi: bir iş için geç kalmak.
1518. Şima şêrê duê bikî: dua edin ki.
1519. Şimaqî werdiş: tokatlamak, döğmek.
1520. Şîrin omîyayîş: tatlı gelmek.
1521. Şit dadî xwu xwu vîr a kerdiş: anasından emdiği süt burnundan geldi.
1522. Şit hêr xwi r' kên helal, şit munga şar îr kên herum: kuralları kendi menfaatine göre yorumlamak.

1523. Şiwen kerdiş: ağıt yakmak, bağırıp çağırmaq.
1524. Şiwen runayîş: üzölmek, çaresizlikten söylenmek, yas tutmaq.
1525. Şiyayîş aw şiyayîş: gidiş o gidiş, gidip geri dönmemek.
1526. Şîyayîş binî deyn a: borca girmek.
1527. Şiyayîş binî hera sîya: kara toprağın altına girmek; ölmek.
1528. Şîyayîş binî herri: toprak altına girmek; ölmek.
1529. Şîyayîş binî xet: sınırı geçmek (Suriye sınırına geçmek).
1530. Şiyayîş dîyarî yoy: birini ziyaretetmek.
1531. Şiyayîş dueşê yoyî: Bir selamlaşma biçimi olarak birinin omzundan öpmek.
1532. Şiyayîş duê yoyî: birinin ölümünden sonra ailesine taziyeye gidip dua okumak.
1533. Şîyayîş feqatî: medreseye okumaya gitmek.
1534. Şîyayîş guêşî yobînon: kulağına eğilerek konuşmaq.
1535. Şîyayîş rehmet: rahmetli olmak, ölmek.
1536. Şiyayîş şer'et: şeriata gitmek; bir anlaşmazlık durumunda dini otorite olan mollaya karar vermesi için başvurmak.
1537. Şiyayîş wendiş: okumaya gitmek, tahsil için bir yere gitmek.
1538. Şîyayîş xoz: domuz avına gitmek.
1539. Şomê merdon: ölünün ardından dağıtılan akşam yemeğı.
1540. Şon-siba kerdiş: gün geçirmek, zaman geçirmek, yaşamak.
1541. Şurnon xwu verdiş: tehdit savurmak.
1542. Tafîn çoy ser ardiş: başına büyük belalar açmaq.
1543. Tal bîyayîş: üzölmek, morali bozulmaq.
1544. Tal kerdiş: üzmek, moralini bozmaq.
1545. Talon berdiş: talan etmek.
1546. Tarî yo bir, kutk yo curî: al birini vur birine, hiç biri işe yaramaz.
1547. Tarîqlî bîyayîş: önem arzetmet (belge, eşya), eski ve değerli olmak.
1548. Taro zulmat bîyayîş: zifiri karanlık.
1549. Tava / tayê Uris nîomo: dünyanın sonu değil ya!
1550. Tava bî xwu nîverdayîş: hiçbir şeyden eksik kalmamak, her şeyi denemek.
1551. Tava nîbîyayîş: önemsiz bir şey.
1552. Tavê yoy tedi çinbiyayîş: dahli olmamak, payı olmamak.
1553. Taxim taxim ser u bîyayîş: bir iş alanında birkaç takımın bir arada çalışması.
1554. Tazayî dayîş: ölen kişinin yakınlarına başsağlığına gitmek, taziyelerini sunmaq.

1555. Tedi baş nîkerdiş: baş edememek.
1556. Tedi çîk verdayîş: bir ticarete bir maldan aracıya da bir kâr payı bırakmak.
1557. Tedi girayîş: kaşınmak, canı dayak istemek.
1558. Tedi mendîş: bir sorunu nasıl çözeceğini bilememek, çaresiz kalmak.
1559. Tedi pişîng iz çînbîyayîş: bir evde veya bir mekânda hiçbir şeyin olmaması, oranın bomboş olması.
1560. Tedi ramendiş: uğurlamak, birini geçirmek.
1561. Tedi şiyayîş: güme gitmek; kusuru olmamasına rağmen bir olaydan zarar görmek.
1562. Tedi vindertiş: bir yerde geçici olarak kalmak, barınmak.
1563. Tek (tera) nîverdayîş: hepsini yok etmek.
1564. Têk merdimî dîk ra hak gên: çok şanslı olmak, girişken olmak.
1565. Tekbîr ardiş: tekbir getirmek, “Allahuekber” demek.
1566. Teksilat bîyayîş: helal haram bilmemek, ahlaksızlık yapmak.
1567. Tel kerdiş: ezmek, dövmek.
1568. Telefon berzkerdiş: telefona cevap vermek.
1569. Telefon nîoncîyayîş: telefon şebekesinin olmaması.
1570. Telê vêr hewê bîyayîş: belirsiz bir şekilde yaşamak, yarının ne olacağını bilememek.
1571. Temel adayîş: temel açmak.
1572. Temêl yoy nayîş: birinin başını belaya sokmak, birine çok büyük zarar vermek.
1573. Temom bîyayîş: mühleti dolmak.
1574. Temom bîyayîş: ergin veya yetişkin olmak.
1575. Têna nîvatên ez pêxmer a: kendini çok büyük görmek.
1576. Tengî kotiş: dara düşmek. Doğum sancısı çekmek.
1577. Tenik ardiş: ince açmak (ekmek, börek).
1578. Tepîya açarnayîş: geri çevirmek.
1579. Teq ci fînayîş: kızdırmak, sinirlendirmek, gedik açmak.
1580. Teqlî eştîş: başına olumsuz şeylerin gelmesi durumunda önceden sahip olduğu ekonomik imkânları kaybetmek, iflas etmek.
1581. Tera çîm çarnayîş: göz gezdirmek.
1582. Tera dêst xwu kerdiş xwu pistin: elini eteğini çekmek, bir şey ile ilgilenmeyi bırakmak.
1583. Tera durî şiyayîş: bir şeyden uzak durmak, sakınmak.
1584. Têra kerdiş: acısını deşmek, hüznlendirmek.

1585. Tera muy war nîverdayîş: fiziksel veya kişilik olarak birine çok benzemek.
1586. Tera non werdiş: bir şeten geçimini sağlamak, para kazanmak.
1587. Tera peri rişyayîş: para saçacak kadar zengin olmak.
1588. Tera serdîn bîyayîş: birine veya bir şeye duyulan sevginin kalmaması, soğumak.
1589. Tera xêr şîyayîş: bir malın veya hizmetin hayra sebep olması.
1590. Tera xwu kerdiş: birine tahammül edememek, nefret etmek.
1591. Tera xêr vînayîş/nîvînayîş: bir şeyden hayır görmek/görmemek.
1592. Ters yoy şikîyayîş: bir şeye karşı korkusunu yenmek.
1593. Têrs yoy rind vejîyayîş: korktuğu şey başına gelmemek.
1594. Tersên barik: yapacak yüreğin yoksa vazgeç, korkuyorsan vazgeçebilirsin.
1595. Tesel kerdiş: denemek, sınamak.
1596. Teselê yoy kotiş: umudu kalmamak, umudunu kesmek.
1597. Teskeri guretiş: tezkere almak, askerliğini bitirmek.
1598. Teslîm bîyayîş: son nefesini vermek, ruhunu teslim etmek, ölmek, teslim olmak.
1599. Têşon berdiş veşon ardiş: birini suya götürüp susuz getirmek.
1600. Têşwîşi d' bîyayîş: şüphe içinde olmak.
1601. Tevdîr xwu vînayîş: tedbirini görmek.
1602. Tever dayîş: dışa vurmak, bir şekilde ortaya çıkmak.
1603. Tever kerdiş: kovmak, işten atmak.
1604. Tever kotiş: ayakyoluna gitmek. Yurtdışına çıkmak.
1605. Tewi guretiş: bir şey için endişelenme durumu, hastanlamak.
1606. Teze bîyayîş: açılmış olmak, tüm olan bir şeyin açılması.
1607. Ti bî du ma bişon, ez şino du şar şoneno: “sen gel bizim işimizi yap, ben de gidip elin işini yapayım” anlamındadır.
1608. Ti birê buk ê: “senin ne ayrıcalığın var” anlamında olan, muhatabın herkes gibi olduğunu, bir ayrıcalığının olmadığını belirten söz.
1609. Ti çi k.r mi tadonî: hiçbir şey yapamazsın.
1610. Ti gêrên werê Husa begî: “beylere has yemek mi arıyorsun?” Var olanla yetinmeyenleri eleştirmek için kullanılır.
1611. Ti guli panî xwu tîndonû/a: kılını kıpırdatmamak, vurdumduymaz olmak.
1612. Ti herri bêrz war nîkuena: iğne atsan yere düşmez. Çok kalabalık.
1613. Ti ika tera pêrs, hemî cînon xwu verdên: yemin etmek, şimdi sorsan nikâhı üzerine yemin eder; inkâr etmek.

1614. Ti kêf xwu yê: ister yap ister yapma, sana kalmış, keyfin bilir.
1615. Ti kuên mi dest: elime düşersin!
1616. Ti mêrdê in ruêjî vî: sen bu kötü günleri yaşayacak adam mıydın?
1617. Ti mil yîn bişiknî qebug nîkên: öldürsen de kabul etmezler.
1618. Tî mîyon kotiş: iç içe girmek, karışmak.
1619. Ti nîzon bueçê heri çend qêfşî ya: bilgili biri değilsin, cahilsin.
1620. Ti pif kerî ginenû erd rû: çok zayıf ve güçsüz olmak, üflesen yere düşer.
1621. Ti sêr biskî yê: çok değerli ve önemli biri değilsin.
1622. Ti vajî le ez zona ti vonî leblebi: leb demeden leblebiyi anlamak.
1623. Ti xwi dunî derun derxuelun îr: kendini dağlara taşlara vuruyorsun, üzüntüden ne yapacağını bilemez hale gelmek.
1624. Ti zonî karwon bar kerdû, ti nîzon ça no rû: bir olayın başını bilip sonunu bilememek.
1625. Timonon xwu vejenû şinû vêr kulîne ardon: Ayrarı yok içmeye tahtaravali ile gider sıçmaya.
1626. Tirpon ontiş: ot biçmek.
1627. Tirt virt kerdîş: çar çur etmek, boşa harcamak.
1628. Tîj eştîş: güneşin doğması, güneşin açması.
1629. Tî mîyon ra şîyayîş: karmaşa yaratmak, curcuna durumu.
1630. Tîver nayîş: yarışmak, boy ölçüşmek, kıyaslama yapmak.
1631. Tom çîyêk zê fîyêkê mezelon bîyayîş: tatsız, tuzsuz olmak.
1632. Tom fêk xwu zonayîş: ağzının tadını bilmek.
1633. Tom omîyayîş: lezzetli olmak.
1634. Tomê çoy perayîş çîkêk: canı bir şeyi yemek istemek, canı çekmek.
1635. Top eştîş: iflas etmek, top atmak.
1636. Torê yoy xwu mil ra runayîş: birinin sorumluluğundan kurtulmak.
1637. Torê yoy-çoyî dirnayî bîyayîş: ağzında bakla ıslanmamak, sır saklayamamak.
1638. Tori bîyayîş: başına güneş geçmek.
1639. Tovi bû: Tövbeler olsun; böyle bir şey yok, söylenilen bu söz doğru değil.
1640. Tu çi gueş do xwu r': neden duymazdan geliyorsun.
1641. Tu germî r' vatên pep: ben bu işleri yaparken sen daha çocuktun.
1642. Tu gueş pişt di: yaptığın tespit doğru, söylediğin doğru, tam üstüne bastın.
1643. Tu iş/gurê mi da ci: birine büyük zarar vermek.
1644. Tu kera eşta: bir emek harcamadın ki durumdan şikâyet ediyorsun.

1645. Tu ku qelda mi ser: beni taşıyamayacağım bir sorumluluğun altına koydun. Beni mahvettin.
1646. Tu ra yena bik: elinden geliyorsa yap.
1647. Tu teq da con mi: beni çok sinirlendirdin.
1648. Tu werd: hapyı yuttun.
1649. Tu zengal-gizêg mi sar a vet: kafamı şişirdin.
1650. Tu zerê mi helna: içimin yağın erittin.
1651. Tu zona: dediğimi anladın mı?
1652. Tuexim yobîyayîş: aynı soydan, cinsten olmak.
1653. Tuliî kerdiş: serserilik etmek, başıboş gezmek.
1654. Tur eştiş xwu qirik: intihar etmek, kendini asmak.
1655. Turik tena bîyayîş: yapayalnız olmak.
1656. Turtela bîyayîş: yok olmak, kırma uğramak, paramparça olmak.
1657. U itîya nîyû la Homê yî ho itîya: Kendisi burada değil Allah'ı burada.
1658. Ê qedi vejîyayîş: dediği gibi çıkmak, söylenilen şeyin doğru çıkması.
1659. Ê wo zê berxul no rû û zî merdû: önünde sonunda herkes ölecek.
1660. Uymîşê viraştîş: anlaşma yapmak, iki taraf arasında barışı sağlamak, aralarını bulmak.
1661. Vaj qê mevaj: hiç sorma; doğru söylüyorsun ancak artık çok geç.
1662. Vaş kiwayîş: otu patoza vurarak saman yapmak.
1663. Vatê bav kalon bîyayîş: ataların söylediği sözler, atasözü.
1664. Vatê çoy nîşikitiş: birinin dediğini yapmak, birini kırmamak.
1665. Vatê şeytonî vatû mi hîvê xwu cenet ra birnawa: Şeytan, “cennetten umudumu kestim” demiş.
1666. Vatê yoy kerdiş: birinin dediğini yapmak, sözünü dinlemek.
1667. Vatiş hina bîyû hina şîyû: bir olayı özetlemek.
1668. Vatiş kerdiş: mızızlanmak, söylenmek, şikâyet etmek.
1669. Vazdayîş paştê çoy: birine destek olmak, arka çıkmak, taraf tutmak.
1670. Vejîyayîş mêydon: ortaya çıkmak, belli olmak.
1671. Vedayîş Homê: dua etmek, Allah'a yalvarmak, yakarmak.
1672. Veng ci nîşiyayîş: söz dinlememek, kurallara uymamak.
1673. Veng ci şiyayîş: söz dinlemek, uslu olmak.
1674. Veng dekerdiş: ses kaydı yapmak, sesini kaydetmek.
1675. Vêng dêng yoy estbîyayîş: adı sanı olmak.

1676. Veng varut bîyayîş: bir yerin bomboş olması.
1677. Veng vengê çoy omîyayîş: birinin sesinin işitilmesi.
1678. Veng wedartiş: bir sesi kaydetmek, kayda almak.
1679. Vêng xwu nîvetiş: sessiz kalmak, bir şeye itiraz etmemek, bir konuda fikir belirtmemek.
1680. Vêng yoy xwu ra nayîş: birini kendine bulaştırmak, kendine laf söyletmek.
1681. Vêng yoy yoy nîşîyayîş: söylenenleri yapmamak, kimse kimseyi dinlemiyor.
1682. Ver a bîyayîş: karşılaşmak.
1683. Ver a çimon xwu dîyayîş: bir şeye şahit olmak, görmek.
1684. Ver a kotiş: siper olmamak, koruyamamak.
1685. Ver a wusar bîyayîş: baharın başlangıcı, baharın ilk günleri.
1686. Vêr bizon id bîyayîş: keçi çobanlığı yapmak.
1687. Ver ci kotiş: bir şeyde gedik açılması, bir şeyin önünün açılması.
1688. Vêr çoy guretiş: birinin önünü kesmek, ona engel olmak.
1689. Ver emon kerdiş: birinden el aman etmek, bıkmak, usanmak.
1690. Ver gêrayîş: yalvarmak, ikna etmeye çalışmak.
1691. Vêr gumî şîyayîş: ahır işlerini yapmak amacıyla ahıra gitmek.
1692. Ver vejîyayîş: karşı çıkmak. Bir kıza talip olmak.
1693. Vêr xwu qîbli şayîş: kibleye dönmek.
1694. Vêr xwu weta kerdiş: yüz çevirmek
1695. Verd pay vinertiş: el pençe divan durmak; saygı duyulan kişinin karşısında el bağlamak.
1696. Verg ça bîyû wişk: hangi dağda kurt öldü; birinden beklenmeyen bir hareket görüldüğünde şaşırma ve sitem bildirmek için kullanılır.
1697. Verg guretiş: kurt tutmak.
1698. Vêrgî war id bîyayîş: ödenmemiş vergi.
1699. Verî kişt di runayîş: böğrüne vurmak, vurmak, dövmek.
1700. Verîn pâyînê ti ina wî: bu ilk ve sondu.
1701. Vêrnî êsayîş pêrnî nîsayîş: çok kalabalık, başı görünüyor, sonu görünmüyor.
1702. Versî sari yoyî bîyayîş: birine faydası dokunan kişi olmak.
1703. Vêrsî/veresnî yoyî ra non werdiş: birinin sayesinde kazanç elde etmek.
1704. Vêşik fîna tu cun beden: seni fena döverim.
1705. Vêşon viron bîyayîş: aç susuz olmak.

1706. Vêşonî dîyayîş: açlık çekmek.
1707. Veşonî ontîş: açlık çekmek.
1708. Vetîş ri: saygın, değerli kılmak, öne çıkarmak.
1709. Vetîş yoy sari: birinin başına iş açmak.
1710. Vew hewelnayîş: gelini baba evinden almak.
1711. Vêw kerdiş: gelin etmek, evlendirmek.
1712. Veyvi dima şîyayîş: insanları düğüne davet etmek için bir yere gitmek.
1713. Vînay dîyayîş: rüyada değil gerçekten görmek.
1714. Vînay ra şîyayîş: görme yetisini kaybetmek veya görme yetisinin zayıflaması.
1715. Viq nîvatiş-nîkerdiş: çıtını çıkarmamak, itiraz etmemek.
1716. Vîr sambuero bîyayîş: hafızası zayıf olmak, sincap hafızasına sahip olmak.
1717. Vistorê yoy kerdiş: kişinin kayınlarından olan kişi.
1718. Visyayi bîyayîş: ödleğ olmak, korkak olmak.
1719. Viyoni gerayîş: bahane bulmak, bahane aramak.
1720. Vizik tedi nîmendiş: ölmek, can vermek.
1721. Vizik tera kerdiş: soluğunu kesmek, öldürmek.
1722. Vizikê yoy pîser nîşîyayîş: gözüne uyku girmemek, hiç uyuyamamak.
1723. Vor cêk- cayêk guretiş: karın bir yeri kaplaması.
1724. Vor- tuerg- varon kotiş: yağışın olması, yağmurun veya karın yağması.
1725. Wa awiri vû wa durî vû: geç olsun da güç olmasın.
1726. Wa çim tu mi di vû: gözün bende olsun, benden işaret, haber bekle.
1727. Wa çim tu seri vû: gözün üstünde olsun, sahip çık, göz kulak ol.
1728. Wa ti verg vê wa tu ewîl varê mi biwerdê: iddia ettiğin kadar olsaydın vereceğin zarara razıyım.
1729. Wa wasif nîvû: kendimi övmek gibi olmasın.
1730. War id biyayîş: yatalak olmak; hastalıktan veya yaşlılıktan dolayı yatağa mahkûm olmak.
1731. War verdiş: bırakmak, terketmek, boş vermek.
1732. Wasilî ver kerdiş: bir hayvanın etinin filetosunu çıkarmak, eti kemikten sıyırmak.
1733. Wayêr monga şiv wayêr hêr a şit waştên: İnek sahibi gidip eşek sahibinden süt istermiş; anlamsız işler yapmak.
1734. Wayer vejîyayîş: sahip çıkmak.
1735. Wed kerdiş: ahdetmek, yemin etmek.

1736. Wedê xwu dekerdiş: vadesini doldurmak, ölmek.
1737. Wel bîyayîş: küle dönmek, kül olmak.
1738. Welhasilî kelom: velhasılı kelam, sözün özü, demem o ki.
1739. Wendiş çoy estbîyayîş: okuryazar olmak, tahsili olmak.
1740. Werdiş qedinayîş: yiyip bitirmek, sonunu getirmek.
1741. Werê xwu (ay verîno) çîyêk ardiş: birine veya bir şeye gıpta ile bakmak.
1742. Wêrî ardiş: denk getirmek.
1743. Wêrî omîyayîş: denk gelmek, işi rast gitmek.
1744. Werî vêrdiyayîş: ortalığı karıştırmak, işi bozmak.
1745. Wert id mendîş: ortada kalmak, sahipsiz kalmak. Arada kalmak.
1746. Wertê di kero d' mendîş: iki derede bir arada kalmak.
1747. Wesari kerdiş: bahara çıkmak.
1748. Wesf dayîş: övmek, methetmek.
1749. Weş kerdiş: iyileştirmek: Bir olay veya durumu daha da eğlenceli hale getirmek.
1750. Weş o wirîşti bîyayîş: sağlık yönünden iyi olmak, sağlıklı ve dinç olmak.
1751. Weş omiyayîş: yapılan bir işin istenilen şekilde olması.
1752. Weşê yoy nîomîyayîş: hoşuna gitmemek.
1753. Weşî xwu mirnayîş: hayatını bir şey için feda etmek.
1754. Wêxt çoy şiyayîş: zamanı geçmek, devri sona ermek.
1755. Wext/ruej/aşm omîyayîş: süre dolunca, vakit gelince.
1756. Wiçonikî vatiş: masal anlatmak, hikâye anlatmak.
1757. Wijaxkuar bîyayîş: çocuğu olmamak, ocağı sönmüş olan.
1758. Wimîş bîyayîş: anlaşmak.
1759. Wirrî perû ginayîş: gürültü kopmak.
1760. Wiyîn kerdiş: oyun etmek, alaya almak.
1761. Wiyîn kerdiş: şaka yapmak, aldatmak, kandırmak.
1762. Wuşk sarê xu wa şiyayîş: kafasının dikine gitmek; bir konuda kimseye danışmadan, kendi bildiğini okumak.
1763. Xatir waştîş: vedalaşmak.
1764. Xatir yoy zonayîş: birinin hatırını bilmek, birine değer vermek.
1765. Xayîn vejîyayîş: güvenilen birinin hain çıkması.
1766. Xeber şiyayîş: haberin bir yere ulaşması, duyulması.

1767. Xela wurîştîş: kıtlığın çıkması; savaş, kuraklık gibi durumlardan dolayı ürünlerin yetişememesinden doğan kıtlık.
1768. Xelê Homê: kişinin bedensel engelinin Allah tarafından yaratıldığını ve Allah'ın bir nişanı olarak gören halk inancı için kullanılır.
1769. Xêm k.r yî nîyû: umrunda değil.
1770. Xem ontîş: gam çekmek, üzülmek.
1771. Xêm yoy id nîbîyayîş: hiçbir şey umurunda olmamak.
1772. Xêr Homê ra: Allah'ın inayetiyle, Allah'ın sayesinde.
1773. Xerbendi bîyayîş: harabeye dönmek, eski ve yıkık olmak (yapı, araç).
1774. Xergeli kerdiş: dalga geçmek, alay etmek.
1775. Xerîv kerdiş: yabancılaşmak, tanıyamamak, yabancı gelmek.
1776. Xerîv omîyayîş: tanıdık gelmemek, yabancı görünmek.
1777. Xevêr dayîş: hakaret etmek, küfür etmek. Haber vermek.
1778. Xever şîrawitîş: haber salmak.
1779. Xeverê tu wa: söylediğin doğrudur, haklısın.
1780. Xeverê xwu runayîş: karar almak, tarih belirlemek.
1781. Xeverê xwu yo kerdiş: ortak bir karar almak, anlaşmak.
1782. Xeverê yoy kerdiş: birinin sözünü dinlemek, dediğini yapamak.
1783. Xeverê yoy şeker ra birnayîş: birinin sözünü bal/şeker ile kesmek.
1784. Xewatê tevêr bîyayîş: köyün dışında yapılan işler.
1785. Xîlaf nîvû: yalan olmasın; bir şeyden bahsederken söylenilecek şeyi tam olarak hatırlanmadığında söylenen bir ara söz.
1786. Xîlaf sond wendiş: yalan yere yemin etmek.
1787. Xîlaf tedi çîni vû: yalan olmasın; söylenilen sözden tam emin olunmayan durumlarda kullanılır.
1788. Ximar xwu guretiş: peçesini örtmek, yüzünü örtmek.
1789. Xir xir kerdiş: dalga geçmek, takılmak.
1790. Xirav vejîyayîş: alınan bir eşyanın beklenildiği kadar iyi çıkmaması, kötü çıkması.
1791. Xiravî kerdiş: kötülük yapmak.
1792. Xiştik kotiş mîyon: hayvanların bir çeşit hastalığa yakalanması.
1793. Xiyal kerdiş: düşünmek, hatırlamaya çalışmak, hayal etmek.
1794. Xiyal xwu çik verdayîş: öğrenmek veya anlamak için dikkatini bir şeye vermek.
1795. Xwes omîyayîş: itiraf etmek.

1796. Xwêz Alag bîyayîş: çok sinsî olmak.
1797. Xwi dun kardê Allê r': yalan söyleyerek veya haksızlık yaparak Allah'ın gazabına uğrayacak.
1798. Xwi rî bueraq donî tu kên şîrik: sadece kendisinin faydasını gördüğü şeyin masraflarına başka birini ortak etmek.
1799. Xwu sêr nîardiş: üstüne alınmamak.
1800. Xwu arî fînayîş: hazırlanmak, giyinmek, toparlanmak.
1801. Xwu berz kerdiş erd ir dayîş: şiddetli bir şekilde itiraz etmek.
1802. Xwu berz kerdiş o ard ir dayîş: itiraz etmek, çok tepki vermek.
1803. Xwu con ver kowtiş: canı için tasalanmak, canını düşünmek.
1804. Xwu çim a eştiş: vazgeçmek, bırakmak.
1805. Xwu çim id gird kerdiş: gözünde büyütme.
1806. Xwu d' nîbîyayîş: bilincini yitirmek, kendinde olmamak.
1807. Xwu d' nîdîyayîş: bir şey yapmak için kendinde güç bulamamak.
1808. Xwu d' vetiş: fark etmek, farkına varmak.
1809. Xwu dajnayîş/dejnayîş: bir şeye üzülme.
1810. Xwu dayîş kişt: saklanmak, kenara çekilmek.
1811. Xwu derg kerdiş: uzanmak, boylu boyunca yatmak, yayılmak.
1812. Xwu dest ra xevityayîş: beden gücü ile çalışmak.
1813. Xwu dima çarnayîş: birini beraberinde gezdirmek. Birini, arkasından koşturtmak.
1814. Xwu dinya ver a nînayîş: dünya malını umursamamak.
1815. Xwu dinya vera nayîş: kendini dünya malı için yormak.
1816. Xwu dom nîeştiş: faka basmamak, tuzağa düşmemek.
1817. Xwu erd ra nayîş: ayak diretmek, inat etmek, kararını değiştirmemek.
1818. Xwu eşkara kerdiş: kendini açık etmek.
1819. Xwu eştiş Homê: Allah'a sığınmak, yalvarmak.
1820. Xwu eştiş lingî: ayaklarına kapanmak, yalvarmak.
1821. Xwu feka nayîş: bir şeyden biraz yemek, atıştırmak.
1822. Xwu feriznayîş: işten kaytarmak, sıvışmak.
1823. Xwu giridayîş: giyinmek.
1824. Xwu heqlî/heqdar vetiş: kendini haklı çıkarmak.
1825. Xwu Homê ra kerdiş: yalan söylemek, haksızlık etmek.
1826. Xwu kerdiş kerr: duymazdan gelmek.

1827. Xwu kerdiş sist: yürürken yavaşlamak, bir şeye verdiği gücü veya baskıyı azaltmak.
1828. Xwu kerdiş: nefret etmek, tiksilmek.
1829. Xwu keronî nayîş: kulağının üstüne yatmak; duymazdan gelmek, umursamamak.
1830. Xwu kişt dayîş: kenara çekilmek, bir işten kaytarmak.
1831. Xwu lewa nayîş: bir lokma kadar bir şey yemek.
1832. Xwu lîng eştiş: ayağının altına almak, dövmek.
1833. Xwu mergulî nayîş: ölü taklidi yapmak, bir ş yapmamak için duymazdan gelmek.
1834. Xwu mil ir dayîş: hakkı söylememek, yalan söylemek, günahı boynuna almak.
1835. Xwu mil ser eştiş: boynundan atmak, sorumluluğundan çıkmak, kurtulmak.
1836. Xwu mîyon a kerdiş: bir şeyi saklamak, gizlemek.
1837. Xwu nayîş xayîni: yan çizmek, bir işten kaytarmak.
1838. Xwu nayîş bela: bela olmak, ısrar etmek.
1839. Xwu nayîş çuel: aç gözlülük yapmak.
1840. Xwu nayîş sariwişkî: anlamazdan gelmek.
1841. Xwu nîvetiş: bedeninde meydana gelen bir şeyi fark edememek.
1842. Xwu nîxelesnayîş: masrafını çıkaramamak.
1843. Xwu ontiş: içine çekmek, yemek, yutmak.
1844. Xwu paşt ser qeldayîş: sözünden vazgeçmek.
1845. Xwu pêrûdayîş: suya atlamak, dalmak, atlamak.
1846. Xwu qê muxtarî runayîş: muhtarlık için adaylığını ilan etmek.
1847. Xwu qêdinayîş: kendini bitirmek,
1848. Xwu qeldinayîş: verdiği sözünden dönmek.
1849. Xwu qerqiznayîş: isteksiz davranmak, bir şey yapmaya yanaşmamak.
1850. Xwu qîr o sîr kerdiş: çok çaba harcamaya rağmen bir şey elde edememek, birini ikna edememek.
1851. Xwu r' cecdi viraştîş: yol yapmak; kendi menfaati için plan yapmak.
1852. Xwu ra nîvînayîş: gözü kesmemek, yapamamak.
1853. Xwu ra rehetî dîyayîş: insanın sahip olduğu şeylerden hayır görmesi.
1854. Xwu ra şiyayîş: kendinden geçmek, bayılmak.
1855. Xwu ra xwu ra nîbîyayîş; danışarak iş yapan kimse, kafasının dikine gitmeyen kişi.
1856. Xwu rî derd kerdiş: kendine dert etmek.
1857. Xwu rî edet kerdiş: adet edinmek, davranış haline getirmek.
1858. Xwu rî kurm kerdiş: alışkanlık haline getirmek; bir şeyi devamlı yapmak.

1859. Xwu rî vatiş xwu rî ru kerdiş: kendi çalıp kendisi oynamak.
1860. Xwu runayîş: kendini küçük düşürmek.
1861. Xwu sar ir dayîş: Ne yapacağını bilmez hale gelmek, başını taşlara vurmak.
1862. Xwu ser bîyayîş: sağlığı yerinde olmak, eli ayağı tutmak.
1863. Xwu ser kerdiş: kendi üzerine almak, kendi adına kaydetmek.
1864. Xwu ser vatiş: bir sözü meclistekiler için değil de kendi için söylemek.
1865. Xwu sîni r' dayîş: meydan okumak.
1866. Xwu şayîş ver: bir işi yapmak için gayret göstermek, istemek.
1867. Xwu teriknayîş: adabı mueşerat kurallarının aksine davranmak.
1868. Xwu vatiş xwu vinetiş: söylediği para etmemek, pes etmek, söylenip söylenip durmak.
1869. Xwu ver kotiş: olumsuz durumlara düşmemek için çaba harcamak, utanç duymak.
1870. Xwu ver nîkotiş: utanmamak, arlanmamak.
1871. Xwuver nîşayîş: istememek, gönlü olmamak.
1872. Xwu ver nîvindertiş: rahat durmamak, başına iş açmak.
1873. Xwu ver runayîş: kendine bir hedef koymak, amaç belirlemek.
1874. Xwu viraştîş: saçını başını yapmak, makyaj yapmak.
1875. Xwu war kerdiş: aşağı doğru inmek.
1876. Xwu werdiş: kendini yiyip bitirmek.
1877. Xwu weş kerdiş: ben yaparım diye öne atılmak.
1878. Xwu xeripnayîş: kendini bozmak, olumsuz davranışlar sergilemek.
1879. Xwu zerr eştîş: içine atmak, kimseyle paylaşmamak.
1880. Xwu zexêlî nayîş: tembellik etmek.
1881. Xwu zonayîş: kendini bilmek, kendinin farkında olmak.
1882. Yağmo: yok öyle! Olmaz!
1883. Yalla tu yalla: gidiş o gidiş, gidip bir daha geri dönmek.
1884. Yas runayîş: taziye kurmak.
1885. Yasax wedariyayîş: yasağın kalkması.
1886. Yêrs/hêrs xwu werdiş: öfkesini yutmak.
1887. Yêsr mendiş: esir düşmek, esir kalmak.
1888. Yewmîya xwu vetiş: günlüğünü çıkarmak, yevmiyesini çıkarmak.
1889. Yî ra mehmet kot: ondan da Mehmet oldu.
1890. Yîn perê xwu wêrd, awê yîn ma kerd xwu r': bir şeyden faydalanamamak, umduğunu bulamamak.

1891. Yo darb bîyayîş: bir darbede bir şeyi öldürecek kadar güce sahip olmak.
1892. Yo dîk hezar miyondelêk: bir horoz, bin ortak; az bir malın çok paydaşının olması.
1893. Yo gom ca bîyayîş: kısa mesafe, bir adımlık yer.
1894. Yo kerdiş: vuruşmak, savaşmak.
1895. Yo mi ra yo yî ra: bi benden bi ondan. Ağız dalaşına girmek, atışmak.
1896. Yo nîbîyayîş: aynı, eşit olmamak. Farklı olmak.
1897. Yo pay dûrî bîyayîş: çok yakın olmak, bir adımlık yer. Akrabalık bağı olarak bir kimseye bir ata yakın olmak.
1898. Yo qureş nîkerdiş: değersiz olmak, beş kuruş etmemek.
1899. Yo zurrker û yo zurrviraz û: Biri yalancı biri de destekçi.
1900. Yobîn qelibnayîş: birbirinden bıkmak.
1901. Yobîno guretiş: biribirini desteklemek, arka çıkmak, birbirini tutmak.
1902. Yobîno werdiş: birbiri ile anlaşamamak, sürekli kavga etmek.
1903. Yobînon berdiş ardiş: birbirini getirip götürmek, meşgul etmek.
1904. Yobînon çarnayîş: bir konuda anlaşamamak, birbirini getirip götürmek.
1905. Yobînon dir çîwa guretiş: birinin tarafını tutmak, birlik olmak.
1906. Yobînon dir niç bîyayîş: araları kötü olmak.
1907. Yobînon gunî d' sur kerdiş: birbirini dövüp kan içinde bırakmak.
1908. Yobînon nîeştiş: birbirini satmamak, desteklemekten vazgeçmemek.
1909. Yobînon onciyayîş o visnayîş: iki kişinin bir şey için mücadele ederek birbirine girmesi, takışması.
1910. Yowbînon kotiş: birbirine düşmek.
1911. Yoy çim id zê mês bîyayîş: birinin gözünde sinek kadar değeri olmamak, değersiz olmak.
1912. Yoy çimon ver a kuyayîş: gözüne ilişmek.
1913. Yoy dest id mendîş: birinden sıkıntı çekmek, elinde kalmak.
1914. Yoy dest ra gêrayîş: birinin emri ile hareket etmek.
1915. Yoy dir vazdayîş: biriyle rekabet etmek.
1916. Yoy dir wariştiş runiştîş: biriyle arkadaş olmak, birlikte vakit geçirmek, takılmak.
1917. Yoy dîyar ownayîş: birine kontrol amaçlı uğramak. Ziyaret etmek.
1918. Yoy eştiş puesti: çok dövmek, hastanelik etmek.
1919. Yoy gueş ir nîşiyayîş: bir konudan habersiz olmak, duymamış olmak.
1920. Yoy îr kefen deştiş: birine kefen biçmek.

1921. Yoy îr nî vîr, nî gumon bîyayîş; kimse ne hatırlar ne de üzerine düşünür, umursanmayan.
1922. Yoy jelijnayîş: birini haşat etmek, çok dövmek.
1923. Yoy mil a kerdiş: bir işi veya sorumluluğu birinin boynuna atmak.
1924. Yoy nîvetiş: birini tanıyamamak, çıkaramamak.
1925. Yoy ra mal yoy ra îmon: Birinden can birinden de iman.
1926. Yoy ra qîsi guretiş: birinin ağzından laf almak.
1927. yoy ra vejîyayîş: karşılaşmak, aniden önüne çıkmak.
1928. Yoy ser bîyayîş: evli olan bir erkeğin anne babası ile yaşaması.
1929. Yoy ser qeldayîş: sorumluluğu birine yüklemek, suçu birinin üstüne atmak.
1930. Yoy xwu ra nayîş: birini kendisine bulaştırmak.
1931. Yoyî d' giriyayîş: kaşınmak, aranmak.
1932. Yoyî qirik kotiş: ayak bağı olmak, birine engel olmak.
1933. Yoyî r' emel bîyayîş: birine yük olmak, engel olmak.
1934. Yoyî ra kotiş: artık bazı şeyleri yapamaz duruma düşmek.
1935. Yoy-yobînon rî ginayîş: karşılaşmak.
1936. Zaf dîyayîş: çok zorluk çekmek, sıkıntı yaşamak.
1937. Zaf gird şiyayîş: çok iddialı konuşmak, ileri gitmek, yüksekte uçmak.
1938. Zaf şiyayîş tay mendîş: çoğu gitti azı kaldı.
1939. Zamon bivû: gün olur, gün gelir.
1940. Zar zon çînbîyayîş: taba nîzanayîş, feqîr bîyayîş.
1941. Zarcilon kotiş: doğum yapmak.
1942. Zarencî ontiş: darlık ve zorluk çekmek.
1943. Zarî kerdiş: feryad figan etmek, inlemek, ağlamak.
1944. Zê (Sey) Allê û zê yoy bîyayîş; bir konuda doğru konuşmak, Doğruyu söylüyor.
1945. Zê aşmê bin horî bîyayîş: bir görünen bir kaybolan kişi.
1946. Zê bêr tolî peru dayîş: değersiz bir şeymiş gibi muamele etmek, değersiz görmek.
1947. Zê çirvirik şiyayîş: rüzgâr gibi gitmek.
1948. Zê dalpa vejîyayîş: yapılan bir tahminin tutması.
1949. Zê dîn îmon xwu zonayîş: adı gibi emin olmak.
1950. Zê fişe şeyton bîyayîş: bir iş veya konuşma esnasında araya girerek engel olmak.
1951. Zê gî gîrgilî omiyayîş pîser: korkudan veya soğuktan büzüşmek.
1952. Zê gulî şiyayîş: kurşun gibi gitmek.

1953. Zê herî onîyayîş: öküz gibi bakmak, anlamsız bir şekilde bakmak, izlemek.
1954. Zê herr o wel bîyayîş: çok olmak, aşırı sayıda olmak.
1955. Zê kerga kuar bîyayîş: sakar olmak, yürürken sağa sola çarpamak.
1956. Zê pîjî bîyayîş: çelimsiz, zayıf ve güçsüz olmak.
1957. Zê puestê herî bîyayîş: eşek derisi gibi; çok kalın olmak, değersiz olmak.
1958. Zê qilikê sîr bîyayîş: formda olmak.
1959. Zê şakîlî bîyayîş: sayısal olarak çok fazla olmak.
1960. Zê tur lerzayîş: tir tir titremek.
1961. Zê xwu kerdiş: kendi bildiğini okumak.
1962. Zê zavîl bîyayîş: sayıca çok fazla olmak.
1963. Zed kem: az çok.
1964. Zêd o kêm nîyû: fazlası var, eksigi yok.
1965. Zêdê sarê çimon yoy bîyayîş: birinin ihtiyacını karşılayan hatta fazla bile kalan; başından fazla.
1966. Zêdi meşû: ileri gitme! Haddini aşma!
1967. Zegi ti dês ra vonî: söylenenlerin karşısında dinleyicinin herhangi bir tepki vermemesi, duvara konuşur gibi cevap almamak.
1968. Zehmet ontiş: zahmet çekmek.
1969. Zerê çoy hîra bîyayîş: gönlü geniş olmak.
1970. Zerê estirê denîkerdiş: çok az, önemsiz.
1971. Zere xwu rehet kerdiş: içini rahatlatmak.
1972. Zerê yoy debîyayîş: içi daralmak, öfkelenmek.
1973. Zere yoyî çîyêk şiyayîş: canı çekmek.
1974. Zerr ci kotiş: gönlü düşmek, âşık olmak.
1975. Zerr kerdiş: gönlü olmak, arzulamak, istemek.
1976. Zerr nîbîyayîş: istekli olmamak.
1977. Zerr nîkerdiş: istememek, gönüllü olmamak.
1978. Zerr şikîyayîş: kalbi kırılmak.
1979. Zerr xwu dayîş: kendini cesaretlendirmek.
1980. Zerr ziwa teqayîş: çok korkmak, kalbi durmak.
1981. Zerrê axê şina pişê hêrî: olmayacak zamanda olmayacak bir şey istemek.
1982. Zerrê çînbîyayîş: istememek, gönlü olmamak.
1983. Zerrê çoy perayîş çîyêk: canı bir şey çekmek.

1984. Zerrê çoyî pa mendiş: kursağında kalmak, içinde kalmak, gönlü kalmak.
1985. Zerrê însôn pê şiyayîş: canı çekmek, bir şeyi yemek istemek.
1986. Zerrê xwu guretiş: içine atmak, bir şeyden kırılmak.
1987. Zerrê yî kenû weş: gönlünü hoş etmek, isteğini yerine getirmek.
1988. Zerrê yoy çîyêk şiyayîş: canı bir şey istemek.
1989. Zerrê yoy yoyî werdiş: içi içini yemek, pişman olmak, hayıflanmak.
1990. zerri kotiş: hapishaneye düşmek.
1991. Zerrî pîzi d' çînbîyayîş: yüreği olmamak, korkak olmak.
1992. Zift kerdiş: zapt etmek. Bir şeyi güç kullanarak engellemek.
1993. Zika ver kerdiş: zekât olarak hesaplamak.
1994. Zikat kotiş ci: bir mala zekâtın düşmesi.
1995. Zincê xwu çiqirnayîş: burun kıvrırmak, beğenmemek.
1996. Ziwa biyayîş: sütü kesilmek. Donup kalmak.
1997. Ziwon/zon ra çîyêk fom nîkerdiş: dilinden bir şey anlamamak.
1998. Zo kerdiş: söylenmek, çok konuşmak.
1999. Zon abiyayîş: dili çözülmek.
2000. Zon kotiş fek: itiraz edecek cesareti bulup konuşmak.
2001. Zon kotiş fek: konuşabilecek duruma gelmek, canlanmak.
2002. Zon yî çînivû merrê çim yî vejên: dili olmasa kargalar gözünü oyar; kendini savunamayan, kendi hakkına sahip çıkamayan kişi.
2003. Zon yoy sîya bîyayîş: dilinde tüy bitmek, bir şeyi çok tekrarlamaktan dolayı bıkmak.
2004. Zonayîş dinya ça ra yena ça ra şina: hayat tecrübesi olmak, bilgili olmak, güngörmüş olmak.
2005. Zonî xwu r' dayîş: dizini dövmek; dövünmek, pişmanlık duymak, hayıflanmak.
2006. Zonî yoy şikîyayîş: çok korkmak, korkudan dizlerinin bağı çözülmek.
2007. Zor dayîş yoy: birine baskı yapmak, zorlamak.
2008. Zot pêrûdayîş: birine beddua etmek.
2009. Zot pêrûginayîş: bedduaya uğramak.
2010. Zuar ci ginayîş: zorlanmak.
2011. Zuar dayîş çîyêk (non, aw, çay): bir şeye ağırlık vermek, daha çok tüketmek.
2012. Zuar kerdiş şon/siva: akşamı/sabahı zor etmek.
2013. Zuar omîyayîş: zoruna gitmek, ağrına gitmek.
2014. Zur nîvû: yalan olmasın.

2015. Zûrî pê peron ê: yalan para ile mi? Yalan söylemek kolaydır.

Ek 2. Atasözleri

1. Aw heta lel nîbû, nîbena zelal: Su bulanıklaşmadan, berraklaşmaz.
2. A wa Allê kerda batal nîbena: Allah'ın kanunu geçersiz olmaz.
3. Adir yejo, gurî gejo: Çalı ateşi, deli işi.
4. Alef tu nîw, merek îz tu nîya: Saman senin değilse, samanlık da senin değildir.
5. Alla di bero qul xwu r' nîgenû: Allah, kuluna iki kapıyı da kapatmaz.
6. Alla keyf xwu wo: Allah dilediği gibi yapar.
7. Alla zê xwu kenû: Allah kendi bildiğini yapar.
8. Allê holêr wayer gurê xwu zonû: İş en iyi işin sahibi bilir.
9. Aqil aqilî ser a wû: Akıl akıldan üstündür.
10. Aqil pê pero nîyenû guretiş/ernayîş: Akıl para ile satın alınmaz.
11. Aqil pêş id nîyû sare do: Akıl yaşta değil, baştadır.
12. Aqil tac a zêrîn a sarê her kês nîniyena: Akıl, altın taçtır, herkesin başında olmaz.
13. Aqilî kirdo; u verîn nê, u peyin: Kürdün ilk akıllı değil, sonuncusu.
14. Arî nêzonon bî aw gêrenû: Cahillerin değirmeni susuz çalışır.
15. Aspar şarî tim peyawû: Elin aracını süren her zaman yaya kalır.
16. Astuera hol birr xu rî nîduna: İyi at kendini kırbaçlatmaz.
17. Aşik bî def nîreqşîyênû: Çingene davulsuz/müziksiz oynamaz.
18. Aşik kelebya def dirnenû: Çingene kudurursa davulu yırtar.
19. Aşik ume beri, yen barestu: Kapıya kadar gelen çingene içeri de girer.
20. Austuêr o qatirî dunî pîyor hêr mîyon id mirên: Atlar ile katırlar döğüşür, eşekler ayakaltında kalır/telef olur.
21. Aw bivû her çî benû: Su varsa her şey olur.
22. Aw heta guardin nîbû zelal nîbena: Su bulanıklaşmadan berraklaşmaz.
23. Awa g' vengdona tera meters: Akan sudan korkma.
24. Awa vinêrtî ra biters: Durgun sudan kork.
25. Awa zê dest o lingî kên dadî wo bavî nîkên: İnsanın kendisine faydası olduğu kadar, anne babası faydalı olamaz.
26. Awê yenî pê kundêz nîqedîyena: Deniz suyu kepçe ile bitmez.
27. Awk o adir yo ca d' nîbên: Su ile ateş yan yana olmaz.
28. Axatî pê dayîş bena: Ağalık vermekle olur.

29. Barê kutîk xayîn ruezê ruezonî z' çîn a: Kötü insanın payı bayram gününde de olmaz.
30. Bermi bermî onû, tema tim zerar ona: Ağlama, ağlamayı getirir, açgözlülük ise her zaman zarar getirir.
31. Bext, bêxt ewilî yo: Fırsat, ilk fırsattır (İlk fırsatı kaçırmamak lazım).
32. Bi mal halî vî, dinya duest a: Halin vaktin yerinde olursa, herkes dosttur.
33. Bira bire ra hes kon, çi cînê bire mari kon: Kardeş, kardeşi gerçekten sevseydi, kardeşinin karısını (kardeşi öldükten sonra) nikâhlamazdı.
34. Bira birê ser û estû, bar barî ser a çîn a: Kardeş kardeşten üstün olabilir ama pay paydan üstün olamaz.
35. Bixebit zê herî, biwer zê axê: Eşek gibi çalış, ağa gibi ye.
36. Bixebitê zê xuezo biwerê zê axê: Domuz gibi çalış, ağa gibi ye.
37. Biz mîyon yena kêl aşkera ziyena: Keçi gizlice avınır, açıkça yavrular.
38. Biza gerin sêr yenî ra aw wena: Keçinin uyuzu pınarın gözünden su içer.
39. Bon dadî ra kêna ber: Anasına bak, kızını al.
40. Bon dar a nîmonenû, cînî qalın a nîmonena: Evin çatısı, gelinin takısı eksik kalmaz.
41. Bon, zewaj çîrê panîmonên: Ev, evlilik yarıda kalmaz.
42. Bonî zûrkêr veşa çoy înon nîkerd: Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.
43. Bueçê kutîk hot sêrrî eşta qalib, tera veta rênê çot a: Köpeğin kuyruğunu kalıba atmışlar, yedi sene sonra çıkarmaşlar, bakmışlar yine eğridir.
44. Buy çîrê vîn nîbena: Huy/ahlak kaybolmaz.
45. Ca estû zerr zona ca estû zuar zonû: Bazen işi sevgi çözer bazen de zor çözer.
46. Cahil dir cedel herom û: Cahil ile tartışmak haramdır.
47. Cefa awa dest xwu na pa: Zor olan başlamaktadır (bir işe başlayınca gerisi gelir).
48. Cehenim ra wet dew çîn a: Cehennemden öte köy yok.
49. Cînî esta înon kena zê dindon, cînî esta înon kena zindon: Kadın var adamı dış (güçlü) yapar, kadın var adamı zindana atar.
50. Cînî non hon î: Kadınlar sadece yer ve uyur.
51. Cînî xwu berzû zeri, gunî sulh bena: Kadın araya girerse, kan davası sulh olur.
52. Çalê heval xwu meken zonî tu kuên ci: Arkadaşının kuyusunu kazma, sen düşersin.

53. Çarê hemî çî estû çarê mêrg çîn û: Her şeye çare vardır, ancak ölüm hariç.
54. Çêrx dinya çep gêrenû: Dünyanın çarkı ters döner.
55. Çêrx dinya tînapêkî gêren: Dünyanın çarkı ters döner.
56. Çi bikû Alla kenû: Ne yaparsa Allah yapar.
57. Çiko zê şî nîyenû: Giden şey geri gelmez.
58. Çilê çoy heta sêrsivê nîkuena ta: Kişinin devri devamlı sürmez.
59. Ço bî xeta çîn û: Hatasız kul yoktur.
60. Ço nî pê zoto mirenû nî pê dueo benû: İnsan beddua ile ölmez, dua ile yaşamaz.
61. Ço nîşkenû kısmêt çoy biwerû: Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.
62. Ço olvaz qela bi, nequrê ke ha mîn necis id: Karga ile arkadaş olanın burnu boklu olur.
63. Ço pê nîwêşî wa nîmirenû: Kimse hastalıktan ölmez.
64. Çot yena çotla ra: Belalar hep üst üste gelir.
65. Dadî bivîn kena biyar: Annesini gör, kızını al (Annesine bak kızını al).
66. Dar bî wişk nîyena de: Ağaç kurursa bükülmez (Ağaç yaş iken eğilir).
67. Dar çirê pê dua pay (ra) nîvinena: Ağaç, dua ile ayakta durmaz.
68. Dar nîbenû maşa, kird nîbenû paşa: Ağaçtan maşa, Kürkten paşa olmaz.
69. Darbê korî ya, xeberê lalî ya: Darbe körün vurduğu, haber dilsizin verdiğiidir.
70. Darbê mêrik xayîn ginena çim ir: Hain gözüne darbe alır.
71. Deftêr heron çîn û: Ahmakların defteri yoktur.
72. Derêk veng mend, reîsê yê bena lû: Bir yer boş kalırsa, tilki oranın reisi olur.
73. Deri bi veng lu bena reyîs: Bir dere boş kalınca tilki oranın reisi olur.
74. Dermon extîyarî çîn û: İhtiyarlığın çaresi yoktur.
75. Dermon keçelêk di bibînê sawitên sarê xwu: Kelin ilacı olsaydı kendi abşına sürerdi.
76. Dermon mêrg çîn û: Ölümün çaresi yoktur.
77. Dêş raşt nîşiyenû ra: Doğru duvar yıkılmaz.
78. Dêso tu ra vono vêwê ti bişinawû: Duvar sana söylüyorum gelin sen dinle.
79. Dêst feqîr akerdo: Fakirin eli hep açıktır.
80. Dêst wêr derg û: Alacak el, uzundur.
81. Di werrê yo ca d' nîbên: İki keşke/pişmanlık bir arada olmaz.
82. Dîk eştiv kuari çimî yî hênê sêr sulî di vi: Horozu darı ambarına atmışlar, yine de gözü çöplükteymiş.

83. Dîk hon xwu d' qut wenû: (Aç) horoz rüyasında darı yer.
84. Dîk miren çim yî ha ser sula d': Horoz ölür ancak gözü çöplükte kalır.
85. Dinya bavî kiçî nîya: Dünya kimsenin babası değil (Hayat kimseye acımaz).
86. Dinya bî xebat nîbena: Çalışmadan yaşayamazsın.
87. Dînya çoy xapînena: Dünya insanı aldatır.
88. Dinya d' çoy bavî xwu nîvîyarno, tena qatirî bavî xwu vîyarno çimkî bavî yî her û: Dünyada hiç kimse babasını geçmemiştir, sadece katır babasını geçmiş, çünkü onun babasında eşektir.
89. Dinya dor a: Dünyada her şey sıra iledir.
90. Dinya hina yena hina şina: Dünya gelip geçicidir.
91. Dinya monena linge nêrzivon: Dünya, merdivenin ayağına benzer.
92. Dinya pê însan awa wa: Dünya, insan ile anlam kazanır.
93. Dinya pê mexluq bena awa: Dünya, canlılar ile var olur.
94. Dinya tikîn irî kul a tikîn irî vil a: Dünya bazılarında dert bazılarında ise çiçektir.
95. Dinya warê vêrg a: Dünya, kurdun mekânıdır.
96. Dinya wêr mişagî ya: Çalışan çok yer.
97. Dizd bivû şêw tarî zaf ê: Hırsız olursa karanlık geceler çoktur.
98. Dolet nîvêrdîyena: Soy atılmaz.
99. Dor esta însan xeverê gêj îz kenû: Bazen insan, delinin sözünü de dinler.
100. Du birê mastî yo: Ayran ile yoğurt kardeşdir.
101. Du celqayî rind zê mastî nîceribnayî: Sulu ayran denenmemiş yoğurttan iyidir.
102. Du waştîş kum nimitîş nîbenû: Ayran isteyip çardağı saklamak olmaz.
103. Duest, ruej teng id bêlu kenû: Dost kara günde belli olur.
104. Dunya hewa wa: Dünya boştur.
105. Edeb heq nefis terkkerdiş û: Gerçek edep, nefisini terk etmektir.
106. Eg edelet bivû, verg û varê têdir çerên: Adalet olursa, kurt ile kuzu birlikte yaşar.
107. Emir şiyayî nîyenû ver deston: Giden ömür ele geçmez.
108. Esil şitî dadî wa babî kom benû wa bibû: Sütün kaynağı annedir, baba kim olursa olsun.
109. Ewlad zerdik û, tuern dendik û: Torun, evlattan daha değerlidir.
110. Exlaq bavî hemî çî wû: Ahlak her şeyin babasıdır/başıdır.
111. Ez pîr bîya, zêrrî pîr nîbîya: Ben yaşlandım ama gönül yaşlanmadı.

112. Fek zûrker bêlû wû: Yalan söyleyen ağız bellidir.
113. Felek çoy pa verdena: Felek, insanı yarı yolda bırakır.
114. Ga go kî tu ra nîvû ti nîşkên pê citê xwu biqedinî: Senin olmayan öküz ile çift süremezsın.
115. Gavir, gaviron nîerzenû: Gâvur, gâvuru atmaz/satmaz.
116. Gejon a gêjî kuên: Delilerden deli düşer.
117. Gî cînon sêr sulî d' don pîyor: Kadınların boku çöplükte bile didişir.
118. Gîşt guretiş cefa wû zê wesnî: Parmak ağrısı, kuma acısından zordur.
119. Goliko rêxin nomê naxirî herimnênû: Pis buzağı nahırın adını lekeler.
120. Gongeşi d' tobi qebul nîbenû: Sekeratta tövbe kabul olmaz.
121. Gueron palas bavî xwu lingê xwu rak: Babanın kilimine göre ayağını uzat.
122. Gueşêkê xwu serad kêrê yo zî percun kêrê: Bir kulağınız kalbur, bir kulağınız elek olsun.
123. Gueşt bî astî nîbenû: Kemiksiz et olmaz (Hatasız kul olmaz).
124. Gunakî misafir wayêr kî nîşina: Misafir, ev sahibine acımaz.
125. Gunî nîbena aw: Kan, su olmaz.
126. Guri pê înad nîbenû: İnat etmek ile iş olmaz.
127. Havilê vergun ra zehfî çînya: Ne kadar çaba göstersen de ortaya fazla bir şey çıkmaz.
128. Heb çot gêrena raşt kuena qulê arî: Bazı şeyler görünüşte yanlıştır ancak bunların sonucu doğrudur.
129. Hemi çî war monenû: Her şey geride kalır (ölümden sonra).
130. Hemom pê fison germin nîbena: Hamam osurukla ısınmaz.
131. Hêq biza khol estiriyen ir nîmunon: Kimsenin hakkı kimsede kalmaz.
132. Hêq biza kuel biza estiriyîn a nîmonenû: Boynuzsuz keçinin hakkı boynuzlu keçinin yanına kar kalmaz (Kimsenin hakkı kimsede kalmaz).
133. Her bikû çomir wahar cîhatêr kiçî çîn û: Eşek çamura batarsa, sahibinden güçlü kimse olmaz.
134. Her çî bi değer xwu: Her şeyin kendine göre bir değeri vardır.
135. Her çî bi xêr: Her şeyin hayırlısı.
136. Her çî nasîv û: Her şey nasiptir.
137. Her dîk sêr sulê xwu ya vêndenû: Her horoz kendi çöplüğünde öter.

138. Hêr îr xever omîya vatû tu rî ceşş bîyû, hêr vatû bar mi mil min o: Eşeğe, bir sıpasının doğduğu haberi gelince, “yüküm yine benim boynumda” demiş.
139. Her kes axê kî xwu wo: Herkes kendi evinin ağasıdır.
140. Her kes dêrd xwu zonû: Herkes kendi derdini bilir.
141. Her kes guerê xwu ra astuêr xwu vazdinenû: Herkes imkânına göre iş yapar.
142. Her kot çomir wayêr ra zixmêr ço çîn û: Eşek çamura batınca sahibinden daha güçlü kimse olmaz.
143. Her monga yena ditiş her qisi nîyenû vatiş: Her inek sağılır ama her söz söylenmez.
144. Her nêr o ceşş: Erkek eşek ile sığa; “Çocuklar babalarının yanında değil, annelerinin yanında olmalıdır” anlamında kullanılmaktadır.
145. Her onîyenû hêrî ra mîz kenû guel: Eşek eşeğe bakar, göle işer.
146. Her teyr rêf xwu: Her kuş kendi sürüsüyle.
147. Her vatû mi ceşş ard nîard, bar mi hîna ho mil mi sor: Eşek demişki: Yavru doğurmama rağmen yüküm azalmadı.
148. Her wexta zê kot çomir, wayêr zixmêr homa wû: Eşek çamura batınca, sahibinden daha güçlü kimse olmaz.
149. Hêr xwu saxlem giri bid dima bawê Homê ki: Eşegini sağlam kazığa bağla, sonra Allah’a emanet et.
150. Herkes dêrd xwu zonû, Homa dêrd herkês zonû: Herkes kendi derdini bilir, Allah herkesin derdini bilir.
151. Herrmuş kenenû kenenû kenû xwu ser: Köstebek kazdıkça kendi üstünü örter.
152. Hêrs merdim terês badî qovxî ra yenû: Korkak adam kavgadan sonra öfkelenir.
153. Hesud nîbenû mesud: Kıskanç mutlu olmaz.
154. Heta lêlin nîvû, nîbena zela: Su bulanık olmadan, berrak olmaz.
155. Hetu quêl lîşin nîvê, fek runin nîbenû: Eller kirlenmedikçe ağız yağlanmaz.
156. Heval wêrî tim yersbîyayo: Yiyecek arkadaşı daima küstür.
157. Heywon nêr barê kardî yo: Erkek hayvan kesilmek içindir.
158. Hol ra holî, xirav ra xiravî bipawû: İyiden iyilik, kötüden kötülük gelir.
159. Hol vonû hemi yî dir hol î, xirav vonû hemi yî dir xirav î: İyi insan herkesin iyi olduğunu, kötü insan ise herkesin kötü olduğunu düşünür.
160. Holî biku berz behir: İyilik yap denize at.

161. Holî tim hol a pîsî tim pîs a: İyilik her zaman iyidir, kötülük de her zaman kötüdür.
162. Holî, hol yena vatiş, xiravî xirav yena vatiş: İyilik, iyi anılır; kötülük, kötü anılır.
163. Homa barê feqîron o: Allah fakirlerin yardımcısıdır.
164. Homa çoy şaş nîkur, erd a kaş nîkur: Allah insanı şaşırtmasın, şaşırtıo süründürmesin.
165. Homa ku vînenû vor pa donû: Allah dağına göre kar verir.
166. Homê derd do, dermon iz do: Allah dert vermiş, dermanını da vermiş.
167. Hon monenû mergî: Uyku, ölüme benzer.
168. Înson eybon xwu nîvînenû, ay heval xwu vînenû: İnsan kendi ayıbını değil, arkadaşının ayıbını görür.
169. Înson însônî war d' verdenû: İnsan, insanı yarı yolda bırakır.
170. Înson pê însôn bicerivni: İnsanı, insan ile sına/tecrübe et.
171. Înson pêrû yo nîbenû: İnsaların hepsi bir değil.
172. Însono biesil şerû riya ra bêlu w', raku bêlu w', qisê biker bêlu w': Soysuz insan, yürüyüşünden, uykusundan, konuşmasından bellidir.
173. Kalmi zîmelon nîtaşenû: Kılıç, bıyıkları kesemez/traş edemez.
174. Kar helêk qesaba d' serrêk: Küçük bir iş bazen insana bir yıl gibi uzun gelir.
175. Karî waxtî paşay textî: Zamanında işini yapan paşadır.
176. Kaşkerdişêk lingê tifingî hotay bar deva gironêr o: Tetiği çekmek yetmiş deve yükünden daha ağırdır.
177. Kê layîq bi Homa donû: İnsan layık olursa Allah verir.
178. Kena kilk a, vêw milk a: Kız evlat geçici, gelin ise mülktür.
179. Kena rêştê dadî rêsena: Kız, annesinden terbiye alır.
180. Kênê, warê şarî yê: Kızlar, elin yaylalarıdır.
181. Kera dûrî ra nîyena: Taş (kötülük, zarar) uzaktan gelmez.
182. Kera lêr bena şina sêr quçî: Taş yuvarlanır gider taş yığınının üstüne.
183. Kergê feqîr raşt qeflê luyo yena: Fakirin tavuğu tilki sürüsüne denk gelir.
184. Kesêk bîderd çîn û: Dertsiz kişi yoktur.
185. Kezev verga har a nî eyb û nî ar a: Ciğer yarası kudurmuş kurt gibidir, bu durumdayken ağlamak ayıp değildir.
186. Kî dinya temom nîbenû: Dünya evi tamamlanmaz.

187. Kî peron şîrin û: Paranın yüzü sıcaktır.
188. Kiçî çita romit û yenû: Kim ne ekerse onu biçer.
189. kiçî kî dinya temom nîkenû: Kimse dünya evini tamamlayamaz.
190. Kiçî nîkuenû mezêl kiçî: Kimse kimsenin mezarına girmez.
191. Kiçî qismêt kiçî nîwenû: Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.
192. Kilawê hemî cê esta: Her yerin bir adabı var.
193. Kîyê, dêng arî têna tedi çîn û: Evde sadece değirmen taşı bulunmaz.
194. Kom bi mird xwu donû kelboni rû: Karnı doyan kişi başına bela açar.
195. Kom çi bikû kenû xwu: Kim ne ederse kendine eder.
196. Kom edeb terk bikû arif nîyû: Edebi terk eden, arif olamaz.
197. Kom gina kemal xwu zewal yî ho dima: Kemale erenin zevali de ardından gelir.
198. Kom heri vû her kes nişenû ci: Eşek olursan palan vuran çok olur.
199. Kom hers ra wurzû zerar a nuşenû rû: Öfke ile kalkan zarar ile oturur.
200. Kom xwu gird bizonû qij kuenû: Kendini büyük gören, küçük düşer.
201. Ku çiqas berz ib teyr nuşena pa: Dağ ne kadar yüksek olsa da kuş (zirveye) konar.
202. Ku nîresenû kuî, însen resenû însenî: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.
203. Kurd mird biwerû ya mêrdî kişenû ya cînî remnenû: Kürt doyunca ya adam öldürür ya da kız kaçıtır.
204. Kurmî şîrî heta pîrî: Huy, ihtiyarlığa (ölünceye) kadar devam eder/değişmez.
205. Kutik ça d' non biwerû uja d' lawenû: Köpek nerede doyarsa, orada havlar.
206. Kutik çire mirenû: Kötüye bir şey olur mu?
207. Kutik guêşt kutîk nîwenû: Köpek, köpeğin etini yemez.
208. Kutik îr çarêxo mederz, bi veşon çarêxon xwu wenû: Köpeklere çarık dikme, acıktığında onları yer.
209. Kutik pê karmon wişk nîbenû: Köpek kurtlanmakla ölmez.
210. Kutik ruej lawenû tersinon şew ver: Köpek, gecenin korkusundan gündüz vakti havlar.
211. Kutik seyad îr hu hu gerek nîkenû: Av köpeğine komut gerekmez.
212. Kutikon ir çarêx mederz: Nankölelere iyilik yapma.
213. Laj pê bavî nênu şinasnayîş: Evlat, babasıyla tanınmaz.
214. Laj, bavî xwu nîresenû: Evlat, babasını geçemez.

215. Laser şinû qef monenû: Sel gider çöp/çalı çırpı kalır.
216. Legleg vatû emir mi teq teq id şî: Leylek, “ömrüm lak lak ile geçti” demiş.
217. Lîhîr marî bê jar nîbenû: Yılan yavrusu zehirsiz olmaz.
218. Lîng çoy silin nîb’ lîng çoy çorin nîbên: Ayağı kirlenmeyenin elleri yağlanmaz.
219. Lingê luwa xayîn tim ha dom id: Hain tilkinin ayağı hep kapandadır.
220. Lingê xwu guerê lehîf xwu ra raker: Ayağımı yorganına göre uzat.
221. Lingî del vernî ra peynî pir cijê, bî kirtî ra ber faydê yay kiçî r çînîyû: Dişi köpeğin çok memesi var ancak onlardan sadece enikler fayda görür.
222. Lîr mar bî jehrî nîbon: Yılanın yavrusu zehirsiz olmaz.
223. Lu terni nîresa va; mêrato ti çîqa suelin î: Tilki yiyeceğe uzanamamış, ne kadar da tuzlusun demiş.
224. Luya gêrayî hol a zê şêr vinêrtî: Gezen tilki yatan aslandan daha iyidir.
225. Luyo zeğel kir kuên to: Kurnaz tilki sana zarar verir.
226. Ma dê ma genû: Bizi yaratan bizi alacak.
227. Ma qê mêrg ê, merg qê ma wo: Biz ölmek için yaratıldık, ölüm de bizim için.
228. Mal dinya lîş deston o: Dünya malı el kiri gibidir.
229. Mal sîy, gumêy kuy, yegay ruy pê îtîbar nîbena: Dere taşına, dağ ahırına, nehir yatağındaki tarlaya güven olmaz.
230. Mal şinû wayêr: Mal, sahibine çeker.
231. Malî cînon zê k.r hêr o, ho bin ra alaqnayo, ti şin yên ginen katê tu r’: Kadının malı mülkü kocası için yüküdür.
232. Malu zaf ezabu zaf, bonî zaf xirbî zaf, lajî zaf qebrî zaf: Çok mal çok azap, çok ev çok harabe, çok evlat da çok mezar demektir.
233. Masi sari ra benû wişk: Balık baştan ölür.
234. Masi sari ra buy donû: Balık baştan kokar.
235. Mek o mevîn: Ne yaparsan, aynısını yaşarsın.
236. Merdim bîyayi, nîbîyayi nîbenû: Varlıklı adam yoksul olmaz.
237. Merdim comêrd rueja ewilî comêrd û, pey ra comêrd nîbenû: Erkek adam baştan cesurdur, sonrdan cesur olmaz.
238. Merdim extîyar çik bunder nîbenû: Yaşlı insan bir şey öğrenmez.
239. Mêrdum comêrd geraka tim o tim comêrdi vû: Erkek adam her zaman cesur/cömert olmalıdır.
240. Merdum gêrayi zonayo: Gezen bilir.

241. Merdum kot govend xwu şonû tê: Halaya giren oynar.
242. Merdum rakotî wo merg monên pî: Uyuyan ile ölü birbirine benzer.
243. Mêrg mêrik comêrd, cînî xirav a: Yiğidin ölümü, kötü kadındır/eştir.
244. Merg nivênenû çoy: ölüm geliyorum demez.
245. Merg omi çîk benû sebab: Ölüm geldi mi, bir şey sebep olur.
246. Merg pakî wa: Ölüm temizliktir.
247. Meri cehdê aw ra şikiyenû: Su testisi suyolunda kırılır.
248. Mêrik tujar nîşkenû tujarî bixapînû: Tüccar, tüccarı aldatamaz/kandıramaz.
249. Merrê aw cehde aw ra şîkyon: Su testisi suyolunda kırılır.
250. Mîlçika bîbaskî nîperena, vewa bîxemil nîgêrena: Kanatsız kuş uçmaz; süssüz gelin gezmez.
251. Mişag xirav vaşturî bedilnenû: Kötü işçi orak değiştirir (beğenmez).
252. Monga merd du biryenû: İnek ölünce ayran kesilir.
253. Monga xirav nomê garon xeripnena: Kötü inek, nahırın adını lekeler.
254. Muercelê dolet a: Karınca bereket sembolüdür.
255. Muş çîqa bikenû kenû xwu ser: Köstebek ne kadar kazarsa kazsın kendi üstünü örter.
256. Nefs, kê kenû hefs: Nefs insanı hapse attırır.
257. Negi aspar bibû aspar, onênû viraştê xwu ra bênû har: Usta mahirleşince eserine bakıp şımarır.
258. Neheqî gêrena gêrena yena raşt ser: Adalet er geç yerini bulur.
259. Nêr o marî bin nîri d' nîbên: Erkek ile dişi bir işte olmaz.
260. New seri çita bû, neway seribû zî a wo: Dokuzunda neysen, doksanında da osun.
261. Nî non gejon biwer, nî z' non xwu bid gejon: Ne delinin yemeğini ye ne de deliye yemeğini ver.
262. Non bi ri yenû wêr: Yemeği yediren ev sahibinin güler yüzüdür.
263. Non kê/çoy kot torê ombaz, benû derd naz: İnsanın azığı arkadaşının çantasında olursa insan için dert keder olur.
264. Olad pajê kiçî ra nivû, gaw gastonê kiçî ra nivû faydê yî çîmîyû: Evlat ile öküz senin değilse, sana faydaları dokunmaz.
265. Omîyayê tim şîyayê: Gelenler her zaman gidicidir.
266. Omiyayo şayo: Gelen, gidicidir.

267. Pawituex Homa wû: Koruyucu Allah'tır.
268. Pê دنیا mişori bik, pê aqıl xwu viraz: Ele danış, kendin kara ver.
269. Pê gê şarî cit nîbena: Elin öküzü ile çift sürülmez.
270. Pê kunîk xuêz cit nîbena: Domuz yavrusu ile çift sürülmez.
271. Pê malî şarî comêrdî nîbena: El malı ile cömertlik/erkeklik olmaz.
272. Pê pêrcûn aw arînîdiyena: Elek ile su toplanmaz.
273. Pê yo dest di zebêş weranîdiyên: Bir el ile iki karpuz tutulmaz.
274. Pê yol vil wesar nîyenû: Bir çiçek ile bahar gelmez.
275. Pênî sebir silomet a: Sabrın sonu selamettir.
276. Pers eyb nîyû: Sormak ayıp değildir.
277. Pers pers resên Qers: Sora sora Kars'a varırsın.
278. Peynî d' merg yenû vêr bêr ma: Sonunda ölüm kapıya gelecek.
279. Peynî kutikon nîyena: Kötülerin sonu gelmez.
280. Peynî merg û: Sonumuz ölümdür.
281. Pîl kergo dîk û: Tavukların başı/lideri horozdur.
282. Pîl kutiko tonzî wû: Köpeklerin başı tazıdır.
283. Pîlê pîlon esta: Beterin beteri var.
284. Pîltî kota cînîyo dest, aşmê konin id biz qesnê: Kadınar yönetici olmuş, aralıkta keçileri kırpmışlar.
285. Pixerîwa çot ra du raşt nîvejîyenu: Eğri bacadan duman düz/doğru çıkmaz.
286. Pîzon ver çik nîmonenû: Mideye/gırtlığa hiç bir şey dayanmaz.
287. Qalê kutîk bik çua hedrik: İti an çomağı hazırla.
288. Qavlet çîko giron û, nîyenû berzkerdiş: Kabilyet/terbiye ağırdır, herkes kaldıramaz.
289. Qazî herkes xwu ra razî: Herkes kendinden razıdır.
290. Qeder ho pê hot kon hot son do: Kaderin (kısmetin) nerede olduğunu kimse bilemez.
291. Qeder xwuser bavîyêk o: Kader kendi başına bir babadır.
292. Qela sipî bîyerû zimiston yenû: Saksâğan gelince, kış gelir.
293. Qeza kê nîvendena: Kaza geliyor demez.
294. Qij onîyenû pîl ra terbîya genû: Küçük, büyüğüne bakarak terbiye alır.
295. Qinê kutîk ra çirê buya hol nîyena: Köpeğin kışından iyi koku gelmez.
296. Rî zûrkêr tim sîya wû: Yalancının yüzü hep karadır.

297. Rindê nomusî heya wa: Namuslu olmak, utanmaktır.
298. Ruej heta nîvêjîyû dinya rueşt nîbena: Güneş doğmadıkça dünya aydınlamaz.
299. Ruej hol sêrsibê belu kenû: Güzel gün, sabah kendini belli eder.
300. Ruh şîrin û: Can tatlıdır.
301. Sari wezfê lingon nîvînenû, lingî wezfê sarî nîvînen: Baş ayakların, ayaklar da başın vazifesini yapamaz.
302. Saro wêşîr nişti nîbenû: Sağlam kafaya muska yapılmaz.
303. Say dar a sur ib her kes çîwa kiwenû pa: Elma ağaçta olgunlaşınca herkes çubuk sallar.
304. Semêd yo kek lehîf meveşn: Bir pire için yorgan yakma/yakılmaz.
305. Seqa guerê heq ra: Herkese hakettiği gibi davran.
306. Sifri d' şermi nîbenû: Sofrada utanma olmaz.
307. Sualderz mird sualo xwu pay nîkenû: Ayakkabıcı gönül rahatlığıyla ayakkabı giyemez.
308. Suez o namus yo hêrund dê: Söz ile namus birdir.
309. Suli çîrê bon ser nîgêrenu: Çöplüğün boyu evi geçemez.
310. Suwarî şar tim peyawû: Elin arabasını/atını süren hep yaya kalır.
311. Şit werd(û) fek vêşo, du pif kenû: Sütten ağzı yanmış, ayrıntı üfleyerek içer.
312. Talon feqîr gueçîn a: Çuvaldızın kaybolması fakir için talandır.
313. Tasê dişmênî ra aw mewû: Düşmanın tasından su içme.
314. Terbîya, marîfet delalî wû zê qijî: Terbiye ve marifet çocuktan değerlidir.
315. Ters wexton og asa kutik bênû tonzî sivikêr: Korku görününce köpek tazıdan daha hızlı olur.
316. Teyr a zê teyro pêşena di nequrê ay çot a: Avcı kuşun gagası eğridir.
317. Teyr teyro pêşên di nequrê yî bêlû wû: Avcı kuş, gagasından bellidir.
318. Teyro qij hownon pilo vînenû: Küçük kuş büyük hayaller kurar.
319. Ti bi mal vî, ti apî xalî; ti bî mal vî, ti nî apî nî xalî: Varlıklıysan amca, dayısın; fakirsen ne amca ne de dayısın.
320. Ti çî bikî ti ay vînen: Ne yaparsan karşılığında onu görürsün.
321. Ti meon “çavê minê reş”, ti bion “îqbalê minê baş”: Çirkin görünen yüzüme değil, iyi talihime bak.
322. Ti şî dewêk ya gijî ra pers ya gêjî ra pers: Bir köye gidersen, ya çocuğa ya da deliye sor.

323. Ti şî dewêk yon gejon a yon qijon a pers: Bir köye gittiğinde ya delilere ya da çocuklara sor.
324. Ti vernî la biger îlla la pêsenâ: Derenin önünü tutarsan, illa ki dere kurur.
325. Ti wexta kotî guevend ti gerekâ xwu tîşonî: Halaya girersen oynaman gerekir.
326. Ti xwu r' çînî vî, ço tu r' çîn û: Senin kendine faydan olmazsa, kimsenin sana faydası olmaz.
327. Tikîn ir kul a, tikîn ir vil a: Hayat, bazılarında dert, bazılarında çiçektir.
328. Tim dorê şarî nîya, ruejêk iz dorê ma wa: Her zaman şans ele gülmez, birgün sıra bize de gelecek.
329. Toma taxun a: Açgözlülük felakettir.
330. Torn kakil û, laj şakil û: Torun ceviz içi, evlat ceviz kabuğudur.
331. Tovê sêr mêrg qebug nîbenû: Ölüm anındaki tövbe kabul olmaz.
332. Tu çita romit û yenû tever: Ne ekersen onu biçersin.
333. Tu çita romit u yenû: Ne ekersen onu biçersin.
334. Tu dî baxçi tu tera berd vil: Bu bahçeden çiçek deremezsin.
335. Tu dî dar, tu tera werd hennar: Bu ağaçtan meyve yiyemezsin, bu kişi veya işten fayda göremezsin.
336. Tut yo gul a: Çocuk bir güldür.
337. Va komî çim tu vet, va merdum mi vet: Gözünü kim çıkardı, akrabam çıkardı.
338. Va pişê gî tu dermon, berd eşt merak: Kediye “bokun dermandır” demişler, o da götürüp samanlığa atmış.
339. Varo hol bêr kuezî d' belû kenû: İyi kuzu ağılın önünde belli olur.
340. Vatê verînon vêjîyenû: Ataların dediği çıkar.
341. Vazd pisîng merak a: Kedinin kaçacağı son yer samanlıktır.
342. Vazd pisîng merak a: Kedinin kaçacağı yer, samanlıktır.
343. Vêng dêf dûrî ra weş: Davulun sesi uzaktan hoş gelir.
344. Verg gêrenû ruej dumon: Kurt sisli günü kollar.
345. Verg gêrenû ruej puk: Kurt puslu günü kollar.
346. Vernî d' rehetî wû peynî d' bena cefa: Başlangıçta tembellik yapılırsa, sonu zor olur.
347. Vêw qalîn ra, bon dar a war nîmonenû: Gelinin takısı, evin çatısı eksik kalmaz.
348. Vijî vijî El buji: İnsan ilk fırsatları değerlendirmeyen ise, sonunda daha kötü şeyler ile yetinmek zorunda kalır.

349. Vonî gêj îr tim ruoşon û: Deliye hergün bayram demişler.
350. Vonî lu vatû: mişorê şonî mi sari ra, mişorê sêr sibê seydaro sari ra: Tilki demiş ki akşam yapılan plan benim başıma, sabah ki plan da avcıların başına gelsin.
351. Wa însan çî ra war nîmonû wa çî însanî ya war bimonû: İnsanın bir şeyi eksik olmasın, varsın insandan geriye bir şeyler kalsın.
352. Wa merdim xîreti b', wa yo ruc emir yî bib: İnsan gayretli olsun, varsın ömrü bir gün olsun.
353. Wa sarê mi asoni bû, wa nonê mi nuqsoni bû: Başım rahat olsun varsın ekmeğim eksik/az olsun.
354. Wa tuexim yo bû, wa yega se bû: Tohum bir olsun, varsın tarla yüz olsun.
355. Warê vêrg bêlu nîyû: Kurdun yeri belli değildir.
356. Warza şinû xalî, kena şina dadî: Erkek dayıya, kız halaya çeker.
357. Welîyon ra têlî kuên, têlîyon ra welî kuên: Âlimlerden kötü, kötülerden âlim çıkar.
358. Wexta bi hor, şilî varena: Bulut çıktı mı, yağmur yağar.
359. Wexta Homê xirav ard hol anû: Allah bir bela verdi mi, tam verir.
360. Wexta şî wey mekerê, wexta omî hey mekerê: Bir şeyi kaybedince çok üzülmeyin, kazanınca da çok sevinmeyin.
361. Wexta zê adir kot ci tern o wişk pîya vêşên: Ateş düştü mü, yaş ile kuru birlikte yanar.
362. Wexta zê fek biwerû dindon xwu şikiryenî: Ağız yerse dişler de şakırda.
363. Wexta zê ga kot, kardî bên zafî: Öküz düşünce bıçaklar çoğalır.
364. Wexta zê merdum îd çînîvû cefa wû: İnsanda hüner olmayınca, olmaz.
365. Wexta zê omî çat yena: Bela gelirse yapacak bir şey kalmaz.
366. Xeber kot low kiwena dow: Birinin ağzından bir şey söz çıkarsa bütün köye yayılır.
367. Xeber vay, vay ser vacîen: Her söz, yerinde söylenmelidir.
368. Xeber yo rê weş a: Söz, birkez söylenilir.
369. Xêr, wayêr xwu şinasnenû: Hayır, sahibini tanır.
370. Xeta yo heta nîbena. Hata tek taraflı olmaz.
371. Xevatê herun a wêr astuerun o: Eşekler çalışır, atlar yer.
372. Xilê kiçî gereka kî kiçî di bû: İnsanın güveç kabı insanın evinde olmalı.
373. Xiravî dima holî yena: Kötülükten sonra iyilik gelir.

374. Xuez ga nîbenû tu rî cit nîkenû: Domuz, öküz olmaz, sana çift sürmez.
375. Yetîm ruej xwu ra nîvînenû: Yetim, gün yüzü görmez.
376. Yo xever id hezar keromet estû: Bir sözde bin keramet vardır.
377. Yoy ra mal, yoy ra îmon: Birinden malk mülk, birinden de iman.
378. Zê Allê bena: Allah'ın dediği olur.
379. Zerr baxçi wa, tedi çita ruen û yenû: Gönül, bahçe gibidir, ne ekersen yeşerir.
380. Zerra xirav howjê zowto nîya, zerra rehet howjê dueo nîya: Kötü insana beddua, iyi insan da dua etmeye gerek yoktur.
381. Zerrê şonî bivû kêlî ra guarmast virazenû: Çobanın gönlü olursa tekedden süt sağar.
382. Zimiston bêr feqîron kon û: Kışın fakirlerin kapısı eski olur.
383. Zomê înon hêr înon o: İnsanın damadı/eniştesi insanın hizmetçisidir.
384. Zon, belê sarî wo: Dil, başın (insanın) belasıdır.
385. Zon, înon hem kenû wezîr hem kenû rezil: Dil insanı hem vezir hem de rezil eder.
386. Zonayê zonî vajê: Bilenler nasıl konuşacağını bilir.
387. Zonleqî sarateqî, çiqas pirûdî cêy heqî: Diline sahip olmayanın başına vurmak haklıdır.
388. Zûrî çarşemî ruêj paşemi kuên teber: Çarşambanın yalanı Perşembe ortaya çıkar (Yalancının mumu yatıya kadar yanar.)

Ek 3: Dualar

1. Afatê qijon mi ya dar ber ser nîyerû: çocuklarımın bana yaşattıklarını kimse yaşamasin.
2. Alla kederêk nîdû: Allah bir keder vermesin.
3. Alla alla ti ci rî ewezê axrêt kêrî: Allah bunun karşılığını ahirette versin.
4. Alla awon kerû: Allah var etsin.
5. Alla axir tu biçarnû xêrî: Allah sonunu hayra çevirsin.
6. Alla axret id îmon bidû: Allah, ahirette iman versin.
7. Alla ay-î mîyon yîn ra nîvejû: Allah onu aralarından almasın.
8. Alla belay tu nêdû: Allah belanı vermesin.
9. Alla bêr xêron akerû: Allah hayır kapılarını açsın.
10. Alla berket defînû: Allah bereketli kılsın.
11. Alla berki berz ci: Allah bereketli etsin.
12. Alla biromû heqî (ser): Allah hayra çevirsin.
13. Alla bisilmono nîmuejnû: Allah, müslümanlara (kaza, bela) göstermesin.
14. Alla bisilmono ver nîarû: Allah, müslümanlara (kaza, bela) yaşatmasın.
15. Alla bisilmono zê ay/yî nînusû: Allah müslümanlara o kişinin dediği gibi muamale etmesin.
16. Alla bisilmonon hemin ir şîfa bişawû: Allah bütün müslümanlara şifa göndersin.
17. Alla bîyar cehdê hêq ser: Allah doğru yola iletsin.
18. Alla cê yî cenet kerû: Konuşma esnasında falanca akrabam öldü dendiğinde “Allah mekânını cennet etsin” anlamında söylenir.
19. Alla cenet nasîv ay/yî kerû: Allah, ona cennet nasip etsin.
20. Alla ci r' şîfa war kerû: Allah şifasını yağdırsın.
21. Alla çetin/ê tu nîdû: Allah zorluk vermesin.
22. Alla çîdo rind nasîv tu keru: Allah sana güzel şeyler nasip etsin.
23. Alla çimon çoy riyî ra nîverdû: Allah kimsenin gözünü yollarda koymasın.
24. Alla dêrd qijon tu nîmuejnû: Allah sana çocuk acısı yaşatmasın.
25. Alla destegîri bû: Allah yardımcın olsun.
26. Alla deston lingon a nîkerû: Allah elden ayaktan düşürmesin.
27. Alla dinya axrêt yî pîya muyeser kerû: Allah dünyayı ve ahireti ona kolay kılsın.
28. Alla dinyê axrêt tu hîra kirû: Allah dünya ve ahiretini geniş kılsın.

29. Alla efû bikû: Allah affetsin.
30. Alla emir derg, seet weş bid ci: Allah uzun ömür ve sağlık versin.
31. Alla emir derg tedi bidû: Allah içinde (ev) uzun bir ömür versin.
32. Alla emir yî dergi kû: Allah ömrünü uzun kılsın.
33. Alla feyz berki berzû îmon şima: Allah imanınızı feyizli, bereketli kılsın.
34. Alla feyz berki berzû kî şima: Allah evinizi feyizli, bereketli kılsın.
35. Alla gurê bisilmono bîyar wêrî: Allah Müslümanların işini rast getirsin.
36. Alla gurê tu raşt bîyarû: Allah işini rast getirsin.
37. Alla henzar berekêt xwu defînû: Allah bin bereket versin.
38. Alla heqon heqi kû: Allah hakkı hak etmeyi nasip etsin.
39. Alla hêrundê yî dekirû: Allah yerini doldursun.
40. Alla herundê yî piri kû: Allah yerini doldursun.
41. Alla hinênê bidû ci: Allah malını daha da artırsın.
42. Alla hinî derd nîmuejnû: Allah başka dert göstermesin.
43. Alla holî bidû: Allah iyilik versin.
44. Alla holi kû: Allah iyiye çevirsin.
45. Alla honzar yo berekêt Xelîl İbrahîm berz de: Allah bin bir Halil İbrahim bereketi versin.
46. Alla îmon bidû: Allah iman versin.
47. Alla îmon tu heval kerû: Allah imanını sana arkadaş eylesin.
48. Alla îqbal şima bidû: Allah ikbalinizi (eş, iş) versin.
49. Alla îqbal xêr bîyarû ser: Allah hayırlı bir eş/iş nasip etsin.
50. Alla îqbalo bişixulnû: Allah hayırlı bir eş nasip etsin.
51. Alla islah kerû: Allah ıslah etsin.
52. Alla keder nîdû: Allah dert keder vermesin.
53. Alla kî xwu ra bisilmono r' bêr xêro akerû: Allah katından müslümanlara hayırlı bir kapı açsın.
54. Alla ma berû due yî ver a: Allah bizi (âlimlerin) duasına nail eylesin.
55. Alla ma biçarnû xêr: Allah bizi doğruya yöneltsin.
56. Alla ma bidû xatirî yîn: Allah bizi onların hatırına versin.
57. Alla ma deston a nîkû: Alla bizi elden düşürmesin.
58. Alla ma hîşar kerû: Allah bizi gaflet uykusundan uyandırısın.
59. Alla ma inay xiravêr nîkerû: Allah bizi beter etmesin.

60. Alla ma nîmuejnû: Allah bize (hastalık, bela) göstermesin.
61. Alla ma şaş nîkerû, erd a kaş nîkerû: Allah bizi şaşırtmasın, süründürmesin.
62. Alla ma têdir xizur xwu d' nîdû şermi: Allah huzurunda bizi utandırmasın.
63. Alla ma wo şima pîya ef bikerû: Allah sizi ve bizi affetsin.
64. Alla mehfizi kû qezon a, belon a, afaton a: Allah kazalardan, belalardan ve afetlerden korusun.
65. Alla merdimî bî paştî nîverdû: Allah kimseyi, kimsesiz bırakmasın.
66. Alla mexfîret bikû: Allah mağfîret etsin.
67. Alla mîyon mileta vejû: Allah (hastalık vb.) insanların arasından alsın.
68. Alla muradon bikirû: Allah istekleri oldursun.
69. Alla muyeser kerû: Allah başarılı kılsın.
70. Alla muyesêrî xêrî bidû: Allah hayırlı başarılar versin.
71. Alla nasîv bikû: Allah nasip etsin.
72. Alla nasîv ma de nîerzû: Allah bize nasip etmesin.
73. Alla nivînê xêrî kêrû: Allah hayırlı bir doğum kılsın.
74. Alla olad saleh bidû tu: Allah salih evlat nasip etsin.
75. Alla oladon şima verdû, salîhîn kerû: Allah çocuklarını bağışlasın, salih kılsın.
76. Alla oxiro xêr bidû tu: Allah hayırlı bir yolculuk versin.
77. Alla pa dadî bavî ra emir derg bidû: Allah analı babalı ve uzun bir ömür versin.
78. Alla pêxmer tera razî vû: Allah, peygamber senden razı olsun.
79. Alla qezo belo dûrî berû: Allah kaza ve belaları uzak tutsun.
80. Alla qezon belo veri dû: Allah kaza ve belalara engel etsin.
81. Alla qezon belon def'e bikerû: Allah kaza ve belaları uzak kılsın.
82. Alla qijon şima verdû, salîh kerû: Allah çocuklarınızı bağışlasın, salih kılsın
83. Alla qijon tu werdû: Allah çocuklarını bağışlasın.
84. Alla raşt bîyarû: Allah rast getirsin.
85. Alla rehmê xwu pê kirû: Allah rahmet etsin.
86. Alla rehmê xwu pê kû: Allah rahmet etsin.
87. Alla rehtîya xêr bidû: Allah hayırlı bir rahatlık versin.
88. Alla rizq helal bidû: Allah helal rızık versin.
89. Alla rizq tu hîra kerû: Allah rızıkınızı artırsın.
90. Alla saleh kerû: Allah salih eylesin.
91. Alla savir bidû aîlê yî: Allah, ailesine sabır versin.

92. Alla savir bidû şima: Allah size sabır versin.
93. Alla savir bidû wayero: Allah, ailesine/sahibine sabır versin.
94. Alla sayê şima qebul kerû: Allah emeğinizi kabul etsin.
95. Alla sebr dîyax bidû malbat şima: Allah sabır, dayanma gücü versin.
96. Alla serfirazî dîn o dinya bidû: Allah her iki dünyada başarı nasip etsin.
97. Alla sihet weş bidû şima: Allah sıhhat versin.
98. Alla sihat tu weş kerû: Allah sıhhatini iyileştirsın.
99. Alla silomêtî bidû: Allah esenlik/huzur versin.
100. Alla silomêtî îmon bidû: Allah imanını kurtarsın.
101. Alla sonî ma xêr kerû: Allah sonumzu hayır eylesin.
102. Alla şîfa bidû: Allah şifa versin.
103. Alla şîfa kê xwu ra bidû: Allah katından şifa versin.
104. Alla şîfê xêrî bidû: Allah hayırlı şifalar versin.
105. Alla şikir ti rî: Allahım! Şükürler olsun sana.
106. Alla şima bipawû: Allah sizi korusun.
107. Alla şima heq ser berû: Allah sizi doğrulukta daim kılsın.
108. Alla şima qezo belon ra mehfizi bikerû: Allah sizi kaza ve belalardan muhafaza eylesin.
109. Alla şima rî kefarete kerû: Allah kefarete eylesin.
110. Alla taalla cê yî ceneti kû: Allah mekânını cennet etsin.
111. Alla tala aw in adir a kerû: Allah bu ateşi (hastalık vb.) söndürsün.
112. Alla tala tu rî dekû ewezi: Allah kefarete etsin.
113. Alla teala aquvêt tu xêri kû: Allah akıbetini hayırlı etsin.
114. Alla teala ma nîmojnû: Allah bize yaşatmasın.
115. Alla teala biresnû merdon şima: Allah bunun hayrını ölmüşlerinize ulaştırın.
116. Alla teala defikû: Allah-u teala def eylesin.
117. Alla teala dêj ina neweşî tu ser a hewanû: Allah-u teala bu hastalığın acısını alsın.
118. Alla teala hin nîberû: Allah boşa çıkarmasın.
119. Alla teala îmon ma mehfizi bikû: Allahutaala imanımızı muhafaza etsin.
120. Alla teala ina nîwêşî millet ser a defa bikerû: Allahutaala bu hastalığı insanlardan def eylesin.
121. Alla teala ma zî naîl ay xêrî kû: Allah bizi de o hayra nail eylesin.

122. Alla teala nîyetê şîma pak, xevatê şîma rehet kerû: Allah niyetinizi pak, işinizi kolay etsin.
123. Alla teala rehmê xwu ci rî varnû: Allahutaala onun üzerine rahmetini yağdırsın.
124. Alla teala rehmê xwu merdon tu k': Allahutaala ölmüşlerine rahmet etsin.
125. Alla teala rehmê xwu pê berû: Allahutaala rahmet etsin.
126. Alla teala sabir silometey bidû: Allahutaala sabır ve esenlik versin.
127. Alla teala silometêy bidû: Allahutaala esenlik versin.
128. Alla teala tesedûq tu kerû: Allahutaala sadakan olarak kabul etsin.
129. Alla teala tu adirî cehenêmî ra mehfîzi kû: Allahutaala seni cehennem ateşinden muhafaza etsin.
130. Alla teala tu îmon a bêrû: Allahutaala son nefesinde imanlı bir şekilde emanetini alsın.
131. Alla teala tu îmon a nîkû: Allahutaala seni imandan etmesin.
132. Alla teala xêr merdon tu kerû: Allahutaala ölmüşlerin hayrı olarak kabul etsin.
133. Alla teala zirar nîdû: Allahutaala zarar ziyan vermesin.
134. Alla ti bion hêl bêhelon: Allahım, sen kimsesizleri gözet.
135. Alla ti xêr berû, silomet bîyarû: Hayırla gidesin, selametle dönesin.
136. Alla tor îş tu v': Allah yardımcım olsun.
137. Alla tu bisalehnû: Allah seni salih eylesin.
138. Alla tu mehfîzi kû: Allah seni muhafaza etsin.
139. Alla tu rî muyeseri kû: Allah seni müyeser kılsın.
140. Alla tu rî verdû: Allah sana bağışlasın.
141. Alla tu rî xêrlî kerû: Allah sana hayırlı etsin.
142. Alla tu serfiraz kerû: Allah seni başarılı kılsın.
143. Alla tu verdû: Allah seni bağışlasın.
144. Alla tu xêr berû: Hayırla gidesin.
145. Alla tu xêr silomet berû: Hayır ve esenlik içinde gidesin.
146. Alla tu xêr silomet berû ca resnû: Gideceğin yere hayır ve esenlik içinde varasın.
147. Alla xêr berekêt xwu berz de: Allah hayrı ve bereketini artırsın.
148. Alla xêr wayeron qebul kerû: Allah, sebep olanların hayrını kabul etsin.
149. Alla xêrlî kerû, yêmlî kerû: Allah hayırlı uğurlu etsin.
150. Alla xêrlî uğurlî kerû: Allah hayırlı uğurlu etsin.
151. Alla yî cenet id şa kerû: Allah, onu cennette şad eylesin.
152. Alla yî derga ra nîfnû: Allah seni huzurundan atmasın.

153. Alla yî ef kirû: Allah onu affetsin.
154. Alla yî mîyon ma ra nîvejû: Allah onu içimizden almasın.
155. Alla yîn mesud kerû: Allah onları mesut etsin.
156. Alla yo dej/dejêk tu nîmuejnû: Allah bir acı göstermesin.
157. Alla zêdi kerû: Allah artırsın.
158. Alla zêdi kû: Allah artırsın.
159. Alla zêdonê şîma verdû: Allah yeni üyenizi bağışlasın.
160. Alla zehmet şîma hin nîberû: Allah zahmetinizi bışa çıkarmasın.
161. Alla zêhno zaf bid tu: Allah zihin açıklığı versin.
162. Alla zengînîya xêr bidû: Allah hayırlı bir zenginlik nasip etsin.
163. Alla zowday tu, tu r' verdû: Allah bebeğini sana bağışlasın.
164. Allê do, Alla verdû: Allah vermiş, Allah bağışlasın.
165. Allê ina dinya ra kerdû, a dinya ra nîkû: Allah bu dünyayı ondan aldı, öteki dünyadan etmesin.
166. Allê mi rî şikir: Allahıma şükürler olsun.
167. Allê ra xêr: Allahtan hayırlısı.
168. Allê rî honzar bar şikir: Allah'a bin kez şükürler olsun.
169. Awêkê xêr dekerû: (Bu ateşe) hayırlı bir su döksün.
170. Awoni vû: Daim olsun.
171. Axret id şîma rî dekû zowda: Ahirette size azık eylesin.
172. Baqîya ki esta Homa şîma rî verdû: Geride kalanları Allah size bağışlasın.
173. Bi dadî bavî vû: Annalı babalı büyüsün.
174. Bi dayî bayî pîl kerû: (Allah) Annalı babalı büyütsün.
175. Bi xêr silomet şu: hayır ve selametle git.
176. Cehdê şîma açuxi vû, weğir şîma xêri vû: yolunuz açık olsun, uğurlar olsun.
177. Çadîra keski vû: Yeşil çadır olsun.
178. Çetinê Homê tu rî çînî vû: Allah zorluk vermesin.
179. Çim tu roşnî vê: Gözün aydın.
180. Çim tu rueştî vê: Gözün aydın.
181. Çinê gi ho tu zerr id Alla tu yîn resn: Allah seni muradına kavuştursun.
182. Çolix çociğê to derd nîvîno: çoluk çocuğun dert görmesin.
183. Dinyê yî gureta axrêtu yî hol kerû: Dünyasını (canını) almış, ahiretini iyi etsin.
184. Durê kî bisilmono: Müslümanların evinden (belalar, beddualar) uzak olsun.

185. Ê hemin pê dadî wu babî pîl kerû: Herkesin evladını analı babalı büyütsün.
186. Emonêt Allê vî: Allah' a emanet ol.
187. Erd ra heto ezmon şikir: Yerden göğe kadar şükürler olsun.
188. Hemd qê Allê, şikir: Hamd Allah'a olsun, şükürler olsun.
189. Heq sonîya to xêr bîyaro: Allah sonunu hayırlı etsin.
190. Heq to ra razî bo: Hakk senden razı olsun.
191. Her çî bi xêr: Her şeyin hayırlısı.
192. Heval Musa pîyexmêrî vî: Musa peygambere arkadaş olasin.
193. Hezar xêr tera bivîn: Bin hayrını göresin.
194. Homa aqîbêt ma xêr kerû: Allah akıbetimiz hayırlı etsin.
195. Homa aqîbetî biçarnû xêrî ser: Allah akıbetimizi hayra çevirsin.
196. Homa barê ma nîfînû ci: Allah payımıza (hastalık, bela) düşürmesin.
197. Homa bedên tu hêşîn kêrû: Allah bedenine sağlık versin/yeşertsin.
198. Homa belon defa bikû: Allah belaları def etsin.
199. Homa bêr xêron akerû: Allah hayırlı kapılar açsın.
200. Homa bextêk biyarû ser: Allah bahtını açık etsin.
201. Homa bidû werdiş: Allah yemeyi nasip etsin.
202. Homa biyarû werî: Allah rast getirsin.
203. Homa bizêdinû: Allah arttırsın.
204. Homa ci r' zê varonî wesar bivarnû: Allah ona (bereketini) bahar yağmurları gibi yağdırsın.
205. Homa ci r' şîfa biersawû: Allah katından ona şifa göndersin.
206. Homa çetin nîkirû: Allah zorlaştırmasin.
207. Homa dêst şima teng id nîverdû: Allah size darda bırakmasın.
208. Homa dêst tu germin kerû: Allah elinizi sıcak etsin (para kazanasınız).
209. Homa deston nîfînû: Allah ellere düşürmesin (başkasına muhtaç etmesin).
210. Homa di xêron ra yoy bidû: Allah iki hayırdan birini versin.
211. Homa dûr berû: Allah uzak etsin.
212. Homa emir derg seet weş bidû: Allah uzun ve sağlıklı bir ömür versin.
213. Homa gurê şima werî bîyarû: Allah işinizi rast getirsin.
214. Homa gurî şima raşt bîyarû: Allah işinizi rast getirsin.
215. Homa hêrun dekerû: Allah yerini doldursun.
216. Homa hezar dor şîfa bidû: Allah bin kez şifa versin.

217. Homa îmon ma mehfizi bikû: Allah imanımızı muhafaza etsin.
218. Homa îmon yî heval kerû: Allah imanını ona arkadaş etsin (ahirette).
219. Homa îqbal tu bişixulnû: Allah bahtını açsın.
220. Homa kê tu awoni kû: Allah evini şen etsin.
221. Homa lingê tu kera nîverdû: Allah ayağını taşa değdirmesin.
222. Homa ma berzû dueon yîn ver a: Allah bizi onların dualarına dâhil etsin.
223. Homa ma ina nîwêşî ra biseterno: Allah bizi bu hastalıktan korusun.
224. Homa ma pîlê pîlun ra bipawi: Allah bizi beterin beterinden korusun.
225. Homa mirad şima bikerû: Allah muradınıza erdirsin.
226. Homa miradon bikerû: Allah muratlarına erdirsin.
227. Homa muşeqêfî dûrî berû: Allah belayı uzak kılsın.
228. Homa nasîv ma nîkerû: Allah nasip etmesin (hastalık, haram para).
229. Homa nexêr vêr bêr kiçî nîyarû: Allah uğursuz olanı kapıya getirmesin.
230. Homa nîveşî tu wedarû: Allah hastalığını üzerinden alsın.
231. Homa nîxeripnû: Allah bozmasın.
232. Homa olad lajîn bidû tu: Allah sana erkek evlat versin.
233. Homa pê rehmê xwu şa kerû: Allah rahmetiyle şad eylesin.
234. Homa qê xatirî pîlî xwu: Allah azametinin hatrına.
235. Homa qedo belo defa bikerû: Allah kaza belaları uzak etsin.
236. Homa qevul kerû: Allah kabul etsin.
237. Homa qij tu salihon ra binusû: Allah çocuğunu salihler arasına yazsın.
238. Homa rehetî kû: Allah kolaylaştırsın.
239. Homa rehm berzû pîzê tu: Allah kalbinize şefkat atsın.
240. Homa rehmê xwu aston yî kerû: Allah ona/kemiklerine rahmet etsin.
241. Homa rehmê xwu babî tu kerû: Allah babana rahmet etsin.
242. Homa rehmê xwu merdon tu berû: Allah ölmüşlerine rahmet etsin.
243. Homa rizq helal bidû: Allah helal rızık nasip etsin.
244. Homa ruej sîya kiçî nîmuejnû: Allah insana kara gün göstermesin.
245. Homa rueştnayî bi d' tu: Allah sana aydınlık versin.
246. Homa şima dest nîerzû: Allah sizi ellere düşürmesin.
247. Homa teala ef û mexfîret bikerû: Allahutaala af ve mağfîret etsin.
248. Homa tala efû bikerû, şermi nîdû: Allah affetsin, utandırmasın.
249. Homa tala meqom yî cenet kerû: Allah makamını cennet etsin.

250. Homa tala muyesêrî dîn o dinya pîya bidû: Allah her iki cihanda da kolaylık versin.
251. Homa tala savir bidû wayero: Allah sabır versin.
252. Homa tala tu r 'ewezi kerû: Allah sana kefarete etsin.
253. Homa teng o talî nîdû: Allah darlık, acı vermesin.
254. Homa tu dest lingî ra nîfnû: Allah seni elden ayaktan düşürmesin.
255. Homa tu deston lingon a nîkû: Allah seni elden ayaktan etmesin.
256. Homa tu gem bikerû: Allah seni sakinleştirsın.
257. Homa tu ra razî vû: Allah senden razı olsun.
258. Homa tu rî şîfa kû: Allah sana şifa etsin.
259. Homa vêsîyê tu ma ser a kêm nîkerû: Allah senin gölgeni üstümüzden eksik etmesin.
260. Homa xêrlî kerû: Allah hayırlı etsin.
261. Homa zovîna derd nîdû: Allah başka dert vermesin.
262. İnê g' hê mendê wa inî weşî bî: Geride kalanların başı sağ olsun.
263. Kafiro ser nîyerû: Kâfirlerin başına gelmesin.
264. Kefareti vû: Kefarete olsun.
265. Kom a xêr a Alla ay bikû: Hangisi hayırlıysa Allah onu versin.
266. Kom ezeb î, Alla îqbal yîn bidû: Allah bekârların muradını versin.
267. Lawo lawo, Alla tu îslehi kû: Oğulu oğul Allah seni ıslah etsin.
268. Ma kerd kêm, Alla zêdi kû: Biz azaltık, Allah arttırsın.
269. Ma kerd kêm, Homa bizêdi nû: Biz azaltık, Allah arttırsın.
270. Melaket yo tu wa dim, yo tu wa ver (bû): Bir melek önünde bir melek de araknda olsun.
271. Melaketê Homê vêr pê şima vû: Allah'ın meleği önünüzde ve arkanızda olsun.
272. Mêriko, Homa pêxmer tu ra razî vû: Adam, Allah peygamber senden razı olsun.
273. Nefê axîreti vû: Ahiret azığı olsun.
274. Nonê şima rehet aston weray şima vû: Ekmeğinizi kolaylıkla yemek nasip olsun.
275. Oxir tu xêri vû: Uğurlar olsun.
276. Pêxmer tu rî şefeate kerû: Peygamber sana şefaate etsin.
277. Qedê belê dûrî vê: Kaza bela uzak olsun.
278. Rebbî alêm riko risipî berû xizur xwu: Âlemlerin rabbi sizi ak yüzle huzuruna alsın.
279. Rebbî hinû nîberû: Allah hayrınızı boşa çıkarmasın.
280. Rehmê Homê aston yî vû: Allah'ın onun kemiklerine rahmet etsin.

281. Rehmê Homê merdon tu vi: Allah'ın rahmeti ölmüşlerin üzerine olsun.
282. Rehmê Homê pê vû: Allah'ın rahmeti onun üzerine.
283. Riyê/cehdê tu açixi vû: Yolun açık olsun.
284. Sarê şima weşi bû: Başınız sağ olsun.
285. Sarê yî kêrnîkû ma ra: Allah onun başını aramızdan eksik etmesin.
286. Sebêb xeron daxil cenêt: Vesile olan cennete girsin.
287. Sıheti vû: Sağlık olsun.
288. Serfirazî vû: Başarılar.
289. Şêni vû: Şen olsun.
290. Şikir Homê (rî): Allah'a şükürler olsun.
291. Şima jubîn rî xêr kerû: Allah sizi birbirinize hayırlı kılsın.
292. Şima risipî vê: Yüzünüz ak olsun.
293. Şima tedi derd û ax nîvîn: İçinde (ev) dert keder görmeyesiniz.
294. Şima yo têngî talêy nîvînê: Darlık ve acı görmeyesiniz.
295. Ti bêr bisilmono nêkî: Müslamanların kapısına getirtmesin.
296. Ti derd keder nîvîn: Dert keder görmeyesin.
297. Ti derd û ax nîvîn: Dert keder görmeyesin.
298. Ti emonê Allê vî: Alla'a emanet ol.
299. Ti henzar roşono bivîn: Bin bayram göresin.
300. Ti hevalê Fatma vî: Hz. Fatma'nın arkadaşı olasın; kızlar için edilen bir dua.
301. Ti kiçî hêsîr dêst lingon kiçî nîkêrî: (Allah) kimseyi başkasına esir etmesin.
302. Ti ma tengê axîrê nîerzî: Bizi ahirette dara düşürmesin.
303. Ti se rueşono bivîn: Bin bayram göresin.
304. Ti tera xêrêk vîn: Hayrını göresin.
305. Ti tim a tim rueşono bivîn: Her zaman bayram göresin.
306. Ti xêr şêr silomet bêrî: Hayırla gidesin, hayırla dönesin.
307. Ti xêr şêrî, xêr bêrî: Hayırla gidesin, hayırla gelesin.
308. Ti yemonê Allê vî: Allah'a emanet ol.
309. Ti zaf zaf roşono bivîn: Çok çok bayramalar göresin.
310. Tu cefa dî, Alla tu rî evezê axrê kerû: Cefa çektin, Allah ahirette kefarete saysın.
311. Umir tu eg dînya d estû; Alla tala şîfa bidû, eg çin û; Alla tala halê sekrat îd kelmê şehadêt nasîv kerû: Dünyada ömrün varsa, Allah sana şifa versin. Eğer yoksa Allah ölüm anında sana kelime-i şehadet nasip etsin.

312. Wa lingê yî kera nîginû: Ayağı taşa değmesin.
313. Wa qij şima wêşî bê: Çocuklarınız sağ olsun.
314. Wa sedeqê tu vû: Sadakan/hayrın olsun.
315. Wa şima weşî vê: Siz sağ olun.
316. Wes war ronişê: İçinde (ev) sağ salim oturun.
317. Weş helali vû: Helali hoş olsun.
318. Xêr merdon şima vû: Ölmüşlerinizin hayrı olsun.
319. Xerlî oxirli bû: Hayırlı uğurlu olsun.
320. Ya ehlê qubur; silomêfî Allay, ezamêfî Allay, Rehmê Allay ma pêrun pîya seri bû, Alla ma wû şima pîya ef kirû: Ey kabir ehli, Allah'ın selameti, azameti, rahmeti hepinizin üzerine olsun, Allah hepimizi birlikte affetsin. (Mezar duası).
321. Ya Rebî ti rehet kêrî: Ya Rabbi, sen kolaylaştır.
322. Ya Rebî ti hêq çoy ma ra sival nîkî: Ya Rabbi, sen başkasının hakkını bizden sual etmeyesin.
323. Ya Rebî ti kînê çoy ma zerri nîkî: Ya Rabbi, başkasına kin duymaya kalbimize salmayasın.
324. Ya Rebî ti rehmê xwu ma bêrî: Ya Rabbi, bize rahmet et.
325. Ya Rebî ti rizqî bisilmono bêrî: Ya Rabbi sen Müslümanlara nasip et (Hac).
326. Ya Rebî tu guna nînusî: Ya Rabbi, (Bunu) günah yazma.
327. Ya rebî tu nawa rû, ti weradi: Ya Rabbi sen gönderdin (hastalık, salgın) sen al.
328. Zêdayê şima bimbariki bû: wexta zey yewî rê qij bi înan ra vanê.
329. Zehmet ig tu dîyû Homa tu rî kefareti kû: Çektiğin cefayı Allah sana kefarete saysın.

Ek 4: Beddualar

1. (filankes) belê tu tu dest ra bû: Belan, kendi elinden olsun.
2. A/u tim şima mil di bû: O daima size yük olsun.
3. Adir cilon tu kû: Evin/eşyaların yana.
4. Adir con bedên şima kû: Bedeninize ateş düşe.
5. Adir kî şima kû: Evinize ateş düşsün.
6. Alla afat bîyarû tu di: Allah başına belalar aç.
7. Alla bela pêrû dû: Allah belasını versin.
8. Alla belê şima bidû: Allah belanızı versin.
9. Alla belê tu kî tu ra bidû: Allah belanı kendi evinden versin.
10. Alla belê tu tu dest ra bidû: Allah belanı kendi elinden versin.
11. Alla bingê tu berzû: Allah temelini yıksın.
12. Alla eşkê tu bidû mi: Allah senin gücünü bana versin.
13. Alla kê tu raşonû: Allah evini yıksın.
14. Alla kuêk tu bîyarû: Allah kökünü kazısın.
15. Alla kul berzû bedên şima: Allah bedeninize salgın hastalık salsın.
16. Alla mil yîn bişiknû: Allah onların boynunu kırsın.
17. Alla nîverdû ti biwêr: Allah yemeyi nasip etmesin.
18. Alla nîverdû ti derg bikêr: Allah seni uzun/artık yaşatmaya.
19. Alla qet tu wayêr çik nîkû: Allah seni mal mülk sahibi etmesin.
20. Alla şima bigîrû: Allah sizi (canınızı) alsın.
21. Alla teala afaton tu ser bîyarû: Allah belaları üzerine salsın.
22. Alla ti hesir kor: Allah seni esir etsin.
23. Alla ti qehir bikir: Allah seni kahretsin.
24. Alla ti zehiri kî pa çarnî: Allah'ım zehir edip sana yaysın.
25. Alla tu adir id berû: Allah seni yaksın.
26. Alla tu delaletî d' bişrawû: Allah seni delalette göndersin.
27. Alla tu ok/aw id berû: Suda gidesin.
28. Alla tu rezil o risway bikû: Allah seni rezil rüva etsin.
29. Alla tu şermizar dînya axrêt pîya bikû: Allah seni dünya ve ahirette utandırısın.
30. Alla wicax tu kuari kû: Allah ocağını söndürsün.
31. Awa zerdi vî tu pirnikon ra bêrê: Sarı su olsun, burnundan gelsin.

32. Belê tu Allê ra vû: Belan Allah'tan olsun.
33. Birusk şima r' ginû: Şimşek size çaksın.
34. Bizir bîyor tu qirik a: Boğazında sivilce/çıban çıksın.
35. Bizir bîyor tu zun a: Dilinde sivilce çıksın.
36. Bonastun tu du nîgerû: Ocağın tütmeye.
37. Cîgêr tu tirtelê vê, tu fek a bêrê: Ciğerlerin parça parça olsun, ağzından gelsin.
38. Cîgêr tu tu fek ra bêrî tever: Ciğerlerin ağzından dökülsün.
39. Cirik cihelmi: Cehennem dibi.
40. Çim tu vejîyê: Gözün çıksın.
41. Dêst tu lingî tu biqerfiyê: Elin ayağın kopsun.
42. Dû pixêrî tu ra nîvêjîyû: Bacan tütmeye.
43. Emir tu emirî kuelbizê wesarî wû: Ömrün kardelen ömrü olsun.
44. Ez nîzono, Alla çi qêdi zonû şima û qêdi bikû: Ben bilmiyorum, Allah nasıl biliyorsa sizi öyle yapsın.
45. Felatê tu çîni vû: Kurtuluşun olmasın.
46. Gilî tu birişyê: Gözlerin çıksın.
47. Gilî tu bitêqî: Gözlerin patlasın.
48. Guer id bizirî: Mezarda anırasın.
49. Gunê cihudî vû pîrnikon tu ra bêrû: Yahudi kanı olsun, burnundan aksın.
50. Xenîm dadî babî tu vê: Annenin, babanın gözüne dizine dursun.
51. Hê lawo lawo rehetî şima hinê ay mi vû: Ey oğul oğul, rahatınız benim ki kadar olsun.
52. Heq to rew berû: Hak seni erken alsın.
53. Heq to ro do: Hak seni çarpsın.
54. Hey meriko meriko serdênî berdênî tu çîni vû: Hey be adam adam, bedeninde sağlık olmasın.
55. Heywon şima ziwa bû: Hayvanlarınız süttten kesilsin.
56. Holê Homê vernî tu nîvû: Allah iyiliği sana denk gelmesin.
57. Homa afad bîyarû tu ser: Allah başına belalar açsın.
58. Homa bikerû u siva nîresû: Allah onu yarına çıkarmaya.
59. Homa bîyar werî u şon nîkenû: Allah'ın izniyle o, akşamı görmeye.
60. Homa bîyarû werî ma telê yî nonî vêr kiştê xwu ra: Allah'ın izniyle onun mezar taşını taşıyacağız.

61. Homa gîyon tu bîyerû: Allah canını alsın.
62. Homa hêq tu d' vejîyû: Allah senin hakkından gelsin.
63. Homa heqon mi tu ra bigerû: Allah hakkımı senden alsın.
64. Homa îmon tera bîyerû: Allah imanını alsın.
65. Homa nîverdû u pîyawa vinerû: Allah onu ayakta tutmasın.
66. Homa tu bigerû: Allah seni alsın.
67. Homa tu pa verdû: Allah seni yarı yolda bıraksın.
68. Homa tu rî nîverdû: Allah yanına bırakmasın.
69. Homa yîn bîyerû qijî yîn tera war bimonê: Allah onların canını alsın ki çocukları geride kalsın.
70. İn Remzon xenîm tu vû: Bu ramazan ayı gözüne dizine dursun.
71. İnşala mil tu biqerifyû: Boynun devrilsin inşallah.
72. İnşala ti xêr xwu ra nîvîn: İnşallah kendinden hayır görmezsin.
73. Jar tu bivisyû: Ödün kopsun.
74. Jon: Bulaşıcı hastalığa yakalanasın.
75. Kerga sîya kî tu d' veng bikû: Karatavuk evinde öte (harabelerde yuva yapan bir kuş).
76. Kezebê tu tu fek ra bîyerû tever: Ciğerin ağzından gelsin.
77. Kî tu biriyû: Evin yıkıla.
78. Kî tu raşiyû: Evin yıkıla.
79. Kil bedên tu kû: Bedenini alev sarsın.
80. Kul bikû kî hot bavî tû: Yedi ceddinin evine salgın hastalık düşsün.
81. Kul kî yîn kû, yo tera bimonû: Evlerine salgın düşsün, bir kişi bile sağ kalmasın.
82. Kul kî yîn kû, yo tera nîmonû: Evlerine salgın düşsün, geriye bir kişi sağ kalsın.
83. Kul tu d' bîyerû: Bedeninde hastalık/kanser çıksın.
84. Kul: Çıban/Kanser (olasın).
85. Kulo merxur tu di bîyerû: Kanser olasın.
86. Lawo lawo tu çimi d' bimonû: Oğul, oğul muradın gözünde kalsın.
87. Mezêl tu mîyon kîyon di bû: Mezarın köyün orta yerinde olsun.
88. Mi mektuv tu Allê r' şirawitû: (şikâyet, beddua) Mektubunu Allah'a gönderdim.
89. Mihemed to ro do: Muhammed seni çarpsın.
90. Mil tu bin tu d' bimonû: Boynun altında kalsın.
91. Mil tu biqerifyû: Boynun kopsun.

92. Mirad tu tu çimi d' bimonû: Muradın gözünde kalsın.
93. Mîraz kî şima nîkû: Evinizde maya olmasın.
94. Mîzê olad pêş xwu d' nîvîn: Kuvağın evlat çışı görmeyesin.
95. N'elet bîyerû şima: Lanet olsun size.
96. Zota neheq şina çoras ruej gêrena, yena sêr wayêr: Haksız beddua kırk gün dolaşıp, sahibine döner.
97. Nêfelityayi: Kurtulmayasıca.
98. Nere; Cüzzam (olasın).
99. Nêxeles: Kurtulmayasıca.
100. Non arweşi vû ti tonzî vî: Ekmek tazı, sen tavşan ol.
101. Nun mi axun tu vû: Ekmegim sana zehir olsun.
102. Owxêşî xwu con beden ra nîvîn: Canından bir rahatlık görmeyesin.
103. Parçê bedên tu ra bikuerê: Bedeninden parçalar dökülsün.
104. Pişê tu bipuy: Akciğerin çürüsün.
105. Pito devarê tu çînivû: Oğul, rahatın olmasın.
106. Pixêrî tu du nîyerû: Bacan tütmesin.
107. Puk tu r' ginû: Fırtınada kalasın.
108. Qeda pêrû ginû: Başına musibet gelsin.
109. Qirbon min o hec pîya vû: Haca ve bana kurban olsun.
110. Qirikê şima quli vû: Boğazımız delinsin.
111. Qizilqurt: Kızılkurt (olasın); bit tür hayvan hastalığı.
112. Quetik kî şima kû: Evinize veba düşsün.
113. Quetik sîya: Kara veba (veba olası).
114. Riyê tu riyê hagêr nagêri vû: Yolun gidip dönmeyenler yolu olsun.
115. Ruêj şima ru dû: Güneş sizi çarpsın.
116. Rueji xenîm tu vû: Oruç, gözüne dizine dursun.
117. Sarê yî biwerû tê: Kendi başını yesin.
118. Setar tu rî çîni vû: Rahatın olmaya.
119. Sewir sewir ti qê nîmonî: Çocuk, çocuk hiç yaşamayasın.
120. Şima bixeftiyê şima xevatê xwu ra xêr nîvînê: Çalışasınız ama bundan bir fayda görmeyesiniz.
121. Şima çita arda ma ser, şima ewladon xwu ra bîvînê: Bana yaşattığınızı evlatlarınız da size yaşatsın.

122. Şima gazo bêrzê xwu: Kendinizi ısrarsınız.
123. Şima kî xwu ra nîwêrê: Evinizden yemeyesiniz.
124. Şima lekueri vîyê: Parça parça olasınız.
125. Şima şon nîkê: Akşama varamayasınız.
126. Şima xwu ra xêr nîvînê: Kendinizden hayır göremeyesiniz.
127. Şit mi tu ver gêrû: Sütüm sana engel olsun.
128. Şiyayîş tu bivû omîyayîş tu çînivû: Gidişin olsun, dönüşün olmasın.
129. Ti bawê Allê: Seni Allah'a havale ediyorum.
130. Ti bê hevalon bimonî: Arkadaşsız kalasın.
131. Ti biwer sarê xwu dinya: Kendi başını yiyesin dünya.
132. Ti darga nîrês: Ergenliğe erişemeyesin.
133. Ti du bivîn, non nîvîn: Ayran bulasın, ekmek bulamayasın.
134. Ti guari d' bizurî: Mezarda anırasın.
135. Ti gungîzun mêrg bidî: Ölüm döşeginde can çekişesin.
136. Ti nî bimir, nî bicuy: Ne ölesin, ne de yaşayasın.
137. Ti pa şêr: Can veresin/ölesin.
138. Ti pê kîy şa nîvî: Ev/aile ile mutlu olamayasın.
139. Ti pîser nîvîn: Birikimin olmaya.
140. Ti qet/qê xêr xwu ra nîvîn: Kendinden hiç hayır görmeyesin.
141. Ti serfîraz nîv: Başarılı olamayasın.
142. Ti sêrsibê nîkuerî: Sabaha çıkmayasın.
143. Ti siva nîkî: Sabah etmeyesin.
144. Ti siva nîkuerî: Yarına çıkmayasın.
145. Ti sur xwu nîoncî: Al duvak örtmeyesin.
146. Ti şêrî ti nêrî: Gidişin olsun, dönüşün olmasın.
147. Ti tînapêkî şêr xizur Homê: Allah'ın huzuruna ters gidesin.
148. Ti xozî fek a şêrî: Domuzun ağzında can veresin.
149. Ti xwu çengi d' nîvîn: Avucunda görmeyesin.
150. Ti xwu tasi d' nîvîn: Tabağında görmeyesin.
151. Ti yîn (pê) çimon nîvîn: Onları göz ile görmeyesin.
152. Tîjê sibêy ver a tu nîkûr: Sabah güneşi yüzüne düşmesin.
153. Tofon babî tu rî dû: Tufan babanı vursun.
154. Tu çimî d' bimonû: Gözünde (muradın) kalsın.

155. Tu sari ra vû: Başını yesin.
156. Wicax tu kori bû: ocağın kör olsun.
157. Xizir to ro do: Hızır seni çarpsın.
158. Ya Alla ya Alla mowt kî şima kû: Ya Allah, ya Allah evinize ölüm düşsün.
159. Ya Alla ya Alla ya Alla yî senî tera nîwerd ti z' tera nîwêrî: Ya Allah, ya Allah, ya Alla o, nasıl ondan yiyemedi, siz de yiyemeyesiniz.
160. Yodê tu di nêvû: Birin, iki olmasın.
161. Zilêlikê morgî (mergî) vû ti ra gêrû: Ölüm suyu/zehri olsun,
162. Ziqqum: Zıkkım.
163. ziqqum zuqna: Zıkkımın peki.
164. Zon tu lali vû: Dilin lal olsun.
165. Zun tu pê milî tu ra bîyor: Dilin ensenden sarksın.

Ek 5: Yeminler

1. A bi Homa: Allaha yemin olsun ki.
2. A quba mi rî bêmineti vû eg mi o guri kerdû: O kubbe bana minnetsiz olsun ki öyle bir şey yapmışsam.
3. Alla îmon mi ra biyerû: Allah benden imanımı alsın ki.
4. Alla mi wirdî dinyûn ra bikû: Allah beni her iki dünyadan etsin ki.
5. Alla qijon/tuton mi mi ra bigerû: Allah çocuklarımı benden alsın ki.
6. Alla teala şîhad û: Allah-u Teâlâ şahidimdir ki.
7. Alla wekal min tu vû: Allah bize şahit olsun ki.
8. Alla wekîl û: Allah şahittir ki.
9. Allê ver wedi bû: Allah'ın huzurunda ant olsun ki.
10. Aya quba: O türbe/kubbe (üzerine yemin ederim ki).
11. Bi Quron: Kur'an üzerine yemin ederim ki.
12. Bîllahî: Billahi.
13. Bîsmîlê dadî Qur'onî ya: Kur'an'ın temeli olan besmele (üzerine yemin ederim ki)
14. Bîsmîlê: Besmele (üzerine yemin ederim ki).
15. Bîsmîlêrehmonrehîm: Bismillahirrahmanirrahim (üzerine yemin ederim ki).
16. Cînî mi vêrdîyayî vû: Karım boş olsun ki.
17. Dergê Homê: Dergâh-ı İlahi üzerine yemin ederim ki.
18. Dîn mi d' îmon mi d' / dîn îmon mi d': Dinime imanıma (doğruyu söylüyorum).
19. Eg ez zûr keno, gunê tu, mi mil di vû: Yalan söylüyorsam günahın boynuma.
20. Eg ez zur keno, wa Homa bêlê mi bidû: Yalan söylüyorsam Allah belamı versin.
21. Eg mi hina kerdû Alla belay mi bidû: Eğer böyle bir şey yapmışsam Allah belamı versin.
22. Egi ez inay tu rî vêrd, ti mêrdê dadî mi vî: Bunu yanına bırakırsam, annemin kocası olasın.
23. Ehd mi ehdi vû, wehd mi wehdi vû: Ahdim ahd olsun ki.
24. Ehd wehd: yemin olsun ki.
25. Erd yo îmon di: Arz bir, iman iki (bunlar üzerine yemin olsun ki).
26. Eşhed bîlêy: Allah'a yemin ederim ki.
27. Ez herrê tevêrî vî (mi vîr a nîşîna): Toprak olsam da unutmayacağım.

28. Ez qesem bikir ay Allê rî: Allah'a kasem ederim ki.
29. Ez qesem bikirî: Kasem ederim ki.
30. Ez qesem kena ki: Kasem ederim ki.
31. Ez Qur'on sond wonena: Kur'an üzerine yemin ederim ki.
32. Ez quron Apî ser sond wonena: Amcamın okuduğu Kur'an üzerine yemin ederim ki.
33. Gunê şima mi mil di vû: Günahınız benim boynuma olsun ki.
34. Hecileswer: Hacer-ül esved (taşı) üzerine yemin ederim ki.
35. Heq nomê Allê wo: Allah'ın sıfatı olan Hakk üzerine yemin ederim ki
36. Herri mi çimo ser nîşerû: Toprak gözlerimi örtün ki.
37. Hezar bar Qur'on: Kur'an üzerine bin kez yemin olsun ki.
38. Hezar dor Alla wekîl: Allah bin kez şahidimdir ki.
39. Hezar dor Mekki: Bin kez Mekke üzerine yemin ederim ki.
40. Hîri kerê/ şeş kere: Üç talak, altı talak; bir eşi olan erkek üç, iki eşi olan erkek ise altı talak ile yemin eder.
41. Hîri sond qesêm: Vallahi, Billahi, Tallahi (üzerine yemin ederim ki).
42. Hîri telaqî: Talakı selase; üç talak.
43. Homa (g) mi ser a wû: Üzerimde ki Allah'a (yemin ederim ki).
44. Homa mi rî Homayî nîkû: Allah bana ilahlık etmesin ki.
45. Homa ser a şahîd û: Allah üzerimde şahidimdir ki.
46. Homa wêkîl ez sinî vona: Allah şahidimdir ki doğru söylüyorum.
47. Homa yo suez yo: Allah bir, söz bir.
48. Homê ra hîşar û: Allah'a ayandır ki.
49. In Homa: Bu Allah (üzerine yemin ederim ki).
50. İn ayat/ayat: Bu ayet (üzerine yemin ederim ki).
51. İn karxoni in karxoni: İşyeri üzerine yemin ederim ki.
52. İn Misaf: Bu musaf (kutsal kitap üzerine yemin ederim ki).
53. İn non xenîm mi vû: Bu ekmek beni çarpsın ki.
54. İn Qur'on mi şonû: Bu Kur'an beni çarpsın ki.
55. Înon bik: İnan ki.
56. Kafir Homê: Yalan söylüyorsan kafir olasın.
57. Kelom Qedîm: Kur'an'ı Kerim üzerine yemin olsun ki.
58. Kî Homê: Allah'ın evi; Kâbe üzerine yemin olsun ki.
59. Kî pêxmêr: Peygamber'in evi üzerine yemin olsun ki.

60. Kitab: Kitap (Kur'an'ı Kerim) üzerine yemin olsun ki.
61. Meqberê /Mezêl bavî tu: Babanın mezarı üzerine yemin ederim ki.
62. Mi rî wehdi vû Allê rî: Allah'a söz veririm ki.
63. Namus şeref: Namusum ve şerefim üzerine yemin ederim ki.
64. Nezir: Yemin olsun ki.
65. Nomê Allê: Allah'ın adı üzerine yemin ederim ki.
66. Nomê Homê û nomê pêxmêr: Allah'ın ve peygamberin adı üzerine yemin ederim ki.
67. O/U Homa: O Allah (üzerine yemin ederim ki).
68. O Muhemed: O Muhammed (üzerine yemin ederim ki).
69. O Qertalix: Kartal dağındaki şehit (üzerine yemin ederim ki).
70. O Quron o ayat: O Kur'an, o ayet (üzerine yemin ederim ki).
71. O şehîd Guela Bej: Bej gölü şehidi (üzerine yemin ederim ki).
72. O şeyîd: O şehitlik/shêhit (üzerine yemin ederim ki).
73. Peyxamber mi rî peyxamberî nîkû: Peygamber bana rehberlik etmesin ki.
74. Peyxamber mi rî şefeate nîkû: Peygamber bana şefaate etmesin ki.
75. Qesem nomê Homê/Allê: Allah'ın adına kaseem ederim ki.
76. Qevrê pêximbêr: Peygamberin kabri (üzerine yemin ederim ki).
77. Qevrê Seydê: Seydanın kabri (üzerine yemin ederim ki).
78. Qubê Şêx Evdilê Malonî: Melekanlı Şeyh Abdullah'ın kubbesi (üzerine yemin ederim ki).
79. Qur'on: Kur'an (üzerine yemin ederim ki).
80. Quron ezîm: Azim olan Kur'an (üzerine yemin ederim ki).
81. Quron ma pê îmon ardû: İman ettiğimiz Kur'an (üzerine yemin ederim ki).
82. Quron quron: Kur'an Kur'an (üzerine yemin ederim ki).
83. Qurûn kerîm mi ker o kor o lali kû: Kur'an'ı Kerim beni sağır, kör ve dilsiz etsin ki.
84. Roji nimaj: Oruç ve namaz (üzerine yemin ederim ki).
85. Sarê Şêxî: Şeyhin başı/canı (üzerine yemin ederim ki).
86. Şima Homê ra bawer bikêrê: Allah'a inanınız ki.
87. Şima nimaj kê n rêb xwu rî: Secde ettiğiniz Allah'a (yemin olsun ki).
88. Telaq mi di: Nikâhım üzerine yemin ederim ki.
89. Ti bawer bikî Homê xwu ra: Allah inan ki.
90. Ti bawer bikî: İnançın olsun ki.
91. Ti înon bik: İnan ki.

92. Ti mêrdê dadî mi vî: Annemin kocası olası ki (bunu yanına bırakırsam).
93. Tillahî: Tallahi.
94. Towrat: Tevrat üzerine yemin ederim ki.
95. U beytulah ti şî ci: Gittiğin Kâbe üzerine yemin ederim ki.
96. U Quron tu no deston xwu ser: Ellerinle tuttuğun Kur'an'a yemin olsun ki.
97. Vêr mi kî Homê kerdo: Önüm Kâbe'ye dönük.
98. Wehdonî Allê: Allahın birliği üzerine yemin olsun ki.
99. Wilay bîlay talay: Vallahi, billahi, tallahi (yemin üçlüsü).
100. Wilay nomê Allay o: Allah şahidim olsun ki.
101. Willahî, Bîllahî, Tallahî hîrhemi sond qesêm: İn sond eynî wext de sondê cinî verdayîşo.
102. Willahî: Vallahi
103. Willahîl ezîm bîllahîl kerîm: Vallahi-l azim billahil kerim (yemin olsun ki).
104. Willahîl ezîm: Vallahi-l azim.
105. Willê nomê Allê wo: Allah şahidim olsun ki.
106. Xaliqî erd ezmonî: Yerin ve göğün yaratıcısı (şahidim olsun ki).
107. Xijît yenê sipî: Beyaz gözenin harabesi (üzerine yemin ederim ki).
108. Zîyarê Qilî: Bu ziyaret üzerine yemin ederim ki.
109. Eg ez raşt nîvono, ez kî xwu nîrês: Doğru söylemiyorsam evime kavuşmayayım.

Ek 6: Küfür ve Hakaret Sözlere

1. Arminî oxlî arminî: Ermeni oğlu ermeni.
2. Azbetsiz: oxlî azbetsiz: Soysuz oğlu soysuz.
3. Bêcîsn oxlî bêcîsn: Soysuz oğlu soysuz.
4. Belgueş: Kepçekulak.
5. Bênamus: Namussuz.
6. Bîncurisî: Rus dölü.
7. Çaqderg: Uzun bacaklı.
8. Çimveşon: Açgözlü.
9. Darsag: uzun ve ince;
10. Dela koncix: dişî köpek, kancık.
11. Dinyanêdfî: sonradan görme.
12. Dol gejj: Deli dölü.
13. Efendî mi: Beyefendi, alaycı bir ifade
14. Ez nono siv sulalê tu: Soyuna sopuna sok....
15. Ez xêr tu nî: hayrına sok....
16. Fekakeye: aval, ağızı açık.
17. Fekmalîyez: eli yüzü kirli olan.
18. Fişteq: fesat, karıştırıcı.
19. Ga gidî ga: öküz oğlu öküz.
20. Gidezgi: özensiz bir şekilde iş yapan kişî.
21. Givri: Yeteneksiz.
22. Gipîzi: her şeyi yiyebilen, obur.
23. Gueşpel: kepçekulak.
24. Heromwer: haramî.
25. Jonin: hastalıklı.
26. Kafir kuar: kör kafir.
27. Katxişn: koca kafalı.
28. Kedherom: kazancı haram olan, işini düzgün yapmayan kişî.
29. Kelavbeş: iri dişli.
30. Kerga hazir: vitaminsiz.
31. Kerga kuar: kör tavuk, sakar.

32. Kutik laj kutîk: köpek oğlu köpek.
33. Kutik zê kutîk: köpek gidi köpek.
34. Lingçot: yamuk bacaklı.
35. Lowhirç/lewhirç: Ayı dudaklı, sarkık dudaklı.
36. Madagqin: Manda kalçalı.
37. Mi bakî bâk tu asti nawo: babanın kemiğine (mezarına) sok.... .
38. Mi dadî, cînî tu nawo: ananı avradını s..... .
39. Mi di bavî tu asti nawo: babanın kemiğine (mezarına) sok.... .
40. Mi di cîsn tu nawo: Soyuna sok....:
41. Mi di îmon tu nawo: imanına s..... .
42. Mi di ortê astê bavî yîn nawo: babanın kemiğinin ortasına so..... .
43. Mîyonkîyonik: ev ev gezen, kendi evinde çok durmayan kişi.
44. Nêmijyayi: çelimsiz, sönük.
45. Nexijyayi: zayıf, cılız, pörsümüş.
46. Pispîl/pîzipîl: obur.
47. Qafşekal: akılsız, tahtasız.
48. Qavletsiz: yeteneksiz, beceriksiz.
49. Qeşmer: soytarı, dalkavuk.
50. Qewal: çenebaz, çok konuşan, geveze.
51. Qinçot: eğri kalçalı.
52. Qîq mil: Uzun boyunlu.
53. Qontira kîr kontir a: Eşek dölü.
54. Rakowti: Uyuşuk, tembel.
55. Reqawer: İçkici, ayyaş.
56. Risîyayi: yalancı, kara yüzlü.
57. Sarwişk: inatçı, taş kafalı.
58. Sêfiyek: saf, salak.
59. Serxweş: sarhoş.
60. Sîyaqer: kara suratlı.
61. Surçeli: kızıl suratlı.
62. Şitkutik: sütü bozuk.
63. Tirkmon; açık giyinen ve makyajlı kadınlara hitaben bir hakaret sözü.
64. Tirşeqîn; utanmaz, yüzsüz.

65. Tuling: serseri, başıboş gezen.
66. Wiyîn: Hilekâr.
67. Xuêzî Alag: Alag domuzu. Alag; Solhan'da iri domuzları ile bilinen bir bölgedir.
68. Yeksim: Eşek, ahmak.

Ek 7: Hitap Sözlere

1. Ap hecî: Hacı amca.
2. Avlê: Abla, yenge.
3. Axa: ağa. Sitem veya eleştiri anlamı da içerebilen bir hitap.
4. Bawî mi: Babam.
5. Beg efendî: Bey Efendi. Olumsuz anlamda da kullanılmaktadır.
6. Biko biko: Evlat. Kardeş.
7. Birak mi: Kardeşim, dostum, arkadaşım.
8. Bozo, kejo, qero: ten rengi gibi fiziksel özelliklere göre kullanılan hitaplar.
9. Cînî: Kadın; erkeğin karısına hitaben kullandığı bir söz.
10. Comêrd: Herif; kadının erkeğine hitaben kullandığı bir söz.
11. Dato: Amca
12. Dayê/Dayîkê/Dadî mi: Anne, Annem
13. Delalê mi: Kıymetlim.
14. Dezêm: Amcaoğlu.
15. Erê/herê: Hey (erkeklere seslenirken).
16. Ero/hero: Hey (kadınlara seslenirken).
17. Evdî Homê: Allah'ın kulu.
18. Evlê hejî Mehmêd: Hacı Mehmet'in oğlu Abdullah. Babaya nispet edilen hitaptır.
19. Gelê birayon/ wayon/dewijon: Kardeşler, Kız kardeşler, Köylüler.
20. Gidî gidî: Oğul oğul.
21. Hecî/Hejî: Hacı.
22. Henarê mi: Nar tanem.
23. Hoş hero/hoş herê: Cüş; hakaret içeren uyarı sözü.
24. Hulo- hulê, hulêm; yaşça küçüklere söylenir.
25. Kalê: İhtiyar (kadın)
26. Kalo: İhtiyar (erkek)
27. Kek mi: Ağabeyim.
28. Kenêm: Kızım.
29. Kenê şex/Kenê Hecî: Şeyhin kızı, Hacı'nın kızı; kadının babasının ismi veya babasının sosyal statüsüne göre oluşmuş hitaplar.

30. Kî Dulo, Kî Komılo: Aşiret veya aile isimleri olarak kullanılan hitaplar.
31. Kurmonç, zaza, tirko; Kurmanç, Zaza, Türk; ırk temelli hitaplar.
32. Lajî mi: Çocuğum (erkek).
33. Lawêm: Yavrum, oğlum.
34. Mala: Molla.
35. Malim: Öğretmen, hoca.
36. Merik: Adam, herif.
37. Omikê/emê: Hala.
38. Paşê mi: Paşam.
39. Pîrê: Nine, yaşlı kadın.
40. Pişê pişe pişê: Kedi çağırma sesi.
41. Cû cû cû: Tavukları çağırma sesi.
42. Kuço kuço kuço: Köpeği çağırma sesi.
43. Çixo çixo çixo: İnekleri çağırma sesi.
44. Kidê kidê kidê: Oğlakları çağırma sesi.
45. Bujo bujo bujo: Köpek yavrusunu çağırma sesi.
46. Qirbon: Kurban.
47. Rindê- rindika mi: Güzelim.
48. Seyda: Hoca; medrese mezunlarına hitaben söylenir.
49. Şîrin mi: tatlım (erkek).
50. Şîrinê mi: tatlım (kız).
51. Tavij, sulaxij, umerij, bego: Aşiret veya köy adı ile kurulan hitaplar
52. Unbaz/onbaz/heval: Arkadaş.
53. Veywê/vêkê: Gelin.
54. Wakêm: Ablam, kız kardeşim.
55. Warzêm: Yeğenim.
56. Wayê/Wayêm: abla, ablam.
57. Wayêr kî: Ev sahibi!
58. Wuso, Heso, Elo; Yusuf, Hasan, Ali isimlerinin kısaltılmış hali.
59. Xal Hecî: Hacı dayı.
60. Xalêm: Teyzem.
61. Xal mi: Dayım.
62. Xonim/Xonimê mi: hanım.

Ek 8: Selamlaşma ve Vedalaşma Sözlere

1. Bi xêr silomet: Hayır ve selamete (gidesin).
2. Bimon weşî di: Hoşça kalın.
3. Eleykumselam: Aleykumselam.
4. Homa rehetî bidû: Allah rahatlık versin.
5. Homa silomêtî bidû: Allah selamet versin.
6. Merhaba: Merhaba.
7. Merhaba tu rî z': Sana da merhaba.
8. Miqatê xwu bi: Kendine iyi bak.
9. Sarî çimon mi ser omê: Baş göz üstüne.
10. Silameleykum: Selamünaleyküm.
11. Silom Homê tu seri vû: Allah'ın selamı üzerine olsun.
12. Ti xêr omê: Hoş geldin.
13. Ti xêr silomet omê: Hayır ve selamet ile geldin, hoş geldin.
14. Wekalî silomon: Selamlarımı söyle.
15. Weşîyê con tu: Canının sağlığı.
16. Wexiri vû: Uğurlar olsun.
17. Xatir şima/tu: Allahısmarladık.
18. Xêr miyon di vî: Hayır içinde olasın; hoş bulduk.

Ek 9: Dinî İnançları Yansıtan Sözcükler

1. Alla îmon bidû: Allah iman versin.
2. Alla kerîm û: Allah kerimdir.
3. Alla ti êstî: Allah'ım sen varsın.
4. Alla ti pîl: Allah'ım sen büyüksün.
5. Allah omid ti yî: Ya Allah umudumuz sensin.
6. Alla vajû ê/e: Allah izin verirse.
7. Bi xeyrî: Hayırlısı.
8. Bismîla: Bismelenin kısaltılmış halidir, bir işe başlarken kullanılır.
9. Bîsmîlahî ya Allah: Doğrulurken, yola çıkarken veya bir işe başlarken kullanılır.
10. Emir Allê sarî ser çimon ser: Allah emri başım gözüm üstüne. Olumsuz bir durum ile karşılaşılınca Allah'a olan teslimiyeti ve tevekkülü ifade etmek için kullanılır.
11. Ez tu keno qirbon Homê/ Ti bèn qirbon Homê/Ti qirbon Homê vî: Allah'a kurban olasın; yapılan kötü bir işi güzel veya doğru göstermek için Allah'ı şahit gösteren kişilere yönelik söylenir.
12. Gurê Homê ra qisê meki: Allah'ın işine karışma.
13. Helal, helal: Yemek esnasında bir kişinin boğazında yemek kalınca söylenir.
14. Hemd Homê rî: Allah'a hamd olsun.
15. Hêq xwu helali ki: Hakkımı helal et.
16. Hêt homê ra: Allah'ın inayeti ile.
17. Hol xirav Allê do (dayo): İster iyi olsun ister kötü, Allah böyle yaratmış.
18. Homa bidû: Allah vere de (olumsuz bir durum yaşanmasın anlamında kullanılır).
19. Homa bikû: Allah vere de.
20. Homa biyarû werî: Allah izin verirse.
21. Homa gurê xwu zonu: Allah işini bilir.
22. Homa însôn pîrnîkon ra anû: Allah, insanın yaptığı kötü şeylerin hakkını sorar.
23. Homa kerîm û: Allah kerimdir.
24. Homa kiçî r' nîverdenû: Allah kimsenin yanına bırakmaz.
25. Homa mi nîkişû: Allah canımı almazsa, sağ kalırsam eğer.
26. Homa mi rî verdû, hol a: Allah benden bu nimetini almaz ise benim için iyidir.
27. Homa nikû: Allah korusun.
28. Homa pîl û: Allah büyüktür.

29. Homa qevul bikû (ez şîyo heci): Allah kabul ederse (hacca gittim).
30. Homa xêr xwu bidû tu: Allah akıl fikir versin, Allah iyiliğini versin.
31. Homa zê xwu kenû: Allah bildiğini yapar.
32. Homa zonu: Allah biliyor ki.
33. Homê çi da (ma î wenî): Allah ne veriyse (onu yeriz).
34. Homê da Homê guret: Allah verdi, Allah aldı; ölen kişinin ardından söylenir.
35. Homê da: Allah verdi.
36. Homê ke: Allah sayesinde (oldu).
37. Homê kerd nasîv: Allah nasip etti.
38. Homê pawitû: Allah korumuş.
39. Homê ra biters: Allah'tan kork.
40. Homê senî nušta û qeydi bena: Allah nasıl yazmış ise öyle olur.
41. Homê xelisno: Allah kurtarmış, esirgemiş.
42. İnşala: İnşallah.
43. İstafila: Estağfurullah; konuşma esnasında yapılan bir yanlışı düzeltirken ya da başkasının söylediği şeyin yanlış olduğunu kastederek söylenir.
44. Laîlahaîllah: İstenilenin aksine bir durum oluştuğunda kullanılır.
45. Maşala: Maşallah; Allah korusun, nazar değmesin.
46. Mi tovi/tobi: tövbe ederim, bir daha yapmayacağım, tövbe ediyorum.
47. Nê will'e: Yok vallahi.
48. Neûzûbillah: olumsuz davranışlardan kaçınmayı ve yaratıcıya sığınmayı ifade eder.
49. Pê/bi îzin homê: Allah'ın izni ile.
50. Pê/bi sayê homê: Allah'ın sayesinde.
51. Qav Allê Pêxmêr: Allah, peygamber için.
52. Qav Homê/Qê Homê: Allah için!
53. Qav xatir Homê: Allah'ın hatırı için.
54. Qedêr Homê bivû: Allah diler ise/nasip eder ise.
55. Qê xatirî nomê Homê: Allah'ın hatırına.
56. Qirbon Allê vî: Allah'a kurban olayım.
57. Sume heşa; Sünme haşa.
58. Şêx Palî kir/kêr: Palu Şeyhi hatırına bu isteğimi geri çevirme.
59. Teqdîr Allê: Allah'ın takdiri.
60. Ti homayî ra kenî/ Ti Homê ra kenî: Allah için.

61. Ti Homê xwu ra heskên: Allah'ımı seversen.
62. Ti in quron kên ti vajî: Bu Kur'an'ın hatırı için söyleyesin.
63. Tu Homa: Allah'ımı seversen.
64. Xeyr bavî tu vû: Babanın hayrı için.
65. Xeyr merdon tu vû: Ölmüşlerinin hayrı için. Birinden bir şey isterken söylenir.
66. Ya Rebî ti êstî: Ya Rabbi sen varsın (senin varlığına iman ediyorum).
67. Ya rebî ti guna nînusî: Ya Rabbi sen günah yazma; birinin kötü özelliklerinden veya davranışlarından bahsederken söylenir.
68. Ya Rebî tu rî şikir: Ya Rabbi sana şükürler olsun. Ayrıca bazen olumsuz bir durumun ortadan kalkması sonucu oluşan psikolojik rahatlamayı da yansıtır.
69. Yalla bîsmîla: Ya Allah; bir işe başlarken, yola çıkarken kullanılır.
70. Zê Homê bena: Allah'ın dediği olur.

Ek 10: Duyguları Bildiren Sözcükler

1. Adir kî mi kû: Evim yansın. Acıma ve üzüntü bildiren bir söz.
2. Alla wicax yî kuari nîkû/kû! Wicax tu kuari vû: ocağı sönmeyesice. Hayret ve şaşırma bildiren bir söz.
3. Axxx ax: ah, ahhh; pişmanlık, çaresizlik gibi duyguları yansıtır.
4. Baviko: vay babam; şaşkınlık veya korku ifade eder.
5. Bicehilmî: defol.
6. Biseqirî: def ol; bıkkınlık veya kızgınlık belirtir.
7. Bîsmîla: beklenmedik bir olay ve durum karşısında şaşkınlığı yansıtan bir söz.
8. De haydê: buyur bakalım; şimdi ne yapacağız! Çaresizlik belirtir.
9. De şu: al bakalım, şimdi ne yapacaksın; çaresizlik bildirir.
10. Eferîn/Eferem: söylenilen güzel bir söz veya iyi bir davranışa karşılık övgü ve takdir anlamında söylenir.
11. El emon tu dest ra: birinin elinden el aman etmek, bıkmak ve usanmak.
12. Ez çi bivînî; bir de ne göreyim, şaşırma bildirir.
13. Ez heyron tu vî: konuşma anındaki tonlamaya göre takdir veya tehdit anlamı içermektedir.
14. Ez qirbon tu vî/ez beno qirbon tu: sana kurban olayım; acıma, merhamet duygusunu yansıtır.
15. Gunakî ma r': vay halimize: acıma ve korku bildirir.
16. Halla halla: şaşırma ünlemi.
17. Haziron a hol nîvû: sizden iyi olmasın; muhatabını övmek ve onurlandırmak için söylenir.
18. He he: tamam; onaylama ve izin bildirir.
19. Hê Rebbo: şaşkınlık bildirir.
20. He/hê liminê bavo! Şaşkınlık.
21. Heyf tu nîyû: sana yazık değil mi; acıma ve üzüntü bildiren bir söz. Bazı durumlarda ironi de içerebilmektedir.
22. Heywax/heywax bavo: eyvah; üzüntü ve korku duygularını yansıtır.
23. Homa quetik kî wayêr şima nîerzû: Allah evinize hastalık düşürmesin; şaşırma bildirir.
24. Hoppala: hoppala, şaşırma ile birlikte eleştirme anlamında bir söz.

25. İrr/Errikkk: vay be! Şaşırma bildirir.
26. Kê bakî mi rî / kî bavî mi rî: korku bildiren bir ifade.
27. Keleş/kelêş mi: yiğidim; övgü ve tebrik anlamı içermektedir.
28. Keyf kêf min o: keyfime diyecek yok; mutluluk ve sevinç bildirir.
29. Komaxêr: şaşkınlık, tedirginlik.
30. Kul kî hot bavî yî nîkû: yedi atanın evine hastalık düşmeye. Şaşırma bildiren bir söz.
31. Laîlahêîlalah: çaresizlik bildirir.
32. Mi çim tu wê/werdî: gözünü seveyim; birini tebrik etmek için söylenir.
33. Mi çimon vera vîni vi: gözüme görünme; kızgınlık bildirir.
34. Mi îlik tu werdî. Gözünü seveyim; beğeni ve takdir bildiren bir söz.
35. Nê nê: yok ya! Şaşkınlık bildirir.
36. Neuzubîlla tu dest ra: senin elinden el aman; bıkkınlık bildirir.
37. Offf of: Bıkkınlık ve çaresizlik belirtir.
38. Oy lawo: oy yavrum; acıma bildiren bir söz.
39. Pravo/bravo; övgü ve tebrik bildirir.
40. Qê Allê qê pêxmêr: “Allah ve peygamber hatırına doğru mu söylüyorsun” anlamında kullanılır ve şaşkınlık bildirir.
41. Qê Homê: “Allah için doğru mu söylüyorsun” anlamında kullanılır.
42. Qê x Sarê şima nîwerû tê: Başınızı yemesin. Bıkkınlık bildirir.
43. atirî Allê: Allah hatırına doğru mu söylüyorsun?
- 44.
45. Subhanala: Suphanallah; şaşırma bildirir.
46. Şiya ra kî bavî mi: babamın evi/ocağım yıkıldı; korku ve acı bildirir.
47. Tew lêlê: boş versene; bir şeye itiraz ederken veya umursamazken söylenir.
48. Tew lolo: boş versene; itirazlarda kullanılır.
49. Ti mi rî vinde/ti vine: bekle, göreceksin gününü anlamındadır. Birini tehdit ederken söylenir.
50. Ti vînen se bena: ne olacağımı göreceksin anlamında olup tehdit içermektedir.
51. Tif biyerû tu: tüh sana; öfke, aşağılama bildirir.
52. Tu rî hin bes: sana yetti artık; kızgınlık ve bıkkınlık bildirir.
53. Vaji willê: Vallahi de; şaşırma bildirir.
54. Wa bû: tamam, olsun, alacağın olsun; tonlamaya göre sitem bildirebilir.

55. Wa zê tu bû: dediğın gibi olsun; sitem, kırgınlık bildirir.
56. Wax wax wax: vah vah vah; üzüntü, acıma bildirir.
57. Wêhî: yok ya; şaşkınlık bildirir.
58. Werriv u çax: ne günlerdi, hey gidi günler. Eski günlere duyulan özlemi bildiren söz.
59. Wey bavo/babo: vay babam. Şaşırma bildirir.
60. Wicaxkuar: Ocağı sönmeyesice; şaşırma ve hayret duygularını yansıtan bir ifade.
61. Wîîf: vay, şaşırma bildirir.
62. Wişş: vay; şaşırma bildirir.
63. Xenîm tu vû: yazıklar olsun; sitem ve kınama bildirir.
64. Xeyr a însala/xeyr a: hayırdır; şaşkınlık veya merak bildirir.
65. Yarî kên: şaka yapıyorsun, ciddi olamazsın. Şaşkınlık bildirir.
66. Yazux yazux: yazık yazık; acıma bildirir.